De groote dichters

Nagelaten studiën over de wereldliteratuur en haar maatschappelijke grondslagen

Herman Gorter

editie Jenne Clinge Doorenbos en Anton Pannekoek

bron

Herman Gorter, *De groote dichters. Nagelaten studiën over de wereldliteratuur en haar maatschappelijke grondslagen* (eds. Jenne Clinge Doorenbos en Anton Pannekoek). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1935

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gort004groo01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

[Woord vooraf]

Bij het verschijnen van deze nagelaten studiën van Herman Gorter achten wij ons verplicht, eenige mededeelingen over de wijze van uitgave te doen voorafgaan.

Van het oogenblik af, dat hij in Marx' geschriften de verklaring van de ontwikkeling der maatschappij vond, heeft Gorter zich bezig gehouden met de maatschappelijke grondslagen der groote burgerlijke litteratuur. In zijn ‘Kritiek op de Litteraire Beweging van 1880 in Holland’, De Nieuwe Tijd, 1897-1899, geeft hij reeds eenige beschouwingen over de wereld-litteratuur. Later, in 1908, zette hij deze reeks voort, in een studie over Rousseau, Goethe en Shelley. Hoewel toen reeds het voornemen bestond, deze artikelenreeks uit te breiden en een uitvoerige studie te wijden aan de grondslagen der groote poëzie, en hoewel hij in den loop der jaren veel gegevens hiervoor verzamelde, is het eerst in het najaar van 1923, dat hij er toe komt, zijn beschouwingen op breeder basis uit te werken. Hij begon telkens met het herlezen van den te behandelen dichter, en met een uitgebreide studie over de historische en economische ontwikkeling van diens tijd. Soms las hij gedeelten van het werk aan zijn vrienden voor, en gaven opmerkingen aanleiding tot omwerking en tot verdere studiën. Maar dikwijls ook liet hij het liggen, omdat hij het scheppend werk van den dichter belangrijker achtte dan het geven van wetenschappelijke en verklarende beschouwingen in proza.

Zoo vonden wij als nalatenschap een verzameling manuscripten, bevattende uitvoerige studiën over elk van de grootste dichters. Maar er waren groote verschillen in volledigheid en uitvoerigheid; de oorsprong uit verschillende levenstijdperken is hier en daar te zien. De rustige omwerking van alle studiën tot één gesloten geheel, de voleindiging van het werk tot een samenhangende eenheid is achterwege gebleven.

Er kon echter geen twijfel bestaan, dat het toch gepubliceerd moest worden. Is een kunstenaar er niet meer om aan zijn werk grooter volkomenheid te geven, behoort hijzelf tot de geschiedenis, dan behoort zijn werk aan de menschheid. Een boek als dit kon geen ander dan Gorter schrijven; immers, het vereischt de eenheid, in één persoon, van een groot kunstenaar, een grondig kenner van de behandelde dichtwerken, èn een grondig kenner van Marx' maatschappij-wetenschap.

Voor twee groepen bovenal schreef Gorter: voor de revolutionaire arbeiders, die wel nog niet zelf de groote dichters kennen, maar die uit deze uiteenzettingen de macht van de wetenschap van Marx, de grootschheid van hun levensbeschouwing leeren kennen; en voor de vele kunstenaars en intellectueelen, die met hem de grooten der wereld-litteratuur bewonderen, en aan wie hier nieuw inzicht in de bron van hun schoonheid wordt geboden.

De eenige wijze, waarop openbaarmaking ons mogelijk scheen, was de manuscripten te drukken, zooals ze voor ons lagen. Dat het spontaan neergeschreven gedachten zijn, dikwijls later niet weer kritisch nagezien en omgewerkt, kon daarbij geen bezwaar zijn. Het andere bezwaar bij deze wijze van uitgave, dat nu en dan herhalingen voorkomen, kon natuurlijk niet worden vermeden.

De manuscripten zijn hier uitgegeven met niet meer dan de noodzakelijkste, formeele veranderingen. Deze beperken zich tot de interpunctie, tot het, voor de duidelijkheid, indeelen van eenige, door latere tusschenschuivingen al te lang geworden zinnen, en, enkele malen, tot het vervangen van voornaamwoorden door de namen, waarop ze sloegen. Alles veranderingen, waarvan wij weten, dat hij ze zelf zou hebben aangebracht bij een latere redactie. Ook komt de wijze, waarop de verschillende manuscripten, met hun tusschenvoegsels, hier op elkaar volgen, ten laste van de uitgevers. Door interlinies zijn de verschillende stukken, die vaak onafhankelijk een vorige uiteenzetting op andere wijze herhalen, van elkaar gescheiden.

Wat de aanhalingen uit de besproken werken betreft, hebben wij alleen dáár de voorbeelden ingevoegd, waar volkomen zekerheid bestond. Hetzij door aanwijzingen, die de schrijver indertijd mondeling, bij voorlezen van de dichtwerken, heeft gegeven, hetzij door de aanstrepingen in zijn exemplaar van het werk in kwestie. Daardoor heerscht vooral ook hierin groote ongelijkmatigheid. Zoo heeft het o.a. geleid tot het vreemde resultaat, dat in het hoofdstuk over Vergilius van dezen geen enkel voorbeeld is opgenomen, terwijl daar verscheidene aanhalingen uit Catullus, Lucretius en Horatius zijn ingevoegd.

Daar de schrijver in het eerste hoofdstuk, bij de bespreking der Grieksche lyrici, de voorbeelden eerst in vertaling en dan in het origineel heeft gegeven, hebben wij ons daaraan gehouden; voor de andere dichters hebben wij, in navolging van de latere voorbeelden, de vertaling van de aangehaalde stukken in een aanhangsel opgenomen.

Wij spreken onzen oprechten dank uit aan allen die

hun toestemming hebben gegeven voor het overnemen van vertalingen, en richten in het bijzonder een woord van dank tot Dr. Aeg. W. Timmerman, voor zijn trouwe hulp bij de definitieve redactie van de manuscripten, en bij het nazien van de drukproeven.

JENNE CLINGE DOORENBOS
ANT. PANNEKOEK

Inleiding

Marx en Engels schrijven in hun boek over Feuerbach - Marx-Engels Archiv, I, pag. 237: - ‘De vooropstellingen, waarmee wij beginnen, zijn geen willekeurige, geen dogma's, het zijn werkelijke vooropstellingen, van welke men alleen in de verbeelding abstraheeren kan. Het zijn de werkelijke individuen, hun actie en hun materieele levensvoorwaarden, zoowel de door hen reeds gereed gevondene, als de door hun eigen actie geschapene. Deze vooropstellingen zijn dus langs empirischen weg te constateeren.

De eerste voorwaarde of vooropstelling van alle menschengeschiedenis is natuurlijk het bestaan van levende menschelijke individuen. Het eerste te constateeren feit is dus de lichamelijke organisatie dezer individuen, en hun daardoor gegeven verhouding tot de overige natuur. Wij kunnen hier natuurlijk noch op de physieke samenstelling van den mensch noch op de door de menschen gevonden natuurwaarden, de geologische, hydrographische, klimatische en andere verhoudingen ingaan. Toch bepalen deze verhoudingen niet alleen de oorspronkelijke, natuurlijke organisatie der menschen, vooral de rasverschillen, maar ook hun geheele verdere ontwikkeling tot op den huidigen dag. Alle geschiedschrijving moet van deze natuurlijke grondslagen en hun wijziging in den loop der geschiedenis door de actie der menschen uitgaan’.

Welnu, evenals Marx en Engels nooit op de physieke samenstelling, de anatomie van den mensch zijn ingegaan, maar deze in hun werken als buiten hun terrein

liggend en als bekend hebben verondersteld, zoo is het ook met de psychische. Ook op het onderzoek daarvan zijn zij nooit ingegaan. En toch zijn de eigenschappen van de ziel zeker even belangrijk als de anatomische van het lichaam. Ja, veel belangrijker. Vooral ook, omdat zij niet zoo zichtbaar liggen of niet zoo gemakkelijk kunnen worden onderzocht als de spieren en zenuwen. En omdat de geestelijke gebieden: de wetenschap, het recht, de zede, de godsdienst, de wijsbegeerte en de kunst ook van hen afhangen.

Het onderzoek naar de kunst, de poëzie, kan nooit gevoerd worden door alleen de materieele productieverhoudingen na te speuren. Het onderzoek moet ook van den anderen kant, naar de ziel van de klasse en van den kunstenaar worden gevoerd.

Het onderzoek van Marx en Engels is een-zijdig. Voor een totaal onderzoek is ook dat der ziel, harer krachten en eigenschappen noodig. Dat bij Marx en Engels ontbrekende deel zal, terwijl het door hen behandelde gedeelte tot zijn volle recht komt, hier gegeven worden.

Omdat de kapitalistische maatschappij ten einde gaat, en met haar haar poëzie, en omdat dit boekje, deze School der Poëzie, het eerste is waarin, zij het op onvoldoende wijze nog, de overgang van de burgerlijkkapitalistische naar de proletarisch-communistische dichtkunst door een marxistisch geschoold dichter wordt ondernomen, leek het mij passend, aan haar een overzicht van de burgelijke poëzie in haar grootste vertegenwoordigers te doen voorafgaan. Vooral ook omdat dit in de socialistische litteratuur nog ontbreekt[1)].

Poëzie noem ik de klare en precieze wedergave, in woorden en rhythmen, van diepe gewaarwordingen, ontroeringen en hartstochten.

1) Uit deze regels zou men mogen besluiten, dat het werk in eersten opzet bedoeld was als inleiding bij een nieuwe uitgave van de ‘School der Poëzie’, of bij een nieuwen dichtbundel. J.C.D.

Poëzie ontstaat spontaan uit het onbewuste van den mensch. Maar dit onbewuste is niet, zooals de schrijvers der bourgeoisie meenen, een onbekende, geheimzinnige macht. Het is zeer goed kenbaar. Het bestaat uit drie krachten: den drang tot zelfbehoud of de liefde voor zich zelf, de geslachtsdrift of de liefde voor de vrouw of den man[1)], de sociale drift of de liefde voor de gemeenschap[2)].

Uit deze drie krachten komt de drang tot dichten in den mensch voort. De bron der poëzie is dus dezelfde als die van alle lichamelijke en geestelijke daden, van werken, van leven in het algemeen. Natuurlijk is zij in degenen, die de gave ervoor hebben.

Deze drie driften of liefden zijn bij alle menschen aanwezig, maar in verschillende mate en verhoudingen. Van de geboorte af. Zooals men bij aandachtig kijken naar zeer kleine kinderen zien kan. Zoo kan men ook bij de dichters zien of zij ze bezitten in schoone verhouding. De grootste dichters hebben ze in de grootste mate en in de schoonste verhouding.

De twee eerste driften komen voort direct uit de natuur. Men ziet ze bij al wat leeft. In sterker of zwakker mate. De derde, de liefde voor de gemeenschap, is bij den mensch - evenals bij vele dieren - ontstaan door zijn maatschappij, d.i. door de noodzakelijkheid voor hem om in verband met anderen, groep, familie, stam, volk, menschheid, te leven, te arbeiden, te strijden. Hij kreeg die hij noodig had lief, omdat zij hem hielpen. Dus, daar de maatschappij een deel der natuur is, ontstond deze liefde ook uit de natuur.

Maar hoe deze drie driften of liefden zich uiten, hangt geheel en al af van de maatschappij waarin de dichters leven. Zijn deze drie eenmaal van de geboorte

1) Deze sluit liefde voor de kinderen in zich.
2) Men zou geneigd zijn te zeggen, dat dus het onbewuste de liefde is. Maar dit zou een misverstand zijn, want de liefde voor het zelf, de vrouw en de gemeenschap sluit den haat tegen al wie ze belagen in. Het onbewuste is dus tevens haat. Maar de haat is slechts de reactie der liefde, de negatie. Het positieve wezen van den mensch is zonder twijfel de liefde.

af aan gegeven, dus door afstamming, ras, klimaat enz. bepaald, dan hangt hoe zij zich ontwikkelen, groeien, leven, van de maatschappij af.

Onderstellen wij drie soorten van maatschappijen: den stam, de burgerlijke, en de communistische maatschappij. Dan is de drang tot zelfbehoud, de liefde voor zich, in die drie maatschappijen een zeer verschillende. Want de persoon, het 'zich' van het stamlid, van den burger en van het lid der communistische gemeenschap zijn gansch andere. Dus moet ook de drang, het zich van het stamlid of van den burger te behouden, een gansch andere zijn. De kracht verandert met den inhoud. En zoo is het met de geslachtsliefde. Want zoowel de man als de vrouw, de beminnende en de beminde zijn andere. En ook met de gemeenschap. Want de gemeenschap is, zooals van zelf spreekt, zeer verschillend.

Is de vorm der liefde, der driften, hun schema, altijd dezelfde, hun inhoud verschilt met de maatschappij. En op den inhoud komt het aan.

De vorm is ledig, een leege spanning. Eerst uit de botsing met de maatschappij wordt de inhoud gegeven.

De vorm is leeg, de ledige kracht. Eerst uit de botsing met de maatschappij ontstaat de stof.

En wat voor de maatschappij geldt, geldt ook voor de klassen der maatschappij.

Beschouwen wij vier klassen: den adel en den opkomenden burgerstand van de dertiende eeuw in Europa, in Italië, den kapitalist, en den proletariër van onzen tijd.

Hun personen, hun vrouwen, de gemeenschappen waartoe zij behooren zijn geheel andere. Hun driften, hun liefden zijn dus ook geheel andere.

De mensch is altijd een maatschappelijk wezen, en in de klassemaatschappij een klassewezen. Elk mensch is het totaal, het complex, het ensemble zijner maatschappelijke verhoudingen, in de klassemaatschappij zijner klasseverhoudingen. En daar de verhoudingen in de maatschappij voortdurend met deze veranderen, veranderen ook de menschen voortdurend. Het helpt niet, het we-

derlegt niet de feiten, als men zegt dat de drie genoemde drangen, de instincten van den mensch toch altijd dezelfde blijven. Want dit hetzelfde blijven betreft alleen het formeele. Het veranderen betreft het werkelijke, de daad. En niemand zal toch ontkennen, dat de poëzie uit het werkelijke en niet uit het formeele alleen geboren wordt!

En zoo is het dus ook met den dichter. Want de dichter is hierin een mensch als ieder ander. Hij is, als ieder, lid eener maatschappij, of, in de klassemaatschappij, eener klasse. Hij heeft zich zelf lief, en de vrouw lief als lid dier klasse, hij heeft de klasse lief waartoe hij behoort.

En daar de dichter zijn gevoelens uitzingt - dit is de bijzondere wijze waarop hij zijn onbewuste uit, omdat hem de gave van zingen gegeven is, zooals een ander het doet met mathesis of hardloopen - bezingt hij zich zelf en de vrouw die hij liefheeft als leden der maatschappij, der klasse, en die maatschappij en klasse zelve, waartoe hij behoort.

Hij kan niet anders. Want hij, zijn wezen, zijn persoon, zijn lid dier klasse. Als zoodanig leeft hij. Is hij. Zijn onbewuste alleen is een leeg schema. Alleen en uitsluitend door zijn maatschappij, zijn klasse, wordt het vol. Leeft het. Is het. En poëzie is niet een werking van een leeg schema, een leege spanning. Zij is de volte, het leven zelf van den dichter en zijn gemeenschap. De afbeelding er van in woorden en klanken en rhythmen en melodieën.

De dichter is, als ieder mensch, het totaal zijner maatschappelijke verhoudingen, d.w.z. in de klassemaatschappij, zijner klasseverhoudingen. Hij kan dus niet anders doen dan zich als zoodanig uiten.

Poëzie is niet het onbewuste alleen. Zij is het, door de botsing met de maatschappij - dat wil zeggen, in onze maatschappij, met den klassestrijd - tot bewustzijn gekomen onbewuste.

Poëzie ontstaat uit twee bronnen. Uit het onbewuste van den dichter, d.i. uit de drie onbewust werkende liefden of driften in hem, en uit de maatschappij. In den

zeer jongen dichter botsen het onbewuste en de maatschappij op elkaar. Het eerste wordt omgevormd door de tweede. Samen worden zij één levende, d.w.z. één handelende, veranderende, strijdende kracht.

Poëzie is dus vanzelf het beeld der maatschappij waarin zij leeft. En dus in een klassemaatschappij vanzelf klassepoëzie.

Men spreekt van het algemeen menschelijke in de poëzie. In de poëzie der klassemaatschappij kan dit onmogelijk als iets absoluuts bestaan, want de dichter is het product der klasseverhoudingen, en kan dus onmogelijk iets anders geven dan een beeld dezer verhoudingen. Eerst in de klasselooze, dus communistische maatschappij zal de dichter het algemeen menschelijke kunnen geven.

Dat de maatschappij en haar krachten, dat wil zeggen haar productieverhoudingen, in laatste instantie bepaald worden door de productiekrachten dier maatschappij, behoeven wij hier niet te bespreken. Het is duizenden malen bewezen en elk, die in onze maatschappij om zich blikt, kan het zien. Hieruit volgt vanzelf, dat het onbewuste in den dichter in laatste instantie, d.i. dus eigenlijk, door de productiekrachten en productieverhoudingen wordt getroffen, gevormd, in zijn handelingen bepaald.

Poëzie in dus niet slechts de uiting van het gevoel van één persoon. Zij is, in de maatschappij van den stam, de uiting van het gevoel van den stam, zij is in de klassemaatschappij de uiting van het gevoel der klasse, zij zal in de communistische wereldgemeenschap die van het gevoel der geheele menschheid zijn.

Poëzie is de uiting van het gevoel der gemeenschap van den dichter door den dichter. De gemeenschap is, als wij de familie niet meerekenen, òf de stam, òf de klasse, òf de menschheid. Poëzie is dus de uiting van de gemeenschap, van den stam, de klasse, of de menschheid, door den dichter. De persoon, de dichter is slechts het instrument van de gemeenschap, van den stam, de klasse, de menschheid.

Evenals de stam uit zich den leider voor den oorlog

schept, de klasse haar leider tot stoffelijke of geestelijke productie, de menschheid haar organisator - uit noodzaak, uit behoefte, tot bevrediging dier behoefte - zoo scheppen zij ook den dichter. Ook uit hun behoefte om hun gevoel, hun nood, hun ideaal te hooren, te zien afgebeeld.

De stam in het verleden, de klasse in het tegen woordige, de menschheid in de communistische maatschappij der toekomst, is het primaire der poëzie en van alle kunst. Zij waren er, zij zijn er vóór den kunstenaar. Zij maakten, zij maken den kunstenaar. De dichter, de kunstenaar brengt hun gevoel slechts tot uiting, hij is secundair. De stam, de klasse, de menschheid maken den dichter, hun gevoel wordt het zijne. Zijn poëzie is de uiting van hún gevoel.

Met de klasse waartoe hij behoort verandert hij, evenals elk ander, zijn maatschappij, zijn klasse, door zijn handelen, zijn daden, zijn poëzie.

De dichter is de stem, het instrument, natuurlijk het zelf spelende instrument, der menschheid.

Het is niet, zagen wij, het leege schema der drie primaire driften van den mensch, dat den inhoud der poëzie geeft en bepaalt. Het is de inhoud der drie primaire driften, d.w.z. de maatschappij, de klasse, die dit doet.

Maar niet alleen de inhoud der poëzie wordt door de maatschappij of de klasse bepaald en gegeven. Het is ook de drang zelf. De maatschappij en de klasse geven ook den drang tot dichten.

De dichter uit in zijn poëzie de liefde voor zich zelven, voor het andere geslacht en voor de gemeenschap. Of twee van die liefden, of alle drie.

Maar hetzij hij er een, of twee, of allemaal bezingt, hij doet dit uit drang om zich te laten hooren aan zijn gemeenschap, aan de menschen.

Hijzelf als lid der gemeenschap wil zich hooren. Hij wil dat de geliefde, het lid der gemeenschap hem hoort, hij wil dat de gemeenschap zijn liefde voor zich zelf, voor de vrouw en voor de gemeenschap hoort.

Het is dus de gemeenschap die èn het zingen zelf, den

drang ertoe, den drang tot poëzie, èn haar inhoud bepaalt.

Is dus de gemeenschap, de stam, de klasse, de menschheid - al naar de verschillende perioden der ontwikkeling van het menschelijk geslacht - het stroomende water, het ondergrondsche water, de dichter zelf is de bron waaruit dit water te voorschijn komt. Zijn hart is de bron der poëzie. En het hangt dus in de eerste plaats van de gemeenschap, maar in de tweede plaats van het hart van den dichter af, hoe de poëzie zal zijn, die uit hen beiden te voorschijn komt.

De kracht en de schoonheid der poëzie worden dus niet slechts door de kracht van den dichter, zij worden in de eerste plaats door de kracht der gemeenschap, der klasse bepaald, wier gevoel de dichter uitspreekt.

Haar te beoordeelen alleen naar de macht van den individueelen dichter, zooals de burgerlijke litteratuurbeschrijving doet, is even dwaas als de planeten te beoordeelen zonder den invloed der zon, de planten zonder de aarde te kennen.

De poëzie nu van de burgerlijke maatschappij, die ik hier wil bespreken, onderscheidt zich van die van andere maatschappijvormen, zooals de burger zich van de leden dier andere maatschappijen onderscheidt.

Er bestaan in het algemeen vier maatschappijvormen: die van den stam, van het grondbezit, van de kapitalistische bourgeoisie, en van de communistische menschheid.

Van deze zijn de tweede en derde klassemaatschappijen, waar in de eene de adel, in de andere de burgerij de heerschende is. De heerschende poëzie is die der heerschende klasse.

De maatschappij van de kapitalistische bourgeoisie onderscheidt zich van de twee eerste door haar bevrijd zijn van de banden van den stam - primitief communisme - en van den grond - leenstelsel en lijfeigen-

schap[1]. Zij ontwikkelt den burger tot onafhankelijk, alleenstaand individu, meester van zijn kapitaal, vrij in zijn handelen.

In overeenstemming daarmee is de burgerlijke poëzie. Zij bezingt de alleenstaande onafhankelijke persoonlijkheid. Zijn in de poëzie van den grondbezittenden adel[2] de daden der vorsten, der edelen hoofdzaak en worden hun karakters en gevoelens slechts zeer algemeen geteekend, in de poëzie der burgerij wordt het karakter, het gevoel, de ziel van de persoonlijkheid hoofdmotief. Ieder persoon wordt daar een afzonderlijk, alleenstaand geheel, een beeld dat op zichzelf, met alleen door en in zich zelf waardevollen inhoud geteekend wordt.

Een blik op Homerus, den grootsten dichter van het grondbezit, van den adel en daarna op een der grootste dichters der bourgeoisie, bijvoorbeeld op Shakespeare, die, zooals wij later zullen zien, in zijn eigenaardigheid van burgerlijk dichter van den adel toch ook zeker niet zonder het bezingen van daden is, kan dit leeren.

Bij Homerus de daden der helden hoofdzaak, bij Shakespeare de personen, hun hartstochten, de botsingen hunner karakters. Bij Homerus het karakter even aangegeven, door de daden blijkend, bij de burgerlijke dichters vooral in hun gevoelens tot in details fijn uitgewerkt. En datzelfde onderscheid bestaat tusschen de geheele dichtkunst van het grondbezit en die van het kapitaal.

Men moet hierbij echter wel opmerken - ik wil dit reeds dadelijk doen voorafgaan en kom er later op terug - dat de personen, die de burgerlijke dichter af-

1) Van die der communistische menschheid door haar gebonden zijn aan de ruilwaarde, den handel, het geld, den loondienst, enz.

2) Van de poëzie van den stam is in Europa niets over dan waarschijnlijk de herinnering er aan in de dichtkunst van het grondbezit. Tot de poëzie van den grondbezittenden adel hooren b.v. de Indische zangen in het Sanskriet, Homerus, de Edda, de middeleeuwsche ridderzangen van Duitschland, Engeland, Frankrijk, Nederland. Indirect ook het middeleeuwsch tooneelspel en de volkspoëzie.

beeldt, volstrekt niet burgers hoeven te zijn, ja, het gewoonlijk niet zijn.

De burgerlijke maatschappij met haar geldzucht en uitbuiting is gewoonlijk te leelijk voor haar poëzie. Ook komt de burgerlijke poëzie uit die van het grondbezit voort en neemt dus haar vormen, haar uiterlijk, haar verhalen daaruit, maakt goden en godinnen, helden, koningen en ridders tot haar personen. Maar zij beeldt ze af op individueele wijze, als burgerlijke, vrije en alleenstaande individuen. Zij neemt dus inderdaad wel den vorm, maar niet den inhoud over. Zij doet nieuwen wijn in oude zakken. Het is ook hier le ton qui fait la musique. Zij doet het natuurlijk, al naar de periode, op verschillende wijze.

Om de burgerlijke poëzie in wezen te begrijpen, moet men zich dus niet door haar goddelijk, koninklijk, adellijk uiterlijk laten verwarren, men moet zien naar het innerlijk.

De Europeesche burgerlijke poëzie begint in de Grieksche koloniën, in Klein-Azië, in ongeveer het jaar 700 voor Christus, gaat van daar naar Athene, in de vijfde eeuw. Daarna bloeit zij te Rome, in de eerste eeuw voor Christus, dan te Florence in de dertiende en veertiende eeuw. Dan in Londen, in de veertiende eeuw - Chaucer - en wederom in Londen in de zestiende en zeventiende eeuw - Shakespeare en Milton. In Portugal en Spanje, in de zestiende en zeventiende eeuw - Camoëns en Calderon - in Amsterdam in de zeventiende eeuw - Vondel. In Frankfort in de achttiende eeuw - Goethe - en ten slotte weer in Engeland in de negentiende eeuw - Shelley, Wordsworth, Rosetti, Swinburne.

Een laatsten, kleineren uitlooper heeft de burgerlijke poëzie gehad in Amsterdam, in de jaren tusschen 1880 en 1890.

De geografische en chronologische volgorde dezer opsomming leert ons reeds, dat de poëzie der burgerlijke maatschappij altijd samenviel met haar grootsten bloei,

en tegelijk, dat zij een uiting is geweest van een bepaald gedeelte der burgerij, namelijk der handelsbourgeoisie. Zij verplaatst zich van de Middellandsche Zee naar den Atlantischen Oceaan en de Noordzee, tegelijk met den handel[1)].

Waarom is het nu juist de handeldrijvende bourgeoisie, die poëzie voortbrengt?

Het koopmanskapitaal brengt den rijkdom. Het is de schepper van het moderne kapitaal en dus der moderne burgerij. Het heeft de feodale productiewijze ondermijnd. Niet de nijverheid was de eerste bron der kapitalistische productiewijze, daartoe was zij in het gilde te zwak, doch de handel, de wereldhandel, waarvan de winst reusachtig, de winzucht grenzeloos is.

Heeft in de oudheid Athene in Europa, zooals Sidon, Tyrus en Carthago in Azië en Afrika, haar macht aan den handel te danken, in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw ontstaat door den handel een geheel nieuwe Europeesche maatschappij.

De wereldhandel doet de nationaliteit ontstaan. Hij wil en moet beschermd worden door een geheel volk. Beschermd tegen den kooper van zijn waren, tegen den verkooper van wat hij koopt en tegen zijn vreemde concurrenten. Door den handel worden de kleine middeleeuwsche staatjes en stadjes gedwongen zich aaneen te sluiten; tegenover den algemeenen maar lossen band der katholieke kerk kwam de vaste der nationaliteit. De Christenheid werd in naties verdeeld.

De binnenlandsche handel leidt tot hetzelfde. Hoofdplaatsen, knooppunten worden in het binnenland noodig, waar de kooplieden elkaar kunnen ontmoeten. Daar ontstaat dus ook een middelpunt van het geestelijk leven van een groot gebied en de nationale taal begint daar het latijn en de boerendialecten te verdringen. Dit is voor het ontstaan der poëzie, zooals van zelf spreekt, van het hoogste belang.

1) Opzettelijk wordt hier alleen van de poëzie gesproken. In het algemeen geldt zeker wat hier gezegd wordt voor alle kunst. Maar voor iedere soort van kunst, voor haar groei, bestaan weer eenigszins andere voorwaarden. Over alle te spreken zou hier slechts verwarren. Het onderwerp is zoo reeds rijk genoeg.

Het handelskapitaal heeft een absoluten vorst over het land noodig. Want het heeft noodig een sterk leger van huursoldaten, dat overal heengezonden kan worden. Om de concurreerende naties te bedwingen, om nieuwe markten te veroveren, om de kleine staatjes binnen den staat op te ruimen, om de kasteelen van den adel, van de roofridders, die tollen heffen en stelen op de handelswegen, te sloopen, om de feodale vijanden in het buitenland te weerstaan en te verpletteren.

Maar het handelskapitaal houdt den vorst in bedwang, omdat het de beurs in handen heeft.

Het heeft ook de feodale klassen in zijn geest, naar zijn behoefte veranderd. De geldzucht, de zucht naar het metaal dat alles koopt, verspreidt zich op het land, de landbouw gaat in plaats van waarden voor het eigen gebruik koopwaren voortbrengen. De grond wordt daardoor zelf een waar en de moderne kapitalistische adel ontroofde hem in onafzienbare uitgestrektheden aan de boeren. Deze werden proletariërs. Voor het eerst verschijnt in de geschiedenis de klasse van het vrije proletariaat, dat de bron zou worden voor nieuwen, nog grooteren rijkdom der bourgeoisie, der manufactuur en der groote industrie.

Dit zijn de voornaamste zegeningen, die het koopmanskapitaal op stoffelijk gebied heeft gebracht aan de burgerij. Geen wonder dat uit zulk een voorspoed dichters ontstaan die deze bezingen.

Nu de geestelijke gevolgen. De geest van het handeldrijvende gedeelte der bourgeoisie is bevrijd van de onmiddellijke aanraking met de stof. Zij produceert niet, noch op het land, noch in de werkplaats. Zij transporteert slechts, of nog beter, zij laat transporteeren. Zij ruilt, zij doet ruilen. Daardoor krijgt zij een veel meer vrijen schijn dan industrie en landbouw. Zij schijnt van de lage stof onafhankelijk. Haar winst schijnt uit niets te ontstaan, uit geestelijke bezigheid alleen. Geestelijk, door de gedachten van haar geest, schijnt zij haar winst, haar profijt, uit niets, uit de lucht te tooveren. Ook het lage gebruik van slaven of arbeiders, de directe afstootend leelijke uitbuiting is haar vreemd of bijna

vreemd. Dat laat zij anderen voor zich doen; zij ruilt de producten dier anderen en strijkt de handelswinst op. Welk een schoone, geestelijk verheven bezigheid!

Zij stuurt haar vloten ook over de geheele bekende aarde, naar alle zeeën. Zij zoekt en vindt het onbekende. Haar geest is niet beperkt als die van het handwerk in de werkplaats, of van den landbouw in de boerderij. Zij ziet over het geheele land niet alleen, maar zij is cosmopoliet en internationaal. Haar geest staat voor alles open.

Zij heeft moed en durf, energie en fantasie noodig en zij heeft ze. Veel meer, vooral vroeger, dan het handwerk, de landbouw en de nijverheid. Deze zijn particularistisch, beperkt, zij is algemeen.

Zij heeft de wetenschap noodig, de kennis der aarde, der natuur, en zij bevordert ze. Veel meer, vroeger vooral, dan landbouw en industrie.

Zij leert den mensch de geheele aarde kennen.

Wat voor misdaden zij in de verte doet, blijkt niet zóó, als de onderdrukking thuis. Het bloed, dat stroomt, ver weg, is hier niet zichtbaar. Alleen de waar, het goed verschijnt. Plotseling komt het vallen, regent het uit de lucht. Van Perzië, Afrika, China, Indië, Amerika.

De koopman heeft vrijen tijd, hij kan lezen, zich ontwikkelen, de wetenschap en de kunst beoefenen, ze beschermen, als zijn schepen op zee zijn. Hij heeft veel meer tijd dan de nijveraar, de landbouwer, de bankier. Vooral vroeger natuurlijk. Zijn geestelijke bezigheid van kooper en verkooper vindt haar aanvulling en haar rechtvaardiging, zoo noodig, in de kunst, de litteratuur. Hij gaat buiten wonen op het land, want zijn bedrijf - in die tijden althans - heeft hem niet elk uur noodig. Hij heeft het landleven lief en eert ook de dichters die dat bezingen.

Kortom, deze klasse schept den vrijsten geest, ver verheven boven dien der andere deelen der bourgeoisie en van den adel, van de geestelijkheid, van den landbouw. En die vrijheid schept in haar aanhang de poëzie.

Dat er in alle burgerlijke poëzie veel schijn, een valsche schijn moet schuilen, dat er in alle veel blinkend goud,

en veel vaak valsche, neen, altijd ietwat valsche glans moet zijn, volgt uit het bovenstaande.

De poëzie is zulk een fijngevoelige bloem, dat zij in de bijna drieduizend jaar van de maatschappij der vrije burgerij slechts driemaal tot de hoogste, de volle ontwikkeling gekomen is.

Men kan dit ook zóó zeggen: de burgerlijke maatschappij is zoo zelden tot de hoogste, door andere machten niet te zeer gedwarsboomde of geschade ontwikkeling gekomen, dat zij slechts driemaal de allerhoogste poëzie heeft voortgebracht.

Namelijk in Athene in de vijfde eeuw vóór, in Florence in de dertiende eeuw na, en in Londen in de zestiende eeuw na Christus.

Bezien wij de zaak eerst van den persoonlijken kant. In een dichter is het sociale gevoel voor de gemeenschap of de klasse zeer sterk ontwikkeld. Het willen dichten is daarvan reeds het bewijs. Want hij wil zingen voor de gemeenschap. De gemeenschap is het, die hem tot zingen drijft.

Hij leeft het leven der gemeenschap, der klasse met wie hij één is, in de hoogste mate mee. Haar wel en wee verheugt hem of doet hem pijn, verheft hem of verlaagt hem. Zij is de voornaamste kracht die hem drijft, omdat hij een lid, een deel van haar is en zijn geluk of ongeluk, zijn vreugde of smart vooral door haar veroorzaakt wordt.

Hij is een deel van het organisme, den stam, de menschheid, het gevoeligst deel. Anderen mogen energieker, organisatorischer, verstandiger zijn, hij is het gevoeligst. Hij voelt dus al het kwaad en goed van het geheele organisme. Op zijn eigen gebied kán hij even energiek, organisatorisch, verstandig, heldhaftig zijn als de beste. Maar de gevoeligste móet hij zijn.

Hij is, als ieder mensch, het ensemble van haar verhoudingen. Maar de dichter en in het algemeen de kunstenaar, is het gevoeligste element van het ensemble.

Hij voelt dat geheel, dat zich in hem als in ieder belichaamt, het sterkst.

De mensch is het samentreffen aller relaties zijner maatschappij. De dichter is de snaar waarop al die relaties klinken. Al die relaties komen in zijn ziel. Deze verzamelt ze, hij is het geluidsinstrument, het klankbord daarvan.

De taak van den dichter is, van al dat relatieve het relatieve geluid te zijn. De verhoudingen der gemeenschap, d.w.z. haar pijn en haar vreugden, geeft hij in geluid weer.

Hoe zeer dit, zooals ik in het algemeen reeds aantoonde, waar is, veel meer waar dan de meesten denken, ja, de volkomen waarheid, kan men, in het bijzondere, aan het volgende zien.

De geslachtsliefde is een zeer sterke drift, in vele menschen de sterkste. Groote dichters zijn door haar tot heerlijke verzen gebracht. Maar toch heeft nooit een mensch, een dichter, schoone liefdesverzen gemaakt, als niet zijn klasse, zijn gemeenschap bloeide. Er hebben duizenden geslachten op de aarde geleefd en zij allen hebben de liefde in de sterkste mate gevoeld, maar in slechts zeer, zeer enkelen heeft de liefde in schoone gedichten gebloeid. Namelijk alleen en uitsluitend dan, als de klasse bloeide.

En datzelfde geldt voor de andere driften, die van het zelfbehoud en de sociale drift.

Dit is een sterk bewijs dat niet de persoon, maar de maatschappij, de klasse de drijfkracht tot poëzie, tot schoonheid is.

De poëzie is de hoogste kunst. Hooger dan alle andere, dan de bouwkunst, de beeldhouwkunst, de schilderkunst en de muziek. Want terwijl deze allen zich van de stof bedienen, is háár materiaal het woord, de abstractie, het hoogste product van den menschelijken geest.

Men zegt dat de oudste woorden de stammen der werkwoorden zijn en dat zij door de primitieve menschen zijn gevormd door de noodzakelijkheid voor hen om

samen te werken en dat uit deze, door dezelfde oorzaak, alle woorden zijn ontstaan. Als dat zoo is - het is hoogst waarschijnlijk - dan is de oorsprong der taal het gemeenschapsgevoel, de sociale drift, dat groote deel van het onbewuste. Maar dit is ook de bron der poëzie. Dan zijn dus èn het woord zelf èn het uit woorden samengestelde gedicht de kinderen van de grootste, edelste drift der menschenziel. Welke andere kunst kan dat zeggen?

Wanneer de drift, de liefde voor de gemeenschap heilig is - en zij is het - dan is de poëzie heilig.

Wanneer de liefde voor de gemeenschap het heil der gemeenschap beoogt - en dit doet zij - dan heeft de poëzie van nature het heil der menschheid voor oogen. De poëzie is de kunst der abstracties, der ziel. Ook daardoor, omdat het bezit van die gave, het gevoel daarvan, de bewustheid daarvan en het kunnen uitvoeren ervan zoo zeldzaam zijn, daarom is de hoogste poëzie, die dat uitvoert, zoo zeldzaam.

Er zijn veel groote bouwkundigen, veel groote beeldhouwers en schilders, veel groote musici, maar er zijn weinig groote dichters. Dit ligt daaraan, dat die gave van abstraheerend begrip plus groot gevoel en macht van uiting zoo zeldzaam is.

Ik zal in dit boek aantoonen dat de groote burgerlijke poëzie alleen in revolutie en strijd tegen onderdrukking is ontstaan en nooit onder tirannie. Dit kan van geen enkele andere kunst gezegd worden. Dit wijst ook op het karakter der dichtkunst als de hoogste kunst en bewijst de heiligheid van haar afkomst en haar heiligheid. Het verklaart ook de groote zeldzaamheid der groote poëzie.

Maar opdat een man of vrouw de allerhoogste poëzie make, daartoe is zeer veel noodig. De allerhoogste poëzie is het beeld, het volkomen beeld eener klasse, eener maatschappij, het beeld van, zooals men zegt, een geheelen tijd. Daartoe is meer noodig dan tot een lyrisch gedicht over het zelf of over een geliefde vrouw of man, hoewel ook deze reeds uit het sociale gevoel voortkomen.

Daartoe is noodig het sociale gevoel in al zijn richtingen, in al zijn onderdeelen: de moed, de vastberadenheid, de volharding, het geduld, het medelijden en de medevreugde, de waarheidsliefde, de rechtvaardigheid, de trouw, de haat, de verontwaardiging, de hartstocht, de onstuimigheid, de geestdrift, de volkomen zelfbeheersching, de macht al deze hartstochten te onderdrukken, de fantasie en de macht ze op te roepen, de liefde voor het zelf en voor de vrouw en kinderen, de liefde voor de klasse, de liefde voor de latere geslachten, de liefde voor de natuur, die voor de menschheid, die voor het heelal.

Dat deze samenkomen in één persoon is zeldzaam. Al zijn er in de klassemaatschappij zeker oneindig meer zulke menschen dan waarvan, door de algemeene onderdrukking aller gaven, blijkt.

Maar niet de persoon, de klasse is de drijfveer, de stuwkracht tot poëzie. Een persoon zal zij allicht vinden. Maar opdat zij tot de allerhoogste poëzie in staat stelle en drijve, daartoe is veel noodig. Van den zakelijken kant, buiten den dichter gelegen, van den buitenkant zijn ook vele voorwaarden te vervullen, opdat de allerschoonste, grootste, hoogste poëzie ontsta.

De klasse, de gemeenschap moet den allergrootsten strijd strijden of gestreden hebben, zij moet zich ontplooien of zullen ontplooien, zij moet de overwinning behalen of zullen behalen, zij moet stoffelijk en geestelijk en zedelijk machtig zijn of worden, de vijandige machten mogen niet te groot zijn, doch ook niet te klein, alle krachten moeten gespannen zijn zonder verslapping...

En dit alles moet samentreffen met het aanwezig zijn van een man of vrouw, die dit alles voelt, die dit wezen der gemeenschap of der klasse, haar strijd en kracht en die der vijandige machten in zich, in zijn onbewustheid, als een deel en wel het voornaamste deel van zich ondergaat, als het ware in zich, in zijn lichaam condenseert en kristalliseert, en die het dan leert kennen, bewust wordt, begrijpt, het in zijn onbewuste fantasie tot een geweldig algemeen beeld maakt - een beeld dat door zijn algemeenheid tot het ware beeld der werke-

lijkheid, tot waarheid wordt - en die dàn nog dat beeld, dat gevoel kan uiten.

Want na die werking in het onbewuste komt dan nog het zwaarste: het maken, de poëzie zelf. En daartoe moet die man of die vrouw de gave hebben om dat beeld of dat gevoel in de allerhoogste en schoonste klanken, rhythmen en melodieën weer te geven.

Ik herhaal hier dit allerbelangrijkste punt: de maatschappij, de klasse, moet in zulk een toestand, zoo gesteld zijn, dat zij een harmonisch, grootsch en schoon beeld van zich kan uitzenden.

En er moet een mensch zijn, die dit beeld kan opvangen, vormen tot één geheel en uiten in een harmonisch volkomen beeld. Den wirwar der bewegingen, der lijnen, der geluiden, der daden van lichaam en ziel vereenigen tot één geheel van rhythmen en melodieën, tot één vaste en grootsche muziek.

Want dit is in de algemeenste woorden het onderscheid tusschen de poëzie en het proza[1)].

De groote poëzie is één afgerond geheel van muziek.

1) Het zou te ver voeren om hier op het wezen van het burgerlijk proza als kunst in te gaan. Het proza als kunstwerk is altijd, althans ten deele, redeneerend. Het is niet, als in de poëzie, het geluk der klasse dat er zich in uitspreekt. Integendeel, het is de kritiek der klasse op haar eigen minderwaardig bestaan. Het is ontleding der maatschappij, geen harmonisch beeld ervan. Het proza als kunstwerk ontstaat dan ook alleen in landen en tijden, waarin de bourgeoisie, de groote en vaak de kleine, onderdrukt wordt, als kritiek op de werkelijkheid. Daardoor is het meer zaak van het hoofd dan van het hart. Tot poëzie is die klasse dan nog niet rijp, niet in staat. De voornaamsten derschrijvers, die het proza als kunstwerk hebben geschapen, zijn in Italië de moralist Boccacio, in Frankrijk de komische spotter Rabelais, in Spanje de tragische spotter Cervantes. Dan in Frankrijk de redeneerende Montaigne, in Engeland Addison, Steele, Richardson, Goldsmith. Rousseau in Frankrijk, in Duitschland Goethe. Later in Frankrijk Balzac, Flaubert, Zola, en in Rusland Tolstoi en Dostojewski.
De groote verdienste dezer schrijvers is hun kritiek op de maatschappij, die zij naakt afbeelden. Daardoor hebben zij de burgerlijke revolutie voorbereid, of, zij het ook op burgerlijke wijze, het proletariaat in zijn vrijheidsstrijd geholpen. Maar tot de heerlijke poëzie zijn zij niet gekomen. Daartoe was hun klasse niet sterk genoeg. Het proletariaat zelf, daarentegen, heeft niet het kritiseerende proza noodig, maar de zingende, verheerlijkende poëzie.

Het proza bestaat uit lange lijnen van gedachten. De groote poëzie komt als één beeld uit het onbewuste, het hart, het proza ten deele en in deelen uit het hoofd.

Een dergelijke toestand der maatschappij, die een dergelijk beeld geeft en zulke personen, die het kunnen maken, zijn gedurende de heerschappij der bourgeoisie zeer zeldzaam geweest. Zij zijn, zooals ik reeds zeide, slechts drie maal te samen voorgekomen.

Deze drie maal zullen hier eerst behandeld worden.

Aeschylus.

I.

Na den ondergang van den Griekschen landadel, waarvan Homerus de grootste dichter was[1] - die ook de dichters van den landadel der geheele wereld, zoover bekend, van China, Indië, Perzië, Germanië en Scandinavië verre overtreft - na den dood van deze Grieksche poëzie bestond er langen tijd geen groote poëzie in Griekenland.

Toen kwam, zeer langzaam, voor het eerst in Europa, de vrije burgerij op. In Griekenland en in de Grieksche koloniën. En met haar ontstond de burgerlijke poëzie, omstreeks 700 voor Christus.

Terwijl in een groot deel van Azië de monarchen, het grondbezit heerschten, terwijl geheel Europa nog in het bezit was van de stammen, ontstond tusschen beide in, op den rand der beide werelddeelen, de vrije Europeesche burgerij.

De Grieksche handel groeide, kolonies werden gesticht, groote handelssteden ontstonden: Milete, Chal-

1) Men gelooft dat de beide groote Homerische gedichten, de Ilias en de Odyssee, mondeling van geslacht tot geslacht overgeleverd, telkens uitgebreid en gewijzigd zijn. Toch is het zeer opmerkelijk, dat de Odyssee een organisch geheel is, prachtig opgebouwd, zoo goed als zonder zichtbare invoegingen of gapingen. De Ilias is zonder twijfel uit stukken samengevoegd. Toch is ook hier zeer merkwaardig, dat de eigenlijke kern, de Wrok van Achilles, die Homerus zegt te willen bezingen, niet alleen een sluitend geheel uitmaakt, maar ook verreweg het schoonst, door den grootsten dichter of grootste dichters bezongen is en met eenzelfde soort van grootheid, in een zelfden stijl!

cis, Eretria, Aegina, Corinthe. De landbouw is nog wel de grootste bron van macht, maar de stedelijke industrie dringt meer en meer op: weverij, pottenbakkerij, wapensmederij, scheepsbouw. Geld wordt gemunt. De Phenicièrs worden verdrongen. Egypte wordt voor den Griekschen handel geopend.

De monarchieën in de Grieksche handelssteden worden omvergeworpen. De kooplieden en industrieelen worden meesters der steden. Wel komen er in den beginne, door den strijd van het geld tegen het grondbezit en tegen het niet-bezit, tirannen, maar in den loop der zesde eeuw zijn ook deze verdreven en de burgerij, de democratie regeert.

In Klein-Azië komt de eerste burgerij het eerst tot groote macht. Tegelijk met die vrije burgerij ontstaat haar denken. Haar vrije weten en haar vrije voelen. Een weten en voelen zoo vrij, als er onder de monarchieën en het grondbezit nooit geweest waren in de geheele wereld.

Haar vrije denken was het verwerpen, tot op zekere hoogte, der Goden en het aannemen der, zonder Goden, zelf handelende natuur: de natuurfilosofie. Van die richting was Thales van Milete - geb. 624 v. Chr. - de eerste, Heraklitus van Ephese, geb. ongeveer 530, de laatste vertegenwoordiger.

Haar vrije voelen was het individualisme in de poëzie. Terwijl de dichtkunst van den landadel en van de monarchieën de dáden van den vorst bezong, bezong de burgerlijke poëzie het vóélen van het individu, den burger. En dat is al den tijd dat de bourgeoisie heerscht, d.i. van 700 v. Chr. tot op den huidigen dag, zoo gebleven.

Tot de allergrootste van deze dichters, deze voorloopers der burgerlijke poëzie, behooren Alcaeus - geb. 620 v. Chr. - en de dichteres Sappho - geb. 610 v. Chr. - beiden van Lesbos afkomstig. Alcaeus bezingt als eerste de individueele liefde voor het vaderland, Sappho de individueele, sexueele liefde.

Beiden waren revolutionairen, die hun vaderland van de tirannen hielpen bevrijden. Beiden zijn voor hun land in ballingschap gestorven. Zoo was reeds bij het ontstaan der bourgeoisie de revolutie de kracht der poëzie! Sappho is de grootste dichteres, die ooit leefde. Hoewel er van haar bijna alleen fragmenten over zijn, hebben deze, zelfs wanneer zij uit maar een enkelen regel of weinige woorden bestaan, een zoo indringende poëtische kracht, dat wij diepe ontroering gevoelen. Ik laat hier enkele voorbeelden van haar poëzie volgen. Zelfs de vertaling zal hem, die geen Grieksch kent, een beeld geven:

1.

Schoongetroonde, onsterflijke Aphrodite,
dochter van Zeus, listenvlechtende, ik smeek u,
overweldig mij niet mijn geest, heerscheres,
met smart of met wanhoop,
maar kom bij mij, zoo ge ooit naar mijn stem
geluisterd hebt, en het gouden huis van uw vader
verlatende, gekomen zijt, uw wagen
aangespannen hebbende,
schoone en vlugge vogels voerden u
om de zwarte aarde, snel hun vleugels
bewegende, middendoor den aether
uit den hemel.
en snel kwamen zij, en gij, o gelukzalige
glimlachend met uw onsterfelijk aangezicht,
vroegt mij wat ik toch leed,
waarom ik u riep,
en wat ik het meest wenschte in mijn razende hart,
dat zou gebeuren. ‘wie wilt gij
dat de overreding voert naar uw liefde,
wie, Sappho, doet u kwaad?
want als hij vlucht, hij zal u spoedig vervolgen,
als hij uw geschenken niet aanneemt, hij zal ze geven,
als hij u niet liefheeft, hij zal u spoedig liefhebben,
ook het niet willende.’
kom ook nu, en verlos mij uit mijn moeilijke
zorgen, en al wat mijn geest verlangt

dat voleindigd wordt, voleindig het,
wees wederom mijn bondgenoot.

1.

Ποικιλόθρον᾽, ἀθάνατ᾽ Ἀφρόδιτα,
παῖ Δίος, δολόπλοκε, λίσσομαί σε,
μή μ᾽ ἄσαισι μηδ᾽ ὀνίαισι δάμνα,
πότνια, θῦμον·
ἀλλὰ τυῖδ᾽ ἔλθ᾽, αἴ ποτα κἀτέρωτα
τᾶς ἔμας αὔδως ἀίοισα πήλυι
ἔκλυες, πάτρος δὲ δόμον λίποισα
χρύσιον ἦλθες
ἄρμ᾽ ὐπαζεύξαισα· κάλοι δέ σ᾽ ἆγον
ὤκεες στροῦθοι περὶ γᾶς μελαίνας
πύκνα διννῆντες πτέρ᾽ ἀπ᾽ ὠράνω αἴθε-
ρος διὰ μέσσω.
αἶψα δ᾽ἐξίκοντο· τὺ δ᾽, ὦ μάκαιρα,
μειδιάσαισ᾽ ἀθανάτῳ προσώπῳ,
ἤρε᾽, ὅττι δηῦτε πέπονθα κὤττι
δηῦτε κάλημι,
κὤττι ἔμῳ μάλιστα θέλω γένεσθαι
μαινόλᾳ θύμῳ· ᾽τίνα δηῦτε Πείθω
μαῖς ἄγην ἐς σὰν φιλότατα, τίς σ᾽, ὦ
ψάπφ᾽, ἀδικήει;
καὶ γὰρ αἰ φεύγει, ταχέως διώξει,
αἰ δὲ δῶρα μὴ δέκετ᾽, ἀλλὰ δώ σει,
αἰ δὲ μὴ φίλει, ταχέως φιλήσει
κωὐκ ἐθέλοισ(αν)᾽.
ἔλθε μοι καὶ νῦν, χαλεπᾶν δὲ λῦσον
ἐκ μεριμνᾶν, ὅσσα δέ μοι τέλεσσαι
θῦμος ἰμέρρει, τέλεσον· σὺ δ᾽ αὔτα
σύμμαχος ἔσσο.

2.

Hij lijkt mij gelijk aan een God te zijn,
die tegenover u zit en dichtbij u
zachtsprekend, toehoort en
verlangensvol lacht;
want mijn hart in mijn borst verschrikt,
wanneer ik u even zie,

dan komt er niets meer
van mijn stem.
maar mijn tong is gebroken en een fijn vuur
is terstond onder mijn huid geloopen,
en uit mijn oogen zie ik niets,
en mijn ooren gonzen.
en het zweet breekt mij uit
en een siddering grijpt mij geheel aan,
   en ik ben bleeker dan gras
   en ik schijn bijna te sterven.

2.

Φαίνεταί μοι κῆνος ἴσος θέοισιν
ἔμμεν ὤνηρ, ὄστις ἐναντίος τοι
ἰζάνει καὶ πλασίον ἆδυ φωνεύ-
   σας ὑπακούει
καὶ γελαίσας ἰμερόεν, τὸ δὴ ἔμαν
καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόκσεν·
ὠς γάρ (ἐ)σ□ίδω βροχέως (σε), φώνας
   οὐδὲν ἔτ' εἴκει·
ἀλλὰ καμ μὲν γλῶσσα □έαγε, λέπτον δ'
αὔτικα χρῶ πῦρ ὐπαδεδρόμακεν,
ὀππάτεσσι δ' οὐδὲν ὄρημ', ἐπιρρόμ -
   βεισι δ' ἄκουαι.
ἀ δέ μ' ἴδρως κακχέεται, τρόμος δὲ
παῖσαν ἄγπει, χλωροτέπα δὲ ποίας
ἔμμι, τεθνάκην δ'ὀλίγω 'πιδεύ(ης)
   φαίνομαι ἄλλα.

35.
De liefde, als een wind van de bergen in de eiken
vallende, heeft mijn geest geschokt.

Ἔρος ὠς ἄνεμος κατ' ὄρος δρύσιν ἐμπέσων
φρένας (ἀμμετέραις) ἐτίναξεν.....

37.
De bode van de lente (de nachtegaal), met zijn
verlangende stem.

Ἦρος ἄγγελος ἰμερόφωνος ἀήδων

69.
Gestorven zijnde, zult gij liggen en nergens zal
herinnering aan u zijn, noch liefde, later. Want

niet hebt gij deel aan de rozen uit Pieria, de muzen,
maar onzichtbaar zult gij gaan in de huizen van
Hades, met de duistere dooden uitgevlogen.

κατθανοῖσα δὲ κείσεαι οὐδέποτα μναμοσύνα σέθεν
ἔσσετ᾽ οὐδ᾽ (ἔρος) (εὐς) ὕστερον· οὐ γὰρ πεδέχεις βρόδων
τῶν ἐκ Πιεπίας· ἀφάνης κὴν Ἀίδα δόμοις
φοιτάσεις πεδ᾽ ἀμαύρων νεκύων ἐκπεποταμένα.

78.
Ik heb lief de teederheid, en aan mij is de liefde
voor de stralende zon en de schoonheid te beurt
gevallen.

ἔγω δὲ φίλημ᾽ ἀβροσύναν, και μοι.... τὸ λάμπρον
ἔρος..... ἀελίω καὶ τὸ κάλον λέλογχεν.

91.
Zooals de zoete appel rood wordt aan het uiterste
takje, hoog aan het hoogste, hem vergaten de
appelplukkers - neen, ze vergaten hem niet, ze
konden hem niet bereiken...

οἷον τὸ γλυκύυαλον ἐρεύθεται,
ἄκρῳ ἐπ᾽ ὔσδῳ, ἄκρον ἐπ᾽ ἀκροτάτῳ,
λελάθοντο δὲ μαλοδρόπηες, οὐ μὰν ἐκλελάθοντ᾽, ἄλλ᾽ οὐκ ἐδύναντ᾽ ἐπίκεσθαι.

93.
Avond, alles tezamenbrengend, zooveel als de
schitterende dageraad verstrooide, gij brengt het
schaap, gij brengt het geitje, gij brengt aan de
moeder het kind.

□έσπερε, πάντα φέρων, ὔσα φαίνολις ἐσκέδασ᾽ αὔως,
φέρεις οἶν, φέρες α ἴγα, φέρεις (ἄπυ) ματέρι παῖδα.

Een ander zeer groot dichter der Grieksche koloniën was Simonides van Ceos, geb. 556 v. Chr.. Ook van hem volgt hier een fragment, het schoonste dat is overgebleven:

22.

In de kunstigbewerkte ark, den waaienden wind en de bewogen zee, viel zij, door angst, ter neer, met vochtige wangen;

en om Perseus wierp zij haar arm en zeide: O Kind, welk een smart heb ik. Maar gij slaapt.

Gij sluimert uw zoete rust in de vreugdelooze, kopergenagelde kist, in den duisteren nacht en den blauwzwarten nevel uitgestrekt. En gij geeft niet om het water van de voorbijgaande golf langs uw dichte haren, noch om de stem der winden, liggende in uw purperen kleederen, uw schoon gelaat naar mij toehoudend.

indien het vreeselijke voor u vreeselijk was, zoudt gij ook uw teere oor geven aan mijn woorden. Ik zeg u, slaap, mijn Kind. Laat de zee slapen en laat het matelooze onheil slapen. Mocht er, o Vader Zeus, door u een verandering verschijnen.
Dat ik dit stoutmoedige woord smeek, vergeef mij...

22.

ὅτε λάρναχι (ἐν) δαιδαλέᾳ ἄνεμος τε μὴν πνέων
χινηθεῖσά τε λίμνα,
δείματί (τ᾽) ἤριπεν (οὐχ) ἀδιάντοισιν παρειαῖς

ἀμφί τε Περσέι βάλλε φίλαν χέρ᾽, ἔιπέν τ᾽· ὦ τέχοσ,
οἷον ἔχω πόνον· σὺ δ᾽ἀωτεῖς·
γαλαθηνῷ δ᾽ ἤθεϊ χνώσσεις ἐν ἀτερπεῖ
δούρατι χαλχεογόμφῳ,
νυχτὶ ἀλαμπεῖ χυανέῳ τε δνόφῳ (ταθείς)·
(ἅλμαν) δ᾽ὕπερθεν τεᾶν χομᾶν βαθεῖαν
παριόντος χύματος οὐχ ἀλέγεις, οὐδ᾽ ἀνέμων
φθόγγον, πορφυρέ(αισῖν)
χείμενοσ ἐν χλανί(σιν), προς(έχων) χαλὸν πρόσωπον.

εἰ δέ τοι δεινὸν τό γε δεινὸν ἦν,
χαί χεν ἐμῶν ῥημάτων λεπτὸν ὑπεῖχες οὐας.
χέλομ᾽ εὖδε βρέφος, εὑδέτω δὲ πόντος,
εὑδέτω (δ᾽) ἄμετρον χαχόν·
μεταιβολία δέ τις φανείη, Ζεῦ πὰτερ, ἐχ σέο.
ὅτι δὴ θαρσαλέον ἔπος
εὔχομαι (χαὶ νόσφι) δίχας, σύγγνωθί μοι᾽.

Om zich dien tijd en zijn overgangen klaar voor te stellen, doet de lezer goed het volgende te bedenken: evenals in dien tijd, tusschen 900 en 600 voor Christus, in Griekenland en zijn koloniën de alleenheerschappij van het grondbezit en der daarop berustende monarchieën langzamerhand verdween en die van de burgerij, d.i. van den handel, de industrie eerst daarnaast opkwam, haar later al meer en meer en eindelijk geheel verdrong, zoo verdwijnt in onzen tijd, de twintigste eeuw, de heerschappij van het kapitalisme, d.i. van bank, industrie, handel en grondbezit, en komt òp die van het proletariaat, d.i. van het communisme.

En evenals wanneer er nu, in een land dat het eerst of gedeeltelijk communistisch werd, een communistische dichtkunst zou ontstaan, zoo ontstond daar toen, in Klein-Azië, een burgerlijke dichtkunst.

Alleen moet men hierbij wel één groot verschil goed in het oog houden. Het onderscheid tusschen de poëzie van vorsten, monarchen en landadel, en de poëzie der burgerij was veel kleiner, dan het verschil tusschen kapitalistische en communistische poëzie zal zijn. Want de vorstelijke en de burgerlijke poëzie berustten beide op privaat-bezit en heerschappij van vorsten of burgers, terwijl de communistische poëzie op gelijkheid aller menschen en op gemeenschappelijk bezit berusten zal.

Maar zij, die Grieksch-Ionische dichters uit Klein-Azië, waren slechts voorloopers van een veel grootere Grieksche dichtkunst, die in het Europeesche Griekenland zelf, in Athene ontstond en die de eerste der drie grootste, der volkomen poëzieën is, welke de burgerij heeft voortgebracht.

De Klein-Aziatische Grieksche dichtkunst zelve ging te gronde. Want aan het einde der zesde eeuw werden daar alle Grieksche koloniën aan de Perzische koningen onderworpen en de burgerlijke vrijheid verdween. Om in Athene te herleven.

Ik zal de beteekenis en de ontwikkeling der Atheen-

sche poëzie eerst in het algemeen in groote lijnen aangeven, om haar daarna uitvoerig en in bijzonderheden voor te stellen.

De bloei van de burgerij in Europeesch Griekenland, in Athene, is veel grooter geweest dan van die in Klein-Azië. Verdrijft deze de tirannen uit haar stad, gene verslaat de Perzische koningen en verkrijgt wereldmacht.

De Atheensche burgerij is de eerste in Europa, die in den handel de wereldmacht verovert. Haar economische revolutie bestond in de verovering van de macht op het grondbezit, het stichten der suprematie van industrie en handel in Athene, het verpletteren der Perzische macht in het oosten der Middellandsche Zee, der Carthaagsche in het westen - op Sicilië - het beheerschen van vele andere Grieksche staten. Wereldmacht van haar industrie en handel is het resultaat. In overeenstemming daarmee wordt haar poëzie wereldpoëzie. Het persoonlijk voelen van den burger, in Klein-Azië nog beperkt tot bijv. geslachts- en vaderlandsliefde, breidde zich in Athene naar alle kanten uit, steeg enorm, werd in het kader der toen bekende wereld om de Middellandsche Zee, wereldvoelen.

De twee grootste dichters van deze wereldmacht der Atheensche burgerij en dus ook van geheel Griekenland - want in geen enkele andere landstreek of stad waren de voorwaarden voor wereldpoëzie voorhanden, omdat geene andere zulk een macht kreeg - waren Aeschylus, geb. 525 v. Chr. en Sophokles, geb. 496 v. Chr. Van deze twee is Aeschylus de grootste.

Een derde zeer groote, alleen-lyrische Grieksche dichter is Pindarus, uit Thebe, geb. 518 v. Chr. In schoonheid aan Aeschylus gelijk, maar, als niet-Athener veel beperkter. Terwijl Pindarus de individueele overwinnaars in de Grieksche kampspelen bezong, hun moed en kracht en hun vaderland, terwijl hij zich dus nog beperkt tot een klein deel der Grieksche macht, bezingt Aeschylus alle hartstochten der Atheensche wereldburgerij.

Terwijl Sophokles reeds de beginnende nederlaag van de kortstondige macht der Atheensche burgerij voelde

en er daardoor in zijn poëzie een plechtige ernst ontstond, een moraliseerende grootschheid, een filosofische rust en verhevenheid, bewijzen van het wankelen van het werkelijke leven, is bij Aeschylus alles spontane kracht.

Aeschylus beleefde de opkomst der Atheensche macht en haar overwinning. De slag bij Marathon had plaats in 490, Aeschylus was toen zes en dertig jaar oud. Die bij Plataeae in 480, hij was toen volkomen rijp. Zijn poëzie is de sterkste in Athene. Hij is de eerste burgerlijke werelddichter.

Aeschylus is waarschijnlijk wel de allersterkste der groote werelddichters. Zijn algemeene wereldbeschouwing is hooger dan die van Dante en Shakespeare, de twee met hem grootsten. Hij meent dat de menschen zich laten leiden door hun hartstochten, dat zij daardoor blind zijn en dat boven hen de Goden staan. Maar de mensch is in staat de Goden te overwinnen en te onderwerpen door zijn verstand: Prometheus.

Deze gedachte, deze algemeene wereldgedachte is hooger dan die van Dante, die de menschheid aan een God onderwierp, haar schuldig en zondig verklaarde en die met den vrijen wil geen weg wist.

En ook hooger dan Shakespeare, die zich met deze vragen niet bemoeide en de geheele menschheidsgeschiedenis als een spel der hartstochten voorstelde.

De poëzie van Aeschylus is de hoogste die de Europeesche burgerij heeft voortgebracht, door deze wereldbeschouwing, door deze figuur van den Prometheus. Zij drukt het beste, zij drukt alleen het diepste wezen der bourgeoisie uit. Want inderdaad heeft de bourgeoisie door het verstand voor een groot deel het noodlot, de natuur en de godheden overwonnen.

Prometheus is het meest typische beeld der bourgeoisie. Haar wezen, haar macht heeft Aeschylus het best begrepen, beter dan eenig ander dichter. Het gevoel van die macht, van de beteekenis dier macht, glanst in zijn geheele poëzie.

Daar de burgerlijke maatschappij ontzaglijk veel lijden

met zich brengt, door het wisselvallige van haar uitkomsten, door haar concurrentie, oorlogen en onderdrukking van slaven, arbeiders en vreemde volken en vaak ook van het platteland, daar dus de gevoelens der burgerij altijd gemengd, dikwijls zeer smartelijk zijn, neemt haar hoogste poëzie den vorm van tragedie aan. Daar handel, industrie, d.w.z. geld winnen, zich door hun karakter niet leenen voor poëtische beschrijving, daar hun doeleinden te gering zijn, wordt het verleden opgezocht tot het afbeelden der gevoelens. Dit geschiedde ook, omdat de Grieksche burgerlijke poëzie uit de poëzie van het grondbezit voortkwam en dus vanzelf haar vormen, d.w.z. haar personen, helden, goden, halfgoden overnam.

De ontzaglijke rijkdom der Grieksche sagen, voortbrengselen uit den tijd der stammen en van het grondbezit, geeft het onderwerp, de stof, om de burgerlijke gevoelens in al hun schakeeringen af te beelden. De liederen, die in den tijd van de heerschappij van het grondbezit ter eere der goden, halfgoden en helden werden gezongen, zijn door de burgerij in drama's omgezet, waarin de individueele karakters en gevoelens dier goden worden voorgesteld.

Wat is nu het algemeene klassekarakter van de groote Atheensche en van haar hoogste uiting, van Aeschylus' kunst? Door welke maatschappelijke krachten wordt haar karakter bepaald?

Om dit te begrijpen moeten wij de Atheensche burgerij, het karakter dezer klasse beschouwen.

Haar macht berustte op drie fundamenten.

Ten eerste op den arbeid, op den bloei van het handwerk, deels door de vrije handwerkers, deels door slavenarbeid. In de vijfde eeuw, dus iets later, kwamen op elken Atheenschen burger ongeveer twee slaven.

Ten tweede op de overmacht van het handels- op het agrarische kapitaal. In een rij van revoluties had de democratie der handelsburgerij gezegevierd.

Ten derde op de opperheerschappij ter zee en de overwinning op de Perzen.

Deze macht was zeer groot, want van de slaven had men niets te vreezen, evenmin van het grondbezit en van de Perzen.

Welk een schitterende macht was het, in binnen- en buitenland! Met welk een gloed moest zij naar voren springen! Voor het eerst in de wereld, nieuw, de democratische burgermacht. En dadelijk gegroeid tot wereldmacht.

Welk een enorme geestdrift, welk een moed, welk een trotseering van alles, welk een trots moest dat geven.

Welk een hartstochten van doen en lijden!

In den vollen gloed der jeugd, der klasse-jeugd en van dit eerste gebeuren op aarde! En tegelijk, naast dien onstuimigen opbloei, welk een vaste kracht moest die zekerheid geven!

En dat ziet men ook bij Aeschylus. Onstuimigheid, diepe hartstocht, maar tegelijk diepe, innerlijk beheerschte kracht.

Maar men ziet nog iets anders, voor het eerst ter wereld. En dit andere is kenmerkend, beslissend voor de geheele burgerlijke kunst.

De burgerlijke dichters, ook de allergrootsten, allen die wij hier zullen behandelen, van Sappho, Simonides, Aeschylus af, over Dante, Shakespeare, Milton, Vondel en Goethe heen tot Shelley en Perk toe, weten niet, dat hun poëzie op den materieelen, maatschappelijken arbeid berust. De burgerklasse, vooral de handeldrijvende en haar dichters, arbeiden zelf niet. Andere klassen, slaven, landbouwers, matrozen, werken voor hen. Op dien arbeid steunt hun leven. En ook hun poëzie. Maar zij weten het niet.

De burgerklasse en haar dichters, niet stoffelijk werkend, leven slechts geestelijk. Zij weten niet dat dit geestelijk leven op stoffelijken arbeid van anderen berust en beschouwen het geestelijk leven, dus ook hun kunst, als los, als vrij. Voor hen is het geestelijk leven het eenig bestaande.

Dit kenmerkende, dit uitsluitend aan de burgerlijke

kunst eigen karakter zien wij nu voor het eerst in het groot optreden. Dit zien wij in Aeschylus.

Zijn wereld, die wereld van het groote drama, van de eerste groote burgerlijke poëzie op aarde, van al die honderden drama's van hem en Sophokles, is, als groote poëzie, voor het eerst los van de materieele productie. Zij is alleen gevoel, alleen hartstocht, alleen geest[1].

Dat komt omdat de burgerklasse, de handelsklasse, zooals ik boven zeide, los is van de productie. Daardoor krijgt haar kunst dat hooge, zuivere, alleen-geestelijke karakter.

Aeschylus' kunst wordt moedig, trotsch, onstuimig, spontaan door die handelsklasse van het begin der vijfde eeuw, maar zij wordt door haar ook zuiver geestelijk. Licht en hoog als kristal verheft zich die kunst ten hemel.

Als schoone, lichte wolken drijven die drama's in de hoogste zuivere lucht der geesteswereld. Door geen stof, geen materieele productie verstoord.

Dit is de groote schoonheid der geheele burgerlijke kunst, die voor het eerst aan den dag treedt in Aeschylus' drama en daarom daar zoo treffend is. Deze schoonheid, dat alleen geestelijke, is ongeloofelijk hoog. Om dit karakter in zijn wezen te begrijpen, voor de Grieken, voor de geheele burgerlijke poëzie die wij nu verder hier zullen behandelen, moeten wij nog iets verder gaan, iets dieper graven.

De burgerlijke maatschappij is de warenmaatschappij bij uitnemendheid. In haar nemen alle dingen het karakter van waren aan. Dat wil zeggen: zij worden alle, naast gebruikswaarden, ook ruilwaarden. Zij krijgen een dubbel karakter.

Het dubbele karakter is de diepliggende oorzaak van

1) Zooals men weet beweegt zich de poëzie van drie der grootste werelddichters, van Aeschylus, Dante en Milton in een goddelijke wereld. De wereld wordt door hen goddelijk voorgesteld. Ik moet dus hun godsdienst bespreken. Om niet in herhalingen te vervallen, zal ik dat slechts eenmaal doen en wel bij Milton. Ik zal daar den godsdienst en zijn beteekenis ook voor de poëzie behandelen. Ik heb dan tevens gelegenheid hen op dit punt, in hun godsdiensten, te vergelijken.

het antagonisme in de geheele burgerlijke maatschappij, van het tegenstrijdige, dubbele in haar uitingen, in haar geheele wezen en bestaan. Het is ook de oorzaak van den godsdienst.

Het individu in de burgerlijke maatschappij produceert, maar produceert niet slechts een gebruikswaarde, hij produceert in hetzelfde voorwerp een ruilwaarde. Daardoor, doordat het ruilwaarde heeft, geruild wordt, verwijdert het object, het product zich van hem, hij is er geen baas meer over. Dit geschiedt met alle producenten en alle producten. En die ruilwaarden, vervreemd van hun makers, krijgen tezamen een macht, een massamacht: sociale krachten die het lot der menschheid beheerschen.

Die overmacht van het product over de producenten, der dingen over de menschen, komt uit het dubbele karakter van den arbeid, het antagonisme tusschen de individueele en de sociale productie voort. In de kapitalistische maatschappij wordt dit antagonisme nog versterkt door de tegenstelling tusschen de rijke, heerschende en de arme, produceerende klasse. En dit antagonisme is het, dat de tegenspraak veroorzaakt tusschen de bedoelingen der menschen en de resultaten die zij bereiken, tusschen hun wensch naar geluk en de ellende der groote massa. Het is de basis van de tegenstelling tusschen deugd en ondeugd, tusschen vrijheid en afhankelijkheid, tusschen geloof en wetenschap, tusschen verschijning en ding-op-zich-zelf. Het is de basis van de scheiding en den strijd der klassen op elk gebied, stoffelijk en geestelijk, staatkundig, rechtelijk, godsdienstig, wijsgeerig, zedelijk en in de kunst.

Het is ook de basis van de scheiding tusschen lichaam en geest. Want de arbeidende klasse wordt een alleenstoffelijk, de niet arbeidende, de heerschende, een alleen-geestelijk produceerende klasse.

Dit is het groote, diep liggende economische feit dat nu, voor het eerst ter wereld, in groote vormen, in kunst, in Aeschylus' drama's zichtbaar wordt: ruilwaarde gescheiden van gebruikswaarde, producent van product. Of, op het gebied der kunst overgebracht: geest-alleen zichtbaar in kunst.

Alle personen van het drama alleen geestelijke krachten, alleen geestelijk bezig. Hun geest hoofdzaak, hun gevoel, hun hart.

De burgerlijke kunst is niet alleen burgerlijk omdat zij individualistisch is, het individu als alleenstaand teekent, maar ook omdat zij het alleen-geestelijk teekent.

Dit alleen-geestelijke, hoe schoon is het! Als kristal is het geestelijk leven afgezonderd van het lage, vuile, stoffelijke.

Maar toch is het zeer eenzijdig.

De groote poëzie van het aan het burgerlijke voorafgaand tijdvak, dat van de heerschappij van het grondbezit, had dezen karaktertrek der burgerlijke poëzie niet.

In den grootsten dichter van dat tijdvak, wiens werk, - gelukkig voor de menschheid - nog over is, zoodat wij het latere met dat oudere kunnen vergelijken, in Homerus, is het karakter der poëzie en der voorgestelde personen niet alleen-geestelijk. Alles behalve. Stof en geest zijn daar nog één. Daaraan juist dankt die poëzie haar enorme grootheid. Een grootheid die, hoe hoog de burgerlijke poëzie ook moge staan, toch nog hooger is dan deze.

Dat komt omdat in die maatschappij de ruilwaarde nog geen groote rol speelde, dus ruilwaarde en gebruikswaarde bijna nooit zich scheidden, de producent niet vervreemdde van zijn product. De akkerproducent, de voornaamste, haast eenige, verteerde zijn eigen product of ruilde het, hoogstens, maar zelden, voor andere producten, niet voor geld - en zelfs de vorst werkte. Dat was de kracht dier tijden. En dat samengaan, die eenheid van stof en geest, weerspiegelde zich in, wás de schoonheid van die poëzie.

Hoe eenvoudig, hoe klaar was alles!

Maar al is dan de burgerlijke kunst, tegenover die van Homerus, eenzijdig en aesthetisch haar mindere, toch is zij tevens een reusachtige vooruitgang op haar.

Want de geest bevrijdt zich! Hij werpt het stoffelijk werk, van landbouw enz., van zich en gaat alleen uit op geestelijk heerschen. Op geestelijk bestaan, van handel en staat. Op het burgerlijk, zelfstandig, alleen-

geestelijk leven voor kunst en wetenschap, staatkunde, recht, wijsbegeerte, godsdienst.

En hij ontwikkelt aldus zichzelf, den alleenstaanden, individueelen geest en daarmee het individu!

Het vrije, alleen geestelijk leven begint, het leven van het burgerlijk individu, dat gedurende de bijna drieduizend jaren van de heerschappij der bourgeoisie aan de menschheid den enormen vooruitgang heeft gebracht op ieder gebied.

De ontwikkeling van den geest, van het geestelijk individu, van het kennen en voelen, van het karakter, van het hoofd en het hart van het individu.

Wel zeer eenzijdig, want de lichamelijke arbeid werd van den geestelijken gescheiden en tot minderwaardigheid gedoemd, maar toch noodzakelijk voor de ontwikkeling van het individu en bestemd om, als die ontwikkeling tot op zekere hoogte voltooid is, wederom - in het communisme - met den lichamelijken arbeid in hoogere eenheid te worden vereenigd.

Van die burgerlijke ontwikkeling waren de Grieken, de Atheners, de eersten. Zij begonnen die heerschappij van den burgerlijken geest, zijn bevrijding van de stof, zijn zelfstandigmaking.

En onder de Atheners was Aeschylus op het gebied der kunst de eerste. De poëzie was de eerste kunst die zich vrij maakte en Aeschylus stichtte het drama. Hij schiep dien hoogsten kunstvorm zelf en alleen.

Steunend op den arbeid, op de overheersching van het handelskapitaal over den landbouw, op de opperheerschappij te land en ter zee door de overwinning op de Perzen, verhief zich vrij de burgerlijke geest. En de Grieksche deed dat voor het eerst. Dit gaf hem ook zijn oneindige kracht. Want het is waar in de ontwikkeling der wereld, dat, wanneer zich een kracht in haar voor het eerst verheft, zij de onstuimige kracht der jeugd schijnt te hebben. Het was of zij het zelve voelde, dat zij de eerste was, zoo schittert zij. Van jeugd, van niets dan spontaneïteit.

Zij had geen voorbeelden, die Atheensche burgerij, er

was geen burgerlijke democratie die ooit wereldmacht kende. En zoo schiep die Atheensche democratie een geheel nieuwe poëzie. Uit het buitenland kwam niets tot haar. Uit het eigen Grieksche leven schiep zij, alleen, zich zelve.

Aeschylus is haar vertegenwoordiger. Niemand anders. Hij alleen heeft, tusschen al de Grieksche kunstenaars die wij kennen, dat eerste, frissche, spontane, van de geboorte van den Griekschen, den burgerlijken wereldgeest. Vele Grieksche kunstenaars hebben het eenigszins, maar niemand zóó als hij.

Steunend op den arbeid in landbouw en nijverheid, steunend op de overheersching van het handels- over het agrarisch kapitaal, steunend op de opperheerschappij ter zee over Griekenland en de wereld, gedragen door een politieke democratie die aan alle burgers ter volksvergadering gelijke rechten gaf, in het onbetwist bezit van deze, maakte de Atheensche burgerij in het eerste kwart der vijfde eeuw zich voor het eerst vrij in de wereld, werkelijk, burgerlijk gesproken, voor het eerst wereldvrij.

En dus: steunend op den arbeid in landbouw en nijverheid, steunend op de overheersching van het handelsover het agrarisch kapitaal, steunend op de opperheerschappij ter zee over Griekenland en de wereld, gedragen door een politieke democratie die aan alle burgers ter volksvergadering gelijke rechten gaf, maakte de Atheensche kunst, de kunst van Aeschylus zich voor het eerst vrij in de wereld, werkelijk, burgerlijk gesproken, voor het eerst wereldvrij.

Zij voelde zich, zij was, geestelijk even vrij als haar klasse. Zij was als haar klasse los van de stof. En zij beeldde dus af personen in haar drama's, die volkomen geestelijk waren, niet aan de stof gebonden en die bovendien volkomen geestelijk vrij van elkaar waren, geheel los van elkaar, van alle banden, onafhankelijk, zelfstandig: geestelijk vrije individuen, zooals de klasse waar zij uit voortkwam.

De Atheensche groote poëzie kwam uit zichzelve, al-

leen uit de eigen kracht der Atheensche burgerij op. Zij was de eerste, de eenige, die dat deed. Zij was ook de eenige en is dat gebleven, die berustte op een werkelijke burgerlijke democratie.

Want noch de burgerij van Dante, noch die van Shakespeare en Milton, noch die van Shelley, om slechts de allergrootsten te noemen, was georganiseerd in een werkelijke democratie. Bij hen allen hadden alleen de gróóte burgers macht. Zij allen waren ook nog onder den druk van het grondbezit. De Atheensche burgerij was waarlijk democratisch en had de oppermacht over het grondbezit.

En omdat dit zoo is, en omdat de burgerlijke geest toen terstond de allerhoogste hoogte in den grootsten kunstvorm, het drama, bereikte, en omdat de poëzie en in het algemeen de kunst, toen, als eerste, zoo jong en frisch, zoo schitterend, zoo volkomen, zoo snel en heerlijk, zoo prachtig was, mooier dan ooit later, daarom ziet de geheele bourgeoisie al die 2500 jaar met zulk een heimwee naar Hellas. En daarom heeft alle burgerlijke poëzie, terwijl de Grieksche zuiver oorspronkelijk was, altijd de Grieksche min of meer nagebootst en veel aan haar ontleend.

Tusschen de stammen van Europa en de monarchieën van Afrika en Azië trad de Grieksche burgerlijke kunst, de poëzie, spontaan, alleen door eigen kracht naar voren.

Zoo zal eenmaal, wanneer in een groot industrieel land de communistische gemeenschap is gesticht, de communistische poëzie spontaan, jong, frisch, door eigen kracht naar voren treden.

Maar dan zal het product geen ruilwaarde meer hebben, het ding geen macht meer over den mensch. Het individueel en het sociaal karakter der productie zullen niet meer gescheiden zijn, zoo min als de producent van het product. Er zal slechts één producent zijn: de samenwerkende, georganiseerde menschheid. En slechts één product: het geheele georganiseerde product der aarde. Dan zal er geen scheiding meer zijn van lichaam

en geest. En de heerlijkheid van stoffelijke en geestelijke arbeid te zamen zal door de poëzie worden bezongen.

Het klassekarakter der Grieksche, der Atheensche burgers bepaalde dus het klassekarakter dezer grootste poëzie. De groote Atheensche burgerij maakte de poëzie van Aeschylus groot.

De Atheensche burgerij was machtig, alles overheerschend. Zoo was ook Aeschylus' poëzie.

De Atheensche burgerij was een geestelijke macht, gescheiden van den handenarbeid, van de stof. Aeschylus' poëzie eveneens.

De Atheensche burgerij was spontaan, jong, frisch. Zoo ook Aeschylus' poëzie. De Atheensche burgerij nam de goden en helden van het vorig tijdperk over, maar veranderde ze in burgers. Zoo deed ook Aeschylus in zijn drama's.

De Atheensche burgerij was jong, moedig, alles wagend en beheerschend, onafhankelijk, individualistisch, democratisch burgerlijk. Zij had dus noodig de voorstelling, de poëtische voorstelling van haar wezen, van zulke wezens.

En Aeschylus, die voelde dat zij dat noodig had, omdat hij van haar was en omdat hij zijn gemeenschap innig liefhad, gaf haar die. En hij gaf haar die in de hoogste mate, van de hoogste hoedanigheid, omdat hij een man was in wien het onbewuste in de heerlijkste mate aanwezig was, omdat hij de oerliefden van het onbewuste, de liefde voor zich zelf, voor de vrouw, voor zijn gemeenschap en klasse, in de hoogste mate had. En omdat deze liefden door zijn klasse en zijn gemeenschap in de hoogste mate waren tot groei en tot bloei gebracht. En de Atheensche burgerij, het geheele Atheensche volk zat naar zijn kunst te kijken en te luisteren en verheugde zich.

Het is misschien verbeelding, maar dikwijls stel ik mij voor, dat telkens wanneer de menschheid, een deel van haar, een voor de geheele menschheid nieuwe periode

ingaat, zij dit zelf gevoelt en dat de oerkrachten in haar, door dat nieuwe, met een nieuw, woest en als jubelend geweld uitbreken.

En zou dit wonder zijn? Wij menschen bestaan immers voor het overgroot gedeelte uit de gedachten en instincten en voorstellingen van onze voorouders. Die hebben onze hersens, onze geesten, onze lichamen geschapen[1)].

Al die oude gedachten zijn in ons belichaamd, na die millioenen jaren en duizend millioenen menschen. Wij hebben hun traditie van leven en willen en doen in ons, bewust en onbewust. Wij zijn die traditie.

Is het nu wonder dat wij, als wij van die in ons vastgezette - niet versteende, dat zou onjuist zijn - traditie plotseling komen in een geheel nieuwe periode, die die millioenen geërfde levens nooit hebben doorgemaakt, nooit ondervonden, nooit gekend, dat wij dan voelen, weten, bewust of onbewust, of gemengd, dat deze nieuwe periode geheel nieuw is en dat de oerkrachten in ons, de liefde tot onszelf of het zelfbehoud, de liefde voor de vrouw of den man of de geslachtsdrift, de liefde voor de gemeenschap of het sociale instinct, woest onstuimig zich in dat nieuwe storten, dat zij voelen dat goed zal zijn voor hun groei en waarvan zij een reusachtige nieuwe ontwikkeling van de geslachtsdrift, het zelfbehoud, of de liefde voor de gemeenschap verwachten?

Dat is geen wonder, want onze geest is een van de ouden geërfde geest en voelt dus het nieuwe.

Zoo was het met de Grieken, toen zij als eersten in Europa de burgerlijke maatschappij binnengingen, uit en na de duizenden jaren van grondbebouwing.

1) Bij vele dieren is dit nog duidelijk zichtbaar. Want doordat onze hersens zich pas in de eerste levensjaren, vooral in het eerste, sterk ontwikkelen, schijnt het dat wij na de geboorte leeren.

Bij vele dieren is deze schijn zelfs niet aanwezig. Zij worden geheel ree, klaar en gaaf geboren en weten en doen dadelijk alles wat het voorgeslacht heeft geleerd en gedaan en hun in hun hersens heeft ingeprent. Zij missen die ontzaglijk snelle en telkens nieuwe ontwikkeling die wij hebben, door onzen arbeid in de maatschappij.

Zoo was het met Aeschylus, die dat als groot dichter voor zijn geheele volk, zijn geheele klasse voelde en dit gevoel tot woorden bracht.

In zijn trotsche, woeste, onstuimige en toch geheel beheerschte, krachtige verzen spreekt, behalve de vreugde over de overwinning op den vijand, ook nog dat grootere gevoel, dat de Grieken een nieuwe wereld openen. Dat gevoel geeft het onmetelijk hooge aan Aeschylus' verzen.

II.

De Atheensche poëzie en in het algemeen de Atheensche kunst, is het product van één stad, die tegelijk de hoofdstad was van den staat. Maar het landschap was zoo klein en zoo geheel zonder andere belangrijke steden, dat men van een stad-staat kan spreken[1)].

Om de Atheensche poëzie te begrijpen, zullen wij beginnen met een overzicht te geven van de Grieksche geschiedenis en van de wording van den stad-staat.

De Grieksche geschiedenis begint waarschijnlijk met de verhuizing van volken uit Centraal en Zuid-Oost Europa naar het Zuiden. Het volk der Hellenen drong daarbij Griekenland binnen.

Dit volk was verdeeld in stammen, de stammen in broederschappen en deze in families. Bij Homerus, ongeveer 900 v. Chr., komt deze verdeeling nog voor. Nestor zegt tot Agamemnon dat het leger zal optrekken ten strijde, verdeeld in stammen en broederschappen, opdat de stam den stam, de broederschap de broederschap hulp kon brengen.

Dit volk, deze stammen, waren nomaden, die hun voornaamste productiemiddelen communistisch bezaten en hun op één na voornaamste product, den oorlogsbuit, communistisch verdeelden.

1) In den klassieken tijd, d.i. van de zesde eeuw tot het laatste deel der derde eeuw, bestond bijna geheel Griekenland uit stad-staten.

Toen zij in Griekenland kwamen, vonden zij daar op vele plaatsen een bevolking met een veel hooger beschaving dan de hunne, de ‘Mycenische’[1], met geweldige bouwwerken en groote handwerkskunst. Hoe deze overwonnen werd, is onbekend. Er heeft misschien een versmelting plaats gehad. In elk geval is de hooge beschaving der vroegere bewoners niet blijven voortleven. Misschien heeft Homerus zijn beschrijvingen aan de Mycenische beschaving ontleend.

De nieuw aangekomen stammen vestigden zich in de kleine vlakten van het bergachtige Griekenland. Zij gaven het zwerven op en werden landbouwers, in open dorpen wonend. In de vijfde en vierde eeuw leefde men in achterlijke streken nog zoo.

In geval van oorlog of plundering trok men zich in de bergen, of naar een verdekte hoogte, of soms in de oude citadellen der Mycenische bevolking terug. Zulk een vesting heette πόλις, ‘polis’, het latere woord voor stad.

Uit de verdeeling van het geïmmigreerde volk der Hellenen in de talrijke, maar gewoonlijk kleine, vruchtbare vlakten tusschen de Grieksche bergen is voortgekomen de versnippering van dit volk in zoo talrijke kleine staatjes.

Naarmate de bevolking van zulk een kleine vlakte meer en meer gezamelijke belangen kreeg, door betere wegen, betere bebouwing, beginnenden handel, handwerk enz. werden het gevaar, dat zij liepen en de zorg voor hun veiligheid meer gemeenschappelijk. De vesting van het landschap, de ‘polis’, werd meer en meer hun gemeenschappelijk toevluchtsoord.

Rondom die citadel op de hoogte kwamen zij wonen; het landschap waar zij allen woonden werd, hoewel zij nog verdeeld waren naar stammen en broederschappen, hun vaderland; weldra werd de ‘polis’ hun hoofdstad. De noodzakelijkheid van gemeenschappelijke rechtspraak heeft ook sterk tot het stichten van een centrum bijgedragen.

Op deze wijze zijn alle belangrijke Grieksche steden

1) Zoo genoemd naar de stad met de groote ruïnes, Mycene.

ontstaan. Ook Athene. Zelfs in de vijfde eeuw, toen de Perzen kwamen, was Athene niet ommuurd, feitelijk een open dorp; alleen de citadel op de hoogte, waar ook de tempels, de woningen der Goden stonden, was versterkt. Sparta heeft zelfs nooit een muur gehad.

Dit is de oorsprong van de πόλις, de stad en van de πολίται ‘politai’, de stedelingen of burgers. Alleen moet men wel begrijpen, dat in het begin en vele eeuwen door, die burgers toch nog voor het grootste deel landbouwers waren, die hun landerijen buiten de stad hadden.

Reeds in Homerus' tijd - gewoonlijk gesteld in de negende eeuw voor Christus - bestond die stad. Op het schild van Achilles is de geheele wereld afgebeeld: in haar midden ziet men er ook een stad. Met een bruiloftsoptocht die de markt opgaat. En daar is ook een menigte verzameld, toeschouwers om een rechtszitting over een geval van moord. Als rechters zitten daar de voornaamste oude lieden, afstammelingen van goden en heroën. Een zeer helder beeld van de stad, te midden van de door den oceaan omspoelde, door den hemel overwelfde, door zon, maan en sterren beschenen aarde, tusschen het op alle wijzen bebouwde land, grasland, bouwland en boomgaard, rijst daar op uit Achilles' schild.

Toen de Hellenen in Griekenland gekomen waren, de oude bevolking overwonnen en zich in de vlakten gevestigd hadden, waren zij begonnen, zooals hun afstammelingen nog eeuwen lang bij het aanleggen van kolonies deden, het land in gelijke stukken te verdeelen. Maar dit kon niet blijven, daar de verdeeling bij erfenis tusschen vele kinderen en tusschen weinige het bezit grooter of kleiner maakt. Ondanks beproefde hèrverdeelingen bleef de gelijkheid niet. Ook de oorlogvoering en de godsdienst droegen hiertoe bij. Priesters en aanvoerders konden zich verrijken, meer dan de gewone burgers. Zoo ontstonden er rijken, de aristocratie.

Dit werden de groote landbezitters, de vorsten, de koningen, zoo goed uit Homerus bekend. De geheele stam had oorspronkelijk zijn afkomst uit een God.

Maar toen de ‘koningen’ ontstonden, de rijksten en machtigsten, de leiders van een landschap en een stad, eischten zij voor zich de afstamming uit Zeus, den oppergod zelf, op. De koningen zijn bij Homerus διοτρεφῶις ‘diotrefeis’, uit Zeus gesprotenen.

Over dezen feodalen tijd der Grieken heeft Homerus geschreven. Hij ziet, kent en eert alleen deze koningen. Hij is de echte feodale dichter, de grootste die ooit in Europa heeft geleefd. Hij is de echte, de grootste klassedichter van den grondbezittenden adel.

Maar hij is niet de eenige dichter van deze periode. Er is nog een andere, Hesiodus. En deze heeft dezelfde, ongeveer dezelfde periode der Grieksche ontwikkeling, der Grieksche maatschappij afgebeeld van een anderen kant. Van dien der boeren, der gewone boeren. In zijn groot gedicht: ‘Werken en Dagen’ beschrijft hij het leven van den landbouwer, den gewonen, lageren man.

Men kan het onderscheid tusschen Hesiodus en Homerus eenigszins vergelijken met dat tusschen Chaucer en Shakespeare. Chaucer beschrijft de Engelsche feodale maatschappij van uit het standpunt van den kleinen burger. Shakespeare beschrijft alleen den grooten Engelschen adel van diens eigen standpunt.

Men moet evenwel zeer sterk en voortdurend bedenken, dat de afstand tusschen een feodalen koning of edelman en een landbouwer toen, in Homerus' en Hesiodus' dagen, ontzaglijk veel kleiner was dan in onze middeleeuwen en nieuweren tijd.

Die Grieksche koning van Homerus was niet eens zoo heel rijk en machtig. Hij vocht als alle anderen en werkte ook zelf nog op het land. Zijn kinderen hoeden de kudden. Odysseus gaat als een kameraad met zijn zwijnenhoeder om, die nog wel slechts een slaaf was.

Het is juist die ontzaglijke eenvoud der Homerische maatschappij, die aan Homerus zijn grootschen eenvoud geeft. En daardoor zijn eindelooze bekoring.

Zulke hooge, in vergelijking tot de gewone boeren en handwerkers hooge koningen waren Agamemnon, Menelaus, Odysseus, Diomedes, de Ajaxen, enz., elk

‘Koning’ van een stukje, gewoonlijk een heel klein stukje Griekenland, elk gewoonlijk met één stad. Ook, aan den Aziatischen kant, waren Hector en Priamus zulke koningen. Zij waren allen de leiders in den oorlog, de magistraten en de rechters in vredestijd, van hun landschappen en steden.

De behoefte aan algemeene rechtspraak en gemeenschappelijke leiding in den oorlog en den eeredienst aan den kant der armeren, de grootere rijkdom en macht aan den kant der sterksten, bracht het klasseonderscheid te weeg dat, eenmaal geboren, zichzelf versterkte.

In Aeschylus' ‘Oresteia’ vinden we nog, een hoe grooten stap vooruit naar de burgerlijke vrijheid de Grieken de instelling van het eerste stedelijke crimineele gerechtshof achtten. En waarlijk, wanneer men bedenkt dat dit, door de stichting van steden, het ontstaan der burgerij, was gekomen in plaats van de oude bloedwraak der stammen, die eindeloos door kon gaan en geheele families, als het geslacht van Tantalus, kon vernietigen, dan begrijpt men hoe, van burgerlijk standpunt uit, Aeschylus zoo oordeelen moest.

In dezen geheelen feodalen tijd van Griekenland echter, laat ons zeggen van de elfde eeuw tot en met de negende eeuw v. Chr., was de verhouding tusschen deze machtigsten en zwakkeren, rijksten en armen toch nog patriarchaal. Van wreede en ondragelijke onderdrukking blijkt weinig of niets.

In de volksvergadering, de ‘Agora’, komt in deze heele feodale Grieksche periode de geheele mannelijke, vrije, gewapende bevolking met gelijke rechten op.

Dit verandert evenwel in de achtste en zevende eeuw. Dan begint de tegenstelling tusschen stad en land op te komen. De klassestrijd tusschen de bewoners der stad, de burgers en die van het land, de boeren, begint.

Nu moet men met het gebruiken van die namen en termen zeer voorzichtig zijn. De inwoners van de stad waren zelf nog voor het grootste deel grondbezitters, grondgebruikers. Zij hadden voor een groot deel hun land buiten de steden, zij woonden slechts in de stad. Zij hadden

dus nog wel dezelfde belangen als de buitenwonenden.

Toch was er verschil ontstaan. De rijksten waren in de steden gaan wonen, omdat deze meer genot en gemak boden dan het land. De magistraten woonden er. Kortom, de uit Zeus geborenen. En dan - een steeds groeiende factor - de handwerkers en de kooplieden, de nijverheid en de handel.

Er ontstond, in zaken van belasting en bestuur vooral, een belangen-, een klassestrijd tusschen de stedelingen en de omwonenden. Zou het geld van den staat gebruikt worden voor het land, of voor de stad? Voor de plattelanders of de stedelingen? Voor havens of wegen? Er ontstond dus een strijd om de macht tusschen de stedelingen, ‘astoi’ en de omwonenden, ‘perioikoi’. De stedelingen waren de sterksten.

De steden met een krachtige militaire organisatie, zooals Sparta, maakten een deel der omwonenden zelfs tot slaven. Dezen, de Heloten, verzorgden hun meesters met levensmiddelen. De helft van de opbrengst van het land moesten zij aan de Spartanen afstaan. Hun aantal was veel grooter dan dat der vrije burgers. In de vijfde eeuw nog wordt de bevolking van Lakonië geschat op 12000 vrije Spartanen met burgerrechten, 80000 omwonenden, zonder rechten, maar geen lijfeigenen, en 190000 Heloten.

Het proces voltrok zich, naar den aard van den grond, in de verschillende streken op verschillende wijze. Maar in ieder geval was het nauw verbonden met het verlies van of het ontbreken van politieke rechten.

Hesiodus' landbouwers bijv. en velen met hen, verloren hun kansen door nalatigheid, maar zij voelden zich nog niet als ondergeschikten. Naast hen kunnen we drie soorten van officieele en erkende afhankelijkheid waarnemen.

De eerste en eenvoudigste is die van de ‘omwonenden’, dorpelingen of zelfs bewoners eener kleine stad, wier land het benijden niet waard was. Toen de Spartanen Lakonië overwonnen en in bezit namen, was veel van het land, dat zij veroverden, te arm om verdeeld te worden. Dus lieten zij het aan de dorpelingen. Dezen ble-

ven wat ze waren, maar kwamen van nu af definitief in een minderwaardige positie en waren voor altijd uitgesloten van deelname in het bestuur van den stadstaat.

De tweede soort zijn de heloten, de onderhoorigen die we vinden in Lakonië, Kreta, Thessalië, enz. De slaven van Thessalië en de vruchtbare deelen van Lakonië waren, evenals de 'perioikoi', overwonnen landbouwers; maar het land waarop zij woonden behoorde hun niet langer toe. Het is verdeeld onder de overwinnende stedelingen. Dezen hebben echter geen tijd of lust het zelf te bebouwen. Zij zijn in de eerste plaats soldaten, dan politici en hebben door deze bezigheden langzamerhand vergeten, wat het is landbouwer te zijn. Een democratische gemeenschap komt altijd te staan voor het groote probleem, hoe de individueele burger den publieken met den particulieren arbeid kan verbinden. De Spartanen hebben het vraagstuk opgelost op een manier, die, zonderling genoeg, door de moralisten der vierde eeuw wordt goedgekeurd: door hun particuliere werk ongedaan te laten en hun publieke gezag te benutten om het door anderen te laten verrichten.

Wanneer Perikles vol trots verklaart, dat de Atheners tijd vinden zoowel voor publiek als voor particulier werk, vergelijkt hij ze in zijn geest met de Spartanen, waar de heloten gedwongen waren hun meesters te onderhouden doordat zij de helft van de opbrengst van het land aan hen moesten afstaan. Was er niet genoeg voor den meester, dan was er ook niet genoeg voor hemzelf. En als een Spartaan zijn aandeel van de landerijenopbrengst niet kon bijdragen tot de algemeene tafel, dan verloor hij zijn stemrecht tot het verzuim was ingehaald. Hij zal dus naar zijn land zijn gegaan, zijn heloten aangedreven hebben tot grootere activiteit en er gebleven zijn tot de zaken er weer beter voorstonden. Maar de herinnering aan de verloren maanden zal hem bijgebleven zijn en ertoe hebben bijgedragen, dat hij ervoor zorgde niet te veel zonen te krijgen, tusschen wie het bezit verdeeld moest worden[1)].

1) Ontleend aan A. Zimmern. The Greek Commonwealth. 4th Edition, 1924, pag. 113 en volgende.

In dit licht is het niet moeilijk te begrijpen - wat voor Xenophon een raadsel was - dat Sparta, de machtigste en beroemdste Grieksche staat van zijn tijd, tevens een van de kleinste publieke lichamen had, of, zooals hij het uitdrukt, zonder zich te verwaardigen de afhankelijke standen ook maar te noemen, ‘dat het een van de minst bevolkte staten was’. (Xen. Pol. Lac. I. 1).

In alle andere opzichten leefde de heloot, evenals zijn medeslaven, vrijwel zooals hij wilde, of liever zooals hij kon. Zijn meester had geen macht, zooals bij de gewone slaven, hem te verhinderen te trouwen en kinderen te krijgen. En hoe arm hij ook was, de jongens konden toch altijd wel genoeg verdienen om te leven, op de eigen, of een aangrenzende boerderij. Zoo kwam het, dat de Spartanen, als er geen nieuwe landen te veroveren waren, hun bevolking op peil hielden en in werkelijkheid voortdurend in aantal teruggingen, terwijl het aantal heloten snel toenam, tot de wanverhouding tusschen heerschers en beheerschten de bron van angst werd voor het Spartaansche staatsbewind.

De verplichting, zijn meester te onderhouden, beperkte echter de vrijheid van den slaaf, doordat het hem bond aan den grond. Bovendien had de heloot reeds lang zijn wettelijke rechten verloren. Hij kon ieder oogenblik ‘uitgewied’ worden door de geheime politie van Sparta, met toestemming van de magistraten. Thucydides vertelt ons, als iets van zelf sprekends, dat 2000 heloten op deze wijze verdwenen in de crisis van den Peloponesischen oorlog. Het was de eenige manier om ten deele de ongelijke balans te herstellen, die één Spartaansch burger tegenover 75 onvrijen stelde.

Maar er is een derde soort van afhankelijkheid die voor ons meer direct van belang is, de pijnlijkste en vernederendste van alle. Want zij kwam snel en zonder waarschuwing en trof in de eerste plaats de meest vooruitstrevende der Grieksche staten en daaronder Athene. Zij ontstond door de invoering van gemunt geld.

De Lydische koningen gaven het voor het eerst uit, in de zevende eeuw. Maar het gebruik verspreidde zich

snel. Binnen vijftig jaar hadden alle sterke Grieksche staten het.

Het gemunte geld bracht een economische revolutie te weeg, in haar verschrikkelijkheid gelijk aan die door de stoommachine in de achttiende en negentiende eeuw. Zij woedde waar het geld kwam, in Griekenland, Palestina, Italië. Men ziet de reflexen van zijn werking in de dichtkunst, in Hesiodus, Theognis, Amos en Hosea.

Wat beteekent de verandering van ‘Naturalwirtschaft’ tot ‘Warenwirtschaft’, tot ‘Geldwirtschaft’ voor den boer?

Zimmern, de burgerlijke schrijver, legt het ons goed uit: ‘Hij was gewoon zijn producten naar de markt te brengen en ze in te ruilen voor de goederen die hij noodig had, voor wol voor zijn vrouw om te spinnen, voor hout, voor bouwmateriaal. Of hij betaalde met zijn producten den smid en den timmerman. Maar nu willen deze zijn koren en wijn niet aannemen. Zij willen geld. Hij moet dus zijn koren en wijn verkoopen. Maar hoeveel zijn zij waard? Hij heeft niet de minste idee hiervan, want de waarde hangt af van factoren buiten zijn gezichtskring, en die hij niet controleert. Hij moet nemen wat hij kan. Aan het eind van het eerste jaar schrikt hij, bij het zien dat hij een kleiner overschot heeft dan anders. Als het onvermijdelijke magere jaar komt, heeft hij heelemaal geen steun. Zijn eenige redding is leenen.

Hij wendt zich tot de machtigen, de rijken - want Shylocks van beroep bestaan er nog niet. De Eupatride of wel-geborene, zooals de Atheners hem noemen, is zeer welwillend. Zijn heldhaftige voorvaderen namen hun goud mee in het graf, in den vorm van maskers enz. Hij is in zijn schik het op beter wijze te kunnen besteden. Zeer zeker zal hij den boer door den winter heenhelpen. Maar natuurlijk moet hij ervoor betaald worden bij den volgenden oogst. En hij verlangt iets extra, om te vergoeden wat hij in den tusschentijd met zijn geld had kunnen doen, een 20% bijv. per zes maanden. Dat komt hem toe, aangezien geld,

als het zaad, zich vermenigvuldigt en vrucht draagt.

“Geldkweeken”, “tokos”, lijkt den boer een onnatuurlijk iets toe, maar hij slaat toe en de overeenkomst wordt gesloten. Maar weet hij zeker dat hij zal kunnen terugbetalen? De Eupatride eischt een zekerder onderpand dan zijn eed. Heeft hij een buurman die voor hem borg staat? Er is er geen, die het kan. Dus heeft hij alleen zijn land en zijn arbeid om te geven. Hij had wel nooit gedacht aan het land als hem uitsluitend toebehoorend, feitelijk hoorde het aan het gezin, aan zijn voorvaderen en zijn nakomelingen, evengoed als aan hem zelf. Maar zijn buren overtuigen hem dat het land iets is dat gekocht en verkocht kan worden en in stukken gehakt en bijeengevoegd als alle producten van de markt. En de nood dwingt hem, met zijn land borg te staan. Betaalt hij niet, dan heeft de Eupatride het recht zijn land te nemen en zal hij het bebouwen als pachter en een zesde als pachtsom betalen.

Na een jaar is hij waarschijnlijk al niet meer de eigenaar van zijn land, maar hoort tot de rang der “cliënten”. Dan gaat het een poos goed, tot er een heel slecht jaar komt, waarin hij zijn zesde deel niet kan betalen, of waarin de Eupatride ontdekt dat hij hem bedriegt over de verdeeling der producten. Die heeft dan het recht hem te ontslaan, maar hierbij is geen van beide partijen gebaat. De eigenaar vindt niet licht een anderen pachter, de boer geen huis. Wat heeft de boer nog over om te geven? Niets dan zijn arbeid, juist zooals de moderne proletariër. Dus maakt hij een nieuw, een nog vernederender contract. Als in de volgende lente zijn pacht niet betaald is, met interest natuurlijk, zal de geheele opbrengst van zijn arbeid in het vervolg den Eupatride behooren. Met andere woorden, hij wordt slaaf.

Dit is, in enkele trekken, de geschiedenis van menige schuldslaaf, de bitterste van alle vormen van slavernij. De meester, aan wien hun arbeid toebehoort, heeft ook macht over hun lichamen, zij kunnen verkocht worden en zijn in alle opzichten gelijk aan de buitgemaakte vreemdelingen, die nu naar de steden gebracht worden als buitenlandsche slaven.’

Hier ziet men duidelijk het ontstaan geschetst der stedelijke geldkapitalisten uit den woeker en dat van het handels- uit het woekerkapitaal. Het ontstaan dus van de bourgeoisie in modernen zin. Ik heb deze plaats zoo uitvoerig overgenomen, omdat zij dat eerste ontstaan zoo duidelijk weergeeft.

Hoe de oude Grieken voor het eerst stonden voor de problemen van het kapitalisme, vinden wij meermalen bij Theognis: ‘het is iets vreemds met het geld, dat men er nooit teveel van kan hebben. Hierin verschilt het van alle dingen die men er voor koopen kan. Voedsel, kleeding, huizen en vooral wijn, aan dat alles is een grens. Maar niet aan geld. Er is slechts één ding dat er aan gelijk is, dat is de wijsheid’:

Πλοῦτος καὶ σοφίη θνητοῖς ἀμαχώτατον ἀεί
οὔτε γὰρ ἄν πλούτου θυμὸν ὑπερκορέσαις·
ὡς δ’αὔτως σοφίην ὁ σοφώτατος οὐκ ἀποφεύγει,
ἀλλ’ ἔραται, θυμὸν δ’οὐ δύναται τελέσαι.[1)]

Theognis 1157.

Deze verbinding van het ideale met het materieele is echt Grieksch. Noch de Joden, noch de Romeinen, noch de Christenen zouden dat zoo gedaan hebben.

Maar het doordringen van den handelsgeest deed meer dan de menschen brengen tot nadenken. Het bracht veel lijden met zich. De nieuwe meesters van de stad, die met hun geld en ‘voor zilver gekochte slaven’ de landlieden en hun tradities overheerschten, kenden, anders dan de rechters van vroeger, genade noch recht. Goud was in hun huizen, maar zooals Hesiodus het uitdrukt, ijzer in hun hart:

1) Rijkdom en wijsheid zijn steeds het onbestrijdbaarst voor de stervelingen. Want gij zoudt uw begeerte niet kunnen verzadigen aan rijkdom. En eveneens ontkomt zelfs de wijsste de wijsheid nooit, maar begeert haar altijd meer en kan zijn verlangen niet bevredigen. - Hier is ‘wijsheid’ vertaald, men had ook kunnen zeggen de kennis, want de oude Grieken kenden het verschil nog niet. Eerst een eeuw later zeide Heraklitus tot een verbaasde wereld dat ‘een man kan leeren en leeren, en toch een dwaas blijven’. -

μηχέτ᾽ ὠπειτ᾽ ὤφελλον ἐγώ πέμπτοισι μετεῖναι
ἀνδράσιν, ἄλλ᾽ ἢ πρόσθε θάνειν ἢ ἔπειτα γενέσθαι
νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον·[1)]

Hesiodus Erga 174.

Hier volgt nog een andere klacht, uit Theognis, van een die door den stroom van nieuwen rijkdom is verjaagd van zijn haardstede:

ἔστε μὲν αὐτὸσ ἔπινον ἀπὸ κρήνης μελανύδρου,
ἡδύ τί μοι δόκεεν καὶ καλὸν ἔμμεν ὕδωρ·
νῦν δ᾽ἤδη τεθόλωται, ὕδωρ δ᾽ἀναμίσγεται ἰλυῖ,
ἄλλης δὴ κρήνης πίομαι ἢ ποταμοῦ.[2)]

Theognis 1135.

En met die bourgeoisie, d.w.z. met hen die hun macht ontleenden, naast landbezit, aan woeker, lijfeigenschap, hoorigheid, schuldslavernij, nijverheid en handel, ontstond een nieuwe moraal, nieuwe godsdienst, nieuwe kunst.

De Apollo van Homerus en Hesiodus, de god met den pijl en boog, de strijder met het lichaam, verandert in den geestelijken god van het Delphische orakel, die de burgerlijke deugden, kennis en zelfbeheersching predikt. Wij zullen bij Aeschylus zien hoe deze ontwikkeling, deze verandering van ‘Naturalwirtschaft’ naar ‘Warenwirtschaft’ en ‘Geldwirtschaft’ zich in godsdienst, zedelijkheid en kunst uit.

De zevende en zesde eeuw werden nu vervuld van den strijd tusschen de opkomende burgerij en het grondbezit.

Hierbij moet evenwel een opmerking gemaakt worden. De juiste geschiedschrijving gaat van de economie uit.

1) Mocht ik maar niet onder het vijfde geslacht behooren,
maar eerder gestorven zijn, of later geboren worden,
want dit geslacht is van ijzer.

2) Zoolang ik zelf dronk uit de zwartwatrige bron,
scheen mij het water zoet en schoon te zijn.
Nu reeds is het verontreinigd, het water vermengd met slijk;
ik zal drinken uit een andere bron, een anderen stroom.

Waar wij spreken van leven onder vreemde hemelstreken, zegt de Griek, wiens stad of dorp ontstond rondom de bron, ‘van vreemde wateren drinken’.

Van den maatschappelijken arbeid. Van daaruit tot de politiek, de klassen, den staat, het staatsbestaan, de binnen- en buitenlandsche politiek. En van die beiden tot het recht, den godsdienst, de wijsbegeerte, de moraal, de kunst. Maar deze weg van beschrijving is bij de oude Grieken moeilijk, zoo niet onmogelijk.

Er is van hun economische ontwikkeling te weinig bekend. Hun oudste geschiedschrijvers, Herodotus, Thucydides, Xenophon, zijn echte bourgeois uit de vijfde en vierde eeuw. En evenals alle bourgeois in de latere wereld, waarvan de Grieken de voorloopers waren, beschreven zij niet den maatschappelijken, productieven arbeid als de basis der maatschappij, maar den geest van het individu alleen. Niet het geheel van de productieve arbeiders, de slaven incluis, als de krachten van vooruitgang, maar de intellectueele leiders; niet de economie als de eerste kracht van den staat, maar de politiek.

Zij hebben dan ook weinig of niets over de ontwikkeling van den maatschappelijken arbeid opgeteekend, hoe door hem Hellas van een land van nomadische stammen werd tot een verzameling van landbouwstaatjes onder koningen en van deze tot een menigte van vooral burgerlijke staatjes.

En hoewel de inscripties en overblijfselen, die in steeds grooter aantal worden opgedolven, ook hierover voortdurend meer nieuws brengen, is dit toch nog niet voldoende.

Bij de Grieken moet men dus, om hun economische ontwikkeling ten minste in hoofdlijnen te begrijpen, den ongebaanden weg volgen. Men moet van hun politieke geschiedenis, die althans iets beter bekend is, besluiten tot hun economische.

De Marxistische, dialectisch-materialistische geschiedenisbeschouwing geeft hiertoe het middel. Bij onze beschouwing der politiek raakten wij reeds eenige economische gronden aan. Nu moeten wij het uitvoeriger doen.

Wij zagen dat, zooals bij alle nomadische stammen die vaste woonplaatsen gaan betrekken en landbouw gaan

beoefenen, er bij de Grieken koningen waren ontstaan. Het bezit van huizen en gronden maakte geregelde afweer van roovers en vijanden noodzakelijk en daarvoor zijn leiders noodig, de dappersten.

Die leiders worden door hun positie, hun grooter aandeel in de buit, de rijksten. Ook de priesters worden machtig en rijk, daar hun raadgevingen onmisbaar zijn voor de veldtochten. Het oeroude communisme verdwijnt langzaam, al blijven stam, broederschap en clan nog bestaan.

Maar de eerste vestiging in dorpen doet de industrie, het handwerk ontstaan. En daarmee den handel. En spoedig komt het geld. En daarmee de scheiding van stad en land. En de schuldslavernij der arme boeren. En de klassestrijd tusschen geldkapitaal en grondbezit.

Wanneer de partijen van het geldkapitaal en van het grondbezit in evenwicht waren, maakten ‘tirannen’ zich meester van de macht. Zoowel in Griekenland als in de handelssteden van Klein-Azië. Zoo te Ephese, Milete, Mitylene, op Samos, in Korinthe, Sicyon en Megara.

En in de steden of stad-staten, waar de burgerij de overmacht kreeg, traden groote mannen, wetgevers op, die de oude gebruiken der ‘middeleeuwsche’ agrarische maatschappij in een nieuwe staatsregeling veranderden.

In dezen tijd nu is het, dat Athene naar voren komt, dat het de meest en echtst burgerlijke stad is geworden die Griekenland en waarschijnlijk de geheele wereld heeft voortgebracht, de sterkst burgerlijk-democratische en tevens de naar verhouding machtigste stad-staat, de stad die ook de hoogste burgerlijke kunst heeft opgeleverd.

Want Athene heeft zich in dezen tijd, volgens de traditie in 594, de wetten gegeven, door den ‘wetgever’ Solon, die de grondslag zijn geworden voor dien staat der vijfde eeuw.

De oude Grieksche maatschappij had geen geschreven

wetten, zij had alleen het gewoonterecht, de adat. Maar in de waren- en geldmaatschappij, de burgerlijke maatschappij, met haar vele ingewikkelde conflicten over het mijn en dijn, waren geschreven wetten noodig.

In de zevende eeuw verspreidde zich, evenals de dichtkunst en de wijsbegeerte, van uit Klein-Azië de kennis van het schrift over Griekenland. Zoo werden geschreven wetten mogelijk. En over geheel Griekenland kwamen de ‘wetgevers’ op.

Hoe nu Solon's wetten zijn ontstaan, door welke conflicten tusschen grondbezitters en industrieele en handelskapitalisten, ook dit is weer onbekend. Heeft de handel en bedrijf uitoefenende burgerij zich met de arme, tot schuldslaven en hoorigen geworden boeren tegen de rijken verbonden, omdat hun door de hoorigheid der massa de binnenlandsche markt ontbrak? Omdat enkele rijke grondbezitters met vele lijfeigenen voor nijverheid en handel minder voordeelig zijn dan vele welvarende kleine boeren?

Of zijn de verbindingen andere geweest? Wij weten het niet. Zeker is alleen dat Solon, langs welken weg dan ook tot zijn wetgeving gekomen, van revolutie of evolutie, door de opheffing der schuldslavernij en de bevrijding der hoorigen den grond heeft gelegd, waarop de productiviteit van den bodem, de binnenlandsche markt en dus handel en bedrijf, de burgerlijke maatschappij en de democratie konden groeien.

De ‘grondwet’, die Solon aan Athene gaf, bestond uit drie hoofdgedeelten: ten eerste werd het verboden geld te leenen of te geven op het pand van iemands eigen persoon. Ten tweede kon ieder die wilde, de wraak der wet - waarschijnlijk vooral dezer eerste wet - inroepen voor een ander die onrecht leed. Ten derde werd bij rechtsgedingen het beroep op de uitspraak van het volk, als gerechtshof vereenigd, ingevoerd.

Solon's wetgeving als geheel werd de σεισάχθεια ‘seisachtheia’, het ‘afschudden van lasten’ genoemd. In verband met de eerste wet werden de hoorigen en schuldslaven weer als kleine vrije boeren op het land geplaatst.

Men ziet het, de wetgeving was tegen de rijken, de machtigen, de onteigenaars, de afstammelingen van Zeus gericht. In de plaats van de afstamming van God, met haar voorrechten voor enkelen, begon Solon, voor het eerst waarschijnlijk in Europa, de gelijkheid van alle vrije inwoners te stellen, de burgerlijke maatschappij dus, officieel, bij de wet, in te richten in plaats van de feodale - de burgerlijke maatschappij, die zich vanuit Griekenland over geheel Europa heeft verbreid.

Een nieuwe strijd ontstond, kort na Solon's wetgeving, over de uitbreiding der volksregeering. Van de negen archonten - bestuurders of ministers - werden er vijf uit den adel gekozen, drie uit de boeren, twee uit de handwerkers. Het volk was hiermee niet tevreden en een nieuwe klassestrijd begon tusschen de bewoners der stad, de rijke ‘Mannen van de Vlakten’, met hun stadsbelangen, de ‘Mannen van de Kust’, d.w.z. de bewoners van de dorpjes en havens van Zuid-Oost Attika en, ten derde, de ‘Mannen van de Bergen’, de armere boeren, de herders, houthakkers en kolenbranders uit de ruwe streken van het Noorden.

In 561 gelukte het Pisistratus, leider van de Mannen der Bergen en niet alleen een vriend van de armen, maar ook een bekend legeraanvoerder en een man van grooten persoonlijken rijkdom en invloed, zich van de alleenheerschappij meester te maken. Maar hij moest in den geest der burgerij regeeren. Haar macht dwong hem. Hij liet de grondwet van Solon en de volksvergadering, zoo wel in de gemeente als in het land bestaan, maar beheerschte door zijn wijze en verreikende plannen de volksvergadering en de magistraten.

Onder hem ontwikkelde zich de Atheensche handel en het stichten van volkplantingen. Aan hem was het te danken dat Athene aan het eind der zesde eeuw een sterke vloot bezat, den Hellespont beheerschte en goudmijnen had in Thracië. Hij loste de landkwestie op door leeningen aan de arme boeren; de zich steeds uitbreidende handel in olijven, olie en wol maakte dat de geheele boerenklasse, de groote en de kleine, onder zijn regeering en nog gedurende twee derden der vijfde

eeuw, tot den Peloponesischen oorlog, welvarend was.

Een nog verderen stap ging de burgerlijke democratie nu doen. Kleisthenes, het hoofd der volkspartij, maakte zich na Pisistratus' dood in 527 van de leiding meester en hij is het geweest, die de volksregeering, onder Solon begonnen, heeft uitgebreid tot den hoogsten, volkomen vorm, dien zij in Athene in de vijfde eeuw heeft gehad.

Wat Solon had gedaan op het gebied van rechtspraak, het hoogste gezag brengen aan het geheele volk, dat deed Kleisthenes op dat van het uitvoerend bewind.

Aan zijn wetgeving is het te danken, dat in Athene werkelijk ieder volwassen, mannelijk lid der gemeenschap, behalve de slaven, deel had aan het bestuur; dat van den Atheenschen burger gezegd kon worden dat hij tegelijk een voor zijn eigen belang zeer actief individu en een zeer actief lid der gemeenschap was.

Omdat de door Kleisthenes ingestelde politiek van Athene een zoo grooten invloed heeft gehad op den bloei van haar kunst, de hoogste die de burgerij van Europa heeft voortgebracht, zullen wij deze nu uitvoerig uiteenzetten.

Het werk van Kleisthenes vervalt in twee gedeelten, in de organisatie van het plaatselijk en die van het staatsbestuur.

Zoowel bij de beschrijving der kunst, als bij die der economie en der politiek moet de lezer voortdurend bedenken, dat Attika, de staat waarvan Athene de hoofdstad was, ook nu nog een zeer klein staatje was en bleef, zoo klein als één Nederlandsche provincie, en de stad een kleine stad. Het aantal volwassen mannelijke burgers bedroeg tijdens den hoogsten bloei in de vijfde eeuw, d.i. dus omstreeks 450-430, niet meer dan 40.000, de vrouwen en kinderen niet meegerekend; 24.000 vreemdelingen, 55.000 slaven, dus eer totaal van 119.000 mannen.

Toen de Grieken - men stelt dit tusschen 1300 en 900 v. Chr. - in het land kwamen en zich over de landschappen, de eilanden en de kust van Klein-Azië verspreid-

den, waren zij, zooals wij zeiden, verdeeld in stammen. Deze in broederschappen en families of in clans.

Deze oeroude verdeeling had zich in het aristo cratische, feodale tijdperk, dat onder de heerschappij der koningen op het communistische volgde, gehandhaafd, toen er steden gesticht waren en erfelijke vorsten daar en over het omringende kleine landschap regeerden. Zij bleef bestaan, toen van 800-650 handel, nijverheid en kolonisatie zich ontwikkelden. Zij bleef bestaan onder Solon - 594 - en zij bestond nog tijdens Pisistratus en toen Kleisthenes aan de macht kwam.

Er was wel reeds een nieuwe, niet communistische, niet feodale, meer burgerlijke verdeeling ontstaan, eene niet naar afkomst, maar in gemeenten, dus naar woonplaats, maar deze was vermengd met die naar stammen en clans en maakte dus het dagelijksch bestuur niet lichter[1]. Voor de regeling der burgerlijke democratie, van het stemrecht, de volksvergadering, de gemeenteraden, de benoeming van magistraten, de belastingen enz. was het noodig, dat alle overblijfsels van den communistischen stam en van het koningschap, van het ‘middeleeuwsche’ tijdperk der grootgrondbezitters verdwenen[2].

De strijd tusschen stad en land, tusschen stedelingen, kust- en bergbewoners, de overmacht die de stad, de handel allengs had gekregen, maakten een nieuwe burgerlijke regeling noodzakelijk. Wetgevers en tirannen hadden langen tijd gepoogd, het evenwicht tusschen de klassen te bewaren. De bloei, waartoe nu ook de kleine boeren door den handel waren gekomen, stelde Kleis-

1) Hoe sterk reeds in den toch ook vroegen tijd van deze verdeeling naar gemeenten - misschien 750 - de scheepvaart van Attika was, blijkt uit het feit, dat iedere gemeente van Attika de kosten had te dragen voor één schip van den staat.

2) De broederschappen zijn ook in de vijfde eeuw blijven bestaan, alleen voor het houden van godsdienstige feesten. In den godsdienst blijven ook de maatschappelijke instellingen dik wijls lang bewaard. De Atheensche burger werd bij zijn broederschap ingeschreven bij zijn geboorte. Vóór zijn meerderjarigheid werd hij aan haar voorgesteld. Bij huwelijk of dood offerde hij of werd er voor hem geofferd.

thenes in staat, onder instemming van het overgroote deel der bevolking de afdoende hervorming door te voeren.

Met één slag verdwenen de vier oude stammen en de elk een schip leverende gemeenten en kwamen militaire en marinezaken in de hand van één centraal gouvernement. Kleisthenes verdeelde den staat in tien nieuwe gedeelten voor het centrale bestuur, ook stammen geheeten en in ruim honderd nieuwe gedeelten, ‘demen’, voor het lokale. Deze laatste verdeeling, wij zouden zeggen naar gemeenten, werd de grondslag voor den Atheenschen staat der vijfde eeuw. Elke Athener werd voortaan naar zijn ‘demos’ genoemd - hij had zijn voornaam en daarachter dien van zijn demos. De geheele gemeente koos den burgemeester, alle gemeenteambtenaren en priesters, regelde de bebouwing van het gemeenteland, zorgde voor de wegen, de bronnen enz., voor de heilige feesten, de tempels, de altaren. Maar belangrijker dan dit lokale werk was het werk der gemeenten voor de centrale organisatie van den staat.

In de eerste plaats hield de gemeente het register der burgers. Op zijn achttiende jaar werd elk ingeschreven. In de tweede plaats zorgde zij voor de directe belastingen in tijd van nood - in gewone tijden werd deze niet geheven. Maar in de derde en voornaamste plaats verschafte de gemeente aan den centralen staat de mannen om het politieke werk te doen.

In Athene bestond dit niet, zooals in onzen tijd, uit het nu en dan uitbrengen van een stem voor gemeenteraad of parlement. Het was niet de volksvergadering of het algemeen kiesrecht in de eerste plaats, dat Athene tot een democratie maakte. Het was het meewerken van de geheele burgerij aan het bestuur zelf. De geheele burgerij in den loop van den tijd; in elk jaar het meewerken van een oneindig grooter gedeelte van de burgerij dan in onze democratie voorkomt.

Evenals in de communistische maatschappij der toekomst de macht niet zal liggen in de handen van weinigen - zooals in het in schijn communistische Rus-

land - maar in de handen der arbeiders zelven, door hunne arbeidersraden in de fabrieken, mijnen, op het land en op zee, in welke talrijke raden allen om beurten zitting zullen hebben, zoo was het in de eerste groote burgerlijke democratie, in Athene.

De democratie der twintigste eeuw wordt aangevallen en gehoond en waarlijk, zij verdient het. Zij is slechts in schijn de vertegenwoordiging van allen, in waarheid die der rijken, der imperialistische bankiers, die door hun economische overmacht alle partijen, van de sociaal-democraten tot de meest conservatieve, dwingen hun wil te doen.

Dit was in het Athene van het begin der vijfde eeuw, waar waarlijk groot grondbezit, groote bedrijven, groot kapitaal, groote vermogens nog niet bestonden, maar algemeen nog òf armoede òf slechts matige welstand heerschte, niet het geval. Wanneer wij de slaven uitzonderen, dan was de democratie daar nog echt.

Het Atheensche volk, waaruit Aeschylus, waaruit de tragedie voortkwam - de tragedie werd door Aeschylus geschapen direct na Kleisthenes' wetgeving; zij was de ideëele bloem der economische verhoudingen die haar voortbrachten - dat Atheensche volk was onder zijn eigen wetten waarlijk souverein en de wil van het volk was, of hij werd uitgesproken in de rechtszaal of in de volksvergadering, de hoogste wet en aan niemand verantwoording schuldig.

En men bedenke dit: de volksvergadering maakte slechts hoogst zelden, alleen in geval van uiterste noodzaak, nieuwe wetten. De algemeene wetgeving bestond - die van Solon en van Kleisthenes - en bleef in hoofdtrekken voortdurend dezelfde.

De volksvergadering debatteerde, maar gewoonlijk niet, als bij ons, over wetgeving. Zij debatteerde over de algemeene politiek. De debatten eindigden in een stemming, deze in een besluit dat de politiek vastlegde. Het volk besliste over zijn eigen leven.

Laat ons nu de bijzonderheden van deze ware, deze

eenig echte democratie beschouwen, bij welke alle latere zoo weinig beteekenen. Laat ons eerst zien de rechtspraak.

Kleisthenes' wetgeving bepaalde - en gedurende den geheelen bloeitijd van Athene is dat zoo gebleven - dat de demen, de gemeenten, elk jaar 6000 rechters, juryleden, zouden kiezen door algemeen kiesrecht en dat de centrale magistraten in Athene door het lot zouden beslissen wie van hen had zitting te nemen. Die 6000 werden voor een jaar gekozen. Herkiezing was verboden. De rechtbanken zaten - behalve op de overtalrijke feestdagen - elken dag en daar de rechtzaken talrijk waren en voor geheel Attika in Athene werden beslist, kwamen de 6000 elken zittingsdag in Athene samen en de magistraat verdeelde hen in groepen van minstens 201 man, die de zaken beslisten. Kostelooze maaltijden iederen dag en, sinds Perikles, een kleine vergoeding waren hun eenig loon.

In de tweede plaats de administratie. Athene had geen blijvend burgerlijk bestuur! Niemand, althans in de hoogere posten - behalve bij leger en vloot - kon twee maal dezelfde post bekleeden en niemand langer dan een jaar. Ook werden alle ambten door een rij van beambten bekleed, zoodat er controle bestond. En allen werden door het volk gekozen. De negen archonten - ongeveer wat wij ministers noemen - werden door het lot gekozen uit 500 candidaten, aangewezen door de gemeenten; andere ambtenaren door handopsteken in de volksvergadering. Ook de hoogere militairen en de financieele ambtenaren werden altijd gekozen. Geen enkele werd benoemd door het gouvernement, als bij ons.

Maar was er dan geen enkele blijvende autoriteit? Ja, deze bestond. Het was de Raad van Vijfhonderd. Maar ook deze werd door het lot gekozen uit candidaten die, evenals de juryleden, door de honderd gemeenten van het geheele land waren aangewezen. En telkens slechts voor een jaar. Wel mocht men tweemaal gekozen worden.

Wanneer men, zooals waarschijnlijk voor den grooten tijd juist is, de mannelijke burgers stelt op 40.000, dan

kwam er dus op iedere 80 burgers altijd één raadslid. Rekent men een menschengeslacht op 30 jaar, dan konden dus - herkiezingen niet meegerekend - twee op elke vijf burgers raadslid worden.

De functie van den Raad was tweeledig. Ten eerste discussieerde hij over alle onderwerpen, die voor de volksvergadering zouden komen en bracht ze in vorm. Ten tweede had hij de uitvoerende macht over wat de volksvergadering besloot, in de eerste plaats over de financiën. Verder zorgde hij dat de beambten op tijd werden gekozen en controleerde hen bij de uitoefening van hun ambt.

Voor dit doel werd de Raad volgens stammen verdeeld in tien afdeelingen, ‘prytanen’, voormannen genoemd, die ieder 36 dagen achtereen de functies vervulden.

Ten derde de volksvergadering. Zij kwam minstens tien maal, later tot veertig maal per jaar samen om besluiten te nemen. Zij zat den geheelen dag. Haar agenda was verdeeld in drie gedeelten: de heilige of godsdienstige, de profane, binnenlandsche zaken, en ten derde de buitenlandsche. Wanneer men alleen dit laatste bedenkt en dat dus de besluiten over en hoe men den oorlog tegen de Perzen zou voeren en wie de veldheeren en admiraals zouden zijn, dáár zijn genomen, dan begrijpt men tot welk een hoogte van gevoel, hartstocht en zedelijkheid zij stijgen kon.

In die dagen was het, dat de grootste Atheensche staatslieden, Themistokles en Aristides, voor haar optraden. Men kan zich voorstellen wat de volksvergadering toen was, als zij de besluiten, voor haar door den Raad geformuleerd en nu door de allerbesten en hoogsten verdedigd of aangevallen, aannam of verwierp.

En als men dan bedenkt dat deze volksvergadering omstreeks 450, op voorstel van Perikles besliste, dat zoo goed als al het geld van den staat zou gebruikt worden om de schoonste godentempels en godenbeelden te doen oprichten, die de Europeesche burgerij ooit heeft gebouwd, het Parthenon, de Propylaeën, het Erechteum, het Odeum en de beelden van Phidias, dan begrijpt men

ook welk een kunstzin er als gevolg der burgerlijke vrijheid in dit volk zat[1].

Wij verbazen ons, als wij de tragedies van Aeschylus lezen, dat deze verzen door het volk werden begrepen. Maar wij moeten bedenken dat een groot, een overgroot gedeelte - hoe groot zullen wij nog zien - zitting had in rechtbank en raad, in de 'Ekklesia' of Volksvergadering, of in het 'Prytaneum', den Raad van Voormannen. En dat men daar, althans van 500 tot 430, gewoon was over de allerhoogste politieke, moreele, juridische en aesthetische zaken te beslissen.

Dat volk was, de slaven uitgezonderd, niet een volk als het onze, van getrapten en onwetenden. Het was een volk van vrije burgers in den hoogsten zin.

Wij zullen den burgerlijken staat niet verheerlijken, ook den hoogsten, ook dezen niet. Ook in dezen was het privaat belang van den burger, zijn bezit, zijn winst, de grondslag en het doel der gemeenschap. De communistische gemeenschap zal eindeloos hoog ook boven deze staan. Maar die wetenschap mag ons niet beletten te zien, dat tusschen de burgerlijke staten, die van 700 v. Chr. tot nu in de wereld hebben bestaan, de Atheensche de hoogste is.

Wij hebben nu gezien hoe het stond met de democratie in de rechtspraak, het bestuur en de volksvergadering, dus de drie hoofdpijlers van den staat. Er zijn nog enkele andere steunpilaren. Hoe was de democratie in het leger, in onzen tijd nog de stevigste en laatste grondslag van het behoud? De dienstplicht was algemeen voor alle burgers; in vredestijd was een klein contingent in dienst, afwisselend, van 6000 man.

De Atheners trokken naar het slagveld van Marathon, in 490, geordend naar de 10 stammen van Kleisthenes en iedere stam had zijn eigen hoofdofficieren zelf gekozen - de lageren werden door de hoogeren aangewezen.

1) Van de zittingen der volksvergadering uit den grooten tijd van Athene is geen geschreven geschiedenis over. Alleen uit den tijd toen het gevaar en de ondergang dreigden en toen dus demagogen, ons zoo bekend uit onzen tijd, zich van haar meester maakten.

Later, toen Athene het hoofd was geworden van een Griekschen Statenbond, in 478 en men dus kan spreken van een Atheensch rijk, toen er garnizoenen werden gelegd en er gevochten werd ver van huis, was benoeming door de stammen onmogelijk. Van toen af werden de tien generaals gekozen door de volksvergadering en zij waren verantwoording schuldig aan háár. De Raad had over hen geen macht, slechts de volksvergadering. Zij alleen konden herkozen worden[1]. Van een militaire, een officieren-kaste, was in Athene geen sprake.

Wanneer wij nu nagaan een hoe groot gedeelte der geheele burgerij aan de leiding of den dienst der democratie, van den staat deelnam, dan blijkt het volgende. Volgens de beste schattingen, naar de laatst ontdekte bronnen, bestond de bevolking van den Atheenschen staat, van Attica, uit ten hoogste 44000, op zijn minst 35000 volwassen mannen, dus burgers. Van hen dienden den staat geregeld 1500 in civielen dienst, 6000 als soldaten of matrozen en 6000 als rechters. Den staat dienden, den staat leidden, aan het geregelde politieke staatsleven namen dus deel een op elke vier, of een op elke drie burgers!

En dit deelnemen, dit leiden was geen sinecure! Het vulde den dag of de maand of het jaar dat men dienst had.

Persoonlijk en politiek leven waren in den bloeitijd in Athene dus één.

En al deze personen ontvingen voor hun dienst gedurende hun diensttijd voedsel op staatskosten en een kleine, zeer kleine vergoeding.

Zoo was in haar voornaamste trekken de nieuwe Atheensche staatsregeling.

Wij zullen nog meer oorzaken aanvoeren van den hoogen bloei der Atheensche poëzie, de hoogste burgerlijke poëzie die ooit bestond, maar nu reeds kunnen wij dít vragen.

1) Een van die generaals is Perikles geweest; hij leidde Athene's buitenlandsche politiek meer dan een menschenleven lang, telkens herkozen.

Kan het iemand verbazen dat in dien bloeitijd, in den tijd toen door het bloeiende burgerlijk staatsleven ook het leven van ieder individu bloeide, een groote kunst, groote poëzie ontstond?

Laat dit feit u antwoord geven: Aeschylus werd in 525 geboren. Zijn jeugd viel dus juist in de jaren, toen Athene burgerlijk rijp werd voor deze hoogste democratie; hij was twintig toen zij werd ingevoerd. De hoogste burgerlijke democratie heeft niet alleen den grootsten burgerlijken tragicus voortgebracht, zij was gelijktijdig met hem.

Wij hebben de staatsregeling van Kleisthenes besproken. Wij moeten nu nog de politieke ontwikkeling van den staat nagaan, die Aeschylus lichamelijk en geestelijk mee beleefde.

Gedurende zijn eerste machtige manbaarheid, gedurende zijn geheele verdere leven, bleef deze democratie ongerept. Aan haar dankt hij niet zijn oerkracht - die had hij van zijn voorouders en van vroegere maatschappijvormen - maar zijn werk.

Toen Aeschylus 35 jaar was, gebeurde het groote in de Grieksche en vooral in de Atheensche geschiedenis, dat aan Athene zou geven wereldmacht, dat haar van de kleine stad en staat met belangrijken grooten handel, machtige handels- en oorlogsvloot, flinke industrie, gezonden landbouw, gezond kleinbedrijf zou maken tot het hoofd van den Griekschen statenbond, bijna een rijk.

Dit groote was de inval der Perzen en de overwinning van de Grieken, de Atheners, op het Perzische rijk. In 490 werd het leger van Darius geslagen bij Marathon, in 480 en 479 vloot en leger van Xerxes bij Artemisium, Salamis, Plataeae en Mycale. In 480 worden ook de Carthagers verslagen op Sicilië. Aeschylus zelf vecht mee in vele slagen!

De Grieksche volkplantingen in Klein-Azië vallen van Perzië af, en Aristides sticht in 479 de federatie van Grieksche staten onder leiding van Athene. Door de slagen van 490, 480 en 479 was de oorlog feitelijk beslist en de Grieksche onafhankelijkheid gewaarborgd,

maar tot 448 duurt de oorlog met Perzië voort, en in dien tijd, dus tijdens het geheele verdere leven van Aeschylus groeit de Atheensche macht tot de grootste zee- en handelsmacht in het Oosten der Middellandsche Zee. Zij vecht in Egypte, Phenicië, den Hellespont, de Zwarte Zee, op de Ionische Eilanden en op Sicilië.

In de plaats van den Atheenschen, den kleinen statengeest, komt dus, in geheel Griekenland, maar vooral in Athene de Grieksche, de pan-Helleensche, de nationale geest. En ook hiervan zijn de kunstenaars en in de eerste plaats weder Aeschylus, de dragers.

Kan men zich verbazen dat, toen een dergelijke democratie tot een wereldmacht en tot het hoofd van een al-Grieksche macht werd, haar kunst een nog veel hooger vlucht nam?

Men stelt globaal de komst der nomadische Hellenen in Griekenland en Klein-Azië tusschen 1300 en 1000 v. Chr. De vestiging in ‘steden’ onder koningen van 1000-800. Het begin van industrie en handel, het munten van geld, tusschen 800 en 650.

Solon voert zijn eerste wetgeving ten behoeve van de burgerij in van 594-591.

Tirannen regeeren over Athene tusschen 560 en 510.

Kleisthenes geeft de volkomen burgerlijke wetgeving tusschen 507 en 503.

In 503 wordt Athene voor het eerst geheel en al naar de grondwet, dus burgerlijk, bestuurd.

Hoe is deze staatsregeling nu mogelijk geworden?

Wederom alleen door de ontwikkeling van nijverheid, handel en scheepvaart.

Dus door de economische oorzaken.

Reeds heel vroeg werd Athene een handel- en scheepvaart-drijvende stad. En tusschen 800 en 650 waren ook de volkplantingen der Grieken sterk toegenomen. Door de toename der bevolking en de kleinheid der bebouwbare gronden. Deze kolonies deden natuurlijk den

handel sterk toenemen. En deze maakte Solon's wetgeving noodzakelijker, die de schuldslavernij afschafte, den kleinen boerenstand herschiep en daardoor een binnenlandsche markt deed opbloeien.

Maar hoe was het nu mogelijk geworden dat Kleisthenes een volkomen burgerlijke democratie in het leven riep? Er waren toch nog altijd veel boeren in Attika? Ja, vele, zeer vele stedelingen, bewoners van Athene, hadden zelf nog land. De groote massa van het Attische volk leefde waarschijnlijk in 500 nog van den landbouw. Hoe kon hij dan een wetgeving door het volk doen aannemen, die zuiver in het belang eener burgerij was?

Het antwoord daarop is: de handel en de scheepvaart hadden zich zóó uitgebreid, dat zij een volksbelang, een belang van het geheele volk waren geworden. De handel en de scheepvaart waren zóó groot geworden, dat zij de producten van alle boeren, olijven en wijn, voor althans het overgroote deel konden verkoopen en vervoeren. En van de geheele nijverheid der dorpen en der stad bovendien aardewerk, wapens, zilver- en goudsmeedkunst en geweven goederen. Hetzij naar het binnenland, hetzij naar het buitenland.

De burgerlijke handel, de handel voor geld, was door de scheepvaart en den handel geworden een zaak van algemeen belang. Met andere woorden: de agrariërs, de boeren, waren zelf burgers geworden. De klassestrijd tusschen stad en land had opgehouden, omdat het voordeel, het belang van de stad ook dat van het land was geworden. De nieuwe maatschappij had het door haar productiekrachten - nijverheid en scheepvaart - gewonnen van de oude, zóó, dat deze niet verslagen was, maar zich had vereenigd met de nieuwe.

Evenals in andere groote handelssteden of handelsrijken, als Venetië en Holland in de zeventiende eeuw, had in Attika de handel zulk een overwicht gekregen, dat de politiek der handelsburgerij die werd van het geheele land[1)].

1) Het spreekt van zelf, dat deze een heid slechts zóó lang duurde, als de handel en de nijverheid bloeiden. Zoodra, door den Peloponesischen oorlog, de welvaart minder werd en ondergang dreigde, kwam de klassestrijd weer op. Zoo bleef ook het ‘volk’ in Holland, in de zeventiende eeuw, zoolang de handel bloeide, rustig. Dan hadden de regenten het gemakkelijk. Maar bij tegenspoed en gevaar werd het volk prinsgezind.

Daardoor was Kleisthenes in staat zijn wetgeving te doen zegevieren. Verdwenen was alles wat vroeger heilig en vast was geweest. Verdwenen waren het oercommunisme en de oude stam, verdwenen was de broederschap, de clan, het koningsschap met zijn patriarchale instellingen, verdwenen de schuldslavernij, verdwenen de strijd tusschen stad en land, verdwenen de tirannie.

Gekomen was, voor het eerst in Europa, de echte burgerlijke maatschappij, waar alle volwassen mannelijke burgers vrij en politiek-gelijk waren. En zelfs een massa vreemdelingen, die immers zeer voordeelig zijn voor den burgerlijken staat.

Om nu deze vrije democratische stad en haar ontzaglijken bloei en den bloei harer kunst en het karakter van haar en van deze en de oorzaken daarvan goed te begrijpen, moet men nog één ding zeer diep in zijn gedachten opnemen: deze Attische staat was, althans gedurende de eerste vijftig jaren na Kleisthenes' wetgeving, arm.

Hij had geen latifundiën - groote landgoederen - op het land, geen groote kapitalisten in de stad. De rijkste boeren en de rijkste stedelingen waren in dien tijd hoogstens wat wij noemen welgesteld en van hen waren er maar weinig. De rest had weinig bezit, leefde van den dag op den dag, of was arm. Zoo bleef de toestand van 503 tot aan het einde der vijfde eeuw. Bijna honderd jaren, den tijd van den grootsten cultuurbloei dien ooit een burgerlijke staat heeft gehad.

Laat ons nu de ontwikkeling van Athene, van haar arbeid, waardoor zij tot die macht kwam, in bijzonderheden bezien.

III.

Om den economischen toestand van deze democrati-

sche republiek en haar burgers, waarin Aeschylus opgroeide en werkte - Aeschylus wordt hier slechts als het grootste, meest vertegenwoordigende type gegeven, er waren tientallen dramadichters - duidelijk te laten zien, zullen wij nu nog eenige bijzonderheden over de economie van den Attischen staat laten volgen[1].

LANDBOUW. Bijna alle landbouwers waren kleine boeren. Allen waren eigenaars van den grond. De eenige pachters waren de pachters van staatslanderijen. Door den zich steeds verder ontwikkelenden handel waren de boeren in de vijfde eeuw tot aan den Peloponesischen oorlog welvarend.
Kwam er overbevolking, wat in de kleine Grieksche landschappen gemakkelijk gebeurde, dan was kolonisatie de vaste uitweg. Van de achtste eeuw af worden de kusten van de Middellandsche Zee en de Zwarte Zee, van Spanje tot de Krim, met een gordel van Grieksche volksplantingen omgeven.
Dit voorkwam èn overbevolking èn werkeloosheid in Attika. Er was dus in de vijfde eeuw, tot in den Peloponesischen oorlog, zoolang de macht en de welvaart duurden, geen klassestrijd tusschen de grondeigenaars en de handels- en nijverheidskapitalisten.
HANDWERK. De voornaamste handwerken waren spinnerij, weverij, metaalbewerking, goud en zilversmederij, wapenfabricage, looierij, pottenbakkerij, steenhouwerij. Attika was rijk aan marmer, het Penthelische was het beste.
In Aeschylus' tijd waren er nog zoo goed als geen grootbedrijven. Er waren bijna alleen kleine bazen, met vier of zes arbeiders of leerlingen. Deze kleine bazen ondernamen te zamen de groote staatswerken, de tempels, de stadsmuren, enz. Uit inscripties der tempels enz. is veel over

1) Hier volgen een reeks grootendeels aan Zimmern's ‘The Greek Commonwealth’ ontleende notities, welke niet zijn uitgewerkt.

hen bekend. Het zijn aannemers. Contracten op steen zijn over. Er waren van staatswege opzichters bij het werk.
De aannemer, dat blijkt uit het contract, is zelf werkman. Hij heeft geen kapitaal en niet de hoeveelheid arbeidskrachten om het geheele gebouw aan te nemen. Hij werkt samen met tientallen andere dergelijken.
Geen concurrentie dus, eer gebrek aan aannemers en ‘skilled labour’.
Door gebrek aan arbeidskrachten werken slaven met de vrije aannemers en arbeiders. Zij ontvangen hetzelfde loon. De slaven, gevangenen of hun kinderen, worden in het handwerk opgenomen. Zoo geeft een rekening op steen voor den bouw van een tempel, het beroemde Erechtheum, als werklieden op: 27 burgers, 40 vrije vreemdelingen en 15 slaven. Allen werkten aan en deden hetzelfde werk. En allen, de aannemers incluis, ontvingen een drachme, in koopkracht ongeveer gelijk aan een vooroorlogschen rijksdaalder, per dag. Het komt voor dat de baas zelf een slaaf is. De zuilen, waarvan deze opschriften verhalen, staan nog. Men kan het zuivere werk nog bewonderen, het zijn gegroefde zuilen, de groeven nog prachtig bewaard. Ze zijn gestapeld uit blokken. De scheidingen der blokken zijn dikwijls niet te zien.
De werkplaatsen der andere handwerken, bijv. van den pottenbakker, waren gelijk aan die van den steenhouwer; twaalf werklieden was wel het gewone aantal. De vazen en potten zijn er nog bij duizenden. Ze zijn alle zeer schoon. Ook deze werklieden zijn dikwijls slaven. Sommige der bazen en onder hen enkele der meest beroemde, waren barbaren, dus waarschijnlijk slaven, of kinderen van slaven.
De wapenfabrieken - schilden, speren, harnassen - waren waarschijnlijk iets grooter. Eén telde 120 arbeiders, een andere 33, maar deze zijn uit later tijd.

Ieder handwerk had zijn eigen straat.
Er was geen concurrentie, doordat bij overbevolking kolonisatie plaats had en werkeloosheid dus zoo goed als onbekend was - in oorlogstijd was ieder soldaat. Wel was er een soort van gilden, maar zij dienden alleen voor sociale en religieuse, niet voor economische doeleinden. Daar er in de vijfde eeuw geen concurrentie was, behoefde het werk ook niet beschermd te worden.
Eerst in de vierde eeuw is hierin verandering gekomen, toen met het verdwijnen der burgerlegers tijden van groote werkeloosheid aanbraken, als de huursoldaten waren afgedankt.
Dichters, dokters, beeldhouwers en schoolmeesters behoorden tot het handwerk. Hun beroep was even hoog aangeschreven als dat van de andere handwerkers. Het handwerk was in hooge eere. Dat blijkt uit de namen ‘cheirotechnai’ - handkunstenaars - ‘demioergoi’ - publieke werkers - ‘cheironaktes’ - meesters van de hand.
Voor het groote staatswerk op de Akropolis, het bouwen van het Parthenon en de Propylaeën, van ongeveer 440 tot 432, werden gebruikt arbeiders in steen, koper, ivoor, goud, ebbenhout, cypressenhout. Dus timmerlieden, metselaars, steenhouwers, beeldhouwers, koper- en goudsmeden, schilders, draaiers.
Het transport der materialen eischte kooplieden, matrozen, stuurlui, wagenmakers, touwslagers, zadelmakers, wegen-makers, ijzergieters. Dit waren allen kleine bazen, kleine eigenaars; hun arbeiders vrijen en slaven.
Van het zware, eentonige werk had de Athener een afkeer. Dit werd veelal overgelaten aan slaven. Het handwerk had hij lief.
VRIJWILLIGE DIENSTEN EN GESCHENKEN AAN DEN STAAT. De Atheners gaven niet alleen veel tijd aan hun staat, niet alleen was het publieke leven

een groot stuk van hun individueel leven, maar zij gaven den staat als zij het betalen konden ook vaak geschenken, λειτουργίαι, ‘leitoergiai’. De vrije burgers betaalden alleen in dringenden nood directe belastingen, in tegenstelling met de vreemdelingen en vrijgelatenen. De indirecte, de invoerrechten waren laag. De staat was dus arm. Daarom werden de openbare feesten en spelen, de opvoeringen van tragedies en comedies, de uitrusting der schepen voor de oorlogen, de talrijke athletische wedstrijden, de wagen- en paardenrennen, de fakkeloptochten, de muziekwedstrijden - de opvoeringen der drama's waren ook wedstrijden - vrijwillig betaald door burgers.
De vloten waarmee de Atheners de zeeën beheerschten, de koren die Aeschylus en Sophokles hun liederen leerden zingen en dansen, de muziek die daarbij gespeeld werd, zij werden voor een groot deel vrijwillig door de burgers betaald. Er was tusschen hen een wedstrijd wie het meest zou geven. Perikles zegt: ‘de nationale grootheid is voordeeliger voor den burger dan zijn individueel welzijn, verbonden met publieken nood’.
Op deze wijze - en met behulp der tributen van de bondgenooten - werd Athene, hoewel arm aan belastingopbrengst - en in menige Grieksche stad was het zoo - als stad-staat rijker dan al haar inwoners samen. De burgers der vijfde eeuw waren over het algemeen arm, de stad was rijk. Het omgekeerde dus van de latere kapitalistische wereld, waar de burgers te samen oneindig rijker zijn dan de staat.
De stad-staat der vijfde eeuw, en vooral Athene, gaf den rijkdom wederom aan de burgers uit. Door tempels en havens en zuilengangen te bouwen van de grootste pracht en schoonheid. De burgers zelve, zegt Demosthenes in de vierde eeuw, ook de aanzienlijksten en rijk-

sten, zooals Themistokles, Cimon en Perikles, woonden in onaanzienlijke huizen van baksteen, zonder comfort, koud en tochtig in den winter. De tempels, de zuilengangen, de dokken, de arsenalen en de gebouwen van de Akropolis waren van de hoogste schoonheid. De rijkdom der burgers lag dus niet in hun eigen huizen, maar in die van het algemeen.
Deze toestand was een uitvloeisel van het standpunt dat de normale Grieksche stad innam tegenover het privaatbezit. Een die radicaal verschilt van de nu heerschende; want de economische zoowel als de politieke instellingen van de Grieken waren voortgekomen uit geheel andere wortels dan de onze. Willen wij ze begrijpen, dan moeten wij onzen geest bevrijden van veel vooroordeelen. Wij moeten ons verplaatsen in een wereld waar gemeenschappelijk bezit en zelfs communistisch bezit natuurlijker en bevredigender en meer in overeenstemming met het verleden is dan het ‘absolute recht’ van den individueelen bezitter. Want de Grieken gingen van een ander punt uit. In den tijd van de stammen en broederschappen dacht niemand aan zijn ‘rechten’, alles wat men bezat hoorde ook aan de stamgenooten. Zelfs het eigen leven zou men niet voor zich hebben opgeëischt, had de stam het in tijd van nood kunnen gebruiken. Waarom dan wel het huis, hetland, of het vee? Het stamhoofd had ze tot zijn bezit gemaakt door ze te gebruiken, en zijn hoogste recht er op was, dat niemand anders ze kon gebruiken, zóó goed als hij, het hoofd van den stam, of de vader van het gezin. Zooals we het zien bij den boog van Odysseus.
Dit soort van bezit bracht geen rechten mee, het legde plichten op. Het was de traditie van de Grieksche politiek - en in geen opzicht heeft het practisch genie er gelukkiger gewerkt - om deze plichten op te leggen aan wie daartoe het meest geschikt was.

Wij zagen het bij de wetgeving van Solon, hoe het streven van den staat was, om alle traditioneele banden, die de vrije krachtsontplooiing konden belemmeren, op te heffen. Maar met iedere toename in vrijheid groeide ook de vaderlandsliefde, en waar het den burger vrijstond van zijn rijkdom weg te geven naar hem goeddacht, werd het zijn streven om te maken, dat in de eerste plaats de stad bij zijn giften wel zou varen. Hij gaf even royaal zijn tijd als zijn geld.

'Wanneer een man gewoon is vrijwillig van zijn rijkdom weg te schenken aan de stad,' zeide Perikles, 'zal hij haar ook dienen met zijn persoon, en zoo noodig zal hij ook zijn leven voor haar geven.'

De Atheners konden, met hun groote liefde voor den staat, het staatsleven georganiseerd hebben tot iets groots en geweldigs. Maar zij haatten discipline, organisatie, 'bureauwerk'. Zij waren individualisten, amateurs, artisten. Zij waren wat, voor ons, tot voor kort de Franschen en Italianen waren. Dit lag in hun kleinbedrijf, hun gebrek aan rijkdom opgesloten. Zij weigerden te werken in welk systeem ook. Het was hun aard en zij waren er trotsch op, amateurs te blijven, meesters te zijn in - zooals zij van hun grootsten staatsman zeiden - het improviseeren van de juiste remedies wanneer de nood drong. En deze neiging, versterkt door de plotselinge, verrassende successen die hen groot hadden gemaakt, groeide bij elke nieuwe ondervinding en werd niet onderdrukt, maar veeleer aangewakkerd tot nieuwe, meesterlijke zetten door de steeds ingewikkelder verhoudingen en problemen waarvoor zij kwamen te staan.

Wij hooren het hen zeggen, naar de woorden van hun grooten leider: inderdaad, zoo wij het leven wenschen tegemoet te treden met onbekommerden geest, liever dan na een rigoureuse beroepsopleiding en te vertrouwen op aangeboren

inspiratie, liever dan op een door den staat gevormde positie, dan is de winst aan ónze zijde; want alle vermoeienis van het oefenen voor toekomstige aanstellingen wordt ons bespaard, en wanneer wij ons in de stemming gevoelen, zijn wij even fortuinlijk als onze zwoegende mededingers. Laat hen moeizaam streven, van jongs af, naar 'efficiency', terwijl wij, vrij om te leven en te zwerven naar het ons lust, als de tijd aanbreekt klaar staan om dezelfde problemen aan te pakken. Want ons vertrouwen is niet op de leuzen van een beroeps- en materieele uitrusting, maar op onzen eigen opgewekten geest voor het leven van de stad[1)].

HYGIËNE. Deze houding verklaart, waarom Athene, met al het talent dat haar ter beschikking stond, als stad primitiever was dan welk van onze dorpen van nu ook. Waterleiding was er, maar niet in den Piraeus, waar tot na de groote pestepidemie alleen putten waren. De straten waren nauw en bochtig, vuil, en slecht geplaveid. Over de sanitaire toestanden is het maar het best te zwijgen. In den Peloponesischen oorlog was de pest de eerste stap naar Athene's ondergang - een uit elke vier burgers stierf.

SCHOLEN. Staatsscholen waren er niet, de staat bemoeide zich niet met de kinderen vóór het achttiende jaar.

Terwijl de rijksschatkist in ieder opzicht nauwkeurig werd beheerd, werd de gemeentebelasting voor invoer, markten, vreemdelingen enz. aanbesteed.

GELD. Athene had betrouwbare zilveren munt; wat toen, in dien tijd van besnoeiïng, slechte alliage en vervalsching, iets bijzonders was. De munt met de uil was overal gangbaar en in trek. Echte geldhandel ontstond evenwel niet. De voornaamste oorzaak was de armoede der Grieksche wereld. Verder was er schat-

1) Naar Thucydides. II. 39.

vorming. Te weinig circulatie. Er waren geen banken, er was geen crediet. De staat moest leven op zijn goud alleen. Een Grieksche staat in de vijfde eeuw kon niet leenen, er was geen internationaal bankcentrum. Zoo leefde dus de staat van de hand in den tand. Staatsleeningen, waarin de burger zijn geld stak, waren er niet. Er waren tempels met schatten, maar deze waren heilig; Delphi, Olympia leenden niet uit. De Grieksche stad-staat liep dus altijd gevaar door slechte oogst en honger te gronde te gaan, omdat hij dan voor woekerprijzen koren moest koopen. Was er een Beurs, een Bank geweest, crediet, dan was het aanwezige kapitaal groot genoeg geweest voor groote zaken, leeningen enz., maar deze ontbraken[1)].
Eveneens waren zaken tusschen particulieren moeilijk. Want ook daar was crediet zeldzaam, en alleen tegen enorme interest te krijgen. Door dit alles werden handel en industrie bemoeilijkt en werden zij niet werkelijk groot, hoewel handelsverdragen al vroeg bestonden.
Er waren in de vijfde eeuw ook geen verbindingswegen door Griekenland heen. Bijna alles moest per schip vervoerd worden. En scheepvaart was er alleen in den zomer. De handelsschepen hadden 20 roeiers, gewoonlijk burgers of vrije vreemdelingen. De oorlogschepen 170. De vracht voor export bestond uit olijfolie in Attische vaten. De schepen namen in vreemde havens weer andere waren in en brachten die rond. Reeder, schipper en koopman, ναύχληρος, ‘naukleros’ waren gewoonlijk één persoon, dus eigen baas, ten minste in Aeschylus' tijd. Aan het eind van het seizoen keerde hij naar Athene terug met zeldzaamheden, ivoor, negerslaven, apen, met weeldeartikelen uit vreemde landen.

1) De Grieksche schatten, tempel- en staatsschatten, zijn ten slotte, gelijk die der geheele bekende wereld, door de Romeinen gestolen.

KOLONISATIE. OVERBEVOLKING. De Grieksche staten leden, wij zeiden het reeds, door te weinig bebouwbaar land aan overbevolking. Daardoor ontstond in de 8ste en 7de eeuw kolonisatie. Daarna gaven handel en industrie aan meer menschen werk en werden de steden minder αὐτάρχεις, 'autarkeis', zelfgenoegzaam. Toch bleef de overbevolking een probleem. De Grieksche vader had dan ook het recht zijn kind te dooden. De veroordeelde werd in een put gestopt of te vondeling gelegd, vooral meisjes. Allen mismaakten of ziekelijken ging het zoo. Dus waren er meer jongens dan meisjes. Dientengevolge werden de meisjes grootgebracht alleen voor het huwelijk. En dit heele gebruik had op de positie van de vrouw den grootsten invloed.

VROUWEN. Onafhankelijk was een vrouw nooit. Ook niet voor de wet. Een vrouw had geen anderen uitweg dan te trouwen. Rechten had zij niet, alleen plichten. Zij diende om kinderen voort te brengen, moest in het huis blijven, zoo goed als opgesloten. Zij trouwde zeer jong, op vijftienjarigen leeftijd. Zij spint, weeft, bezorgt het huishouden, bestuurt de slaven, verder heeft zij niets om haar leven te verrijken.

Het leven der Atheensche vrouw was hard. Maar het hardste voor haar was, dat er twee soorten van vrouwen waren. Ten eerste haar eigen soort, de vrouwen en dochters der burgers. Aan den anderen kant de vrije, vreemde vrouwen, zooals bijv. Aspasia van Milete, de vriendin van Perikles. De vreemde mannen, zoo talrijk in Athene, overtalrijk door den handel en de industrie, hadden vele rechten der burgers. En de vrouwen, vooral de veel vrijer opgevoede Ionische vrouwen uit Klein-Azië, trouwden met burgers. Maar in 451 kwam er een wet, die de kinderen van deze vrouwen uitsloot van het volle burgerrecht. Daardoor werden de vreemde

vrouwen van toen af de concubinen, de vriendinnen der mannen, vrijer dan de echte vrouwen.
Voor de Atheensche vrouw, die door het geringe aantal vrouwen altijd trouwde, bestond er geen economische drang om zich onafhankelijk te maken. De vreemde vrouw werd daar, nu haar kinderen niet erkend werden, wèl toe gedreven. Zoo ontstond de scheiding. En werden deze vrouwen langzamerhand als tweede wettige vrouw erkend. De eerste vrouw was de γυνή 'gunè', de tweede de ἑταίρα 'hetaira'. Vandaar de moeilijke toestand voor de eerste. Deze hetaeren oefenden vaak een beroep of vak uit. Zij verdienden geld en waren onafhankelijk, door spinnen, weven, koopvrouw-zijn op de markt, door het houden van een winkel.
De jonge Atheensche mannen ontmoetten dus niet de vrije burgermeisjes in gezelschap, maar de vrije vriendinnen. Demosthenes zegt: wij hebben hetaeren voor ons vermaak en vrouwen om ons kinderen te baren en het huis te bewaken.
De Grieksche mannen trouwden vrij laat. Ook daardoor werd de vriendschap tusschen mannen een der hoogste deugden. Achilles en Patroclus, Orestes en Pylades, Harmodius en Aristogiton waren algemeen beminde typen. Broederschappen van vrienden in den oorlog ontstonden, vast aaneengesloten, zich voor elkaar offerend. De heilige schaar van Thebe bestond geheel uit kameraadschappen. Na den slag bij Chaeronea ontbrak onder de dooden niet één van hen.
Waar de hooge emotioneele ideëele liefde voor de vrouw ontbrak - immers, de vriendin had niet de hoogst mogelijke plaats, de echte vrouw evenmin - was, door deze oorzaak, de ideëele liefde voor den man aanwezig. En in de eerste helft der vijfde eeuw voorzeker zonder eenig gevoel van schande of schaamte.

Door studie van de poëzie - Pindarus vooral - en van de plastiek der vijfde eeuw, zien wij dat het ideaal van een man toen was de athleet, getraind, zelfbeheerschend, matig, kuisch, om zijn kracht tot het uiterste op te voeren.

OORLOG. Oorlog was er altijd in Griekenland, aanwezig of dreigend. Oorlog en de training in verband met oorlog waren de hoofdvormen der physieke oefening.

Het springen, hardloopen, discuswerpen, het slingeren van de lans, de worsteling: dit noemde men den vijfkamp. Tot diep in de vijfde eeuw was oorlog de hoogste sport. Als alle sporten is het later, in de vierde eeuw, verworden door het professionalisme, het huurleger. In de oorlogen der Grieksche steden onderling werd dikwijls alleen om de overwinning gevochten en om niets meer. Daarvoor wordt een tropee opgericht en men gaat naar huis.

Een extra zware helm, het dubbele in gewicht van de middeleeuwsche, een kuras, scheenplaten, een lans, zes voet lang, een schild, drie voet hoog en een zwaard waren de wapens. Athene was beroemd om de fabrikage ervan.

POLITIEK. In den tijd van Aeschylus' jeugd en mannelijken leeftijd was Athene juist groot genoeg om sterk te zijn tegen haar vijanden, en niet zoo groot dat zij moeilijk door haar democratie geregeerd kon worden. Juist rijk genoeg om beschaafd te zijn, niet zoo rijk dat het tot excessen leidde. Juist expansie genoeg had zij. Zij kende evenwicht van economische krachten.

De verandering is gekomen door de gevolgen van de Perzische oorlogen. Rijkdom werd noodig nadat de politieke macht veroverd was. Toen kwam de federatie der staten onder haar oppergezag, het imperium, de strijd tegen Sparta, en als gevolg daarvan aan het eind der vijfde eeuw haar ondergang. Van de lijkrede van Perikles op de eerste gevallenen in den Peloponesischen

oorlog, vol kracht en helderheid, tot de republiek van Plato, met haar melancholie, ligt weinig minder dan een eeuw. Tusschen de verheven verwachting van Sophokles op zijn hoogste punt, tot de diepe melancholie van Euripides slechts eenige jaren.

IMPORT en EXPORT. GRAAN. Solon had het uiterste gedaan om van Athene een centrum van nijverheid te maken. Hij had de landkwestie geregeld, de zeeën veiliger gemaakt, er waren vaste maten en gewichten en de Atheners werden kooplieden. Maar wat moest worden uitgevoerd? Ten eerste olijven en wijn, ten tweede nijverheidsproducten. Er moest geld, rijkdom komen om van de boeren te koopen. Er was grondstof: marmer op den Pentelicus, zilver te Laureum en de allerbeste klei voor aardewerk. Er waren evenwel te weinig werklieden. Solon bevorderde daarom de immigratie. Zij, die met vrouw en kinderen kwamen en bleven, kregen het burgerrecht.

Nu ontstond evenwel een nieuwe moeilijkheid; het noodige graan voor zooveel inwoners was niet aanwezig. Dit noodzaakte tot nieuwen handel met de korenlanden, en dit omgekeerd weer tot bescherming van dien handel, tot het scheppen van een groot leger en een machtige vloot. Zoo werd het geheele karakter van Attika veranderd.

De verbindingen met de korenlanden, van Euboea naar den Thracischen Chersonesus, van den Bosporus naar de Krim, die naar Creta, Cyprus en Egypte, moesten bewaakt worden. Want de oogsten van Egypte, Cyprus en de Krim leverden het brood voor Attika. Voor deze bewaking diende het vaste leger van 6000 man, een op elke zeven burgers.

En één dag van zorgeloosheid op de vloot, bij Aegospotami aan den Hellespont, veroorzaakte in den Peloponesischen oorlog Athene's onder-

gang. Lysander, de Spartaansche bevelhebber, had Athene toen in zijn macht, daar de stad door gebrek aan koren uit de Zwarte Zee, na verlies van de vloot, verloren was.
De meeste Grieksche staten kenden deze zorg voor het graan; zoo moest de staat zelf voor een groot gedeelte voor haar huishouding zorgen. Evenzoo moest Athene als staat zorgen voor scheepstimmerhout, vlas en hennep voor zeilen en touwwerk, ijzer, brons, pek. Dat alles kwam ook van het buitenland, was dus het voorwerp van handel.
Tweemaal per jaar, in elke vaste volksvergadering, stond op de agenda: het koren. Solon ging zelf naar Cyprus en Egypte, Perikles naar Zuid-Rusland om de korenkwestie te regelen. Kapiteins die koren brachten kregen gouden kransen en eerebenoemingen.
Te Sestos in de Dardanellen was een speciale controlepost voor alle passeerende schepen. Er waren te Athene staatskorenschuren. Graanwetten werden gemaakt. Geen Athener of onderdaan van Atheensch bestuur mocht geld leenen voor een schip dat geen koren bracht naar Athene. Een tweede wet verbood aan ieder in den staat om graan te transporteeren naar een andere haven dan den Piraeus. Daar werd het in de staatspakhuizen opgeborgen, waar een staf van tien opzichters ervoor zorgde dat twee derde van de voorraad direct op de Atheensche markt kwam. Het derde deel mocht, onder normale omstandigheden, weer uitgevoerd worden. Dan waren er nog maatregelen tegen koren-‘pools’ en ‘corners’, en staatstoezicht op de marktprijzen, dat echter uitsluitend door middel van overreding werkte.
In het Athene der vijfde eeuw, toen eer en burgerplicht voor de meesten meer waard waren dan goud of zilver, waren deze middelen nog voldoende. Later niet meer, zooals wij alleen al

kunnen opmaken uit het veel grooter aantal ambtenaren, die toen noodig waren om de korenvoorziening te regelen.

HANDELSVLOOT. Na de beslissende overwinning op de Perzen, 480 en 479, nam de Atheensche handelsvloot de plaats in van die van Klein-Azië. Maar eerst in 450 ongeveer, dus na Aeschylus' dood, werd Athene de groote centrale markt en het centrum der Grieksche wereld. Toch bleven ook toen voor den transporthandel in het Westen groote concurrenten over, vooral Syracuse. En voor den handel in het Oosten bleven, na den vrede met Perzië in 448, de Grieksche steden aan de kust van Klein-Azië en de Pheniciërs haar mededingers; zij kon den Egyptischen korenhandel niet monopoliseeren. En in Griekenland bleven ook nog handelssteden over, vooral Corinthe.

Er bestond toen nog geen Atheensche overmacht, geen monopolie, noch in het Oosten, noch in het Westen; er was alleen een zeer groote macht door vrijen handel en transport; door deze kwamen alle producten, ook die voor weelde, naar Athene.

De voornaamste invoerartikelen waren: huiden uit Cyrene, graan en vleesch uit Italië, varkensvleesch en kaas uit Syracuse, zeilen en papyrus uit Egypte, ivoor uit Midden-Afrika, dadels en fijn weitemeel uit Phenicië, tapijten en kussens uit Carthago.

Door haar oorlogsvloot was Athene in 431 meester van de Aegeïsche Zee, van Creta tot aan de Krim. Dat, en hoe zij de korenwegen bewaakte, heb ik al opgeteekend.

VREEMDELINGEN. Vreemden waren welkom in Attika. De komst van vreemde handwerkslieden werd begunstigd door vrijstellingen van belasting enz. en gelijkstelling met burgers. Solon, Pisistrates, Kleisthenes, Themistokles en Cimon hadden deze principes gelijkelijk door-

gezet. In 428 waren er ongeveer 125000 vreemden in Attika, niet veel minder dan de volwassen burgers en hun vrouwen en meisjes, onder welke 125000 er 80000 slaven waren en 45000 vrije buitenlanders. In gewone Grieksche steden waren zij weinig talrijk, in Athene een machtig, aan de burgers gelijk element.
Natuurlijk werden alleen de vrije buitenlanders, die in Athene bleven, met de burgers gelijkgesteld. Athene had skilled labour noodig, voor den export, om goederen te maken voor uitvoer: dus niet voor den wijn en de olijven die zij in goede jaren over had, maar voor aardewerk, beschilderde vazen en beelden, voor metaalwaren, vooral wapens, voor zilver-werk, en voor de bewerking van het Penthelisch marmer.
De buitenlanders dienden in leger en vloot, gaven dezelfde liturgieën, en betaalden in tijd van oorlog dezelfde inkomstenbelasting. Zij mochten geen land bezitten, waren voor het grootste deel kleine handelaren en handwerkers; slechts een kleine minderheid van hen stond als gelijken naast de groote inheemsche kooplieden en den rijken adel. De meesten hunner waren geen barbaren, maar Grieken. Stemrecht hadden zij niet.

SLAVEN. Een Grieksch geschiedschrijver uit de vijfde eeuw zegt: ‘De slaaf is te Athene niet te onderscheiden van den vrije. Hij is gelijk gekleed. Sommigen onder hen zijn rijk. De slaven worden goed behandeld, opdat zij rijkdom zullen produceeren’.
De gewone, tot voor kort gangbare opvatting over den Atheenschen en den Griekschen slaaf komt van Aristoteles - einde vierde eeuw - en luidt:

‘De lagere soort van menschen zijn van nature slaven en het is beter voor hen, zooals voor alle minderwaardigen, dat zij onder de heerschappij van een meester staan. Want hij die kán zijn, en dus is, het eigendom van een ander,

hij die redelijk genoeg is om vatbaar te zijn voor de rede, maar niet genoeg om zelf te redeneeren, is slaaf van nature. Terwijl de lagere dieren niet eens de rede kennen; zij gehoorzamen aan hun instincten. En inderdaad, het gebruik van slaven en tamme dieren verschilt niet zoo heel veel; beiden voorzien door hun lichaam in de behoeften des levens.'
Voor Aristoteles is de slaaf wat hij was voor de planters uit de Zuidelijke staten van de Vereenigde Staten, iets tusschen den vrijen mensch en het dier, 'gedoemd om in zijn persoon en nageslacht te leven zonder kennis en zonder de mogelijkheid iets tot zijn eigendom te maken en gedoemd om te arbeiden opdat anderen de vruchten mogen oogsten.' (Nevinson. A Modern Slavery.)
Voor den Athener uit de vijfde eeuw is de slaaf een mensch als hij zelf, zóó zeer, dat de beste wijze om hem tot goed werken te bewegen, is hem naar den geest en het uiterlijk gelijk te maken aan de vrijen om hem heen.

Van waar deze zoo verschillende opvattingen?
Door het verschillend soort werk der slaven!
Wanneer de slaaf machinaal werk moet doen, als dommekracht, op een plantage of in een mijn, dan wordt hij als beest of machine beschouwd en behandeld. Wanneer hij daarentegen belangrijk, verantwoordelijk of zelfs artistiek werk doet, dan wordt hij beschouwd en behandeld als een mensch. Zoo bijv. in het handwerk en op de boerderij van den kleinen boer.
Beide soorten van slaven bestonden in Athene. In het handwerk, de kunstnijverheid, den kleinen landbouw, het huishouden, den handel de eene soort, in het staatsmijnbedrijf de andere.
De slavernij was iets gewoons, oeroud. De Grieksche litteratuur, van Homerus tot Euripides is vol van klachten van slaven. En ook van medelijden met hen. Want wat niet werd

beschouwd als een misdaad van den meester, werd toch gevoeld als een ongeluk voor den slaaf. En dit is te begrijpen. Want elke Griek kon, in oorlog overwonnen - en er was altijd oorlog in Griekenland - slaaf worden.

De Grieksche dichters en wijsgeeren, die gaarne verwijlen bij de vergankelijkheid van de menschelijke verhoudingen, hielden deze vrees steeds wakker in den geest van hun toehoorders. De Athener uit de vijfde eeuw, die zijn slaven had om voor hem te zorgen, hoorde in spanning de lotgevallen van Hekuba of Andromache of Iphigenia, en keerde uit het theater terug, wel niet critisch gestemd tegen de instelling der slavernij, maar toch geneigd om zachter en geduldiger te zijn tegenover de jonge barbaren die, door een beschikking van het lot, deel van zijn huishouding uitmaakten.
Men vergelijke de beroemde regels over de slavernij bij Homerus: Odyssee, XVII, 322, 323.

ἥμισυ γάρ τ᾽ ἀρετής ἀποαίνυται ἐυρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὐτ᾽ ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσιν.[1)]

Aeschylus, in de ‘Agamemnon’, laat Agamemnon de volgende woorden zeggen, wanneer hij uit Troje huiswaarts keert, Kassandra als slavin met zich meevoerend:

τὴν ξένην δὲ πρευμενῶς
τήνδ᾽ ἐσκόμιζε· τὸν κρατοῦντα μαλθακῶς
θεὸς πρόσωθεν εὐμενῶς προσδέρκεται.
ἑκὼν γὰρ οὐδεὶς δουλίῳ χρῆται ζυγῷ.
αὕτη δὲ πολλῶν χρημάτων ἐξαίρετον
ἄνθος, στρατοῦ δώρημ᾽, ἐμοι ξυνέσπετο.[2)]

1) Want wijddondrende Zeus kort iemand de helft van zijn deugden,
Zóó als de dag van de slavernij hem bereikt heeft...

Vert. Dr. Aeg. Timmerman.

2) doch dees vreemdelinge ontvang
Goedwillig. Die zelf een zachtmoedig meester is,
Hem ziet uit hemelverten God genadig aan.
Niemand toch draagt het slaafjuk met zijn eigen wil.
En dees die met mij meêkomt, werd mij uitgekeurd
Als bloem van vele schatten, legers eergeschenk...

Vert. Dr. P.C. Boutens.

De meeste der Atheensche slaven waren krijgsgevangenen uit Klein-Azië, Thracië of Dalmatië, naar den Piraeus gebracht op de markt. Daar werden diegenen er tusschen uit gehaald, die niet geschikt leken voor het betere werk, de gevaarlijken, de moeilijken of zwakken, of zij die te dom waren voor ander dan het ruwe handenwerk onder strengtoezicht. Deze werden soms losgekocht, of zij leefden niet lang meer, of zij gingen naar de zilvermijnen. Wat overbleef moest opgeleid worden voor het werk in de stad, als handwerkslieden of kooplieden of huishoudelijke slaven.
Hoe zullen zij opgeleid worden? Door overreding eer dan door dwang, op de ware Grieksche wijze. Zij leeren niet alleen den arbeid verrichten, maar ook belangstelling ervoor voelen.
Hier komt het verschil tusschen den Griekschen slaaf en dien van de plantage duidelijk aan den dag.
Op de plantage is vrees de eenige drijfveer tot werken en lijfsdwang de eenige aansporing. Want de plantageslaaf heeft niets te winnen door het werk, noch voor zich, noch voor zijn gezin. Er is alleen extra lijden als hij lui is.
De Grieksche slaveneigenaar, hoe ongenadig ook, kan zijn huishouding niet door middel van angst regeeren. Het werk is er niet mechanisch genoeg voor, het toezicht zou te moeilijk zijn. Hij maakt, zooals de moderne werkgever, dat zijn slaven werken willen. Hij zal, behalve in extreme gevallen, den dwang afschaffen en een beroep doen op edeler of in elk geval zekerder motieven: hoop, eerzucht, eigenbelang, rivaliteit, of ook wel persoonlijke genegenheid.
Hij kan dit bereiken door den slaaf in zijn gezin op te nemen, zoodat het gevoel van vernedering

verdwijnt en de dienaar er trotsch op is zijn meester tot zijn dood te dienen. Dit was de oude, Homerische manier, zooals we het zien bij Eumaeus, den zwijnenhoeder van Odysseus, en Eurykleia, de voedster. Deze methode leefde voort tot in de vijfde eeuw. Maar toen, met den grooten toevoer van slaven, kwam een andere methode in zwang, namelijk den slaaf tot werken te bewegen, door hem ten slotte de vrijheid te beloven. De vrijlating bestond in Athene reeds vóór Kleisthenes. Een tamelijk groot deel der Atheensche bevolking bestond na diens dood reeds uit vrijgelatenen. Deze stonden in rechten en positie met de buitenlanders gelijk. Ook konden de slaven geld bezitten.

De Atheensche macht was niet op slavenarbeid opgebouwd door vrijen. Later eerst, met den groei van nijverheid en handel, kwam de stroom vreemde vrijen en slaven. Maar ook toen was hun aantal niet overweldigend. In de vijfde eeuw waren er, volgens de nieuwste onderzoekingen, op zijn hoogst 80000 slaven, die in de zilvermijnen meegerekend; niet, zooals in navolging van Aristoteles sociale schrijvers hebben gezegd, vier à vijfhonderdduizend. Deze 80000 waren verdeeld in 40000 volwassen mannen, 20000 vrouwen, en verder kinderen.

SLAVERNIJ IN DE ZILVERMIJNEN. Athene had een bron van rijkdom in de zilver- en loodmijnen te Laureum. Zij behoorden den staat, en werden aan particulieren verpacht. De mijnen werden reeds in zeer vroege tijden bewerkt, maar daar de vrije burgers er niet in wilden werken en er nog niet genoeg slavenaanvoer was, leverden zij weinig op. Tot in de zesde eeuw kreeg de Grieksche wereld zijn edele metalen nog voornamelijk uit Thracië.

In 483 echter, juist na de korte rustpoos tusschen de slagen van Marathon en Salamis, juist te rechter tijd dus, ontdekten de Atheners een

nieuwe, zeer rijke ertsader. In hetzelfde jaar bracht deze toen reeds 50 talenten voor den staat op.
Themistokles overreedde de volksvergadering, dat geld niet te verdeelen onder de burgers, maar het te besteden voor een vloot van 200 schepen. En het was déze vloot, die drie jaar later bij Salamis Griekenland redde! Van dat oogenblik af werd het surplus niet meer op de oude wijze verdeeld. Een nieuwe era begon voor Athene, zoowel in de politiek als wat de financiën betreft.
Door den overvloed van slaven, als gevolg van den succesvollen oorlog, werd de ontginning der mijnen, tijdelijk door de Perzische invasie onderbroken, met hernieuwde kracht voortgezet. Weldra werkten er toen 20000 slaven. Er waren 200 schachten, tot 80 meter diep, met 130 tot 160 kilometer gangen. Deze waren twee tot drie voet hoog en twee tot drie voet breed. Lampen uit klei, in nissen opgesteld, gaven het licht. De slaven waren geketend en naakt. Zij waren gebrandmerkt met den stempel van hun meester. Nacht en dag werd er in ploegen gewerkt.
Men ziet het, dit arbeidssysteem gaat lijken op de slavernij van de plantages; juist op het gebied van de industrie brak Athene met de oude tradities. Zij gebruikte een nieuw soort arbeid voor een nieuw soort product, en beiden ‘en gros’.
Terwijl in de crisis van den Peloponesischen oorlog de gewone handwerks- en huisslaven met hun meesters tegen den vijand meevochten, namen de mijnslaven de gelegenheid waar om bij duizenden te vluchten.
FINANCIËN. Tot den vrede met Perzië, in 448, waren de inkomsten van den staat uit drie bronnen voortgekomen: de pacht van staatslanderijen, de boeten, en de indirecte belastingen, vooral invoerrechten. Maar al deze sommen

waren klein. Ver werden zij overtroffen door den oorlogsbuit en door de opbrengst van de zilvermijnen. De oorlogsbuit bestond uit goud, zilver, slaven. Van deze laatsten werden er eens met één slag 20000 gevangen genomen. Deze bron van inkomsten droogde echter met den vrede zoo goed als op.
Verder was er de tempelschat van Athena, die in 480 door de Perzen was geroofd, maar die allengs weer in rijkdom was toegenomen.
De uitgaven van den staat werden gedaan voor publieke werken, leger, vloot, prijzen aan dichters, doktoren en weldoeners en voor offers aan Attische en Pan-Helleensche goden. Deze laatste uitgaven waren aanzienlijk.
Onder Perikles werden meer en grootere publieke werken ondernomen, grooter feesten gegeven, meer uitgaven gedaan voor publieke functies. Maar ook de inkomsten werden belangrijk hooger: grooter inkomende rechten in den Piraeus, door den handel; meer belasting op de slaven en de buitenlanders; minstens 80 talenten per jaar uit de mijnen van Laureum en de mijnen in Thracië en elders.
Waarschijnlijk bedroeg onder Perikles het totale staatsinkomen jaarlijks 500 talenten, of anderhalf millioen gulden nominaal. Bovendien kreeg Athene, als hoofd van de in 478 gestichte federatie van Grieksche staten, van de bondgenooten een jaarlijksche bijdrage van ongeveer vier honderd zestig talenten.
De vloot der federatie bestond oorspronkelijk uit 200 triremen. Elk schip had 170 roeiers, 8 officieren en 10 mariniers, 188 man dus. Ieder van hen kostte den staat 70 drachmen. Elke trireem dus 70 maal 188, is 13160 drachmen, en de 200 schepen een totaal van 2632000 drachmen, of ongeveer 440 talenten. De jaarlijksche 460 talenten der bondgenooten leverden dus een overschot voor het vervangen van schepen op.

In 454 was de staatsschat gestegen tot 3000 talenten, die op de Akropolis waren opgeborgen. Athene had dus toen drie fondsen: van den staat, van de Godin, en van het rijk.
In 490 en 480, in den grooten nood van den oorlog, had men de schutspatrones der stad, Athena, een nieuwen tempel beloofd. En terwijl de tempel van Zeus te Olympia, voltooid in 456, gebouwd was met behulp van de schatten van een eeuw en uit geheel Griekenland, en bovendien bestond uit gewonen steen, moest de nieuwe tempel, het Parthenon uit marmer zijn!
Van 439 tot 431 bereikt de Atheensche rijkdom en activiteit het toppunt. Het Parthenon wordt beëindigd in 438. Ook het gouden en ivoren beeld van Athena. De Propylaeën worden begonnen in 437. Eveneens het Erechtheum, het Theseum en de tempel te Sunium. Andere werken, het Odeum, de middelste Groote Muur ter verdediging van de stad en de nieuwe havens en dokken worden voltooid.
En al deze werken werden bekostigd uit fondsen *die eigenlijk voor den oorlog waren bestemd en die ook elk moment daarvoor konden worden opgeëischt*. Voor het Parthenon werden 700 talenten besteed, tien millioen gulden, voor het standbeeld van Athena 1000, voor de muren en werken aan den Piraeus 3000 talenten, drie en veertig millioen gulden, voor verdere monumenten, o.a. de Propylaeën en de Nike-tempel ook 3000 talenten, alles tezamen 8000 talenten of honderd vijftien millioen gulden.

Deze uitgaven loopen over een periode van zestien jaar, van 447 tot 431, maar bereikten het hoogtepunt in de laatste helft van het tijdperk. Voorzoover we het beoordeelen kunnen naar de inscripties, bedroegen de gemiddelde uitgaven tusschen 447 en 438 van driehonderd tot vierhonderd talenten, in de jaren 438 tot 431 zeshonderdvijftig talenten. Dit wordt bevestigd door

Thucydides' verklaring dat er, toen de schatkist het rijkst voorzien was, vóór de bouw der Propylaeën begon, een reserve was van 9700 talenten. Het lijkt wel of Perikles, wetend dat er een oorlog dreigde en dat hij en zijn kunstenaars oud werden, alle werken waartoe men in staat was, wilde voltooien terwijl het nog tijd was. In 431, toen de storm losbarstte, was het meeste, zoo niet alles, gedaan.

Het is moeilijk, in onze moderne dagen van overvloed ons een denkbeeld te vormen van de geestesgesteldheid der Atheners gedurende deze paar jaar, die zoo overvol waren aan scheppende activiteit. Die 8000 talenten, die uitbetaald werden aan de ambachtslieden en arbeiders, vertegen woordigden veel meer, in harden arbeid, artistieke grootheid en vooral zelfopoffering, dan in de zwakke termen van het geld-van-nu kan worden uitgedrukt. Van het moderne, voorzichtige standpunt beschouwd, waar de zaken vóór alles gaan en de kunst in de laatste plaats komt, lijkt Athene's beleid waanzinnig. Het is zooals Cunningham, een modern econoom, zegt: ‘de werken van Perikles hadden geen economisch nut, zij waren alleen voor vertoon; zij konden niet worden te gelde gemaakt of uitgevoerd naar andere landen, of gebruikt voor de productie van meer rijkdom. De kunde en het werk eraan besteed, waren voorgoed vastgelegd; de bouw gaf arbeid aan het volk, maar toen de werken eenmaal voltooid waren, leidden ze niet tot eenige vermeerdering van industrie en handel. Wanneer groote sommen worden uitgegeven voor productieve werken, als bij de Egyptenaren voor de regeling van de Nijloverstroomingen, beteekenen de daarvoor uitgegeven bedragen niet alleen werk voor het heden, maar voordeel en geregeld werk voor later. Havens, kanalen, irrigatie, wegen, al wat een land opensluit kan van dezen aard zijn.

Toen Perikles rendeerenden arbeid voor het volk zocht, richtte hij hun energie welbewust op onproductieve publieke werken. De prachtige bouwwerken, die onder zijn bestuur ontstonden, verteerden den rijkdom der stad, zonder dat zij eenige natuurlijke hulpbron ontwikkelden of handelsmogelijkheid schiepen. De schat was uitgeput, opgesloten in vormen die artistiek schitterend zijn, maar economisch van geenerlei waarde.'

De stad Athene had dus 8000 talenten, meer dan 115 millioen gulden voor het grootste deel aan kunstwerken uitgegeven. En snel daarop brak de oorlog uit. De oorlog die haar ondergang zou zijn!

Bij Thucydides vinden wij nauwkeurig opgegeven wat er in de staatskas overbleef om oorlog te voeren, en wat die oorlog kosten zou: 'Er was,' naar hij Perikles laat zeggen, 'behalve het overige bezit - dat is de schatkist van de oude stad - een gemiddeld inkomen van 600 talenten van de bondgenooten; en er waren 6000 talenten gemunt zilver in den Akropolis... Hierbij is niet inbegrepen het ongemunt goud en zilver van publieke en particuliere giften, het heilige vaatwerk voor de processies en de spelen, de Medische buit en dergelijke, tot een bedrag van 500 talenten. Dan rekende Perikles nog op de inkomsten van de andere tempels... Als de nood aan den man kwam, konden ze nog de gouden versierselen van Athena zelve nemen; op het beeld waren 40 talenten in baar goud, en het kon er alles afgenomen worden. Dit alles kon in geval van nood gebruikt worden, maar moest weer werden teruggegeven. Zoo was de financieele positie - inderdaad zeer bevredigend'.

Wanneer we dan uit Thucydides' opgaven zien, dat Athene op dat tijdstip voor het voeren van den oorlog niet meer dan 72000 man beschikbaar kon stellen, zoodat vreemdelingen aange-

worven zouden moeten worden, dat er voor het veldleger voor een seizoen van zes maanden 474 talenten en voor de vloot 1680 talenten noodig zouden zijn, dan zien wij hoe tegenover deze onkosten de schat op den Akropolis, de bijdragen der gefedereerden en de enkele honderden in baar goud niet lang toereikend zouden zijn. En dat Perikles terecht tot elken prijs het uitbreken van den oorlog trachtte te vermijden.
De Atheensche staat had, aan den vooravond van den dreigenden oorlog, meer uitgegeven aan kunstwerken, dan wat voor den oorlognoodig was.

Vergelijken wij nu deze verschillende feiten en cijfers, en probeeren wij ons voor te stellen wat hun gezamenlijke sociale beteekenisis, dan beginnen wij eenigszins te begrijpen wat Perikles' woorden over zijn medeburgers beduidden - hoe zij, ‘man voor man voor niemand onderdoen in onafhankelijkheid van geest, veelzijdigheid van bereiken, en volkomen zelfvertrouwen naar lichaam en geest’. Meer dan tweeduizend jaar reeds hebben wij hen bewonderd in hun monumenten en geschriften, om dat onnavolgbare gemak en die veelzijdigheid, en de klare sereniteit van hun geest. Nu eerst, nu wij ons een denkbeeld kunnen vormen van hun huishoudelijke uitgaven, bewonderen wij ook de onverschrokkenheid en moed, waarmee zij de harde werkelijkheid van het leven tegemoet traden’[1)].

IV.

Uit zulk een staat en stad is de grootste burgerlijke poëzie, de Grieksche, de poëzie van Aeschylus en Sophokles voortgekomen!

Nu moet men voor het begrijpen dezer hoogste poëzie, waartoe de Atheensche staat kwam in de vijfde eeuw,

1) Zimmern, blz. 419.

het drama van Aeschylus, dus wel bedenken, dat deze dichter de opkomst, den strijd en den eersten bloei meemaakte juist in zijn jeugd, zijn jongelingschap en de eerste tien, twintig jaren van zijn rijpe mannelijkheid, dus juist in de jaren die beslissen over de vorming van een mensch.

Het leven van zijn klasse, zijn gemeenschap, zijn staat was, daar hij een groot dichter was, zijn leven. Hij slorpte het geheel in zich op, leefde het geheel mee. En welk een leven van den staat was het! Politiek en economisch hebben wij het beschouwd. Toen hij een kleine jongen was, elf jaar, vermoordden Harmodius en Aristogiton bij de groote Panathenaeën den laatsten tiran van Athene. Toen hij ongeveer twintig was, werd de volkomen democratie ingesteld. In zijn jeugd begint de dreiging van Perzië, dat Thracië en Macedonië in 514 verovert. Deze dreiging duurt. De groote opbloei van den handel heeft de democratie doen ontstaan. Deze op haar beurt doet den handel in ongekende mate toenemen.

Athene wordt een staat van sterke, burgerlijke individuen, met een volkomen democratie. Een staat van werkelijk politiek gelijken. En er is een algemeene welvaart, die groeit. Maar er is nog geen plutocratie, de burgers zijn over het algemeen arm, zoowel op het land als in de stad. Wel zijn er betere families, de adel, de ruiters - ἱππῆς - maar hun aanzien berust alleen op hun afstamming, op de vroegere macht en rijkdom van grondbezitters in vorige eeuwen. Grootgrondbezit is er niet. Noch grootkapitaal in de stad. Dus: een stad van echte, politieke en economische, democratie[1)].

Het individualisme, in zijn eersten opbloei, in zijn jeugd. Het burgerlijk individualisme, dat de menschheid van haar oude banden, den stam, de clan, het kleine

1) In de ‘Perzen’, het eenige drama van Aeschylus dat een beeld geeft uit den tijd van den dichter zelf, laat hij Xerxes' moeder, de weduwe van Darius, vragen naar dat ‘vreemde volk uit het Westen: Wie is de heer en meester van die kudde?’ En het antwoord luidt: ‘Zij zijn geen slaven, zij bukken voor niemands wil.’ Er is in Athene geen regeering, want het volk is zelf de regeering.

communisme, en van de overmacht van het grootgrondbezit heeft bevrijd, in zijn eerste opkomst en beginnenden grooten bloei!

De Atheners waren door dit alles echte individualisten, door en door.

Maar... die individualisten hadden samen één algemeen belang: hun stad. Die stad was het die hun individualisme, hun individuen, die hen als afzonderlijke producenten in stad en land beschermde. Zonder haar waren zij, te midden van zooveel vijanden, Grieken en Barbaren, niets. Hun persoonlijke scheepvaart, handel, nijverheid, landbouw, zou nooit bestaan en gebloeid hebben als hun stad niet bestond. Zou terstond vernietigd worden als de stad overwonnen werd of te niet ging. Dus dat ééne belang, de stad, woog hun het zwaarst, was hun het heiligst, was hun bestaan.

In die stad echter, zooals Aeschylus haar kende, zooals hij een lid van haar was, was geen klasse tegen de burgers, tegen de democratie. Adel met politieke en economische macht was er niet. De burgers waren kleine burgers, bijna allen. De afstand tusschen hen en de werkers was klein, en de arbeiders hadden het volle burgerrecht gekregen en konden licht ondernemer worden. Werkeloosheid bestond slechts bij uitzondering.

En de boeren, allen klein, hadden door den handel dezelfde belangen als de stadsbewoners. Maar zelfs als zij gewild hadden, zouden ze door de onontwikkelde productiewijze niets hebben kunnen uitrichten. De eenige klasse die toen gevaarlijk kon zijn voor de burgerij, die der grondbezitters en boeren, was dit in Athene niet.

Het zuivere, ongedeerd burgerlijke leven, niet beheerscht door adel, zoo goed als zonder vijandige klasse, zonder zwaren klassestrijd en zijn druk. Want de slaven waren geen klasse, zij telden niet mee.

In dien eersten ongerepten staat van individualisme, die bovendien nu tot bloei geraakte, groeide Aeschylus op.

Het is dus wel te begrijpen dat in die Grieksche bur-

gerlijke wereld, die in Klein-Azië en in Griekenland zelf zoo lang reeds bloeide, en die, zooals wij zagen, in de zevende en zesde eeuw reeds, eerst tot burgerlijke nabootsingen van het epos, toen tot de zuiver burgerlijke lyriek was gekomen, Aeschylus, de vertegenwoordiger van den nieuwen staat, een stap verder deed.

Tot nu toe hadden de stad-staten onder bedreiging van vreemden, onder koningen of adellijke families, onder overheersching van tyrannen geleefd; nu was eindelijk de volkomen zuivere republiek daar.

Aeschylus voelt het en viert het, door het individualistische lyrische gedicht te brengen tot zijn hoogsten vorm, het lyrisch drama.

Het oude lyrische lied, de dithyrambe, nog uit den tijd van het grondbezit afkomstig, dat op de feesten van Dionysus gezongen werd door een koor, was door Thespis, een dichter ook uit Attika, in 534, dus ook reeds geheel onder den invloed der burgerlijke maatschappij, veranderd in een koorlied, aangevuld met een dialoog tusschen den koorleider en een tweeden persoon, den ‘antwoorder’ ὑποκριτής, ‘hypocrites’, later de naam voor acteur.

Er kwam dus een verhaal, een verhaal van handeling naast het lyrische koor. Nadat Phrynicus deze verbetering uitgebreider had toegepast, kwam nu Aeschylus, en, zooals Aristoteles zegt, wiens getuigenis hierin onbetwistbaar is - hij kende in de derde eeuw nog de geheele Grieksche litteratuur, die nu voor zulk een groot deel verloren is gegaan - Aeschylus bracht het eerst een tweeden acteur, hij verminderde de beteekenis van het koor en gaf de leidende rol aan den dialoog.

Daarmee was het individualistische drama, het drama dat de individuen en hun gevoelens en hartstochten afbeeldt, geschapen.

Vanuit den volkomen zuiveren Griekschen grond was het drama in zijn eerste vormen opgekomen. De volkomen democratie, de volkomen burgerlijke maatschappij van warenruil en geldkapitaal had het tot volmaking gebracht.

En nu, nadat het reeds ontstaan was door die econo-

mische oorzaken, nu het reeds bloeide - Aeschylus dong in de door den staat georganiseerde spelen, wedstrijden om het schoonste drama op het tooneel, voor het eerst mee, hij vertoonde dus zijn eerste drama, het eerste burgerlijke drama in Europa, in 499, toen hij 25 jaar oud was - nu kwam de vrijheidsoorlog tegen de Perzen. De reusachtige legers van de Perzische koningen overstroomden Griekenland.

En nu toonde Athene wat de echte democratie beteekent, met al haar politieke en economische machtsmiddelen. Zij riep de Grieken op, en stelde zich aan hun hoofd, en terwijl zij zelf haar stad opofferde en verliet, versloeg zij de Perzen in een reeks van vijf groote slagen te land en ter zee.

De burgerlijke maatschappij, het individualisme overwon voor de eerste maal in Europa de wereldmacht van het grondbezit. Het had reeds in den loop der eeuwen de heerschappij van het grondbezit in Griekenland overwonnen, in zijn kleine landschappen. Nu versloeg het de agrarische wereldmacht.

De betere bewapening, waartoe handel en industrie haar in staat stelden, de burgerlijke discipline en de vaderlandsliefde der burgers, die voor het hoogste ideaal vochten tegen de slaven van een Aziatisch despoot, maakten dit mogelijk. Het is het eerste voorspel, de voorlooper van de revoluties in Italië in de middeleeuwen, in de Nederlanden, in Engeland in de zeventiende eeuw, van de Fransche revolutie van 1789, van de Russische revolutie in 1917.

En wederom: men kan begrijpen hoe dit op Aeschylus werkte, op hem, den zoo gevoeligen mensch, die zijn eigen burger-zijn, zijn geslachtsliefde, zijn staat zoo hoog stelde! Hij had zelf meegevochten. Hoe hem dat in alles, in zijn werk aanvuurde! Hoe veel sterker hij werd in het dramatisch afbeelden van de hoogste individualistische gevoelens van het nieuwe, burgerlijk individu!

Hij schreef, in 472, zelfs een realistisch drama, het eenige realistische Grieksche uit den eigen tijd genomen

stuk dat nog bestaat: de ‘Perzen’. Waarin hij de geschiedenis van den vrijheidsoorlog afbeeldt.

De daarna volgende stukken toonen alle den geweldigen invloed dien de Perzische oorlogen op hem hebben gehad. Hadden de oudere stukken, door de groote plaats die het koor innam, veel overeenkomst met de vroegere dithyramben van Dionysus, nu werd de dialoog hoofdzaak. De individueele menschelijke hartstocht verving het algemeene, voor allen geldende lied.

Men moet - men vergeve ons dat wij deze zinswending telkens weer gebruiken, maar men oordeelt te snel en te licht over Athene volgens de herinnering aan latere groote handelssteden of republieken - men moet altijd blijven bedenken dat Athene was een kleine stad en Attika een kleine, zeer kleine staat, en, vooral nog in Aeschylus' tijd, in het geheel niet rijk. Athene was dus niet te vergelijken met Florence, Genua, Venetië, zelfs niet met Gent en Brugge, nog minder met Madrid, Lissabon, Antwerpen, Amsterdam en Londen. En zeker niet met Rome onder de keizers[1)] of met New York of Londen van nu. Athene had een volstrekt ander type. Maar... het was groot in zijn daden.

Het had, tijdens Aeschylus, geen aan de burgerij vijandige klasse, als de republieken Rome, Florence en Genua, en geen onderdrukkenden adel. Het had geen keizers en koningen als het keizerlijk Rome, Madrid, Lissabon en Londen. Het had geen heerschende patriciërs en regenten als Amsterdam en Holland. Het had geen bankiers als New York nu.

Athene was een stad van arme, gelijke burgers. Nooit heeft de poëzie weder in zulk een stad gebloeid.

Maar moet, zal men vragen, de poëzie van zulk een stad dan niet kleinburgerlijk worden? Zich met kleine gevoelens bezighouden? De inwoners waren toch zoo goed als allen kleine burgers, kleine nijveren, geen machtige rijke kooplieden.

1) Het republikeinsche Rome was veel minder een handelsstad dan Athene en veel meer het hoofd van - zeer uitgestrekte - boerenlanden.

Neen, dit moest niet het geval zijn. Want de stad was den Athener het hoogste. Zij moest dat zijn, want zonder haar was toen de burger niets. En *zij* was wel groot in haar daden, grootsch. De enkele burger mocht maar een klein stuk land hebben, een werkplaats met slechts vijf tot tien man, of slechts enkele handelsschepen, en altijd nog maar weinig kapitaal; de stad daarentegen was groot.

Zij bezat te samen alle triremen, alle werkplaatsen, alle land, alle kapitaal, en zij beschermde deze als een eenheid. De burger was, wij zagen het, een actief deel van de stad, hij bestuurde haar mee. Elk burger. Zij was ook een bezit, een werkelijk bezit van hem. Hij was niet, zooals nu zoo vaak een burger, een los deel of een slaaf van haar, hij was een vast deel en haar regeerder mede. Hij was, elkeen was, raadslid, rechter, lid der oppermachtige volksvergadering.

Vanuit dit gevoel is Aeschylus' kunst, is het Atheensche drama en de Atheensche kunst in het algemeen gemaakt. De gedichten, de wandschilderingen in de tempels en galerijen, de beelden, de gebouwen, de muziek, de dansen.

Daardoor, door de stad, door het vaderland dat zoo groot was, is de kunst, hoewel de burger klein was, groot geworden.

En na de Perzische oorlogen voelde Aeschylus zich niet slechts Athener, maar Griek. De Grieken als eenheid hadden de Perzen verslagen. Naast Athene was het Grieksche vaderland iets nog grooters. Dit moest het karakter der kunst nog grootscher maken.

Maar nu rijst de vraag: hoe beeldde Aeschylus, de stichter van het drama en dus van de groote burgerlijke poëtische kunst, - want met dit drama vergeleken was alle lyrische kunst die tot nu toe had bestaan, hoe schoon en hoe grootsch ook, klein - hoe beeldde Aeschylus nu dat burgerlijk individualisme in het drama af? In welke vormen goot hij het?

Het individualisme in grooten stijl had in de poëzie nooit bestaan. Alleen tot nu toe in de kleinere, in de lyriek, de liefdes- en patriottische zangen enz.

Aeschylus gaf nieuwen inhoud, nieuwen wijn. - In welke zakken deed hij dien?

Dit is een allerbelangrijkste vraag, want naast den inhoud is immers de vorm van zoo ontzaglijk gewicht in de poëzie. En het is van het allergrootste belang niet alleen voor de Grieksche poëzie en het Grieksche drama, voor Aeschylus, Sophokles en Euripides. Het is van belang voor de groote poëzie in het algemeen.

Want deze vraag moet bij alle burgerlijke poëzie gesteld worden, en... het antwoord is bij alle hetzelfde.

Aeschylus stortte de gevoelens van hem zelven, d.w.z. van zijn burgerij, van zijn staat, zijn democratie, zijn maatschappij, *niet* in de personen van dien staat, die maatschappij.

Hij stortte ze in personen uit het verleden.

Hoe kwam dat?

Hetzelfde hebben na hem alle groote dichters van welke periode ook, van den ouden tijd, van de middeleeuwen en van den nieuwen tijd gedaan. Of zij te Rome, Florence, Madrid, Lissabon, Londen, Amsterdam of Weimar leefden deed er niet toe. Vergilius, Dante, Calderon, Camoëns, Shakespeare, Milton, Vondel, Goethe en Shelley, zij allen hebben de gevoelens van zich zelven, van hun burgerij, hun maatschappij, in de personen van het verleden gelegd. In hun groote werken. Dit waren altijd, in al hun groote gedichten, de oude zakken voor den nieuwen wijn.

Hoe komt dit?

Dit heeft een algemeene oorzaak, die zoowel voor Aeschylus en Sophokles als voor Dante en Shakespeare, Milton en Shelley en de anderen geldt. Die oorzaak is deze.

Het burgerlijk individu, hoe hoog en grootsch zijn geestelijk werk ook is, hoe zeer hij ook de menschheid door zijn geest bevrucht en vooruitbrengt en de natuur leert beheerschen - is toch in zijn lichaam en zijn daden een gering wezen. Want hij heerscht niet, zooals de oude Held, door zijn kracht, maar door zijn geld. En díé daden zijn gering en minderwaardig.

En dat wordt, naarmate het kapitaal groeit, erger.

De personen der burgers zijn in geest en gevoel dikwijls hoog, en als individuen door hun geest en gevoel prachtig. Maar door hun lichamelijke stoffelijke daden zijn zij dikwijls leelijk, afschuwelijk, afzichtelijk.

Welk een verschil met Homerus, toen juist de lichamen en de lichamelijke daden zoo heerlijk waren.

Welk een verschil ook met de communistische maatschappij, wanneer èn de lichamelijke èn de geestelijke daden zoo heerlijk-prachtig zullen zijn!

De dichter, die door zijn aard van sterk voelend mensch van zelf het allerhoogste zoekt, doordat hij de drie instincten die de kern van ons wezen zelf uitmaken, de liefde voor het zich, voor de vrouw en kinderen, en voor de gemeenschap, zoo diep en grootsch heeft, en zoowel voor het afbeelden van zich als van de vrouw en kinderen en van de gemeenschap het allerhoogste zoekt, moest dus wel - en moet - zich in die wereld, in die waren- en geldmaatschappij afwenden van dat stoffelijke, van die personen, die lichamen en hun daden, hoe hoog hij het geestelijke, èn om zijn gevoelens, èn om zijn geest ook stelde.

En hij moest gaan zoeken of hij die gevoelens en dien geest niet zou kunnen geven in andere personen, andere lichamen, waarin hij die individualistische gevoelens en geest, die hij zoo hoog schatte en die de zijne waren, die van zijn klasse en maatschappij, kon gieten.

Hij moest zoeken naar een verbinding van zijn eigen gevoelens en die zijner klasse met andere lichamen.

En hij vond die in het verleden. In de traditie. De oude, beroemde heldenzangen en de oude sagen, door ieder gekend, bemind en bewonderd, boden hem die figuren aan.

De afkeer van den eigen tijd, van ‘Geldwirtschaft’, en het onmogelijke - voor den dichter - om deze tot groote poëzie te maken, dit is de oorzaak waarom de geheele groote burgerlijke poëzie zich naar het verleden heeft gewend en daaruit de personen, de figuren heeft genomen, die des dichters gevoelens zouden uitspreken.

De personen uit het verleden, gevuld met burgerlijke

gevoelens, en ze ook op burgerlijke wijze uitend, dat zijn in de groote poëzie der geheele bourgeoisie de dragers van den geest.

Het is dus niet reactie die daartoe brengt. Integendeel, men geeft het hoogste individualisme, het hoogste burgerlijke in hartstocht en gevoel. Het is de noodzaak, die de leelijke daad, de leelijke figuur van den burger moet doen verwerpen door de hoogste dichtkunst[1)].

Iedere klasse, van alle perioden en landen, heeft daarvoor de voor haar meest geschikte figuren uit het verleden genomen.

Dante uit het Testament, de Grieksche en Romeinsche oudheid en de Italiaansche en Europeesche geschiedenis, Shakespeare uit de wereldgeschiedenis, Milton uit den Bijbel, Vondel eveneens, enz. enz.. Voor allen had dit dezelfde oorzaak, waarom zij zich omwendden en terugzagen.

En was dit afbeelden van eigen personen in maskers en gewaden van vroeger tijden, van burgers en edelen en koningen en grondbezitters - want dit was het altijd, bij alle grootste burgerlijke dichters van alle landen en tijdperken - was dit toch niet tegelijkertijd een afbeelding van de waarheid?

Waren die burgers niet uit dien adel en dat grondbezit voortgekomen, kwamen zij er niet nóg uit voort, waren zij niet dikwijls, bijna altijd, nóg bezig uit hen voort te komen?

Waren zij niet nog zelf dus gedeeltelijk grondbezitters, leden der oude maatschappij, die bezig was in een nieuwe te veranderen?

Leefden zij niet nog in een wereld, vol van het oude? Waren niet hun godsdienst, hun zeden en gebruiken, hun feesten, hun werktuigen, hun wapens, hun werkwijze voor een groot deel aan die oude wereld ontleend? Was het grondbezit, de landbouw niet nog altijd

1) Voor de ‘Perzen’, het eenige realistische Grieksche drama uit den eigen tijd van den dichter dat over is, nam Aeschylus dan ook alleen Perzische figuren, d.w.z. geen burgers, maar grondbezitters of koningen. Er komt geen Griek in het stuk voor.

een groote factor, soms de hoofdfactor van het bestaan?

Ja, zoo was het.

En dus geven de treurspelen, waarin de menschen van het verleden op de nieuwe wijze voelden en spraken, in menig opzicht, van menigen kant den werkelijken toestand zoo goed, zoo juist weer.

De tijd van opkomst der burgerij uit het grondbezit, haar strijd daartegen - de groote poëzie, elke groote poëzie der burgerij valt, zooals wij zullen zien, juist altijd in die periode - is een tijd van overgang van een oude maatschappijvorm in de nieuwe. Deze tijd wordt dan juist zeer waar afgebeeld, doordat in de poëzie de oude personen de nieuwe taal voeren.

Zoo opgevat is het Grieksche drama, is alle groote burgerlijke poëzie, juist doordat zij maskers van dooden gebruikt, het meest juiste beeld van dien tijd der bourgeoisie.

Wanneer de arbeiders, het communistisch proletariaat, hun kunst maken in een tijd van overgang, zal ook deze kunst nog menig gewaad der kapitalistische burgerij dragen.

De Grieksche dichters echter, de eerste dramaschrijvers, Aeschylus, Sophokles en Euripides zijn ook hierin wel het gelukkigst geweest, en hebben ook hierin weder alle latere groote dichters overtroffen. Het is of het Grieksche volk in elk opzicht in zijn cultuur bevoorrecht is geweest. Want zij vonden vóór zich een geschiedenis van het verleden zóó schoon als nooit eenig ander volk, eenige andere burgerlijke klasse.

Zij vonden vóór zich de Grieksche sagenwereld, de geschiedenis der Grieksche Goden, halfgoden en helden, heerlijker, diepzinniger en verhevener dan er waarschijnlijk ooit eene ter wereld is geweest.

Daardoor, door de personen die zij vonden om de burgerlijke gevoelens, het individualisme in te gieten, en dit in de heerlijkste vormen te kleeden, overtroffen zij alle andere dichters.

En dan... zij vonden een voorganger zooals nooit eenig ander volk, als het tot ontwikkeling kwam, heeft gekend: Homerus. Deze had die personen van den voortijd, die zij noodig hadden, afgebeeld, zoo grootscheenvoudig, zoo krachtig en snel in daden, zoo diep van ziel en gevoel, dat hij nooit, ook niet door de burgerlijke dichters, is overtroffen. Zij hebben slechts bij hem ter school te gaan om de grootste gestalten te leeren kennen, die zij met individualisme zouden vullen. Het is zonder twijfel ook dié machtige traditie geweest die hen, onbewust van diepere oorzaken, als het ware van zelf naar dezen inhoud van hun drama's leidde.

Ook de afkomst van het drama, van de den God gewijden zang, heeft daartoe, dat dit van zelf de inhoud van het drama werd, meegewerkt.

En dan... de Grieksche sagen waren hun eigendom, het eigendom van het geheele Grieksche volk. Het volk kende zijn goden, zijn halfgoden, zijn helden. Het waren immers de eigen voorvaderen. Nog niet zoo heel lang geleden hadden zij geleefd. Deze Grieken zelve leefden nog met hen, zij brachten hen nog altijd geschenken, vierden hun feesten allen te samen, bouwden en bezochten hun tempels. Het volk verstond dus de dichters als zij hen lieten optreden.

En Homerus was de algemeen bekende, uit het hoofd gekende, beminde dichter. Met één woord, de dragers van de gevoelens op het tooneel waren oer-Grieksch.

Godsdienst en heroëncultus en sagen waren uit het volk zelf opgekomen. Evenals nu het drama.

Wanneer de dichter dus zijn personen liet spreken in een grootschheid van stijl welke die van Homerus evenaarde, dan konden de burgers, velen van hen, de meesten, hen daarin volgen.

Ook hierin overtreffen de Grieksche dichters alle latere grooten gemakkelijk. Want deze hebben allen hun figuren, voor een zeer groot gedeelte ten minste, moeten ontleenen aan niet-autochthone, aan vreemde bronnen. En zij hebben niet, als de Grieken, een landgenoot, maar de Grieken zelf als hun voorbeelden moeten nemen.

De Grieksche dichters van de bourgeoisie ontsteken hun fakkel aan het eigen licht, de anderen aan het Grieksche.

Wij zouden er nu toe moeten overgaan om over den Griekschen godsdienst te spreken en over de Grieksche filosofie, en aantoonen hoe Aeschylus en Sophokles en de Atheners in het algemeen in den loop der vijfde eeuw hierover dachten.

Want Aeschylus' en Sophokles' gedichten handelen over de goden en hunne kinderen; en filosofie en moraal, op den godsdienst rustend, zijn bij hen hoofdonderwerpen voor de personen en de koren.

Maar ditzelfde is het geval bij alle groote dichters vóór Shelley, die ik zal behandelen, met uitzondering van Shakespeare. En ik sta dus voor de keuze om òf telkens bij elken dichter den godsdienst en de filosofie te behandelen, of dit eens en voor al in één hoofdstuk over de godsdiensten al dezer dichters te doen.

Het eerste zou groote herhaling met zich brengen, omdat ik telkens op het wezen van den godsdienst, die de bedrieglijke schijn der werkelijkheid is, zou moeten terugkomen. Daarom heb ik besloten om de ontwikkeling van den godsdienst, zooals zij zich in de grootste dichters vertoont, te geven in één hoofdstuk, en wel na Milton, den laatsten grooten religieusen dichter. Ik hoop dat het, op deze wijze gedaan, den lezer meer licht zal geven.

Ik wil alleen hier opmerken, want dit is voor het verstaan van de groote Atheensche dramaschrijvers volstrekt noodig, dat zij, in tegenstelling met de latere groote dichters als Dante, Milton en Vondel, geen dogma kennen.

Integendeel, de Grieksche natuurgodsdienst, zooals die was overgeleverd uit den tijd van het overheerschend grondbezit en zooals zij nog altijd volksgodsdienst was, was geheel en al dogma-loos. En de Grieksche natuurfilosofen, van Thales tot Heraklitus en de op hen vol-

gende Eleatische school, van Xenophanes, Parmenides en Zeno, hadden, de eersten door hun onderzoek naar de elementen der natuur, de laatsten door hun onderzoek naar het Eene en Vele, het geheel en de deelen, naar ruimte, tijd en getal, naar het onderscheid tusschen Wetenschap en Meening, den godsdienst slechts nog onzekerder, elk dogma over de Godheid of de Goden nog te onmogelijker gemaakt.

Zoo stonden de Atheensche dichters ook hierin ver boven velen van de lateren, boven alle grootste burgerlijke dichters op één na. Zij, de burgers van de meest vrije democratie, door geen vreemde volken noch andere klassen overheerscht of bedwongen, waren ook geen onderworpenen aan een God van hun eigen voorstelling.

En dit dogmalooze, dit vrije denken berustte ook weder, zooals ieder duidelijk zien kan, op de economische en politieke vrijheid, op de verhoudingen die wij hebben geschetst[1)].

Al deze economische en politieke oorzaken zijn het, die de Grieksche kunst in het algemeen en de Attische in het bijzonder - want in geen belangrijke Grieksche staat was de democratie zoo sterk als daar - gemaakt hebben tot de hoogste burgerlijke kunst der wereld, tot voorbeeld voor de bourgeoisie van alle volgende eeuwen.

Men heeft dikwijls verbaasd gestaan en staat nog verbaasd over de zuiverheid, de macht en de grootschheid der Grieksche beelden, der tempels, der poëzie. En naar de overlevering waren schilderkunst en muziek niet minder groot dan deze. Men vroeg zich af: hoe is zulk een voortreffelijkheid, in ééne kunst en in alle kunsten tegelijk, mogelijk? De oorzaak is nooit aangegeven kunnen worden.

Voor ons is het raadsel opgelost. De oorzaak ligt in dien grooten gunstigen samenloop van economische en politieke krachten uit het tegenwoordige en uit het verleden. De gunstige economische en politieke verhoudingen hadden zonder twijfel in het verleden de wonder-

1) Bij de bespreking van den godsdienst in het algemeen zal ingegaan worden op het ondogmatische van den natuurgodsdienst in het agrarische tijdperk.

schoone sagen en de Homerische gedichten voortgebracht. De gunstige economische en politieke verhoudingen schiepen nu weder de hoogste kunst en maakten deze in samenwerking met die uit het verleden, dus met de economische en politieke krachten van vroeger, tot de allerhoogste burgerlijke kunst die ooit heeft bestaan. De Grieken waren inderdaad de gunstelingen van het lot. Gelukskinderen.

Men zal vragen: waarom neemt deze poëzie den vorm van het treurspel aan? Het antwoord is: omdat de klassemaatschappij, ook de allerhoogste en beste en vrijste, met haar strijd van personen en volken tegen elkander, zooveel ellende geeft aan het individu, zooveel onzekerheid, gevaar en ondergang, dat de hoogste kunst van zelf een donker, ernstig, noodlottig karakter aanneemt.

Dit was ook het geval met de Homerische kunst. Het is zoo met alle klassemaatschappijen.

De Athener was in de hoogste mate individualistisch. Door den kleinen landbouw, het kleine bedrijf en den handel, waar ieder volkomen zijn eigen meester was.

Het spreekt dus van zelf dat de personen van Aeschylus ook uiterst individualistisch zijn. Zij spreken voortdurend hun eigen gevoel uit. Het uiten van het persoonlijk gevoel is hun doel.

Voor den Atheenschen burger was zijn persoonlijk voelen hoofdzaak. Dus ook voor Aeschylus' personen. Deze léken wel oude helden en goden. Maar zij waren in der daad Atheensche burgers naar hun wezen.

Aeschylus leefde in een tijd van hoogsten groei en strijd van het burgerlijk individualisme. Van zijn geweldige opkomst uit de windselen van grondbezit, koningschap, adel, tirannie.

Van zijn geweldigen strijd tegen deze en zijn eerste overwinning. En van zijn strijd tegen het buitenlandsche, het Perzische grondbezit, dat kwam om de Grieksche vrije burgerij weer terug te brengen in de slavernij.

Het Grieksche, vooral het Atheensche individualisme

was dus moedig, onstuimig, trotsch. Zoo is ook Aeschylus moedig, onstuimig, trotsch.

Het Atheensche individualisme was spontaan. Zijn macht en moed kwamen uit hemzelf alleen, vanzelf voort. Zoo is ook Aeschylus spontaan. Hij heeft de spontaneïteit van alle burgerlijke groote dichters, van wie nooit weer één in zulke gunstige omstandigheden heeft geleefd.

De Grieken, de Atheners, wonnen door vastberadenheid, kalmte, zelfbeheersching. Zoo is Aeschylus' poëzie niet alleen onstuimig, moedig, spontaan, vol zelfvertrouwen, maar ook beheerscht, rustig, vast in zijn kracht, vastberaden en kalm. Er bestaat geen poëzie die tegelijk zoo onstuimig en spontaan, tegelijk zoo beheerscht-machtig is.

De Athener juichte in zijn moed en overwinning. Zoo juicht ook Aeschylus' poëzie voortdurend, zelfs in de voorstelling der diepste smart, van het grootste verlies, van het zwaarste lijden en den dood.

Er bestaat geen poëzie die tegelijk zoo diep het menschelijk lijden voelt, en zóó juicht.

Aeschylus' poëzie is één extase over het leven. Eén extase ook over den dood, als deel van het leven. Maar de beheerschte extase, de hoogst beheerschte die ooit heeft bestaan.

Dat dankt hij aan Athene, dat zichzelf zoo machtig en zoo gelijk, zoo evenwichtig maakte en alles overwon.

V.

Wanneer wij nu - wat wij in dit boek bij elk der grootste dichters zullen doen, om het wezen van hun kunst te begrijpen - bij onszelven gaan onderzoeken en overwegen hoe die groote krachten van het onbewuste, de liefde voor de eigen persoon, de vrouw en de gemeenschap in Aeschylus hebben gewerkt, zóó, dat hij deze poëzie voortbracht, hoe zijn maatschappij, zijn klasse, haar productiekrachten en verhoudingen op deze drie

krachten van zijn wezen inwerkten, hoe deze krachten van zijn wezen in actie en in bepaalde vormen werden gebracht door zijn maatschappij, zoodat hij deze kunst voortbracht, dan vinden wij het volgende:

De liefde voor zijn eigen ik werd er zoo door bewogen, dat hij zelf werd tot een moedig, krachtig Atheensch burger, die met al zijn krachten deelnam aan het Atheensche leven. En, omdat hij dichter was, tegelijk tot een die met al zijn kracht als dichter aan dat leven deelnam. Zijn liefde voor de vrouw werd er zoo door beïnvloed, dat hij zonder twijfel wel zag de deugd en de schoonheid - lichamelijk en geestelijk - der Atheensche vrouw en der hetaere, maar dat hij deze toch niet als hoogste ideaal voelde. Naar de vrouw uit Homerus en den heldentijd, naar Andromache, Hekuba, Briseïs, Penelope en Athena schiep hij zijn beelden. De eigenaardige sociale verhoudingen van Athene ten opzichte van de vrouw maakten, dat hij van haar op de vroegere vrouw, die van het grondbezit, terugging.

Maar zijn liefde voor de burgerij, voor zijn maatschappij was zóó groot, dat hij deze vrouw van het verleden tot burgeres maakte, tot de individualistische vrouw die haar eigen gevoelens uitbazuinde. De vrouw van het verleden was voor hem het middel om die van het heden in haar hoogste macht voor te stellen.

Zijn liefde voor de gemeenschap werd zoodanig be wogen en tot actie gebracht door zijn maatschappij, dat hij niet haar zelf afbeeldde, niet haar kooplieden, handelslieden en staatkundigen en veldheeren. Maar hun gevoel, hun hartstochten, hun geest. Deze leken hem zóó schoon, en zij waren het ook werkelijk in dien tijd van opgang en overwinning en strijd tegen een overmacht, dat hij hun personen, hun stoffelijke personen met hun naijver en geldverdienen te gering achtte voor deze gevoelens, hartstochten en geest.

Hij beeldde hen daarom af in andere maskers, van personen uit het verleden. En zoo zeer had hij zijn gemeenschap lief, dat wij in zijn personen op het tooneel de gevoelens van zijn tijd, van zijn medeburgers, hun hartstochten, strijd en overwinning hooren.

En zoo zeer had hij zich zelve, de vrouw en de gemeenschap, in die vormen, lief, zoo groot en machtig waren zij, dat hij in zijn werk, als hij ze afbeeldt, voortdurend juicht, voortdurend in extase is. Het is de gemeenschap, voortbrenger van die liefde, die hem zoo doet juichen, in extase brengt.

Aeschylus had zich zelf, de vrouw, zijn staat in de hoogste mate lief. Maar om zijn liefde in volle mate, in den uitersten, overtreffenden trap, zooals hij ze voelde, te toonen, stak hij deze drie in de gewaden van vroeger.

Wanneer Aeschylus in de stille uren waarin de verbeelding tot den dichter komt, dat wil zeggen, waarin ons onbewuste, onze ziel, stil, in afwachting is en stil op zich in laat werken, als zonder zich zelve te roeren, de enorme krachten der maatschappij, zooals zij zijn liefde voor het ik, de vrouw en de maatschappij beroeren - wanneer hij in die heilige, volkomen uren, die in der daad alleen het ware leven zijn, zich zelven voelde zoo als hij in die drie krachten, in zijn eigenlijk wezen geroerd, beroerd werd; wanneer hij dan - zooals dit in een gezond, krachtig, harmonisch man, in een dichter zooals hij, gaat - deze drie krachten voelde als één, zonder onderscheid tusschen hen drieën, maar allen elkaar aanvullend en samen geweven tot zijn ziel zelf, dan voelde hij één beeld.

Dat beeld, dat is het ideaal, dat de maatschappij in een bepaalden toestand van haar, als zij sterk is en strijdt en naar de overwinning streeft, den mensch, den dichter altijd geeft.

En dat ideaal was bij Aeschylus: een burger, een burgeres, een burgerij, zeer individualistisch, zeer moedig, zeer trotsch, spontaan, strijdend, zelfbeheerschend, zelfvertrouwend, rustig, overwinnend, machtig. En dit in den vorm van de oude helden der sagen.

Dezen droom, dit ideaal gaf hem zijn Grieksche burgerlijke maatschappij uit haar eigen krachten van heden en verleden. Dat ging natuurlijk-weg. En daarom schiep hij zijn kunst.

Hij had in dien toestand, in zijn onbewuste of onder-

bewuste, door de werking van de maatschappij op die drie krachten, naast dit maatschappelijke nog een ander ideaal. Dat was het ideaal van een God. Ook dit werkte bij het maken van zijn poëzie mee. Doch dit zullen wij bij het bespreken van den godsdienst, bij Milton, behandelen.

Van de zeven nog bestaande stukken van Aeschylus[1] heeft de 'Hiketides', de Smeekelingen, nog het meest het karakter behouden van den vroegeren tijd, toen de tragedie nog voornamelijk lyrisch was.

De kenmerkende eigenschap is de voorname plaats die het koor inneemt, voorstellende de vijftig dochters van Danaüs, die naar Argos vluchten om te ontkomen aan een huwelijk met hun neven, de zonen van Aegyptus.

De 'Zeven tegen Thebe' ademt den strijdersgeest, dien we ook vinden in het grafschrift dat de dichter voor zichzelf maakte[2]. De hoofdpersoon is koning Eteokles, een krachtig en sterk karakter, door vaderlandsliefde gedreven, wel voorbereid voor den grooten strijd der stad tegen de zeven vorsten. Als de bode hem uitvoerig over den aanval bericht, beraamt hij rustig zijn plannen, en verklaart zijn besluit om zelf een tweegevecht aan te gaan met zijn broeder Polynikes. In dit tweegevecht vallen beiden, doch Thebe wordt gered. De lichamen der beide broeders, zonen van Oedipus, welke aldus diens vloek vervulden, worden op het tooneel gebracht, waar hun twee zusters een klaagzang aanheffen. De raad van Thebe verbiedt om Polynikes, die tegen zijn eigen vaderstad gestreden had, te begraven. Hiertegen verzet zich Antigone. Het stuk eindigt met een splitsing van de rei in twee deelen, om de dooden te begeleiden.

1) Van Aeschylus' 90 drama's zijn er slechts zeven over.
2) Te Gela op Sicilië waar Aeschylus stierf, werd door de inwoners een gedenkteeken voor hem gebouwd, met het volgende opschrift, door hemzelf vervaardigd: 'Dit grafteeken dekt Aeschylus, den zoon van Euphorion. Te Athene geboren, overleed hij in het vruchtbare Gela. Het gevierde woud bij Marathon en de langlokkige Perzen kennen zijn dapperheid.'

In de ‘Perzen’, het drama van koning Xerxes' tocht tegen Athene, geeft Aeschylus het eerste beeld dat ooit in Europa genomen werd uit den tijd van den dichter zelf, door den dichter, die deel had genomen aan de daden die hij bezingt.

De ‘Perzen’ was het middelste stuk van een trilogie, waarin de strijd van de oude tegen de nieuwe wereld wordt voorgesteld. Aeschylus geeft de nederlaag der Perzen en den val van den vermetelen koning. De rei bestaat uit aanzienlijke Perzen die gedurende de afwezigheid van Xerxes het rijk besturen. Hij zingt van de groote macht van Perzië, en van de ontzaglijke legermassaas die Griekenland zullen verpletteren, maar men hoort den ondertoon van vrees voor een slechten afloop. Dan verschijnt Atossa, de moeder van Xerxes en weduwe van Darius, en verhaalt den onheilspellenden droom dien zij had. Men raadt haar, lijkoffers aan de schim van Darius te brengen, en van hem afwering van het onheil af te smeeken. Dan komt de bode, die de gebeurtenissen in Griekenland meldt. Meesterlijk is de beschrijving van den slag bij Salamis, die een grootsch beeld geeft van de verpletterende nederlaag die de Perzen getroffen heeft, van het verlies van zoovele mannen, en van den smadelijken terugtocht. De rei spreekt de vrees uit dat, nu het groote leger verslagen is, de onderworpen volken in Azië zullen opstaan en dat het wereldrijk der Perzen zal ten onder gaan. De schim van Darius wordt opgeroepen en verneemt van Atossa wat geschied is. Hij verklaart dan dat de orakels reeds lang dezen ondergang voorspelden, doch dat Xerxes' overmoed het onheil verhaast heeft. Dan voorspelt hij nog de rampen die volgen zullen en de vernietiging der Perzische macht in Europa, omdat de Perzen zelfs de tempels der Goden niet hebben ontzien.

Vol eerbied bezingt dan de rei het geluk en den voorspoed van het land onder Darius, wiens naam verheerlijkt wordt, en klaagt over de ellende der werkelijkheid. Xerxes komt op als vluchteling, in verscheurden koningsmantel, en barst uit in klachten over de rampen die hem troffen, waarop het stuk sluit met een korte reizang.

In de ‘Oresteia’, de eenige trilogie die bewaard bleef, drijft de Wraakgodin, de Erynis, in het eerste deel, den ‘Agamemnon’, Klytemnestra tot den moord op Agamemnon; in het tweede deel, de ‘Choephori’, bedreigt en vervolgt de Erynis den wreker van zijn vader, Orestes; in het derde, de ‘Eumeniden’ wordt zij verzoend door den geest van medelijden en genade.

De ‘Agamemnon’ begint met het bericht van den val van Troje, door den wachter. Eindelijk zijn de seinvuren, waarop hij tien jaar lang gewacht heeft, ontstoken:

> Den goden vraag ik vrijding van dit moeite-zijn,
> Wacht jaarlang, uit wier allenachtelijk betrek, -
> Elbooggehurkt als waakhond op 't Atreidendak, -
> Ik van gesternten de avondlijke gaadring weet;
> En die den stervren boden 't koud en warm getij,
> Machthebbers stralepralend in de hooge lucht,
> Ik weet hun aller opgaan en hun ondergang.
> Nu-ook-weêr hoed ik 't afgesproken fakkelsein,
> Den vuurglans die uit Troia kondschap breng'
> En mare van veroovring: zoo toch eischt bevel
> Van dat hoog vrouwhart dat naar mannenraadslag hoopt. -[1)]

Nadat de wachter het ontsteken van het seinvuur is gaan melden en de dag is aangebroken, heft een rei van burgers, oude mannen, een prachtige zang aan, waarin het verleden in herinnering wordt gebracht en de wraak der goden bezongen, die elke euveldaad straft. Het lot van Iphigenia, aan haar vaders eerzucht ten offer gebracht, werpt een zware schaduw op het huis van Agamemnon; als een onverzoenlijke wraakgodin wacht Klytemnestra den terugkeer van haar man.

Prachtig beschrijft de rei van Ouden wat geschied is:

> Roepen van ‘vader, vader!’ door haar smeken
> Al even min als 't jong-teêr vrouwlijk leven
> Wogen de heerschers tegen 't hart op krijg gezet.
> De vader na 't gebed

1) Dit en volgende fragmenten uit de ‘Agamemnon’ zijn ontleend aan de vertaling van Dr. P.C. Boutens.

Gaf dienren teeken
Als offergeit over 't altaar
In hoofdehellend zweven
Uit neêrgehouden peplos haar
Te beuren kloek en schrapgesteld,
En wees van schoongeboegden monde,
Dat die zijn huis niet vloeken konde,
Te knevelen de stem met breidels stom geweld.

't Saffraangeverfd gewaad ter aard gestreken
Trof zij der offeraren rot
Elkeen met deernisgretig oogeschot
En stond volschoon en onverheeld
Als een geschilderd beeld
Dat zoo gaat spreken.
Had zij niet menigmaal
In vaders gastbezette zaal
Gezongen en met rein en maagdlijk stemmebeven
Ter derde plenging op begeer,
Zoo liefdevol tot lieven vaders eer,
Het zegenbiddend looflied aangeheven?

Wat hierna kwam, ik zag het niet, ik meld het niet...
Kalchas' voorspelling blijft niet onvervuld!

Klytemnestra komt op en beveelt op de altaren vuur te ontsteken en offers te plengen. Een bode komt en verhaalt aan den rei, hoe Troje gevallen is en hoe het huis van Priamus ten onder ging. Klytemnestra verschijnt om het relaas van den bode te hooren en veinst blijdschap over de zegevierende terugkomst van Agamemnon. Na een heerlijke beschrijving, door den bode, van den storm waardoor de Grieksche schepen op hun vaart van Troje overvallen werden, waarbij velen schipbreuk leden, en na een verheven lied van den rei, komt Agamemnon, gezeten op een triomfwagen, met Kassandra, dochter van Priamus, aan zijn zijde. De rei begroet hem en waarschuwt hem voor bedrog en verraad. Agamemnon is dankbaar aan de goden en meent het hoogtepunt van zijn geluk bereikt te hebben.

Klytemnestra begroet hem vol blijdschap en doet tapijten spreiden, opdat hij als overwinnend god zijn huis betrede. Op haar woorden, waarbij zij zich in eerbied aan zijn voeten nedergeworpen heeft, antwoordt hij haar, dat die eerbe wijzen hem niet passen.

> ‘'k Zeg me als uw man-heer, niet als god te huldigen.
> Ook zonder voetewisschen van bontvervge pracht
> Weêrklinkt roem luid zat. Argelooze needrigheid
> Is Godes grootste gave. Zalig prijzen mag
> Men die zijn leven eindde in welstand welbemind. -

Toch geeft hij ten slotte gehoor aan Klytemnestra's verlangen en gaat over de purperen tapijten het paleis binnen, en zijn dood tegemoet.

Nu volgt een der schoonste gedeelten van het stuk: Kassandra, de gewijde Apollo-priesteres, door Agamemnon als slavin meegevoerd, is ondanks het nooden van Klytemnestra stil op den wagen blijven zitten. Nadat de anderen verdwenen zijn, barst zij uit in jammerklachten, afgewisseld door den rei. Zij overschouwt het verleden, het heden en de toekomst. Overal bloed en de gruwelijkste rampen, die het huis van Atreus teisteren. Ook haar eigen onontkoombaar lot ziet zij met volkomen bewustheid. Vluchten baat niet, haar vaderstad is veroverd, haar ouders, broeders en zusters zijn dood. Zij weet dat ook zij sterven moet. Maar tevens ziet zij Orestes heimelijk het paleis binnengaan om hén te straffen, die nu triomfeeren. Na haar eigen lijkzang gezongen te hebben, gaat zij moedig haar lot tegemoet.

In hoogste spanning blijft de rei achter; de doodskreet van Agamemnon wordt gehoord. Terwijl men het paleis wil binnendringen, worden de deuren geopend en staat daar Klytemnestra, den bloedigen bijl in de hand, tusschen de lijken van Agamemnon en Kassandra.

Het masker is afgeworpen, de felle hartstocht laait op. Krachtig en scherp als haar daad zijn haar woorden, hevig en van een grootsche menschelijkheid.

> Hier sta 'k waar 'k heb getroffen, bij 't volbrachte werk!
> Ik legde 't zóo aan - dat ook zal 'k niet loochenen -
> Dat vluchten was onmooglijk of afweer van dood.

Met maatloos werpnet, als waarmeê men visschen vangt,
Om wikkel ik hem, boozen rijkdom van gewaad,
En tref hem tweemaal, en in twee verzuchtingen
Ontslaakt hij zijne leden; in dien tammen val
Geef ik hem derden stoot toe, biddende plengwîj
Aan Redder-Zeus, maar d'onderaardschen, dien der doôn.
.....
Zoo staan de zaken, en gij, Argos' edelen,
Maakt vreugd hierom, maakt geen vreugd - mij is 't trotsche roem!
En waar' het oorbaar wijn te plengen bij een lijk,
Dan zoû 't bij dezen recht zijn, neen ver boven recht!
Zoo groot een mengvat heeft hij opgesteld in 't huis
Van rampen vloekbaar - tot hij zelf kwam en het dronk.
.....
Gij stelt op proef mij als een onbezonnen vrouw...
Maar ik met harte nooit te deinzen spreek mij uit
Tot weters. Of gij prijzen mij of laken wilt,
Het blijft hetzelfde. Deze is Agamemnoon, mijn
Gemaal, een lijk nu door de daad van mijne hand,
Rechtmatig werkman, deze rechterhand. Zoo is 't.
.....
Deze orde ook mijner eeden hoort gij nog van mij:
Bij Recht die de vergelding voor mijn kind voltrok,
Bij Doem en Wrake wien ik dees man heb geslacht:
Nooit zet mijn hopen voet onder het dak van vrees
Zoolang als vlammend 't vuur op mijn haardsteden houdt
Aigisthos zooals vroeger steeds mij welgemoed!

Op de felle verwijten en klachten van den rei, over Agamemnon's lot, antwoordt Klytemnestra:

Heeft hij niet zelf den listberaden moord
Over dit huis gebracht?
Wat deed hij aan den ranken tak
Uit mij gegroeid, uit hem ontvangen
Van veelbeweende Iphigeneia? -
Zoo koom' hij niet in Hades aan
Met hooge woorden
Dat hij, schuldwaarder daad schuld waarde straf,
Met zwaard-geweldgen dood

Zooals hij zelf misdeed geboet heeft!
.....
Door ons is hij gevallen en gedood, -
Wij zullen hem begraven.
Niet onder klaaggezangen uit zijn huis,
Maar minlijk zal Iphigeneia,
Zooals een dochter haren vader past,
Hem tegenkomen aan 't snelstroomend veer
Bij de Rivier der Smarten,
Hem de armen omslaan, welkom kussen.

Er volgt dan een woordenstrijd tusschen Aegisthus en den Rei, waarin Klytemnestra Aegisthus afhoudt van onnoodig bloedvergieten:

Laat ons, o van mannen liefste, niet bedrijven verder kwaad!
Doch ook dit vele in te zaamlen was al zielbedroevende oogst.
Leed genoeg is in ons schuren. Gaan niet dieper wij in 't bloed!
Treedt èn gij èn deze grijzen elk naar 't lot-gewezen huis
Eer gij lijden moogt ontijdig. - Wat wij deden moest gedaan!
En wanneer van rampen 't keertij komen mocht, wij nemen 't aan
Op ons beurt onheil-geslagen door des daimoons zwaren klauw. -
om dan te eindigen met de woorden:
..... Ik en gij
Zullen alles schoon berechten heerschend in dit koningshuis.

De figuur van Klytemnestra, waarnaast alle verdere karakters in het niet verdwijnen, het visioen van Kassandra, de beelding der Furiën, zijn gedeelten die het best de sublieme kracht van den dichter toonen. Aeschylus geeft ons hier individuen met de allerhoogste, tot het uiterste gespannen hartstochten. Waar het persoonlijk gevoel voor den burger hoofdzaak is, trof hij de burgers van Athene hiermede het diepst.

In de Choephorae of Offerplengsters wordt geschilderd de wraak die op Gods bevel door den zoon des vermoorden konings wordt ondernomen. Orestes wordt hier bijgestaan door zijn zuster Elektra. Ook hier weer geen twijfel, bijna geen aarzeling in de volvoering van den moedermoord. Ook hier een list om het plan te doen slagen. Klytemnestra wordt getroffen, juist als zij meent door Orestes' dood van alle vrees voor de toekomst bevrijd te zijn.

Stil en plechtig is de aanvang van het drama. Klytemnestra, door droomen beangst, heeft Elektra uitgezonden om met een vrouwenstoet een zoenoffer te brengen op Agamemnons graf, ten einde zijn steeds dreigende schim tot verzoening te stemmen.

In den vroegen morgen van verre landen weergekeerd, is Orestes, zonder dat zijn zuster het weet, getuige van de offerplechtigheid. Elektra weifelt eerst, of zij het offer plengen zal, of het maken tot een wraakgebed. Gedrongen door den rei gaat ze tot het laatste over en eindigt met de bede om den terugkeer van den wreker Orestes. Als deze naar voren treedt en zich aan haar openbaart, zegt zij ontroerd: ‘o, licht van mijn oogen, o gij, die vier plaatsen in mijn geest inneemt: mijn vader zijt ge en mijn moeder, mijn wreed vermoorde zuster, en eindelijk mijn broeder!’

Orestes is de hoofdpersoon van het drama. Bij den grafheuvel beraadslaagt hij met Elektra en den rei over het voltrekken van het door Apollo zelf gewezen vonnis. Een heerlijke reizang besluit dit tooneel, waarin de misdaad van Klytemnestra in herinnering wordt gebracht en de handeling die eruit volgen zal onder bescherming van het eeuwige recht wordt gesteld. Dan zien wij Orestes en Pylades aan de poort van het paleis, waar de moordenaars heerschen, die door het bericht van Orestes' dood in de val worden gelokt. Eerst wordt Aegisthus gedood. Een dienaar roept de koningin toe, dat de dooden de levenden dooden, en zij begrijpt wat die woorden beteekenen. Orestes stormt binnen en voegt haar toe dat zij met den geliefden man in één graf rusten zal, in den dood hem getrouw zijn. Klytemnestra

smeekt hem haar, zijn moeder, te sparen, en er volgt een aangrijpend gesprek: ‘niet ik dood u, maar uw eigen daad. Gij hebt gemoord, gij ondergaat nu zelf wat niet zoo moest zijn,’ zegt Orestes. In die woorden wordt reeds aangeduid, hoe ook zijn daad weer om wraak roept. Hij ziet de Wraakgodinnen reeds om zich en vlucht voor den troost dien het koor hem geven wil. In den reizang, die het werk besluit, worden alle gruwelen, in Atreus' huis gepleegd, nog eens herdacht.

Dit vormtde overgang tot de ‘Eumeniden’, de Wraakgodinnen, het derde stuk, dat de verzoening brengt, doch niet dan na hevigen strijd. Orestes vlucht naar Delphi, om steun te vinden bij den God die hem beval zijn moeder te dooden. In den tempel van Apollo krijgt hij rust, doch de Erinyen wachten, om hem, zoodra hij naar buiten treedt, aan te vallen en te vervolgen. Apollo laat hem dan onder de hoede van Hermes naar Athene vertrekken, opdat Pallas, de godin van de wijsheid, den strijd beslechten zal. De wraakgodinnen volgen hem tot aan het beeld der godin en zingen zijn verderf. Pallas Athena verwijst hem naar den Areopagus, de aloude rechtbank, waar Apollo en de Erinyen elk hun zaak bepleiten. De stem der natuur is even sterk als de wet van den staat. De rechters doen dus geen uitspraak. Dan spreekt Athena den beklaagde vrij, door de stem van het medelijden te laten gelden. De Erinyen ontsteken hierover in toorn, daar zij zich van haar wettig recht beroofd zien, maar worden door Athena's welsprekendheid tot verzoening gebracht en verzoend door de groote eer die in de toekomst haar deel zal zijn.

Als Erinyen zijn zij gekomen, als wraakgodinnen; als Eumeniden, welgezinden, zullen zij in Athene een tempel betrekken. Een rei van burgers viert met fakkels en zang dit feit en begeleidt de Eumeniden naar haren tempel[1)].

1) Met dit stuk werpt Aeschylus zich midden in den politieken strijd die toen in Athene woedde. Ephialtes had juist den Areopagus aangevallen; hooger eer dan hier in de ‘Eumeniden’ had niemand deze instelling kunnen geven.

De ‘Prometheus geboeid’ is een grootsch meesterstuk van scheppende verbeeldingskracht. Het beweegt zich met titanische kracht temidden van bovennatuurlijke wezens en elementaire oerkrachten der aarde, maar stelt dat wilde en vreemde schouwspel voor met het onfeilbaar luisteren naar het diepe Helleensche gevoel voor klaarheid en evenwicht.

Prometheus roofde het vuur van den hemel en schonk het den menschen. Zeus straft den geweldigen titan door hem te ketenen aan een eenzame rots, waar een eindelooze reeks rampen hem zal treffen. Bij het begin van het drama treden de machtige zonen van de Styx op, Bia en Kratos, om Prometheus, met behulp van Hephaestus, te ketenen. Onder smaad en hoon verlaten zij hem, terwijl Hephaestus zijn medelijden uitspreekt.

Alleen-gelaten barst Prometheus in toorn en klachten uit:

O goddlijke aither, en snelvleuglige ademen,
En bronnen van rivieren, en van 't zeegestrook
Het talloos lachen, en almoeder aard,
En 't alziend rond der zonne roep ik aan:
Ziet welke dingen ik, een god, van goden lijd!

Ziet, door de krenking van wat kwalen
Vermaald, ik zwoegen zal
Den tienmaalduizendjaargen tijd!
Zoo smadelijke banden
Heeft tegen mij bedacht
Der zaalgen nieuwe vorst.
Wee weel ik steen om 't huidig en 't toekomend wee:
Hoe ooit van deze ellenden
Het eind mag opgaan[1)]!

Hij overziet zijn geheele verdere lot, zoo wel de tegenwoordige smarten als de ellende der toekomst. Dan keert echter de kalmte terug, met de overtuiging dat hij zich zelf in vol bewustzijn en uit eigen wil zijn lot berokkend heeft. En dat zijn doel is bereikt: de menschen zijn ge-

1) Dit en de volgende regels zijn ontleend aan de Prometheusvertaling van Dr. P.C. Boutens.

red, door het bezit van het vuur, dat hen tot elk werk in staat stelt.

De medelijdende dochters van Okeanos komen Prometheus troost brengen en vragen hem, haar te verklaren waarom deze smadelijke straf hem is opgelegd. Prometheus verhaalt hoe hij eerst Zeus geholpen heeft om aan de macht te komen en Kronos van den troon te stooten. En hoe hem deze hulp vergolden wordt, en waarom:

> Zoodra Zeus was gezeten op zijn vaders troon,
> Wijst hij onmiddlijk aan een elk der goden toe
> Zijn eigen eerrecht, deelt en regelt het bewind.
> Maar met de armzaalge stervelingen hield zijn plan
> Geen reekning. Ja, hij wilde hun geheel geslacht
> Verdelgen tot het scheppen van een ander nieuw.
> Hiertegen in verzet kwam niemand. Ik alleen,
> Ik waagde 't. 'k Heb de stervers van hun doem gered
> Om reddeloos verdorven Hades in te gaan.
> Daarom is 't dat ik onder deze pijnen krimp,
> Die smartlijk zijn te lijden, deerniswaard te zien.
> .....
>
> **Rei:**
> Als maar uw stoutheid niet nog verder ging dan dit...
>
> **P.:**
> De stervers heelde ik van den dood vooruit te zien.
>
> **Rei:**
> Wat middel tegen deze krankheid vondt gij uit?
>
> **P.:**
> De hoop, die blind is, heb ik in hun borst behuisd.
>
> **Rei:**
> Een groote winst was deze uw gaaf den sterveling.
>
> **P.:**
> Maar buitendien nog heb ik hun het vuur verstrekt.
>
> **Rei:**
> En nu bezit de eendaagling den vlamglans van 't vuur?
>
> **P.:**
> Ja, en in vele kunsten onderwijst het hem.
>
> **Rei:**
> Zeus dan om oorzaak van geen zwaarder schuldverwijt -
>
> **P.:**
> Straft met zijn hoon mij, laat van geene kwelling af.
>
> **Rei:**
> En is geen einde van uw zwoegen u beschikt?
>
> **P.:**
> Geen ander dan het tijdstip dat aan hem behaagt.

Dan komt Okeanos zelf, die hem raadt zich voor den

almachtigen wil van Zeus te buigen; doch Prometheus volhardt in zijn trotsche tarting.

Na een prachtige klaagzang van de Okeaniden in het zesde tooneel zegt Prometheus:

> Wijt niet aan ingebeeldheid of aan ijdlen trots
> Mijn zwijgen. Diepgevoelde wrok verteert mijn hart,
> Dat ik met zulke smaadheid mij mishandeld zie...
> En toch, wie anders in-den-grond wel wees dan ik
> Aan deze nieuwe goden hun eerrechten toe?
> Doch daarvan zwijg ik. Waartoe zoude ik wat gij weet
> Bespreken? Luistert liever welke ellende ik vond
> Onder de stervers, hoe zij reêloos waren eer
> Ik hen bedeelde met bewustheid en verstand...
> Niet daar 'k den menschen iets verwijt, verhaal ik dit -
> Der gaven goed bedoelen stel ik in het licht...
> Zij keken eertijds ziender-oogen zonder zien,
> En hoorden zonder hooren; 't lieve leven lang
> Gelijk droomschimmen warden ze alles hulpeloos
> Dooreen; hout te verwerken noch uit tichelsteen
> Zon-open huizen op te trekken wisten zij;
> Maar onder de aard vergraven in het zonloos diep
> Van holen woonden ze als het wriemlend mierendom.
> En geen beproefd kenteeken duidde hun de komst
> Van winter of van bloemenvollen voorjaarstijd
> Of vruchtenrijpen zomer; al hun doen ontbrak
> Begrip en inzicht, tot ik hun heb wijsgemaakt
> Der starren zwaar te kennen op- en nedergang.
> En verder vond ik de getallen voor hen uit,
> Den sleutel van al weten, en het letterschrift,
> Al dings gedachtnis, zoogster aller moezenkunst.
> Het eerst ook temde ik onder 't jok het wilde vee,
> Dat, slaven van het trekzeel en het zadelpak,
> Zij van de stervers overnamen 't zwaarst gezwoeg.
> Ook spande ik aan de waagnen 't leidselvolgzaam ras
> Der paarden, overrijker weelde schoonen pronk.
> En niemand anders vóór mij heeft der schipperen
> Zeezwervend zeilbevleugeld voertuig uitgedacht...
> .....
> Verneem dan alles in één bondig woord vervat:

Geen kunst die niet den stervers van Prometheus stamt.

De rei raadt Prometheus, aan eigen bevrijding uit zijn wreede lot te werken, maar ‘nog niet gewezen, zegt hij, ‘is 't vervullingdragend lot, dat dit zóó zal geschieden’. De lotsbeschikking, voorbestemd door de drie Moiren, waaraan zelfs Zeus niet zou kunnen ontkomen. Prometheus kent het lot dat Zeus wacht en weigert het aan den rei te openbaren, daar het bewaren ervan voor hem eenmaal de verlossing uit al zijn kwellingen zal brengen.

In het volgende tooneel komt Io tot Prometheus. ook zij is door Zeus, door haar liefde voor hem, ongelukkig geworden. Hera heeft haar veranderd in een koe, die zonder rust te vinden eindeloos moet rondzwerven. Io verhaalt van haar rampzalig bestaan, en Prometheus noemt haar de vele landen die zij nog zal moeten doorzwerven, eer zij rust vindt. Hij voorspelt haar, dat het een van haar nakomelingen is, die hem verlossen zal.

Nadat Prometheus aan den rei den vreeselijken ondergang van Zeus voorspeld heeft, komt Hermes, Zeus' zoon, om in felle, hoonende woorden de openbaring van het geheim te eischen. In nog heviger tarting weigert Prometheus dit:

Hermes:
Gij wilt met spot mij tergen, zie ik, als een kind.

Pr.:
Zijt gij geen kind dan, en nog dwazer dan een kind,
Als gij van mijne zijde 't minst bescheid verwacht?
Daar is geen krenking te bedenken, waarmeê Zeus
Mij af zoû martlen, dat ik dit hem openbaar
Aleer dees smadelijke banden zijn gevierd.
Vrij laat hem slingren zijn roetrosse bliksemvlam,
Met onderaardschen donder, witgeveêrde sneeuw
Keere en beroer' hij onderstboven het heelal -:

Geen middel vindt hij mij te krommen dat ik zeg
Wat oorzaak hem zal storten uit zijn heerschappij!

Hermes somt dan de matelooze rampen op, die in den Tartarus Prometheus' deel zullen zijn, en trekt zich met den rei terug. En Prometheus zinkt weg in de diepte, na de woorden:

Zoo waar: met de daad, niet langer in woord,
Dein waggelt de grond!
Het gebreideld rumoer zet loeiluid in
Van den donder: in zengende kronkelen laait
Van den bliksem het vuur; op den wervlenden storm
Rolwentelt het stof; al winden te hoop
In een alzijdsch oproer hijgen ten dans
Van vijandig geblaas, wederkeerig gedreig;
In elkander teloor stort aither en zee -
Klaarblijklijk van Zeus en gericht tegen mij
Zulke aanval, zulk een verwekken van vrees...
O ontzag mijner moeder, o aither die straalt
In uw wentlen het allen gemeenzame licht,
Gij aanschouwt wat gruwel ik lijde...!

Aeschylus gebruikt jambische verzen met volkomen meesterschap: voor krachtige beschrijving, als in het verhaal van den slag bij Salamis; voor declamatie, als in de verheven rede van Athena; voor bedreiging, als wanneer Apollo de Furiën verdrijft; voor geschil en twist, als in het geding om Orestes; voor beschrijving van verheven schoonheid, als waar Prometheus schildert de verandering die hij bracht, door het vuur, in het leven der eerste menschen. De lyriek van zijn koren is oorspronkelijk en schoon, zij heeft den adel van Homerus, zij is stoutmoedig verbeeldend met een bijna Pindarische snelheid in de opeenvolging der beelden; zij is peinzend, niet op Pindarus' spreukende, orakelende, didactische wijze, maar op de manier van een diep over

de dingen broedenden geest, worstelend met de donkere vraagstukken van leven en noodlot.

Maar Aeschylus' overheerschende gedachten traden uit zijn werken met groote eenvoudige lijnen te voorschijn. Hij had gezien den overmoed, de ὕβρις, neergeworpen door de afgunst der goden; hij was een gloeiend minnaar der vrijheid, die hij had helpen winnen. Zonde kon verzoend worden door lijden. Zeus, 'wie hij ook zijn moog' (ὅστις ποτ᾽ ἐστι), is een macht in overeenstemming met de rede. De mensch kan door vooruitzien en verstand de wereld overwinnen. Ook in deze grondgedachten van den dichter ziet men den burger.

Zóó was de grootste burgerlijke dichter. Dit bereikte hij.

Zoo was Aeschylus, die - door de omstandigheden waarin hij leefde, d.w.z. den arbeid en de arbeidsverhoudingen zijner maatschappij, door haar in der daad volkomen burgerlijke vrijheid, door afwezigheid van overmachtige klassen, overwinning op buitenlandsche vijanden, bloei van handel, scheepvaart en nijverheid, niet-gebonden-zijn-aan dogmatisch denken, afwezigheid van lichamelijke of geestelijke slavernij, glorierijk verleden en heerlijke sagen, hoogste voorbeelden van vroegere dichters en autochtone ontwikkeling - alle latere dichters, Dante, Shakespeare, Milton en Shelley, allen, meer dan hij, slaven van andere klassen, in hun werken heeft overtroffen!

Zoo was deze dichter, zoo is zijn heerlijke poëzie.

Maar ook deze bloei was, als alle burgerlijke bloei, ven korten duur. De Atheensche wereldmacht duurde slechts driekwart eeuw.

Aeschylus is de zanger van haar opgang, strijd en overwinning. Daarna kwam de tijd van haar macht, van haar rijpheid; en dus, als bij de bourgeoisie altijd, van haar ondergang. Athene werd machtig, rijk. Zij eigende zich de schatten van haar bondgenooten toe en schiep een wereldrijk. Daarin scholen voor haar gevaren. Want wij hebben gezien, dat zij van vrijheid der

grenzen en van den korentoevoer afhing. En er waren machtige tegenstanders, vooral Sparta. En haar bondgenooten, die zij beroofde en aan zich schatplichtig hield, waren niet betrouwbaar.

Van dien tijd van macht en rijpheid is Sophokles de hooge, groote, machtige zanger. Hij was dertig jaar jonger dan Aeschylus. In zijn hooge rust, machtige zelfbewuste kracht en harmonisch evenwicht geeft hij den tijd van bloei en welvaart weer. Hij is aan Phidias gelijk en aan Perikles.

Aeschylus was vóór alles de grootsche schepper, Sophokles de groote artiest. Hij nam de legenden en gaf ze weer in een harmonischen en schoonen vorm, passend bij het materiaal, en bevattelijk voor allen. Zijn eerbied voor de Goden en zijn meegevoel deden hem belang stellen in de karakters, in de motieven en gevoelens van de menschen, en in den invloed dien de gehoorzaamheid aan de Goden op hen had; hij leerde, dat lijden tot zegen kan zijn. Het stempel van zijn tijd zien wij in de wijze waarop hij geheiligde tradities verbindt met nieuwer en wijder denkbeelden. Hij geeft aan de opvattingen van populairen godsdienst een hooger geestelijke en intellectueele beteekenis.

Ook van Sophokles zijn zeven tragedies over. De ‘Antigone’ begint, waar Aeschylus in zijn Zeven tegen Thebe ophoudt. Eteokles en Polynikes zijn in den onderlingen strijd gevallen. Koning Kreon vaardigt dan het bevel uit, dat niemand, op straffe van steeniging, het lijk van Polynikes mag begraven; het moet onbeweend aan de roofvogels ter prooi worden gelaten.

Antigone meldt dit bevel aan haar zuster Ismene, en vraagt haar tevens, behulpzaam te willen zijn om ondanks Kreons bevel, aan hun broeder Polynikes de verschuldigde eer te bewijzen en zijn lijk te begraven. Ismene is beducht, den strijd tegen den geweldigen Kreon aan te gaan. Antigone besluit dan zelve en zonder hulp haar plan uit te voeren. Dan komt de rei, be-

staande uit Thebaansche grijsaards, die een zegelied zingen op de bevrijding der stad; dan Kreon, die een lange rede houdt om zijn verbod te rechtvaardigen. Hij stelt zich als staatsman boven alle gewoon-menschelijke overwegingen en gevoelens. Het heil van den staat moet het hoogste doel zijn, waarvoor alles wijken moet.

Terwijl Kreon met den rei spreekt, komt een wachter melden, dat het lijk van Polynikes, ondanks het hoog bevel, toch begraven is. Op de vraag van den vertoornden koning, wie de dader is, moet hij het antwoord schuldig blijven. De rei spreekt het vermoeden uit dat het van Godswege is geschied, waarop Kreon in hevigen toorn zegt, dat gouddorst den een of ander ertoe gebracht moet hebben.

De wachter komt dan wederom op, Antigone met zich voerend als de schuldige. Tot zij het hem zelf bevestigt, kan de koning het niet gelooven. Dan barst zijn verontwaardiging los. Waardig en hoog is Antigone 's antwoord, als zij wijst op de eeuwige wetten, welke geen sterveling veranderen mag en waaraan elk zich behoort te onderwerpen. Diep voelt de trotsche vorst zich gekrenkt, dat een vrouw het waagt hem te trotseeren. Hij weet geen andere verdediging tegen haar houding, dan haar ter dood te veroordeelen, te zamen met Ismene, die schreiend gekomen is en vraagt het lot van haar zuster te mogen deelen. Antigone weert dit af: zij zelve heeft, alleen, de daad verricht; ‘uit liefde voor het leven hebt gij uw plicht vergeten, dus hebt gij ook geen recht ervoor te sterven.’

Ismene poogt Kreon te vermurwen; zij wijst hem er op, dat hij door het dooden van Antigone zijn eigen zoon Haemon treft, Antigone's bruidegom. Deze komt dan ook zelf voor Antigone genade smeeken, doch niets baat. Zij wordt in een spelonk ingemetseld, en de gerechtigheid heeft haar loop. De Godheid zelf echter velt over Kreon het vonnis door den mond van Tiresias. Hij, die de heilige ongeschreven wetten van het familieverband niet eerbiedigde, wordt getroffen door den zelfmoord van zijn zoon en van zijn vrouw.

De gang van het drama stemt overeen met de klaar-

heid en kracht van conceptie; elk incident, elk woord draagt tot de afwikkeling bij; elke stap voert de spanning op naar den climax.

De ‘Ajax’, die dan waarschijnlijk volgt, staat in opvatting verder van ons af. Ajax sterft reeds vers 865, waarna meer dan een derde van het stuk handelt over de vraag of hij begraven zal worden of niet. Voor de Atheners echter, die opgegroeid waren in den Ajaxcultus, zal de werkelijke climax van het drama gelegen hebben, niet in zijn sterven, maar in de beslissing of hij een eerebegrafenis zou krijgen, de noodzakelijke voorbereiding voor zijn wijding als ‘Heros’.

In Ajax heeft Sophokles een prachtig karakter geteekend, dapper, sterk, deugdzaam, hooghartig en vol zelfgevoel. Hij is door zijn vijanden beleedigd en te schande gemaakt: de wapenen van Achilles, de eereprijs die den dapperste toekwam, zijn gegeven aan den listigen Odysseus. Woede over dit onrecht drijft Ajax tot waanzin. Hij wil zich wreken op de Atriden, doch koelt zijn dolle woede op het vee, aller gemeenschappelijk bezit. Hij doodt de kudden met de herders en sleept de rammen in zijn tent om ze te martelen, in den waan dat hij Odysseus en de beide zonen van Atreus in handen heeft.

Prachtig heeft de dichter den deernis wekkenden toestand van Ajax gegeven. De godin Athena verschijnt om Ajax' machtelooze, blinde woede aan Odysseus te toonen. Deze laat af van zijn spot, nu hij den hoogmoed van Ajax zoo diep gestraft ziet. Eindelijk ontwaakt Ajax uit zijn waanzin, overziet het onheil dat hij stichtte, en de schande waarmee hij zich heeft overladen. Voor hem rest geen uitweg dan de dood door eigen hand; ondanks zijn liefde voor Tekmessa en voor zijn zoon, doodt hij zich. Schoon is de tegenstelling gegeven tusschen den trotschen Ajax, in de volheid van haat en woede, en den teerhartigen man die vóór zijn dood allen gedenkt die hem dierbaar zijn.

In het tweede deel wordt de eer van Ajax verdedigd door zijn broeder Teuker en door zijn vijand Odysseus, zoodat de Atriden het wreed bevel moeten intrekken,

om hem onbegraven te laten liggen. Vol zielegrootheid is het karakter van Odysseus gegeven. De moed en het verstand worden hier door Sophokles even hoog verheven.

‘Koning Oedipus’. Aan Laius, koning van Thebe, is door het Delphisch orakel verkondigd, dat, wanneer hij een zoon krijgt, deze hem zal dooden; zoo vinden wij reeds bij Homerus. Laius meent zijn noodlot te ontkomen, door zijn zoon bij de geboorte te dooden; hij geeft het kind aan een dienaar om het als prooi voor de wilde dieren te leggen. De vondeling wordt echter meegenomen door een herder en aan het hof van Korinthe opgevoed. Door het Delphisch orakel hoort hij later, dat hij zijn eigen vader zal ombrengen. Hij ontvlucht dan voor altijd het land van zijn jeugd. Ook hij wil ontkomen aan zijn noodlot en bereidt juist daardoor de vreeselijke uitkomst voor. Hij ontmoet zijn waren vader, Laius, doodt dezen na een twistgesprek en gaat naar Thebe, onbewust dat het godsoordeel reeds voltrokken is. Dan bevrijdt hij Thebe en wordt door de Thebanen beloond met de hand van de koningin, zijn moeder.

‘Koning Oedipus’ behandelt de ontknooping van het groote raadsel, als Oedipus, op het hoogtepunt van zijn heerlijkheid, in Thebe heerscht. Een hevige pest teistert de stad. Als een God roepen de bewoners Oedipus aan, om hen, als vroeger, uit het onheil te verlossen. Vol vuur aanvaardt hij de taak, spreekt een vreeselijken vloek uit over den moordenaar van Laius en vertoornt in zijn ijver voor het heil der stad den waarzegger Tiresias. Al zijn misslagen zijn een gevolg van zijn vurig, edel karakter. Hij is ziende blind, tot zich eindelijk alle rampen over hem uitstorten. Dan maakt hij zich zelven blind.

In de ‘Elektra’ wordt hetzelfde onderwerp behandeld dat Aeschylus in de Choephorae voorgesteld heeft, hier met Elektra als hoofdpersoon, inplaats van Orestes.

Diepe smart en verontwaardiging voelt Elektra als zij in het paleis van haar vader Klytemnestra en Aegisthus ziet heerschen. Noch door goedheid, noch door strengheid kan zij tot een andere houding tegenover de

moordenaars worden gebracht; haar heele denken wordt in beslag genomen door de hoop dat Orestes wraak zal nemen. Als dan het valsche bericht komt van Orestes' dood, besluit zij zelve de daad van rechtvaardigheid te volbrengen. Haar zuster, Chrysothemis, een figuur als Ismene, schrikt terug voor Elektra's hevigheid en hartstocht. Zij ziet wel het onrecht, maar meent dat het plicht is, dat gelaten te dragen. Als dan eindelijk Orestes zich aan zijn zuster openbaart, is Elektra's blijdschap even groot en buitensporig als eerst haar haat was. Op het hulpgeschrei van haar moeder wanneer Orestes de daad volbrengt, roept zij tot hem: dubbel toe te slaan! Orestes is zachter geteekend dan zijn zuster. De moord op zijn moeder, dien hij op bevel van Apollo verricht, is voor hem het rechtvaardige vonnis der gerechtigheid. Niet als bij Aeschylus voelt hij zich door de Furiën bedreigd, hij is rustig en zeker in zijn vertrouwen op Apollo, en er is geen voorgevoel van het onheil dat ook hem weer wacht.

De ‘Oedipus Kolonnus’ is een vaderlandslievend stuk, voor het eerst opgevoerd na den dood van den dichter; haast zonder intrige, en geschreven ter verheerlijking van Athene, de stad der menschlievendheid, waar zij, die er hun toevlucht zochten, worden beschermd en bijgestaan. Er heerscht iets sombers en weemoedigs in het stuk. Na de slagen die haar getroffen hadden in den Peloponesischen oorlog, had de stad niet de oude kracht; de Atheners zelf waren weeker geworden en hadden behoefte aan vertroosting.

In den ‘Philoktetes’ wordt een thema behandeld, dat ook bij Aeschylus en Euripides voorkomt. Philoktetes, gewond door de pijlen, hem door zijn vriend Herakles nagelaten, is door Odysseus naar Lemnos gebracht, daar zijn jammerklachten en verwenschingen tengevolge van zijn hevige pijnen, in het legerkamp voor Troje de offeranden en gebeden tot de goden stoorden. Nu vernemen de Grieken, door een godspraak, dat Troje niet ingenomen kan worden zonder de pijlen van Herakles. Weer is het Odysseus die uitgezonden wordt om ze van Philoktetes te verkrijgen. Hij maakt gebruik van list en

veinzerij en heeft bijna zijn doel bereikt, als dit verijdeld wordt door de oprechtheid van Neoptolemus, zoon van Achilles. Alles schijnt verloren, als niet Herakles uit den hemel was afgedaald, om zijn vriend te verkondigen dat hij voor Troje genezing zal vinden van zijn kwalen, en roem zal oogsten.

Wat, als beeld van den grooten tijd, het Parthenon is voor de bouw- en beeldhouwkunst, zijn Sophokles' drama's voor de poëzie. Bij beiden dezelfde macht, zuiverheid, zelfbeheersching, en een onfeilbaar instinct voor symmetrie.

Maar in zijn hooge rust en gelaten filosofie voelt men het gevaar. Het gevaar van het noodlot dat over de menschen komt. De hoogste moed, het heerlijkste karakter, de hoogste wijsheid kunnen het niet ontgaan. Antigone en Oedipus zijn de beelden van Sophokles zelf en van zijn tijd, zijn klasse, zooals Prometheus het beeld van Aeschylus en diens tijd en klasse is.

Door aanleg zonder twijfel even groot, is Sophokles door de omstandigheden, de verhoudingen waarin de Atheensche burgerij toen was, Aeschylus' mindere.

Naast Aeschylus en Sophokles, die, ieder voor hun tijd, het grootsche karakter van Athene en van het geheele Griekenland in hun drama's hebben afgebeeld, staat de dichter Pindarus, uit Thebe geboortig, die de grootheid van geheel Griekenland heeft bezongen in lyrische verzen.

Er is geen burgerlijk dichter in Europa geweest, die zóó als Pindarus de grootschheid van zijn land en haar steden als het hoogste heeft gevoeld.

Hij bezingt niet de vrouw, niet de geslachtsliefde. Ook niet zijn eigen, door eigen persoonlijk leven opgewekte gevoelens. Dit alles, het voor vroegere en latere lyrici zoo gewone, laat hij weg.

Hij bezingt den burger, den mannelijken burger. Maar altijd als burger van een stad, een staat, als Griek. De staat, de stad, Griekenland zijn hem hoofdzaak. Deze heeft hij boven alles lief. De liefde voor zich zelf, die

voor de vrouw, werpt hij weg. Hij denkt niet aan haar. De stad, de staat, het land zijn het eenige.

Geen enkel ander dichter heeft dit zoo als hij. Vele tijdperken der burgerij hebben hem niet begrepen; en ik geloof dat hij nooit geheel door de bourgeoisie is begrepen kunnen worden. Want nooit is er weer een stad of staat geweest die zoo verdiende liefgehad te worden.

Maar de communistische gemeenschap, die door haar leden boven alles bemind zal worden, die voor allen het hoogste zal zijn, meer dan het individu voor zich zelf, de vrouw voor den man of de man voor de vrouw, deze zal Pindarus weer stellen op het hooge punt waar hij behoort.

Onder de fragmenten, die van Pindarus over zijn, vinden wij bijna elken vorm van lyrisch gedicht; enkele van deze fragmenten zijn schitterend. Maar het best is hij bekend door de 44 overwinnings-oden, die zijn meesterstukken zijn.

Het zegekoraal werd gewoonlijk gezongen na den terugkeer van den overwinnaar naar zijn huis, soms in een optocht, vaker aan een feestmaal, of aan de huisdeur van den overwinnaar. Zelden op de plaats zelf van de overwinning.

Als alle Grieksche lyrische poëzie hadden de oden van Pindarus een instrumentale begeleiding, van de lier - lyra, phorminx of kitharis genoemd - of van de fluit, de ‘aulos’, of beide gecombineerd. Het algemeen karakter en de toon der ode bepaalde de keuze van de muzikale wijze ‘harmonia’, waarop zij werd gezet.

De Dorische wijze was ernstig, krachtig, majestueus; de Aeolische wijze blijde, levendig, feestelijk, ridderlijk; de Lydische, geschikt voor de fluit, was teeder en klagend. Zij werd vooral gebruikt voor klaagzangen.

Pindarus' normale schema is een inleiding, die betrekking heeft op de speciale overwinning die gevierd wordt, een mythe in verband met de familie of stad van den overwinnaar, en een epiloog waarin hij naar zijn oorspronkelijk thema teruggaat. Maar er is niets mechanisch in zijn werkwijze, die van een oneindige afwisseling en plooibaarheid is. Zijn overgangen zijn soms ge-

waagd abrupt, dan weer fijn kunstig. Zijn algemeene kenmerken zijn pracht en snelheid van verbeelding en taal, een verbinden van het heden met het heroïsch verleden door middel van mythen, wijze raadgeving, en een pan-helleensche vlucht van de verbeelding. Zijn voorstellingen van de helden, zoo vol schitterend leven, ademen den geest van Olympia en van het geslacht dat de Perzen had teruggedreven.

Na den Peloponesischen oorlog en den ondergang van Athene's hoogsten bloei komt Euripides, die Sophokles vervangt, en dien ondergang bezingt.

Ook hij een man van enorme kracht. Van aanleg misschien den beiden anderen gelijk. Maar door de verminderde kracht van zijn burgerij, door haar ondergang, in zijn uiting, zijn werk veel minder groot dan Sophokles.

Van Euripides zijn 18 stukken over. Zijn genie harmonieerde niet met den vorm waarin hij werkte en die voor de tragedie voorgeschreven was: drie acteurs, een koor, en als materiaal de heroïsche legenden. Aeschylus en Sophokles hadden, ieder op zijn wijze, gevoeld dat de stof ideëel behandeld moest worden, dat een zekere adel - de Homerische adel, dien Eumaeus met Achilles gemeen heeft - voor de personen van de heroïsche sage behouden moest blijven. Euripides brak met deze conventie, ten eerste door vaak zijn personen de dragers te doen zijn van moderne scherpzinnigheid, soms ook van zijn eigen ideeën; ten tweede, door aanduidingen van nieuwe, sophistische rhetoriek, ten derde door realisme in de behandeling der mythen, bijv. waar hij Telephus voorstelt in de vermomming van een zwervenden bedelaar.

Uitgaande van het ideale drama als norm beweert Aristophanes in de ‘Kikvorschen’ en terecht, dat Euripides het drama had beroofd van τὰ μέγιστα ‘ta megista’, het voornaamste, d.w.z. van het idealisme.

Euripides heeft echter ook nieuwe elementen van melodrama en verdichtsel in zijn stukken gebracht, die voor latere eeuwen een groote bekoring hadden. Zijn

werk is vol gedachten over godsdienst, gedrag, samenleving. Hij weigerde aan te nemen dat de goden onrechtvaardig of niet zuiver zouden zijn in hun handelingen. Terwijl hij moreelen adel verwelkomde waar hij dien vond, in den heerscher, de maagd-martelares, den boer of den slaaf, verdroot hem de hang naar slechtheid en dwaasheid die hij waarnam in het publieke en sociale leven. Men voelt in hem een geestelijke eenzaamheid en onrust.

Terwijl hij voor geen vraagstuk terugdeinsde en tot de kern van iedere situatie trachtte door te dringen, kwam hij soms tot uitingen die immoreel werden geacht. Hij verdoezelde de Helleensche idealen, het beste wat de menschen bezaten, zonder er iets beters of iets gelijkwaardigs voor in de plaats te geven.

Langzaam komt het eind der Atheensche macht. De onderlinge oorlogen der Grieksche steden en de burgeroorlogen ondermijnen haar.

Sparta vernietigt haar in den Peloponesischen oorlog, 431-404. In de plaats der poëzie komt de filosofie. Geen Grieksche staat heeft de plaats van Athene ingenomen. De eerste groote burgerlijke wereldpoëzie sterft met de eerste groote burgerlijke wereldmacht.

Dante.

Het heeft langen tijd geduurd, wel zeventien eeuwen, eer er weder een burgerij ontstond wier macht die van Athene evenaarde. Zoo duurde het even lang voor een aan de Atheensche gelijkwaardige poëzie ontstond. Dit was in het eind der dertiende eeuw onzer jaartelling, toen Florence en Dante bloeiden.

Evenals de Grieksche burgerij en haar prachtige poëzie geschapen werden in en door den strijd met het Aziatische agrarische koningschap, zoo ontstonden Florence en haar poëzie uit haar geweldige botsing met het middeleeuwsche feodalisme.

Evenals de Grieksche burgerij en haar poëzie ontbloeiden midden tusschen den chaos der communistische stammen van Europa en de reusachtige monarchieën van Azië en Afrika, Egypte, Perzië, Indië, China, zoo ontbloeiden de Florentijnsche burgerij en haar poëzie midden uit het verward grondbezit, het leenstelsel en de lijfeigenen der middeleeuwen.

Italië was vóór en na den val van het Romeinsche rijk door vreemde volken, Herulen, Oostgothen, Grieken - Justinianus - Longobarden, Franken - Karel den Grooten - Arabieren en Saracenen, Hongaren en Noormannen overstroomd. De oude Romeinsche stad was wel niet vernietigd, integendeel, haar kern bleef in wezen bestaan, maar zij werd door Germaansche en Frankische hertogen en graven beheerscht.

De strijd der edelen, der groote en kleine leenmannen onderling, hun strijd tegen de keizers van het Heilige

Roomsche Rijk, de strijd al dezer machten tegen de pausen en geestelijken gaven aan de steden, de communen of gemeenten, de gelegenheid hun eigen macht te ontwikkelen. De strijd der agrarische machten onderling schiep de mogelijkheid voor de ontwikkeling der kapitalistische maatschappij. Door den strijd tegen al deze agrarische machten, de keizers, pausen, edelen en geestelijken, schiepen de gemeenten uit den chaos der middeleeuwen de moderne kapitalistische maatschappij.

Reeds in de elfde eeuw zijn er communen die zich vrij maken, al bleef dan ook tot het einde der vijftiende eeuw de opperheerschappij der keizers in naam erkend.

Florence, dat in een dal lag, omgeven door bergen met adellijke burchten bezet, was bijzonder vijandig aan den adel en behoorde tot de eerste steden die den strijd tegen die burchten begonnen.

De adel, die ook in de steden, en in Florence in grooten getale, zijn kasteelen had, organiseerde zich in de elfde eeuw in de Società delle Torri, van de kasteeltorens; de burgerij in Associazioni delle Arti, in gilden.

In 1119 werd het eerste kasteel van den adel buiten de stad vernietigd. En deze aanvallen op en verwoesting van kasteelen, zoowel buiten als in de stad, duurde de geheele twaalfde eeuw en een deel der dertiende eeuw voort.

Nu ontstaan ook langzamerhand de politieke partijen in de stad: de Welfen en de Ghibellijnen. Met afwisselend geluk, zich nu eens met den paus of met den keizer, dan weer met andere vorsten of andere steden verbindend, bestrijden deze elkaar. Ten slotte, na een strijd die de geheele dertiende eeuw voortduurt, waarin nu de een, dan de ander wint en waarin vreemde overheersching groote zelfstandigheid vervangt en omgekeerd, overwint de burgerij met hare gilden. Omdat in de steden het handels- en industriekapitaal machtiger wordt dan het grondbezit.

Om den lezer een denkbeeld te geven uit welk een wereld de Florentijnsche burgerij en haar poëzie zich ontwikkelen, wordt hier van de laatste eeuw vóór Dan-

te's tijd - hij werd geboren in 1265 - een korte schets gegeven.

In den aanvang der dertiende eeuw neemt de vernieling der kasteelen van den adel een steeds grooter omvang aan; steeds verder van de stad reikt de macht der burgers. Groote streken worden onderworpen, handelswegen geopend. De warenhandel en de geldhandel breiden zich uit. Florence begint den strijd tegen Pisa om den toegang tot de zee, die tegen Siena om de heerschappij in den geldhandel.

De adel in Florence vormde gedurende de geheele twaalfde eeuw een soort patriciaat, de edelen waren de krijgslieden, op militaire wijze georganiseerd, in vredestijd even goed als tijdens den oorlog. Zij waren de ‘Milites’ of ruiters.

De burgerij, de gilden, vormden in tijd van oorlog de infanterie, maar in vredestijd gaven zij de wapens af. Zij waren belastingplichtig en hadden een zeker aandeel in het openbare leven, door verkiezing van enkele magistraten en raden. De niets bezittenden, de lagere ambachtslieden en de vreemdelingen genoten geen enkel recht.

In 1172 vielen de oude muren van Florence en in de jaren die toen volgden verrezen de grootsche en machtige bouwwerken en werd de stad steeds meer een middelpunt van bedrijvigheid, zoowel op het gebied van den handel, als op dat van kunst en litteratuur.

Onder leiding van de Uberti, een van de regeering uitgesloten geslacht, waarbij zich de uit hun kasteelen verjaagde edelen voegden, die men indertijd had gedwongen zich in Florence te vestigen, begon er in 1177 een tijdperk van opstanden, dat ruim twee jaar duurde en aan den feodalen adel weer bijna uitsluitend de macht in handen gaf, door instelling van een Podestà, een telkens voor den tijd van een jaar gekozen militair hoofd, die aanvankelijk met den bijstand van consuls, maar later geheel zelfstandig regeerde. Het was in dien tijd, dat Florence den strijd tegen Pisa begon, die groote militaire offers van de getiranniseerde burgerij vroeg.

In 1215 breekt de oorlog tusschen de Welfen en de Ghibellijnen uit. De Welfen, de bankiers, de kooplieden, de fabrikanten, de handel, het handwerk, met wie zich een deel van den adel verbond; de Ghibellijnen, de adel, bij welken zich de kleinere gilden, de leveranciers van den grooten adel aansloten.

En terwijl in de stad deze oorlog telkens oplaaide, de beide partijen elkaar daar steeds bestookten en kasteelen en huizen verwoestten, vocht Florence met den paus - Rome was het centrum van den geldhandel - tegen den keizer, en tegelijk tegen andere steden en edelen buiten de stad.

In 1250 breekt een korte tijd van binnenlandsche rust of althans van gewapenden vrede aan. De twee machten staan georganiseerd tegenover elkaar. Adel en burgerij hebben elk hun eigen bestuur, de laatsten een Podestà en twee Raden, de eersten een Capitano en eveneens twee Raden. De burgeroorlog is georganiseerd, maar staat tijdelijk stil.

Gezamenlijk richten zich de partijen tegen het buitenland: in 1252 wordt Siena onderworpen, in 1253 Pistoja, in 1254 Pisa. De toegang tot de zee wordt hierdoor vrij[1)].

Maar in 1260 barst de opstand der Ghibellijnen, van den adel tegen de burgers, wederom uit. Zij sluiten een verbond met koning Manfred, met Pisa, met Siena en andere steden, en in hetzelfde jaar worden de Welfen in den slag bij Montaperti verpletterend geslagen. Zij worden verbannen, hun torens en huizen verwoest, hun bezittingen verbeurd verklaard.

In 1266 roept de paus Karel van Anjou tegen koning Manfred te hulp. Deze wordt bij Benavente verslagen en sneuvelt. Nu richten zich de paus en Anjou ook tegen de steden; de laatste trekt Florence binnen en wordt Podestà.

Onder zijn bestuur, dat is dus in de jaren dat Dante kind was, verandert nu de toestand in Florence geheel.

1) Deze periode van Florence's geschiedenis wordt beschreven in het mooie boek van P. Villari: ‘I Primi Due Secoli della Storia di Firenze, Deel I.

De handel, het bankwezen en de industrie nemen enorm toe; vele edelen worden zelf bankier en koopman, een deel van den adel wordt dus zelf burger en de oude partijen, Welfen en Ghibellijnen verdwijnen daardoor, al blijven de namen, met andere beteekenis, bestaan[1]. Florence wordt een stad van burgers, waarin de handel hoofdzaak is. De grondbezittende adel is in de stad voorgoed in de minderheid.

De Podestà, Karel van Anjou, tracht dan koning van Italië te worden; hij verslaat en doodt Conradin, den laatsten koning van het Zwabische huis; maar niet hij, doch Rudolf van Habsburg wordt tot keizer, en dus tevens tot koning van Italië gekozen. Door de Siciliaansche Vesper, in 1282, verliest ten slotte het huis van Anjou ook Sicilië.

En nu wordt de Florentijnsche republiek in wezen onafhankelijk van keizer, paus en koning. Bevrijd van de directe vreemde overheersching, neemt de groote burgerij in Florence nu de geheele leiding. Zij geeft de stad een nieuwe constitutie. Aan het hoofd van den staat komen drie Priori, één van de groote kooplieden, één van de bankiers, één van de wolindustrie. De groote gilden worden oppermachtig.

In 1283 verslaat Florence Pisa ter zee, in 1289 bij Campaldino te land - de vier en twintigjarige Dante vecht hier mee. De zeeweg staat nu voor goed open. Florence wordt meester van geheel Toscane.

In 1289 wordt de lijfeigenschap in Toscane afgeschaft. De industrie had vrije arbeiders noodig en kon die alleen ten plattelande krijgen.

1) De namen zijn een verbastering van het Duitsche Welf en Weiblingen, de eerste een geslacht dat langen tijd het hertogdom Beieren bezat, in de 10de en de 11de eeuw; Weiblingen was een kasteel in Frankenland, van keizer Conrad den Saliër, 1024-1039, voorvader, in de vrouwelijke linie, der Zwabische keizers. De woorden werden het eerst gebruikt als oorlogskreet in 1140, bij den slag bij Weinsberg, tusschen Conrad III van Zwaben en Hendrik, hertog van Beieren, een Welf.
In Italië golden de namen oorspronkelijk voor de voorstanders van de kerk en den paus, de Welfen, en die van het keizerschap, de Ghibellijnen.

In 1293 worden bij de ‘Ordinamenti della Giustizia’ alleen zij, die tot een gilde behoorden, tot ambten toelaatbaar verklaard. Zoowel de hooge adel, tenzij die tot een gilde toetrad, als het plebs waren dus uitgesloten.

Zoo was de burgerij dus volkomen heer en meester.

En haar macht was ontzaglijk. Aan het eind der dertiende eeuw waren er 300 wolfabrikanten in de stad en 60 banken. Florentijnen stichtten banken over de geheele wereld, succursalen van de Florentijnsche. Zij waren de bankiers van den paus en de geestelijkheid.

Eduard III van Engeland was - iets later, hij is geboren in 1312 - aan één bankiershuis te Florence een bedrag schuldig van in ons geld zeventig millioen gulden. Behalve naar Frankrijk, Engeland, Vlaanderen, de Oostzee, Rusland, de Middellandsche Zee en Afrika's Noordkust ging Florence's handel naar Constantinopel, de Levant, de Zwarte Zee, en Azië tot in China.

Uit zulk een tijd, uit zulk een strijd, uit zulk een revolutie ontstond de Florentijnsche burgerij. Niet uit een revolutie, kort als de Fransche, van 1789 tot 1793, als de Engelsche van 1642 tot 1688, als de Nederlandsche van 1568 tot 1648, maar uit een van twee eeuwen, van 1100 tot 1300. Zoo lang worstelde zij om het grondbezit te overwinnen.

En in die eindelijk over winnende burgerij werd Dante geboren, groeide hij op.

Het karakter van Dante's poëzie blijkt duidelijk uit het karakter der klasse waaruit hij ontstond.

In Florence heerschten industrie en handel. De industrie was verdeeld in de groote gilden, wier meesters rijke burgers waren, als het lakengilde, het wolgilde, het goudsmidsgilde, en de kleine, wier bedrijven in handen waren van kleine meesters. Het bedrijf was in hoofdzaak het handwerk, evenals in het oude Athene, maar de arbeiders waren geen slaven meer, doch gezellen der gilden. De industrie en de handel hadden enorme uitgestrektheid. Zij vormden een wereldmacht.

Maar op het land heerschte nog het feodale grond-

bezit. In Italië en in geheel Europa. Dit was in het algemeen aan de burgerij vijandig.

Hoe sterk ook, hoe sterk ook gesteund door handwerk, nijverheid en bankwezen, gilden en handelscompagnieën, leefde de middeleeuwsche Florentijnsche burgerij toch nog onder een druk. Den loodzwaren druk van het feodalisme, dat zij niet kon overwinnen.

Groote macht ter eene, groote verdrukking ter andere zijde, dit bepaalt het klassekarakter der burgerij van Florence.

Dit moest ook in de poëzie van haar grooten dichter, die haar in zich voelde leven, wiens leven háár leven was, aan het licht komen.

Dit karakter komt ook in Dante's poëzie duidelijk aan het licht: groote macht ter eene, groote verdrukking ter andere zijde zijn de hoofdkaraktertrekken van zijn poëzie, zooals ik nu zal aantoonen.

Ik wil daartoe den dichter Dante beschouwen naar het boven door mij gezegde, hoe poëzie ontstaat uit het onbewuste. Dante is zulk een prachtig voorbeeld daarvan, omdat de drie krachten, de drie bronnen die de poëzie voortbrengen, de liefde voor het zelf, voor de vrouw en voor de gemeenschap, alle drie zoo buitengewoon groot en helder in hem zichtbaar zijn. Hij was de man die, na zeventien eeuwen, de groote poëzie weer opbouwde in geheel nieuwen vorm. De drie krachten moesten dus in hem wel zeer sterk zijn.

Eerst zal ik in hem bezien de liefde voor zich zelf.

Boven is aangetoond dat de drie krachten, potentieel aanwezig, zich vormen door, zich openbaren in de bepaalde vormen die de maatschappij, de klasse geeft.

Dante was burger. Hij was lid van Florence's burgerij en tevens lid van een der gilden, dat der Dokters en Apothekers, met de Notaii en Speciali het eenige gilde van het intellect[1)].

1) Dit gilde was een der voornaamste en rijkste van de stad. Het verhandelde de kostbare Oostersche producten, specerijen en kruiden, maar ook parels, edelsteenen enz. Zelfs boeken vielen onder het Apothekersgilde, waartoe door hun beroep ook de schilders behoorden.

Haar kracht voelde Dante dus als kind, als knaap in zich. Hij zag haar, hij voelde haar, hij werd door haar opgevoed. Zij vervulde hem. Hij werd een deel van het geheel dat zij was. Zij werd hem, hij werd haar. Haar kracht werd de zijne.

Want zoo gaat het in een kind. De kracht der klasse wordt de kracht van het kind. Al zeer vroeg. Door de omgeving, de opvoeding, de afstamming ook vaak, komt zij langs duizenden toegangen, als poriën in de huid, bij hem binnen. Dante ontving ze in huis, op school, op straat. Heel zijn kindzijn, van zijn geboorte af, heel zijn knaapzijn, waren één verzamelen van die kracht.

Dante dankt dus aan de burgerij van Florence zijn kracht. Zeker, zijn aanleg was in hem, van zijn geboorte af. Hij dankte haar aan zijn ouders en voorouders[1)], aan alles wat invloed op hem had, aan de natuur, zooals men kortweg zegt. Maar de kracht in kinderen is potentieel. Zij is een ledig vol spanningen. Zij was in Dante zeer vol van de krachtigste spanningen, maar toch ledig nog van inhoud. De vraag is, hoe zal zij gevuld worden? Wat wordt haar inhoud? Welke spanningen zullen in actie komen, en hoe? Hoe zal zij zich uiten? En dit hangt in de allereerste en voornaamste plaats van de maatschappij, en, in de klassemaatschappij waarin Dante leefde, van de klasse af.

Dante dankt aan de burgerij van Florence niet potentieel, maar actueel zijn kracht. Al de kracht die zij in die twee eeuwen van strijd tegen den adel had verzameld en tot uiting gebracht, kristalliseerde zich in hem. Hij dankt haar zijn hemelstormenden moed, zijn volharding, zijn ijzeren geduld, zijn moed om te doen en te dragen, zijn liefde, zijn haat. Potentieel had hij die. Maar actueel gaf zijn klasse ze hem. Het wezen. Het leven. Den inhoud. Haar strijd werd de zijne, en al de deugden die daardoor in haar waren gegroeid.

Reeds als kind en als jongeling voelde hij die krachten, die latent in hem waren, zich door haar met inhoud vullen. Hij werd door haar een burger; door haar

1) Maar ook de ouders en voorouders zijn door hun maatschappij en klasse bepaald!

werd de liefde voor het zich, dit primaire, allereerste element in het onbewuste, dat de eerste bron is der poëzie, in hem tot de liefde voor zich, den burger.

In elken regel van hem, in elk woord dat hij in zijn leven geschreven heeft, vinden wij die liefde voor zich zelf als den machtigen, zelfbewusten, op zichzelf staanden, op eigen kracht alleen vertrouwenden burger terug. Ja, men vindt deze liefde voor zich zelf sterker in hem dan in eenig ander dichter der bourgeoisie. Want al zijn gedichten, ook de grootste, ook het heldendicht der Divina Commedia, spreken over hem zelf. Van de Divina Commedia is hij zelf de hoofdpersoon. Maar zijn moed, zijn onafhankelijkheid, zijn zelfvertrouwen, kortom alle deugden die hij daar toont, het zijn de deugden en de krachten van zijn klasse. Door haar is hij wat hij is.

Dit gedeelte, zijn persoon en de liefde voor zich zelf, is alleen door zijn klasse te begrijpen. Zonder haar kracht was hij niets geweest.

Bezien wij nu de tweede hoofdkracht in hem: de liefde voor de vrouw.

Dante's eerste werk, het werk zijner jeugd, is de ‘Vita Nuova’. Daarin is, als zoo vaak in de jeugd, als de liefde voor de gemeenschap zich nog niet heeft ontwikkeld, althans nog niet voor uiting rijp is, alleen de liefde voor het zich en voor de vrouw aanwezig. Zij zijn vermengd tot één schoon geheel. Wel is de liefde voor de gemeenschap, de klasse aanwezig - immers zijn dichter-zijn zelf is een uiting daarvan - wel wordt de liefde voor het zich, evenals de liefde voor de vrouw, door de gemeenschap, de klasse, in haar vorm bepaald, wel is de liefde voor de gemeenschap ook in den jongen mensch, ook in de liederen van den jongen dichter over zich zelf en de vrouw de drijfkracht tot deze liederen, maar in den jongen dichter is die groote liefde nog onbewust. Eerst als hij ouder, rijper geworden is, vertoont zij zich. Als zij zich vertoont!

De Vita Nuova is daarom zoo heerlijk en zal ten allen tijde zoo heerlijk gevonden worden, omdat hierin

één enkel gevoel, het eenvoudigste, schoonste der menschen, door een knaap verheerlijkt wordt. Het boekje heeft niet vele kanten, zooals de Divina Commedia, het heeft slechts één kant, die der liefde. Hier vinden we alleen den beminnende en de beminde. Het boekje is een verheerlijking der liefde, der nieuwe, burgerlijke liefde, zooals die toen voor het eerst mogelijk werd[1)].

Want ook hierin, in de liefde voor de vrouw, is de kracht van Dante die van zijn klasse, van de burgers. Beatrice is een burgeres, zooals Dante een burger was.

Dante bezingt hier voor het eerst in de wereld het jonge meisje, de aanstaande huisvrouw van den burger,

1) De opvatting van latere commentatoren van Dante - de critische richting van Bartolo, e.a. - die meenden dat Beatrice nimmer dan in Dante's verbeelding heeft bestaan, dat zij een abstractie, een symbool is, later in de Divina Commedia ten volle ontwikkeld, is voor mij uitgesloten. Men voelt in deze verzen, ondanks de nog middeleeuwsche gekunsteldheden van den prozatekst, het werkelijk bestaande achter het bovennatuurlijke; men voelt dat Dante's geest gaat van het feit naar het begrip.
Ieder die gevoel voor poëzie heeft en deze liefde-verzen leest, zal het eens zijn met Professor Norton, in zijn 'The New Life of Dante Alighieri' pp. 93 ff.: 'de Vita Nuova', zegt hij daar, 'is de ware inleiding tot de Divina Commedia. Het is onvolmaakt als kunstwerk, maar heeft den eenvoud der jeugd, de bekoring van waarachtigheid, de vrijheid van een persoonlijke ontboezeming; en zoo lang er minnaars in de wereld zijn, en zoo lang de minnaars dichters zijn, zal dit eerste en teederste liefdesgedicht der moderne litteratuur worden gelezen en aangevoeld. Het is het eerste van Dante's werken, en het meest autobiografische in vorm en bedoeling ...'
De figuur van Beatrice, in de Divina Commedia omsluierd door symbolisme, neemt door de Vita Nuova haar plaats in het leven en op de aarde in, even stellig als de figuur van Dante zelf. Zij is geen allegorie, geen verpersoonlijking van attributen, maar een werkelijke vrouw, schoon, zedig, mild, de meest bekoorlijke figuur in heel het schilderachtige leven van Florence. Wij zien haar glimlachend en weenend, wandelend met andere meisjes door de straten, biddend in de kerk, vroolijk op feesten, treurende bij begrafenissen; en haar lach en tranen, haar zachtheid en zedigheid, alle zoete hoedanigheden van haar leven en de vrede van haar sterven, worden verhaald met zoo groote waarheid van poëtische voorstelling, dat zij is, en altijd blijven zal, de schoonste en meest vrouwelijke vrouw van de Middeleeuwen - tegelijk volkomen werkelijk en waarlijk ideaal.

in haar eigenlijken, hoogsten zin, zooals de productieverhoudingen der bourgeoisie in haar opkomst eischten. Niet meer zooals bij de Grieken de vrouw, die naast zich de vriendin moest dulden, en die de slavin van haar man en huisgezin was, niet meer als bij den adel de eerste vrouw naast vele concubinen[1)], maar de uitverkorene, eenige vrouw, de bestierster van het huis, de moeder der kinderen, de deelgenoote van den man, en, althans in het huis, in alles hem gelijk.

Die vrouw in haar ideale beteekenis, dat wil zeggen in den vorm dien zij bij de bourgeoisie hebben moet, van eenige vrouw, van bestierster en deelgenoote, van moeder, krijgt een heiligen schijn, een glans van heiligheid.

En terecht, want van haar hangt het heil van alles, van het huis, de erfgenamen, de nakomelingschap af.

Wordt bij de Grieksche burgerij in de oudheid de vrouw verzwegen, achteraf gehouden, hoogstens geacht, wordt de hetaere geëerd, wordt zij bij den middeleeuwschen adel als geliefde bezongen, bij Dante wordt zij voor het eerst verheerlijkt, voor het eerst ook als aanstaande moeder der kinderen en als gelijke van den man aangebeden.

Beatrice is, in de Vita Nuova, die nieuwe vrouw.

In het diepe gevoel van haar heiligheid valt bij Dante de begeerte weg, of bijna weg. Hij ziet in haar de reine kuischheid, de Moeder, boven zijn begeerte verheven, bij wie zijn verlangen zwijgt, alleen door volkomen liefde te benaderen, te bereiken. Zóó hoog, dat zij aan het hoogste in hem gelijk is.

Dit beeld der vrouw dankt Dante ook aan de Florentijnsche burgerij. Evenals zijn liefde voor zich zelven heeft zij hem ook dezen vorm van liefde voor de vrouw gegeven.

Dit wezen der vrouw heeft Dante niet alleen als eerste gezien, maar ook het schoonst afgebeeld. Nooit heeft na hem iemand dit zóó gedaan.

Als voorbeeld wil ik hier twee sonnetten uit de Vita Nuova bijvoegen, waarin Dante zijn Vrouwe verheerlijkt:

1) Het Jus primae noctis.

Negli occhi porta la mia donna Amore;
Per che si fa gentil ciò ch'ella mira:
Ov'ella passa, ogni uom vêr lei si gira,
E cui saluta fa tremar lo core.

Sicchè, bassando il viso, è tutto smuore,
E d'ogni suo difetto allor sospira:
Fuggon dinanzi a lei superbia ed ira:
Aiutatemi, donne, a farle onore.

Ogni dolcezza, ogni pensiero umile
Nasce nel core a chi parlar la sente;
Ond'è beato chi prima la vide.

Quel ch'ella par quand'un poco sorride,
Non si può dicer, nè tener a mente,
Si è nuovo miracolo gentile. (1)°)

Tanto gentile e tanto onesta pare
La donna mia, quand'ella altrui saluta,
Ch'ogni lingua divien tremando muta,
E gli occhi non ardiscon di guardare.

Ella sen va, sentendosi laudare,
Benignamente d'umilta vestuta;
E par che sia una cosa venuta
Di cielo in terra a miracol mostrare.

Mostrasi si piacente a chi la mira,
Che dà per gli occhi una dolcezza al core,
Che intender non la può chi non la prova.

E par che della sua labbia si muova
Uno spirto soave e pien d'amore,
Che va dicendo all' anima: sospira. (2)

Deze nieuwe liefdespoëzie van Dante verschilde wel zeer veel van wat in den loop der Middeleeuwen de officieele liefdespoëzie van den adel geworden was. In het begin, vooral in Duitschland, Engeland en Frank-

°) Deze nummers verwijzen naar de vertalingen in het Aanhangsel.

rijk nog dikwijls naief, zacht en lieflijk, was zij in de handen der Fransche en Provençaalsche troubadours gekunsteld geworden.

Dante gevoelde zelf zeer goed het nieuwe in zijn pogen. Aan het begin van het tweede hoofdstuk van zijn ‘Convito’ zegt hij:

> Voi che, intendendo, il terzo ciel movete,
> Udite il ragionar ch'è nel mio core,
> Ch'io nol so dire altrui, sì mi par nuovo. (3)

Iedere nieuwe groote maatschappijvorm doet een nieuwe nuance van vrouwen ontstaan. Beatrice verschilt veel van de heerlijke Grieksche vrouwenfiguren in de litteratuur en de beeldhouwkunst, en van de edelvrouwen uit de ridderromans.

Als voorbeeld, om duidelijk te maken wat wij over de liefde schreven, moge hier nog een gedicht uit de Vita Nuova volgen, over het wezen van de liefde tusschen man en vrouw, zeker wel het schoonste wat de bourgeoisie, die over dit onderwerp zoo veel schoons dichtte, heeft voortgebracht. Men zal er tevens het bewijs in zien, hoezeer Dante de vrouw achtte, hoe gelijkwaardig aan den man hij haar voelde. En met welk een ontroering hij die nieuwe gestalte der vrouw zag! Hoe hij werd geraakt door dat nieuwe maatschappelijke beeld dat zooveel invloed zou hebben op de gemeenschap. Ook hier zien wij hoe sterk zijn liefde voor die gemeenschap was.

> Amore e cor gentil sono una cosa,
> Siccom' il Saggio in suo dittato pone;
> E cosi senza l'un l'altro esser osa,
> Com' alma razional senza ragione.
>
> Fagli natura, quando è amorosa,
> Amor per sire, e 'l cor per sua magione,
> Dentro allo qual dormendo si riposa
> Talvolta brieve, e tal lunga stagione.
>
> Beltate appare in saggia donna pui,
> Che piace agli occhi sì, che dentro al core
> Nasce un desio della cosa piacente:

E tanto dura talora in costui,
Che fa svegliar lo spirito d'amore:
E simil face in donna uomo valente. (4)

In de ‘Divina Commedia’ is Beatrice het zinnebeeld geworden van de goddelijke wijsheid, die Dante ten hemel leidt. Maar zij is tevens zijn geliefde gebleven. De geliefde zijner jeugd, die jong gestorven was, is zijn geleidster geworden. Op menige plaats in dit werk, waarin we hem nog voelen, brandend van verlangen naar haar van een liefde als op den eersten dag, spreekt zij tot hem als ware zij zijn vrouw, die hem terechtwijst, helpt, berispt en steunt. Zoo in de laatste zangen van den Louteringsberg, waar hij haar voor het eerst weerziet, en van waar zij hem tot in de hoogste hemelen met zich voert. In haar wezen is zij daar de nieuwe vrouw, die haar man helpt, hem afbrengt van de slechte wegen, en voert naar het geluk. In het Paradijs is zij meer en meer vergeestelijkt, maar zelfs daar komt nog de menschelijke kant naar voren, als zij in Canto XVI, 13, glimlachend toeluistert bij het gesprek van Dante met zijn voorvader Cacciaguida[1)].

Ten slotte de derde liefde die tot de poëzie drijft, de liefde voor de gemeenschap. Zij is de sterkste drijfkracht in Dante geweest, zij heeft hem zijn hoofdwerk, de Divina Commedia doen schrijven.

1) In het Paradijs, XVII, 58/69, laat Dante zijn voorvader Cacciaguida als voorspelling uitspreken wat later zijn, Dante's lotgevallen zouden zijn:

Tu proverai sì come sa di sale
Lo pane altrui, e com è duro calle
Lo scendere e il salir per l'altrui scale.
E quel che più ti graverà le spalle
Sarà la compagnia malvagia e scempia,
Con la qual tu cadrai in questa valle,
Che tutta ingrata, tutta matta ed empia
Si farà contro a te; ma poco appresso
Ella, non tu, n'avrà rossa la tempia.
Di sua bestialitate il suo processo
Farà la prova, sì che a te fia bello
Averti fatta parte per te stesso. (5)

Dante stortte zich, als elk groot dichter, in het politieke leven. Hij behoorde altijd tot de partij der burgers, of tot de partij die, naar zijn meening, de burgerij het grootste nut zou doen. Eerst tot de Welfen, toen tot de Bianchi - de Witten - later tot de Ghibellijnen; de beteekenis van dien naam had zich toen gewijzigd. Dante vocht mee in Florence's veldslagen, hij was meermalen haar gezant en eenigen tijd Priore der stad. Hij was dus inderdaad burger en toonde zijn liefde voor zijn stad en klasse in daden. Met den uitersten hartstocht heeft hij haar verdedigd. Langen tijd heeft hij de poëzie schijnbaar uit het oog verloren. Hij voelde dat hij de poëzie slechts zou kunnen dienen als hij zijn medeburgers gediend had, als hij de maatschappij waarlijk kende.

In 1302 werd hij, als lid der Bianchi, die de Ordinamenti della Giustizia verdedigden, door de Neri verbannen. Hij is nooit in zijn stad kunnen terugkeeren. Hij zwierf in ballingschap rond, beproefde eenigen tijd met de andere ballingen de stad te hernemen, maar gaf dit pogen op toen hij de onbekwaamheid dezer leiders zag, en hun onderlingen naijver en baatzucht, die leidden tot strijd en splitsing en hen zich deden verbinden met vijanden der burgerij. Toen gaf Dante er de voorkeur aan zich terug te trekken in een trotsche afzondering en, zooals hij het in de Divina Commedia noemt, een ‘Parte per se stesso’ te vormen, een partij op zich zelf.

Dante had een veel dieper inzicht in de algemeene ontwikkeling der maatschappij dan de meesten zijner tijdgenooten. Hij zag in, dat de burgerij zich alleen dan volkomen kon ontwikkelen, wanneer twee voorwaarden vervuld waren. Ten eerste als de oorlogen tusschen de leenheeren en leenmannen ophielden, d.w.z. tusschen de keizers, koningen en pausen, en de steden. En ten tweede, als de pausen alleen-geestelijk gezag hadden. Alleen dan zouden handel, industrie, godsdienst, wetenschap en kunst der burgerij bloeien.

Daarom had hij het plan ontworpen van één almachtig wereldlijk keizerschap over Zuid, West en

Midden-Europa, en van volkomen scheiding van kerk en staat, met de kerk onder een almachtig, alleen geestelijk gezag hebbend paus.

Dit plan zou inderdaad, als het verwezenlijkt had kunnen worden, aan de burgerij de gelegenheid tot volle ontplooiing hebben gegeven.

Dante heeft dit ideaal met de grootste kracht verdedigd. Zoowel in zijn prozageschriften, bijv. in 'De Monarchia', als in zijn politieke daden, zijn brief aan keizer Hendrik VII van Luxemburg, als in zijn poëzie, de Divina Commedia. Het was de leidstar in zijn politiek en poëzie, dus in zijn geheele openbare leven.

Ook dat, het zoeken van het hoogste heil der burgerij, heeft hij van zijn maatschappij. Al begrepen zijn tijdgenooten hem vaak niet, en al waren zij het hierin niet met hem eens.

Het was haar hoogste, verste heil en voordeel dat hij zag, en hij heeft dit verdedigd met al zijn kracht, moed, vasthoudendheid en geduld.

Later eeuwen eerst hebben ingezien dat hij gelijk had; en zelfs onze tijd, waarin het leven der bourgeoisie ten einde gaat, toont dat de eenheid der internationale bourgeoisie haar eenige redding is. Wel zal ten slotte het proletariaat overwinnen en de bourgeoisie vervangen, maar voorloopig is internationale samenwerking haar eenig heil.

De drie krachten van het onbewuste, de drie liefden, zijn dus bij Dante door de burgerij, door zijn klasse met inhoud gevuld. Zonder haar waren zij niets geweest, hadden zij nauwlijks bestaan. Want alleen potentieel bestaan beteekent zoo goed als niets.

Om geheel duidelijk te maken wat ik onder het onbewuste versta, moet ik nog het volgende opmerken. De drie genoemde krachten, de drie liefden zijn in werkelijkheid in den mensch niet gescheiden. Ik heb slechts deze scheiding gemaakt, om door analyseering duidelijk te maken welke verschillende krachten in dat eene on-

bewuste schuilen, hoe rijk en verschillend dat ééne is.

Ook dat moet men wel onthouden, dat de eene kracht op de andere inwerkt. Hoe sterker de liefde voor de gemeenschap, hoe sterker, dikwijls althans, de liefde voor het zich en de vrouw. En omgekeerd.

Dikwijls krijgen, door de maatschappij, een of meerdere liefden geen kans tot ontplooiing, of worden verstikt, zoodat het schijnt of zij niet bestaan. Dit is evenwel gewoonlijk niet zoo. In de meeste menschen bestaan zij alle drie zeer sterk, hoewel in verschillende mate.

En wat hier gezegd wordt van die drie liefden, geldt evenzeer voor het tegenovergestelde, den haat, de vijandschap, de verontwaardiging enz. Want de liefde sluit alle deze in zich, omdat zij zich richten tegen de vijanden van het geliefde.

In Dante waren alle drie de krachten en hun tegengestelde tot het allerhoogste ontwikkeld. In hem waren zij één. Zij te zamen vormen zijn persoonlijkheid.

Zien wij dus dat de moed, het geduld, de kracht, de geslachtelijke liefde en de gemeenschapszin aan Dante gegeven, dat wil zeggen met inhoud gevuld waren door de Florentijnsche burgerij, er zijn toch nog vele andere dingen in hem, die een anderen oorsprong hebben en zonder welker nadere beschouwing hij niet kan worden verstaan.

Dante's tijd was niet zulk een enkelvoudige tijd als die van Aeschylus, waarin de Atheensche burgerij de Perzen voor een tijd afdoende versloeg, de oppermacht over Griekenland verwierf en van het grondbezit weinig te vreezen had, noch als die van Shakespeare. Er werkten allerlei andere krachten in, welke door die der bourgeoisie alléén niet kunnen worden verklaard.

Dante was diep geloovig Katholiek. Ondanks zijn revolutionair burgerschap was hij een trouw dienaar der kerk. Meer dan één ander dichter heeft hij de Katholieke middeleeuwsche religie gediend. De Divina Commedia is nog altijd een bolwerk der kerk. Dante was dus niet alleen burgerlijk, maar ook feodaal. Dit willen wij zien te verklaren.

Wanneer een volk, of klasse, of mensch alle hoop op redding heeft opgegeven, wanneer de gedachte komt dat zij zelf, hun kinderen of hun gemeenschap verloren zijn, dan blijft hun altijd, in de tijden die achter ons liggen, en zelfs nu nog, één uitweg: de weg tot God.

Het gevoel van zich zelve, van vrouw en nakomelingschap, van zijn organisatie zijn zóó sterk in den mensch, wij zijn zoo volkomen overtuigd van het recht van bestaan van deze, wij vinden dit zoo heilig - vannature is ons dit gevoel ingeboren, het is, zooals wij zagen, de grond van alle menschelijk leven, van alle leven, het onbewuste zelf - dat wij niet kunnen gelooven dat het vergaan kan. Indien het dan al in de menschen zal vergaan, zal het op andere wijze leven; het leeft reeds op andere wijze, het leeft in God. Dit is de uitredding voor alle klassen, alle volken, alle menschen die te zwaar verdrukt worden.

Dit was Jezus' leer geweest voor de door de Romeinen verdrukte volken en klassen en personen van zijn tijd. Zij was het verweer dezer menschen tegen hun ondergang.

En nu was die leer in de eeuwen na Christus wel veranderd, zij was door de machtige kerk wel geworden, in plaats van het middel van verweer der slaven, het middel tot onderdrukking door de meesters; haar prediking: ‘zalig zijn de verdrukten en armen’, was wel door de kerk verdraaid tot: de armen moeten arm, de slaven slaven blijven, dan worden zij zalig; de kerk zelf was wel een monster van rijkdom en grondbezit geworden[1)], tegenover de massa van handwerkers en lijfeigenen, die zij met deze leer aan zich onderworpen hield; maar vóór den val van het Romeinsche Rijk, tij-

1) In het Paradijs, XXII 76-81, toornt St. Benedictus tegen de weelde van kerk en kloosters en tegen de schraapzucht der monniken:

Le mura, che soleano esser badia,
Fatte sono spelonche, e le cocolle
Sacca son piene di farina ria.
Ma grave usura tanto non si tolle
Contra il piacer di Dio, quanto quel frutto
Che fa il cuor de' monaci sì folle. (6)

dens de invallen en veroveringen door de barbaren daarna, en tijdens de twisten en oorlogen die over geheel Italië weer daarop volgden, was de toestand voor de geheele bevolking, ook voor de machtigen, dikwijls zoo onzeker, zoo wanhopig geworden, dat de toevlucht tot God, den Christelijken God, die althans rust en zaligheid beloofde na dit leven, ook voor hen de eenig mogelijke uitweg bleef, waarnaar zij in tijden van verdrukking konden uitzien.

De middeleeuwen waren een tijd - wij zagen het in het klein aan het voorbeeld van Florence - van verwoeden strijd tusschen den adel, de koningen, de keizers, de pausen en de geestelijkheid, om het grondbezit. Bij die strijdenden voegde zich de burgerij in de steden, die bovendien zelf weer verdeeld was in fracties, die burgeroorlog voerden. De steden, die ook onderling weer met elkaar vochten.

En zoo was het ook in vele andere streken van Europa. Waarheen men zag, bloedige wanorde en strijd. Dan was het geloof in God vaak het eenige steunpunt. Ook voor de burgerij. Althans voor de diepere, gevoeliger geesten onder haar.

En zoo zien wij dan deze revolutionaire klasse, die zich van den adel, het koningsschap en het pausdom wilde onafhankelijk maken, en dezen revolutionairen dichter, die zoo krachtig dien strijd, ook persoonlijk, heeft meegevochten, al had hij dan ook een ander ideaal dan de burgers van Florence, toch den godsdienst en de wereldbeschouwing van den adel, van hun vijanden, bewaren.

Die vijanden waren namelijk nog veel te machtig, dan dat zij overwonnen konden worden. Het grondbezit, de adel, het koningsschap, het grondbezittende pausdom en de geestelijkheid heerschten over zoo goed als geheel Europa; de steden waren nog maar weinig in aantal, en het handels-, industrie- en bankkapitaal was klein tegenover het agrarisch bezit.

De burgerij van Florence, om nu alleen bij die stad te blijven, met al haar moed, kracht en volharding, al haar

rijkdom, handel, banken en industrie, kon toen toch niet werkelijk de overwinning behalen. Zij werd van alle kanten, in de stad en daarbuiten, bedreigd. Zij zelve, haar handel, haar handelswegen, haar rijkdom, waren altijd en overal in gevaar. Al sinds eeuwen, maar ook tijdens Dante's leven en nog langen tijd daarna.

Dat is de groote oorzaak dat wij de poëzie van Dante, bij wien zich zulk een geweldig burgerlijk individualisme vertoont, - in de Vita Nuova en de Canzoniere in de liefde, in het Convito, De Monarchia en De Vulgari Eloquentia als denker, in de Divina Commedia op elk gebied van het leven, sociaal, intellectueel, moreel, wijsgeerig - toch in den godsdienst zien blijven bij de oude christelijk-feodale maatschappij.

Dante is tegelijk een tot het hoogste moedig burger, strijdend voor de beginselen van stedelijke macht, van burgerlijke deugd en wetenschap, én een aan de kerkvaders, de heiligen, de engelen onderworpen Christen.

Door den toestand zijner klasse, die wel binnen de muren van Florence, en ook daar nog slechts ten deele, overwinnen kon, maar niet in Italië, en nog minder in Europa, vertoont Dante's poëzie die twee geheel verschillende kanten, die geweldige vrijheid en die groote onderdanigheid, dat dubbele karakter dat wij bij de twee andere grootste dichters der burgerij, Aeschylus en Shakespeare, niet aantreffen.

Het onderscheid tusschen Dante en Aeschylus is dit: Aeschylus' klasse, de Atheensche handelsburgerij, was onbeperkt meester binnen- en buitenslands. Dante's klasse heerschte in de industrie en den handel, maar werd bedreigd, gekneveld, voortdurend besprongen door het grondbezit. Aeschylus was dus een spontaan, in eigen kracht alleen verschijnend, Dante een ten deele machtige, ten deele aan hoogere machten onderworpen dichter.

Het onderscheid van Dante met Shakespeare is dit: de burgerij van Shakespeare's tijd had onder Elisabeth niets van den adel te vreezen. Er was vrede, althans wapenstilstand tusschen de twee klassen. Daardoor is Shakespeare's kunst zonder zorg. Als vrij. En zonder God.

Aeschylus en Shakespeare zijn, als burgers - een andere maatstaf mogen wij hier natuurlijk niet aanleggen - volkomen vrij. Hen dringt geen godsdienst, geen voorgeschreven moraal, geen dogma; zij gaan tot de uiterste grenzen der burgerlijke vrijheid. Dante niet. Hij is gebonden aan het systeem zijner klassevijanden[1].

Dat Dante toch als dichter even groot is, ligt daaraan, dat hij de consequenties van dien toestand, tot het uiterste, in burgerlijken zin getrokken heeft.

Dante zag, zooals ik reeds zeide, maar zooals ik in dit verband nog eens herhalen en uitwerken moet om te toonen dat hij gelijk was aan de twee andere grootsten, ondanks zijn gebonden zijn aan het dogma - Dante zag de twee voorwaarden voor de wezenlijke ontwikkeling der burgerij: één wereldlijk almachtig keizerschap, en een alléén geestelijk almachtig pausdom. Dit was de uiterste consequentie die hij, het Christelijk dogma door de macht van het feodalisme moetende aanvaarden, uit den eenmaal gegeven toestand der burgerij trok.

De burgerij was tegen die theorie van Dante, omdat zij Florence weer onder een keizer zou hebben gebracht. Dus om Florentijnsche belangen. Dit neemt echter niet weg, dat alleen een almachtig Europeesch keizerrijk, dat alle oorlogen en twisten verbande, met het wereldlijk machteloos, volkomen gescheiden pausdom, de zaak der geheele Italiaansche en Europeesche burgerij voor goed zou hebben gered.

Al was Dante's plan utopisch, voorloopig althans niet uitvoerbaar, het had als doel den wereldvrede en daardoor den blijvenden bloei der wereldburgerij; de taktiek van Florence beoogde slechts den tijdelijken bloei eener stad.

Aan die theorie, die in haar diepste wezen dus bur-

1) Aeschylus heeft wel als onderwerp de sagen van het grondbezittende voor-burgerlijke tijdvak. Maar hij behandelt die op burgerlijke wijze. Hij maakt van de helden en goden schoone figuren van burgers, hij dwingt de goden en helden, d.w.z. den voortijd, hem gelijk te worden. Dat is juist de overwinning der bourgeoisie. Zoo bezingt ook Shakespeare bijna uitsluitend den adel. Maar ook bij hem is de adel burger geworden in zijn uitingen.

gerlijk was, heeft Dante, zooals ik zeide, én in zijn theoretische prozageschriften, én in zijn poëzie, én in zijn daden, met den grootsten moed vastgehouden. Voor een groot deel door haar, omdat hij zelfs om haar den keizer, die Florence aanviel, ondersteunde, kon hij niet naar zijn stad terugkeeren, om háár is hij ter dood veroordeeld en is hij na jaren zwerven in ballingschap gestorven. Hij heeft dus aan haar zijn leven gegeven.

Is dus het dienen van het Christendom, het buigen voor het katholieke dogma en het gelooven in de zuivere, door de kerkvaders en concilies geheiligde leer feodaal, onderworpen aan het toen nog overmachtige grondbezit - door de consequenties die hij daaruit trekt, door de hoogste idealen die hij daaruit vormt, is Dante toch burgerlijk. Door en in zijn meeningen, in zijn ideeën, overwint hij dus zoover als toen mogelijk was het feodalisme.

En Dante heeft dit hoogste en beste ideaal, dat hij van de burgerij had gevormd, als zijn vasten grondslag en doel gebruikt in de Divina Commedia. En daardoor, door dat ideaal zelf en door de wijze waarop hij het voorstelde, is hij de gelijke der twee andere groote werelddichters geworden. Zooals wij nu nog zullen zien.

Dante, die aan den practischen strijd zoo sterk had deelgenomen, zag wel dat een dergelijke ideale staat, de verwezenlijking zijner politieke en godsdienstige droomen, de hoogste gemeenschap, de hoogste burgerlijke staat die hij zich kon voorstellen, voorloopig niet mogelijk was.

Hij zelf had - na het verdwijnen der oude partijen van Welfen en Ghibellijnen, voor en in zijn jeugd, in den sterken opbloei die op den val van het Zwabische huis en op de vermindering van de macht der Anjou's, der keizers en der pausen in Florence gevolgd was, en die de oppermacht daar voor goed aan de groote burgerij had gegeven - beleefd hoe weer nieuwe partijen waren ontstaan. De gilden, waarop de stad steunde, hadden zich gesplitst en tusschen beide groepen woedden nieuwe burgeroorlogen. De strijd der Bianchi en der Neri was een

gevolg van deze twisten, en deze had, zooals boven gezegd is, in 1302 Dante uit de stad doen bannen. Hij moest dus wel zeer duidelijk het onwaarschijnlijke van een spoedige verwezenlijking zijner ideeën inzien.

En dit werd hem nu een reden te meer om zich in dat jaar 1302, waarin zijn ballingschap begon, van het werkelijke leven, van den partijstrijd af te wenden en zich te wijden aan de propageering van zijn idealen in de poëzie. Hij richtte zijn ‘parte per se stesso’ op en begon in datzelfde jaar aan de Divina Commedia.

Als een eenzame begon hij in de wereld rond te zwerven, en al rondtrekkend van stad tot stad maakte hij zijn groote wereld-gedicht.

Maar hoe zou Dante nu daarin het allerbeste, die hooge gemeenschap, die hij voor de eenig goede hield, verkondigen? Zij was niet hier op aarde te vinden, en zij zou, werd zij eenmaal gesticht, toch weder met de vlek van haar herkomst, met de zonde bezoedeld zijn[1)].

Uitgesloten was dus dat hij een niet te verwezenlijken toekomstbeeld, een toekomststaat zou beelden.

Maar dat behoefde ook niet. Want er bestaat een volstrekt ideale staat, waar geen strijd is, maar volkomen eensgezindheid, waar geen duizend heeren zijn, alle elkaar beoorlogend, maar één Heer, aan wien allen zich onder werpen. Die staat was in den hemel, bij God. Dezen zou hij dus beelden. Waar op aarde een dergelijke eensgezindheid nog niet mogelijk was, daar zou hij

1) Zie de bittere klacht van St. Benedictus, Div. Comm. III, XXII, 85-93, over het snelle bederf, hier op aarde, van alle instellingen die goed begonnen waren:

La carne dei mortali è tanto blanda,
Che giù non basta buon cominciamento
Dal nascer della quercia al far la ghianda.

Pièr comminciò senz'oro e senza argento,
Ed io con orazioni e con digiuno,
E Francesco umilmente il suo convento.

E, se guardi il principio di ciascuno,
Poscia riguardi là dov'è trascorso,
Tu vederai del biancho fatto bruno. (7)

de hemelsche eenheid met haar heerlijkheid schetsen, opdat deze schildering een voorbeeld en een aansporing ook tot den aardschen vrede, de aardsche eenheid der burgerij zou zijn. De maatschappij des hemels, met haren eenen Keizer en eenen Paus in één vereenigd, met haren God, zou een voorbeeld worden voor de aardsche maatschappij.

Maar hoe zou dan de oplossing, de werkelijke eenheid op aarde komen? Indien niet geheel en al, dan toch zoo goed en zoo groot mogelijk? Hoe zou het mogelijk zijn dat die eene wereldsche en die eene geestelijke staat, dat eene keizerschap en dat eene pausdom, de beelden van Gods eenheid in den hemel, gesticht werden? Want voor een deel moesten zij toch verwerkelijkt kunnen worden, ware het niet in hun idealen vorm! Hoe zou het mogelijk zijn dat zij kwamen?

Practische middelen, ik zeide het reeds, die werkelijk toen uitvoerbaar waren, zag Dante buiten zich, buiten de menschen niet. Alle dingen waarop hij hoopte - het keizerschap van Hendrik VII van Luxemburg bijv. - mislukten. Dante voelde, dat de eenheid op aarde alleen kon komen van binnen uit, door de zedelijke verbetering der menschen. Dit was trouwens in overeenstemming met den Christelijken godsdienst, van welks dogma Dante zoo diep doordrongen was.

Dus werd de Divina Commedia een zedelijk leerdicht. Zij moest spelen in den hemel, in de wereld Gods, waar alleen het volmaakte te vinden was.

Zij moest aantoonen, niet alleen hoe de slechten in de hel, de voor het deugdzaam-worden strijdenden in het vagevuur, de goeden in den hemel komen, maar ook hoe ondeugd de hel, strijd tegen het kwaad en voor het goede de loutering, de volkomen deugd de hemel is. Zoo werd de Divina Commedia het beeld van het leven van den mensch in de allerhoogste potentie, als lichamelijk en geestelijk wezen.

Dit heerlijke gedicht, met het sterk persoonlijk karakter, de geschiedenis van de bekeering en de inwijding in de geheimenissen van het Christendom van Dante, die

zich door boete en reiniging uit de zonde opheft tot het begrip van de verborgenste mysteriën, is het symbool der zondigende menschheid, die dwaalt, lijdt en boete doet, die gereinigd wordt en gered dank zij de goddelijke genade; het is tevens het symbool van Dante's aardsche, politieke ideaal.

Toonende den hemel als den volkomen Staat onder éénen Heer, als het Rijk van den Vrede onder éénen God, liet Dante zien den weg daarheen, de persoonlijke, individueele deugd. Zoo was ook - en dit wilde hij aantoonen - de persoonlijke, individueele deugd de weg tot den aardschen, idealen, eenig echten burgerlijken Staat.

Dit is geen verbeelding, geen voor het onderwerp bedachte fictie. Dante zelf heeft het in zijn beroemden brief aan Can Grande della Scala, waarin hij de ‘Paradiso’ aan hem opdraagt, in zijn verklaring van het onderwerp en het doel van het gedicht gezegd.

Het onderwerp van dit gedicht moet begrepen worden als genomen naar de letter, en vervolgens als geïnterpreteerd naar de allegorische beteekenis. Het onderwerp dan van het geheele werk, genomen alleen naar de letter, is eenvoudig een beschouwing van den toestand der zielen na den dood. Want hiervan uit gaat en hieromheen draait de handeling van het geheele werk. Maar zoo het werk wordt beschouwd naar zijn allegorische beteekenis, is het onderwerp: de mensch, onderworpen aan de belooning of de straf van de gerechtigheid, naar gelang, door de vrijheid van den wil, zijn verdienste of zijn schuld is... Het doel van dit werk is, hen die in dit leven staan, te bevrijden uit een staat van ellende en hen te leiden naar een van geluk...

Dante is dus ook weer hier, ondanks dat zijn beeld aan den Christelijken godsdienst is ontleend, en ondanks dat hij, met het zuiverste geloof in de waarheid van dit beeld, in God vertrouwt, toch in het wezen van zijn poëzie burgerlijk, en hij dient daarin de burgerij. Want de deugden die erkend worden zijn de burgerlijke, de ondeugden de anti-burgerlijke, en degenen die in de hel worden gestraft de vijanden, die in het vage-

vuur en in den hemel worden beloond de vrienden der burgerij. Der burgerij natuurlijk, zooals Dante in zijn idealen haar opvatte.

Dit wonderwerk heeft deze groote kenmerken, deze alle andere overtreffende karaktertrekken, waardoor het zich ook van alle andere wereldgedichten onderscheidt en deze overtreft.

De drie krachten van het onbewuste, de liefde voor zich, de liefde voor de vrouw, de liefde voor de gemeenschap, worden er alle drie tot in de hoogste mate in aangetroffen. Zij zijn erin vermengd tot het heerlijkste Eén-zijn, de volkomen eenheid. Evenals zij in Dante één geheel waren, zoo vertoonen zij zich één geheel in dit werk. Zoodat Dante er werkelijk met zijn geheele wezen in tegenwoordig is. En zij zijn alle drie in de allerhoogste verhouding aanwezig. Namelijk zóó, dat de liefde voor het zich en de liefde voor de vrouw zeer sterk zijn, maar toch worden overtroffen door de liefde voor de gemeenschap, waarvan zij deelen, middelen schijnen te zijn.

Dit is iets zeer bijzonders. Want dit komt bij geen enkelen anderen grooten dichter voor.

Dit vóórkomen van alle drie de liefden des menschen zóó sterk, in één gedicht, en in zoo prachtige verhouding, en zoo één, heeft in de poëzie alleen Dante.

Alle andere groote dichters, Homerus, Aeschylus, Sophokles, Petrarca, Milton, hebben - natuurlijk - deze drie liefden; maar sterk, aan elkaar gelijk, in harmonie, en als één geheel - als een wonder - hebben zij ze niet. Dante heeft dit alleen.

In elken regel spreekt zijn persoonlijke kracht en zijn zelfgevoel. Blijkbaar voelt hij zich zelven den allergrootsten of een der allergrootsten in gevoel op aarde.

En overal en altijd zingt zacht achter wat hij zegt of in wat hij zegt, zijn liefde voor Beatrice, voor dat meisje, die vrouw die hij liefhad, en die hier is geworden het zinnebeeld der goddelijke wijsheid, de wijsheid van de katholieke filosofie en godsdienst.

Innig doorruischen elkaar mannelijk zinnelijke liefde

voor zijn jeugdgeliefde, en geestelijke liefde voor de goddelijke waarheid die zij verbeeldt.

En altijd, in elken regel, in elken zang en in elk der drie deelen, de Hel, de Louteringsberg en den Hemel, al hooger en hooger, klinkt en ruischt zijn liefde voor de gemeenschap, voor zijn klasse, voor den staat, voor den éénen staat, dien hij als den hoogsten vorm van gemeenschap had leeren zien, en die hij in zijn prototype, in zijn idealen vorm ziet in God's rijk, in God's hemel[1)].

En nu is het wonderbaarlijke, dat, door de redenen die ik genoemd heb, hij zichzelf tegenover zichzelf en tegenover zijn geliefde, Beatrice, en tegenover God's rijk, God's hemel, God zelf, aan den eenen kant toont als den moedigen man, den moedigen minnaar, den krachtigen moedigen zoeker van God, die èn Hel, èn Louteringsberg èn Hemel durft doorloopen om zijn geliefde en God te vinden, en dat hij aan den anderen kant zoo onderworpen, zoo deemoedig, zoo devooten zoo zwak staat tegenover zichzelf, zijn taak, Beatrice en God.

Dat dubbele karakter van deemoed en moed werd door de positie zijner klasse, machtig in industrie en handel, zwak tegenover het grondbezit, bepaald.

Maar daar Dante weet hoe het feodalisme te overwinnen, doordat hij weet en voelt dat zijn ideaal van den staat de redding is - hij propageert die idee telkens in de Divina Commedia - doordat hij waarschijnlijk ook voelde dat zijn klasse het eindelijk winnen zou, daarom overheerschen toch de moed, de vastberadenheid, de kracht, het zelfvertrouwen op den deemoed en is de Divina Commedia toch een heldendicht.

Door al die eigenschappen is het het epos der middeleeuwsche burgerij.

1) De burgerlijk-individualistische, zoogenaamd idealistische kritiek, schrijft deze devotie aan de mystiek van Dante en zijn tijd toe. Men ziet echter dat deze mystiek de devotie is aan een onbegrepen - en daardoor imaginaire - macht, die zeer gemakkelijk en duidelijk uit de verhoudingen van Dante's klasse, die hij zoo diep als dichter voelde, kan worden verklaard.

Zooals ik zeide, wordt de algemeene beteekenis van het Godsbegrip, die niet anders is dan de geïdealiseerde werkelijkheid der klasse, bij Milton besproken. Ook Dante's God.

Toonend de liefde voor het zelf van den middeleeuwschen burger, strijdend tegen het feodalisme, zingend de liefde voor de middeleeuwsche burgerlijke vrouw in haar hoogste ideale verschijning, zingend de liefde voor den toen hoogst denkbaren vorm van burgerlijken staat, deze drie liefden vereenigend op een wijze, in een harmonie en tot een eenheid, zooals nooit een dichter heeft gedaan, is de Divina Commedia het epos der middeleeuwsche burgerij, van deze fase in het bestaan der bourgeoisie.

Dante's personen, hetzij het nu levenden of dooden, en, indien dooden, geesten van keizers, pausen, koningen, edelen, geestelijken of burgers zijn, hetzij het duivels zijn of engelen, heiligen of de eerste menschen, hetzij het Satan zelf is of Maria of Jezus, hetzij het God zelf is, zijn alle geteekend als alleenstaande, voor zichzelf alleen verantwoordelijke wezens met vrijen wil. Ze zoo te teekenen had nooit een andere klasse gekund. Dit kon alleen de burgerij. Zij maakte de geheele wereld, de geheele menschheid aan zich gelijk. Dit doet Dante in de Divina Commedia.

Ook Dante's taal, zijn poëzie, is volkomen individualistisch. Hij wijkt nooit af naar den middeleeuwschen stijl, hij teekent individualistisch precies. Hij heeft nooit eenige zwakheid. Elke regel, elk beeld, elk woord is individueel vast, is burgerlijk.

Het beeld van deze wereld, van hel, vagevuur en hemel, van deze wereld van God, is even verheven als de wereld der sagen van Aeschylus, der werkelijkheid van Shakespeare.

De schoonheid, de grootschheid, de kracht, waarmee hij dit verheven beeld teekent, zijn aan die van Aeschylus en Shakespeare gelijk.

Door beeld en beelding, door inhoud en vorm, door alles is hij hun gelijke.

De kracht en de moed van Dante zijn bepaald door de kracht en den moed der klasse waartoe hij behoorde. De druk waaronder hij stond en die in zijn poëzie blijkt, zijn deemoed en onderworpenheid, zijn bepaald door

den druk en de onderworpenheid zijner klasse aan het feodalisme.

Maar hierbij moet gezegd worden, dat Dante dezen druk en deze onderworpenheid had weten te overwinnen. Door zijn ideeën en idealen. Veel verder dan zijn klasse het had vermocht. Zijn poëzie is volkomen bepaald door de twee groote klassen waartusschen hij leefde, en hun verhoudingen. Door de burgerij en den adel, de geestelijkheid bij dezen laatste inbegrepen. Door kapitalisme dus en feodalisme, door kapitaal en grondbezit. Door het handwerk, den handel, het bankwezen aan de eene, de lijfeigenschap en het feodalisme aan de andere zijde. En hun verhoudingen.

Het kapitaal geeft hem de kracht en den moed, het grondbezit den deemoed en de onderworpenheid[1)].

Dante's poëzie wordt dus volkomen bepaald door de activiteit en de passiviteit zijner klasse. Dat wil zeggen, geheel en al door die klasse.

Wanneer ik hier nu nog bijvoeg dat de manier waarop Dante werkt, dat zijn stijl, de fijne, precieze, tot in de kleinste details volledige afwerking van zijn beelden, de zelfs in de hoogste grootschheid en de stoutste vlucht, de meest trotsche passie en de diepste vergruizeling tot in de kleinste details volkomen klaarheid, de in de meest woeste tafereelen toch altijd zeer beheerschte en volkomen zichtbare en duidelijke schildering door dezelfde economische en maatschappelijke oorzaken worden teweeggebracht als de adel, zuiverheid en fijnheid van het

1) Wij zien de tegenstelling tusschen rechtzinnig geloof en spontane vlucht van den geest naar steeds nieuwe veroveringen van het menschelijk vernuft, in de woorden van Ulysses, waar deze Dante van zijn zwerftochten verhaalt. (I. XXVI, 94/99 en 118/120):

> Nè dolcezza di figlio, nè la pieta
> Del vecchio padre, nè il debito amore,
> La qual dovea Penelope far lieta,
> Vincer poter dentro da me l'ardore
> Ch' i' ebbi a divenir del mondo esperto. (8)
>
> Considerate la vostra semenza:
> Fatti non foste a vivir come bruti,
> Ma per seguir virtute e conoscenza. (9)

handwerk dier middenklasse, dan heb ik de werking van alle drie de voornaamste klassen, van de burgerij, van adel en geestelijkheid, en van den handwerkersstand op Dante's kunst duidelijk aangetoond.

Dante vertegenwoordigt in de poëzie een geheel tijdperk. Evenals Aeschylus, en hij alleen, de opkomst der vrije burgerij, haar spontane, vrije jeugd vertegen woordigt, jeugd, nog door geen juk bedwongen, zoo vertegenwoordigt Dante de burgerij, zooals zij was, gedrukt door het feodalisme. De burgerij dus van een heel groot deel der middeleeuwen. Dante toont haar kracht en moed, en den druk waaronder zij stond. Hij vertegenwoordigt het handwerk en den handel. Hij alleen vertegenwoordigt in de groote poëzie die geheele fase der bourgeoisie. Als een reus rijst hij op in den tijd en toont ons, in zijn ééne persoon, in *zijn* werk alleen, een periode van vele eeuwen.

Dante is dus in zijn geheele wezen de volkomen burgerlijke dichter.
Hij is het in de liefde voor zich zelven.
Hij is het in de liefde voor de vrouw.
Hij is het in de liefde voor de gemeenschap.
Hij is het in zijn poëzie, in de personen die hij teekent, en in hoe hij ze teekent.
Hij is het in zijn actie en in zijn passie.
Hij is het in zijn idealen.
Hij is het in alles.

Het karakter der Florentijnsche klasse bepaalde het karakter van Dante's poëzie. Zij maakte zijn poëzie groot.

Chaucer.

Er zou nu overgegaan moeten worden tot den derden grootsten dichter, als zich niet hier, niet alleen in de chronologische maar ook in de causale orde, een dichter tusschenschoof, die, zoowel voor het begrip van Dante als van Shakespeare, van de grootste beteekenis is: Chaucer, de leerling van Dante, de voorlooper van Shakespeare.

Door hem te schetsen zullen wij Dante beter begrijpen.

Chaucer, hij werd geboren in 1340 en stierf omstreeks 1400, is de eerste dichter van de burgerij in Engeland, de eerste bovendien van Noord-Europa, gelijk Dante dat was van het Zuiden; maar hij leefde in een tijd, waarin de Engelsche burgerij nog zwak was en de adel en de koningen zeer machtig. Daardoor is hij in vele van zijn werken nog een feodaal dichter, een dichter van de ridderschap en de geestelijkheid. Toch was de burgerij in Londen en andere Engelsche havensteden reeds opkomende; de handel en de industrie begonnen zich te ontwikkelen. Daardoor is hij in een deel van zijn werken burgerlijk.

Het is niet mijn bedoeling om bij de behandeling der kleinere, d.w.z. der niet allergrootste dichters uitvoerig op bijzonderheden der economische drijfkrachten in te gaan. Bij hen zijn de voornaamste algemeene trekken van deze voldoende. Zoo moge hier voor het begrip van Chaucer's burgerij het volgende gezegd zijn.

Engeland telde toen waarschijnlijk ongeveer twee en

een half millioen inwoners; de handel was reeds tamelijk uitgebreid, maar voornamelijk nog in handen van vreemdelingen, in het bijzonder uit Venetië en de Hanzesteden, die in de havens van Engeland hun factorijen hadden. Toch worden er al rijke Engelsche kooplieden vermeld, die reeds organisaties - corporations - hadden. Koren en wol waren de hoofdproducten.

De Engelsche zeevaart ging op de Oostzee, Noorwegen, Frankrijk, Spanje, Venetië, de Levant. In het jaar 1350 kwamen dertienduizend vaten wijn van overzee de haven van Londen binnen.

Onder Edward III begint de groote wolindustrie in Engeland zelf. Hij laat wevers uit Vlaanderen en Holland overkomen. Om edel metaal voor de munt in het land te krijgen, wordt bepaald dat alleen metaal in baren mag worden aangenomen als betaling voor de Engelsche wol.

De groote buitenlandsche veldtochten, de strijd om de Fransche kroon van Edward III, den koning dien Chaucer diende - in 1359 nam hij deel aan den inval van Edward in Frankrijk, hij werd gevangen genomen, en in Maart 1360 door den koning vrijgekocht - bevorderden de scheepvaart. Met een vaste oorlogsvloot werd toen een begin gemaakt. Scheepskanonnen verschijnen voor het eerst.

Het zelfbestuur der gewesten en steden was langzamerhand sterker geworden, ook de rechtspraak van gezworenen bracht meer macht aan het volk. In het parlement verschenen, naast de hooge en lage geestelijkheid en den hoogeren en lageren adel, afgevaardigden der vijf havens, de Cinque Ports[1)], en burgers van vele steden, door de gilden gekozen. De scheiding tusschen Hooger- en Lagerhuis is onder Edward III voltrokken; in het Lagerhuis, dat in de Westminster Abdij vergaderde, zetelden de lage adel en de burgerij. Het Hoogerhuis kwam in Whitehall bijeen. De koning was,

1) De vijf Engelsche havens tegenover de Fransche kust: Hastings, Romney, Hythe, Dover, Sandwich, die, tot den tijd van Hendrik VII, vrijwel zonder verdere hulp, voor Engelands verdediging ter zee zorgden.

om aan geld te komen, genoodzaakt meer en meer ook met het Lagerhuis te onderhandelen. Dit hield ook reeds vaste zittingen, en geen belasting kon geheven worden zonder toestemming der beide Huizen.

Uit deze gegevens blijkt reeds, dat de burgerlijke klasse zich krachtig begon te ontwikkelen. Hetzelfde blijkt op geestelijk gebied. De groei der universiteiten neemt toe, en door de ontwikkeling van handel en industrie ontstaat daar de eerste protestantsche of tenminste anti-papistische beweging. John Wycliff verklaart den bijbel voor de eenige bron van het geloof. Alle andere geschriften en besluiten moet ieder naar zijn eigen gevoelen beoordeelen en alleen dit oordeel volgen; de godsdienst-oefening moet in de moedertaal plaats hebben. Den paus noemt hij den Antichrist, de biecht verwerpt hij, aan de transsubstantiatie gelooft hij niet. Evenals de Lollarden doet hij een stap naar het communisme. Hij is de voorlooper van Hieronymus van Praag en van Johannes Hus geworden. Hij kreeg ontelbare aanhangers; in midden Engeland behoorde ongeveer de geheele landelijke bevolking tot zijn secte. Ook deze beweging beteekent de groei van het burgerdom, het begin van den strijd tegen het feodalisme.

Wanneer ik hier nu nog aan toevoeg, dat onder Edward III de verovering van een groot deel van Frankrijk en de vernietiging van de Fransche macht plaats had - na de nederlaag van Philips IV bij Crecy in 1346, de verovering van Calais in 1347 en den vrede van Brettigny, die geheel West-Frankrijk in Edward's bezit bracht - dat al deze veroveringen, op enkele vaste punten na, in 1369 weer voor hem verloren gingen; dat hij in 1377 werd opgevolgd door zijn kleinzoon Richard II, aanvankelijk onder voogdijschap van diens ooms, de hertogen van Lancaster, York en Gloucester, dat in 1386 de staatsgreep van Gloucester volgde, dat onder Richard II de opstanden plaats vonden der honderdduizenden boeren onder Jack Straw, John Ball en Watt Tyler, die ten deele steunden op Wycliffs leer, die Londen veroverden, maar weer verslagen werden; dat Richard in 1397 Gloucester liet vermoorden, een

jaar later den hertog van Hereford verbande, maar ten slotte door dezen in 1399 werd ten val gebracht, gevangen gezet en vermoord, en dat daarmee de strijd tusschen de Lancasters en Yorks in vollen gang was, dan heeft de lezer een overzicht van het voornaamste wat op politiek en economisch gebied in Engeland plaats had tijdens Chaucer's leven.

Van grooten invloed op Chaucer's werk was een reis, die hij in 1372 naar Italië maakte, om te onderhandelen over een handelsonderneming van Genua in Engeland. Hij leerde daar de werken kennen van Dante, Petrarca en Boccaccio. In de ‘Canterbury Tales’ laat hij den monnik in zijn verhaal spreken over: ‘the grete poëte of Ytaïlle, that highte Dant’. Dante's poëzie had grooten invloed op hem, en bewoog zijn geest in de richting der fijne karakterschildering van het burgerlijk individualisme.

In 1374 wordt Chaucer aangesteld als opzichter der belastingen op wol, huiden en leder in de haven van Londen, eenige jaren daarna wordt hij nog een paar maal met een buitenlandsche zending belast, o.a. naar Milaan. Toen volgde, in 1386, na den staatsgreep van Gloucester, het verlies van zijn ambten.

Het was korten tijd hierna, terwijl hij in zware geldzorgen leefde, dat hij de Canterbury Tales begon te schrijven. Nadat Richard weer aan de macht gekomen was, verbeterden Chaucer's omstandigheden en werden hem nieuwe ambten opgedragen, maar het was eerst in 1399, dat Henry IV zijn pensioen verdubbelde en hem een leven zonder zorgen waarborgde, uit dank voor zijn trouw aan het huis Lancaster. Binnen een jaar, in 1400, sterft Chaucer.

Chaucer staat op de scheidingslijn tusschen twee werelden, van de ridderschap in de hoogste glorie, en van de opkomende burgerij, den handelsstand, die aan die glorie een einde zou maken.

En nu is het zoo schoon te zien, hoe die twee richtingen, die naar den adel en die naar de burgerij, die naar de middeleeuwen en die naar den nieuwen tijd, in hem streden.

In het jeugdwerk, ‘The Book of the Duchess’, is geen spoor van feodalisme. Het is de zuivere, fijnste karakterschets van levende menschen. Van de dertienhonderd vijftig regels zijn er geen vijftig die aan de middeleeuwsche ridderverhalen herinneren. Alles is vrije persoonlijkheid. Zoowel de dichter zelf toont zich vrij, door geen feodale of religieuse banden gebonden, als zijn personen.

Dit Boek der Hertogin is een klaagzang op Blanche, hertogin van Lancaster, de eerste vrouw van John of Gaunt, zoo bekend uit Shakespeare's heldendrama's der Engelsche geschiedenis.

Het geheel wordt gegeven als een droom. De dichter, die klaagt, omdat hij vele nachten slapeloos gelegen heeft, leest, om zich te verstrooien, in een oude kroniek het verhaal van koningin Alcyone, hoe zij treurt om haar gemaal, die van een zeereis niet is weergekeerd. Zij smeekt Juno haar te openbaren waar Seys, de koning, kan zijn. Juno zendt Morpheus, die de koningin in een diepe bedwelming het visioen van haar dooden gemaal doet zien. De doode staat aan haar bed en vertelt haar hoe hij verdronken is; hij wekt haar op niet langer om hem te treuren, maar zijn lijk langs het strand te zoeken en te begraven. Alcyone ontwaakt en op den derden dag volgt ze haar man in den dood.

Nog peinzend over het wonderlijk verhaal roept de dichter Morpheus aan en belooft hem alle schatten te zullen offeren voor ook zoo een droom. Hij slaapt inderdaad over het boek in, en heeft den volgenden droom:

> ..... this was my sweven:
> Me thoughte thus: that hit was May,
> And in the dawning ther I lay,
> Me mette thus, in my bed al naked: -
> I loked forth, for I was waked
> With smale foules a gret hepe,
> That had affrayed me out of slepe
> Through noyse and swetnesse of hir song;
> And as me mette, they sate among,
> Upon my chambre-roof withoute,

Upon the tyles, al a-boute,
And songen, everich in his wyse,
The moste solempne servyse
By note, that ever man, I trowe,
Had herd; for som of hem song lowe,
Som hye, and al of oon acorde. 291-305 (10)

Hij hoort een hoorn schallen, en ziet een jachtstoet met honden en paarden komen, waarbij hij zich aansluit. Er volgt een langdurige jacht door het woud, maar het hert dat men najaagt weet te ontkomen, en de stoet trekt zich terug. De dichter vindt dan tusschen de hooge stammen een jong hertje, dat hem meelokt en telkens ontsnapt als hij het denkt te grijpen. Door een wondermooi landschap, door bebloemde weiden en door hoog opgaand geboomte, waar het wemelt van eekhoorns, herten en andere dieren, komt hij ten leste bij een hoogen boom waartegen geleund zit een man in het zwart, John of Gaunt, die, diep in gedachten verloren, zonder op hem acht te slaan, de volgende klacht voor zich heen zegt:

I have of sorwe so gret woon,
That joye gete I never noon,
Now that I see my lady bright,
Which I have loved with al my might,
Is fro me deed, and is a-goon.
Allas, o deeth! what ayleth thee,
That thou noldest have taken me,
Whan that thou toke my lady swete?
That was so fair, so fresh, so free...
475-483 (11)

De dichter zet zich bij hem, en smeekt hem, zijn leed uit te spreken, opdat het hem troost moge geven; dan volgt een prachtige klaagzang:

For I am sorwe and sorwe is I.
Allas, and I wol telle the why;
My song is turned to pleyning,
And al my laughter to weping,
My glade thoghtes to hevinesse,

In travaile is my ydelnesse
And eek my reste; my wele is wo,
My good is harm, and ever-mo
In wrathe is turned my pleying,
And my delyt into sorwing.
My hele is turned into seeknesse,
In drede is al my sikernesse,
To derke is turned al my light,
My wit is foly, my day is night,
My love is hate, my sleep waking...
597-511 (12)

waarna de man van zijn leven vertelt, en hoe hij altijd, als heel jonge knaap reeds, de liefde heeft gezocht, aan haar zijn leven heeft willen wijden:

And this was longe, and many a yeer,
Or that myn herte was set o-wher,
That I did thus and niste why;
I trowe hit cam me kindely.
Paraunter I was therto able
As is a whyt wal or a table;
For hit is redy to cacche and take
Al that men wil therin make,
Wher-so men wol portreye or peynte,
Be the werkes never so queynte.
765-784 (13)

In prachtige regels verhaalt hij dan van het voorwerp van zijn liefde, hij vergelijkt zijn vrouwe met andere schoonen om haar heen; hij geeft een minutieuse beschrijving van haar bewegen, haar karakter, haar gelaatstrekken, haar dansen, zingen, lachen en spelen, en dan weer van haar uiterlijk, het haar, de oogen, haar vroolijkheid, haar bekoorlijkheid. Als hij hare trekken wil beschrijven, roept hij uit:

Which a visage had she ther-to!
Allas! myn herte is wonderwo
That I ne can discryven hit!
Me lakketh bothe English and wit
For to undo hit at the fulle;
895-899 (14)

En weer gaat hij verder te zeggen hoe wijs en verstandig zij was, hoe eenvoudig, hoe edel; hoe ze nooit, over man noch vrouw, kwaad zegde, om wéér over te gaan tot een teekenachtig preciese beschrijving van de persoon, den hals, den nek, de schouders, armen, handen, rug, beenen, en dan ineens weer af te dwalen naar een opsomming van haar groote gaven van geest en gemoed.

> But wherfor that I telle my tale?
> Right on this same, as I have seyd,
> Was hoolly al my love leyd;
> For certes, she was, that swete wyf,
> My suffisaunce, my lust, my lyf,
> My hap, myn hele, and al my blisse,
> My worldes welfare and my lisse,
> And I hirs hoolly, everydel.
> 1034-1041 (15)

Over de liefde die beiden verbond, zegt hij dan:

> Therwith she was alway so trewe,
> Our joye was ever y-liche newe;
> Our hertes wern so even a payre,
> That never nas that oon contrayre
> To that other...
> .....
> Al was us oon, withoute were.
> And thus we lived ful many a yere,
> So wel, I can nat telle how.
> ‘Sir’, quod I, ‘wher is she now’?
> ‘Now’? quod he, and stinte anoon,
> Therwith he wex as deed as stoon.
> 1287-1300

In een snel gesprek, met hortende, korte zinnen, zegt de man in het zwart dat zijn vrouw gestorven is:

> ‘Allas! sir, how? what may that be?’
> ‘She is deed!’ ‘Nay!’ ‘Yis, by my trouthe!’
> ‘Is that your los? by god, hit is routhel’
> 1308-1310 (16)

en met dat woord voelt de dichter zich weer opgenomen in den jachtstoet; zij komen bij een lang kasteel, met witte muren, op een rijkbegroeiden heuvel, waar hij een klok twaalf uur hoort slaan en ontwaakt uit zijn droom.

Terwijl dit eerste jeugdwerk, dit Boek der Hertogin, zoo zeer verschillend van de geijkte Provençaalsche droom- en liefdesgedichten, al geheel individualistisch is in opvatting en uitdrukkingswijze, is de ‘Romaunt of the Rose’, voor een groot deel vertaling, nog in alles middeleeuwsch. De personen zijn vage allegorieën der deugden en ondeugden: Nijd, Hebzucht, Haat, Zorg, Blijdschap, Trots, Schoonheid enz. Van een precieze karakterteekening van menschen is in het geheel geen sprake.

Ook de volgende werken, ‘The House of Fame’, ‘The Compleynt of Mars’ en eenige kleinere meer, die ik hier niet zal opsommen, zijn geheel middeleeuwsch. In het dan volgende groote gedicht: ‘Troilus and Cressida’ zien wij een mengsel van middeleeuwsche en burgerlijke poëzie. Nu eens is het langdradig uitgesponnen als de ridderromans, dan weer komt plotseling een allerfijnste teekening van een persoon, een tafereel, een karakter, zoo schoon als de zéér goede Engelsche poëzie heeft voortgebracht. Enkele stukken behooren tot het allerschoonste van Chaucer's werk.

De ‘Legend of Good Women’, een opsomming en beschrijving van heldinnen uit de oudheid, is haast zuiver feodaal. En ten slotte Chaucer's hoofdwerk, de ‘Canterbury Tales’ zijn een verzameling van zuiver burgerlijke en zuiver middeleeuwsche stukken.

In dit werk, begonnen ongeveer 1387, nadat hij het hof had moeten verlaten en zijn ambten kwijt was, gaat Chaucer voor het eerst geheel nieuwe wegen. Hier is hij waarlijk de dichter van zijn tijd, zijn land, zijn klasse.

Alleen al de proloog tot de ‘Vertellingen’, met de meesterlijke uitbeelding der personen en de teekenende gesprekken en beschrijvingen tusschen de verhalen in, geeft hiervan een duidelijk bewijs.

Hoezeer de opzet ook aan Boccaccio's Decamerone herinnert, is Chaucer hier toch volkomen origineel in de behandeling der stof. Waar bij Boccaccio alle personen die de verhalen vertellen, behooren tot één rang in de maatschappij en als zoodanig elkaar zoeken, worden

Chaucer's pelgrims samengebracht door een algemeen gevoel van devotie, door het conventioneele voorschrift van de bedevaart, en door den hang naar verstrooiing, die in alle lagen der bevolking wordt gevonden, welke hier dan ook alle een vertegenwoordiger hebben.

Boccaccio geeft geen karakters, hij gebruikt de figuren alleen om zijn verhalen te doen vertellen. Chaucer, die elk verteller een apart beroep geeft, maakt van ieder een op zich zelf staande, sterk individueele persoonlijkheid.

Hoe verrassend jong, frisch, nieuw zijn de openingsregels van den proloog!

> Whan that Aprille with his shoures sote
> The droghte of Marche hath perced to the rote,
> And bathed every veyne in swich licour,
> Of which vertu engendred is the flour;
> Whan Zephirus eek with his swete breeth
> Inspired hath in every holt and heeth
> The tendre croppes, and the yonge sonne
> Hath in the Ram his halfe cours y-ronne,
> And smale fowles maken melodye,
> That slepen al the night with open yë,
> So pricketh hem nature in hir corages:
> Than longen folk to goon on pilgrimages,
> And palmers for to seken straunge strondes
> To ferne halwes, couthe in sondry londes; (17)

Het zou ons te ver voeren om hier den bekenden opzet van de Canterbury Tales uitvoerig te bespreken, de ontmoeting der dertig pelgrims in de Tabard Inn te Southwark, en de afspraak dat onder leiding van den ‘hoste’, den herbergier, elk der reizigers gedurende den tocht eenige verhalen ten beste zal geven.

Doordat Chaucer figuren neemt uit alle standen en beroepen, krijgen wij dat rijke, bonte, volkomen beeld van het Engeland van zijn tijd. Alleen de allerhoogste en de allerlaagste stand ontbreken. Hooge adel en plebs nemen aan den pelgrimstocht geen deel; verder zijn ze er allen, van den kruisridder af tot den schipper, den koopman, de burgervrouw, de non, den priester, den

molenaar, den geleerde, den dokter, den bedelmonnik en den kok toe.

Als staal geef ik hier van enkele figuren een paar regels beschrijving, in de eerste plaats van den ridder, wiens verhaal, ‘Palamon and Arcite’, een der mooiste uit de Canterbury Tales is.

A Knight ther was, and that a worthy man,
That fro the tyme that he first began
To riden out, he loved chivalrye,
Trouthe and honour, fredom and curteisye.
Ful worthy was he in his lordes werre,
And therto hadde he riden (no man ferre)
As wel in Cristendom as hethenesse,
And ever honoured for his worthinesse.
At Alisaundre he was, whan it was wonne;
Ful ofte tyme he hadde the bord bigonne
Aboven alle naciouns in Pruce.
In Lettow hadde he reysed and in Ruce,
No Cristen man so ofte of his degree.

And though that he were worthy, he was wys,
And of his port as meke as is a mayde.
He never yet no vileinye ne sayde
In al his lyf, un-to no maner wight.
He was a verray parfit, gentil knight. (18)

The Squyer.

With him ther was his sone, a yong Squyer,
A lovyere, and a lusty bacheler,
With lokkes crulle, as they were leyd in presse.
Of twenty yeer of age he was, I gesse.

Embrouded was he, as it were a mede,
Al ful of fresshe floures, whyte and rede.
Singinge he was, or floytinge al the day:
He was as fresh as is the month of May.

He coude songes make and wel endyte,
Juste and eek daunce, and wel purtreye and wryte.

So hote he lovede, that by nightertale
He sleep namore than dooth a nightingale.
Curteys he was, lowly and servisable,
And carf beforn his father at the table. (19)

The Prioresse.

Ther was also a Nonne, a Prioresse,
That of hir smyling was ful simple and coy;
Hir gretteste ooth was but by sëynt Loy;
And she was cleped Madame Eglentyne.
Ful wel she song the service divyne,
Entuned in hir nose ful semely;
And Frensh she spak ful faire and fetishly,
After the scole of Stratford atte Bowe,
For Frensh of Paris was to hir unknowe.
At mete wel y-taught she was with-alle;
She leet no morsel from hir lippes falle,
Ne wette hir fingres in her sauce depe.

She peyned hir to countrefete chere
Of court, and been estatlich of manere,
And to ben holden digne of reverence.
But, for to speken of hir conscience,
She was so charitable and so pitous,
She wolde wepe, if that she sawe a mous
Caught in a trappe, if it were deed or bledde.
Of smale houndes had she, that she fedde
With rosted flesh, or milk, or wastel-breed.
But sore weep she if oon of hem were deed;
Or if men smoot it with a yerde smerte:
And al was conscience and tendre herte.
Ful semely hir wimpel pinched was;
Hir nose tretys; hir eyen greye as glas; (20)

Als tegenhanger van den ridder mag de herbergier gelden, het beeld van den burger:

A semely man our hoste was with-alle
For to han been a marshal in an halle;
A large man he was with eyen stepe,
A fairer burgeys is ther noon in Chepe:

Bold of his speche, and wys, and wel y-taught,
And of manhod him lakkede right naught.
And therto he was right a mery man,
And after soper pleyen he bigan,
And spak of mirthe amonges othere thinges,
Whan that we hadde maad our rekeninges; (21)

Tusschen den ridder en den herbergier staat de heereboer, een lager edelman:

Whyt was his berd, as is the dayeseye.
Of his complexioun he was sangwyn.
Wel loved he by the morwe a sop in wyn.
To liven in delyt was ever his wone,
For he was Epicurus owne sone,
That heeld opinioun, that pleyn delyt
Was verraily felicitee parfyt.

With-oute bake mete was never his hous,
Of fish and flesh, and that so plentevous,
It snewed in his hous of mete and drinke,
Of alle deyntees that men coude thinke.
After the sondry sesons of the yeer,
So chaunged he his mete and his soper.

At sessiouns ther was he lord and sire;
Ful ofte tyme he was knight of the shire. (22)

Als een fijn-nauwkeurig, realistisch portret van de primitieven is de beschrijving van den molenaar, een stoere kerel, als een worstelaar, ‘a thikke knarre’.

He was short sholdred, brood, a thikke knarre,
Ther nas no dore that he nolde heve of harre,
Or breke it, at a renning, with his heed.
His berd as any sowe or fox was reed,
And ther-to brood, as though it were a spade.
Up-on the cop right of his nose he hade
A werte, and ther-on stood a tuft of heres,
Reed as the bristles of a sowes eres;
His nose-thirles blake were and wyde.
A swerd and bokeler bar he by his syde;
His mouth as greet was as a greet forneys. (23)

Zoo beeldt Chaucer zijn wereld af. Zijn poëzie is het werk van den overgang der twee periodes, van die van het grondbezit naar die van handel en industrie.

Het was niet het toeval, dat toen, op de grens van twee werelden, de feodale en de burgerlijke, den eersten grooten burgerlijken dichter in Engeland schiep. Het was de maatschappelijke arbeid, de door den arbeid bloeiende klasse, die dit deed.

De burgerij van Engeland, van Londen, was niet machtig als die van Italië, van Florence, zij was geen wereldmacht. Bij Dante vinden wij den adem van het wereldmachtige Florence, de wereld-ideeën, de hoogste gedachten en idealen der burgerij: een wereld-keizerschap, een wereld-pausdom, een wereld-geloof, het Christendom, het katholieke geloof in zijn hoogsten vorm. Zijn personen zijn wereldfiguren. En doordat Dante altijd streeft naar een nog hoogeren vorm der maatschappij dan waarin hij leefde, wordt zijn poëzie altijd idealistisch.

Bij Chaucer vinden wij, voor zoover hij burgerlijk dichter is, geen groote ideeën, slechts fijne schildering van kleine, afzonderlijke personen, kleine ridders, kooplieden, monniken, priesters, boeren, klerken, burgervrouwen. Adel, burgerij, Christendom vertoonen zich in hun kleinste vormen. Zijn personen, voor zoover ze burgers zijn, zijn bewoners van kleine stadjes. Hij heeft geen idealen, daar zijn bourgeoisie ze niet had. Hij is realistisch. Als geheel geeft hij een uitstekend, aantrekkelijk, kleurig, vaak wondermooi beeld van zijn geheelen tijd.

Chaucer's schoonste werk, hoewel hiervoor de Canterbury Tales gelden, en dit ook waarlijk het beste en schoonste beeld van zijn tijd weergeeft, is het Boek der Hertogin. Gene zijn ondanks hun schoonheid oppervlakkig. Dit is diep. Het is het diepste realistische dichtwerk uit den tijd van de opkomst der bourgeoisie, dat bestaat. Zulk een zuiver realistisch beeld, met zulk een diep gevoel, heeft de Italiaansche poëzie niet.

Door vergelijking met Chaucer kunnen wij Dante

beter begrijpen. In Dante's poëzie is niet één regel die feodaal is, die zou kunnen gelden als ridderpoëzie. Hoewel de poëzie zijner jeugd, de liefdespoëzie, uit de middeleeuwsche ridderlijke liefdespoëzie direct is voortgekomen, heeft hij dezen invloed weten te overwinnen. Hij schrijft, zooals hij zelf zeer goed voelt, en ook zegt, 'in nuovo stilo'. En zoo is het in al zijn dichtwerken.

Zooals ik reeds gezegd heb, is hij in zijn onderworpenheid aan het katholieke dogma wel feodaal, maar hij heeft het katholieke geloof geheel als burger afgebeeld. Ook hierin, waarin hij toch, omdat hij zoo diep geloovig was, zoo licht tot de feodale wijze van voorstellen had kunnen terugkeeren, heeft hij dit niet gedaan. Zelfs bij de poëtische vertolking van de grondbeginselen van het geloof, de leerstellingen van Jezus, de apostelen, de kerkvaders, bij de gesprekken en afbeeldingen der heiligen, der apostelen, der engelen, van Jezus en Maria, is hij burger. Hij geeft het Christendom in nieuwen, burgerlijken glans, in individualistischen gloed. Dat hij dit doen kan is alleen en uitsluitend te danken aan de macht zijner klasse, die in haar arbeid, handel, industrie en bestuur den adel overwonnen had.

Chaucer daarentegen heeft in zeker de helft van zijn werk alle karaktertrekken der middeleeuwen. Hij heeft de oppervlakkige allegorie, de vervelende moraliteiten der mysteriespelen, de sleepende zeurigheid van den ridderroman, en, in het Christelijk geloof, de eindelooze dorre preeken[1)] van het verstijfde feodale Christendom. Maar daartusschen komen telkens brokstukken van het heerlijkste, mooiste individualisme, van individueelburgerlijk leven. Van die beide verschijningsvormen, die samen zijn geheele poëzie uitmaken, is ook bij hem zijn maatschappij de eenige oorzaak.

1) Evenals de liefdesgedichten zijn ook de allegorie en de moraliteit door Dante op het hooge nieuwe plan geheven. Men zie zijn allegorie der Christelijke kerk in zang XXXII en XXXIII van het Purgatorium. En de Divina Commedia is eigenlijk één, maar een hóé grootsche, burgerlijke moraliteit. Want de personen staan in Hel, Vagevuur en Hemel als beelden hunner ondeugden en deugden.

Nog een ander verschil maakt ons Dante duidelijker. Chaucer was klein-burgerlijk. Hij beschrijft het kleine, op kleine wijze. Wel zeer indringend en mooi, maar toch klein. Groote visie, groote omvattende visioenen had hij niet.

Dante is groot-burgerlijk.

Chaucer, - hij was de zoon van een Londensch wijnkooper, die later een betrekking bij hooge edelen kreeg en aan het hof, en die menigmaal staatszendingen te vervullen had, - zag ver vooruit. Hij was een van die geesten, die door de dingen heen zien. Hij diende den adel, en hij zag dat de burgerij in Engeland nog bijna geheel kleine burgerij en aan den adel onderworpen was. Maar toch zag hij de burgerij ook als de klasse der toekomst. Haar diende hij, en hij bewees dat hij het zag, doordat hij zijn schoonste poëzie, de eenig waarlijk schoone die hij geschreven heeft, voor die klasse der toekomst maakte.

Zijn geest en zijn karakter waren zoo sterk, dat hij, terwijl de burgerij nog zwak was, zeer sterke burgerlijke poëzie schiep.

Chaucer is de voorlooper der Engelsche burgerlijke poëzie; alle dichters na hem, van Spenser en Shakespeare tot Shelley en Keats, hebben hem als zoodanig erkend.

Hoe sterk hij was, blijkt wel hieruit: na hem heeft het bijna twee eeuwen geduurd, voor er weer een groot dichter opstond[1)]. En zelfs de eerste groote dichters die na hem kwamen, Spenser en Shakespeare, hebben nog met het feodalisme te kampen gehad. Spenser heeft het niet kunnen verbannen uit zijn werk, het niet kunnen overwinnen. Shakespeare had het nog in zijn jeugdwerk.

Chaucer is niet alleen de voorlooper, hij is de groote, machtige voorlooper.

1) Dit heeft ook een materieele reden. Na Edward III en den zwakken Richard II, onder wie Chaucer leefde, barstten de oorlogen tusschen de huizen van Lancaster en York uit, en teisterden Engeland langen tijd. De burgerij kon toen niet bloeien. Eerst na het einde dier oorlogen, toen aan de feodale twisten een einde was gemaakt en Engeland één was geworden, kon zij zich herstellen en kon de burgerlijke poëzie opnieuw beginnen te bloeien.

Ik wil hier ter verduidelijking nog een vergelijking laten volgen.

Evenals in onzen tijd, nu het kapitalisme nog welhaast oppermachtig heerscht, een dichter het zou wagen het proletariaat als de klasse der toekomst te bezingen, zoo deed Chaucer toen.

Wanneer zulk een dichter in de communistische poëzie de zuiverheid bereiken kon, die Chaucer in zijn Book of the Duchess en in vele der Canterbury Tales bereikt heeft, dan zou hij zich reeds gelukkig mogen prijzen.

Shakespeare.

Toen Shakespeare geboren werd, in 1564, was de burgerij reeds veel machtiger geworden dan in Chaucer's dagen. Haar leden waren niet meer de onderworpenen aan den adel, zij begonnen zijn gelijken te worden. Onder de regeering van Hendrik VIII, Mary en Elisabeth begon de wolindustrie een pijler te worden van den nationalen rijkdom. Voor de schapenteelt werden boerderijen en meenten onteigend en het bouwland herschapen in weiden[1].

Engeland zond niet langer zijn vachten naar Vlaanderen om geweven, of naar Florence om geverfd te worden. Het spinnen van garen, het weven, vollen en verven van laken verspreidde zich snel van de steden naar het land. De industrie, waarvan Norwich het middelpunt was, reikte over alle Oostelijke graafschappen. Het Zuiden en het Westen echter bleven de voornaamste zetels van rijkdom, want zij waren de streken der mijnindustrie en der daarmee samenhangende bedrijven. Kent en Sussex waren de hoofdplaat-

1) Deze overgang had geleid tot een groote crisis. De boeren werden onteigend, zij vervielen tot armoede. Door het veranderen van bouw- in grasland voor de schapen kon nu, op den grond waar vroeger zestig man hun bestaan vonden, één enkele nauwlijks leven. Eén ploeg werkte waar vroeger een dozijn noodig waren geweest. De voedingsmiddelen werden voor de loonarbeiders steeds duurder, de loonen werden tot hongerloonen teruggebracht. De werkeloozen en bedelaars namen in aantal toe, zóózeer zelfs, dat er maatregelen noodig waren om de landlooperij tegen te gaan. Er kwamen armenwetten, landloopers werden opgehangen.
Naar Stafford, Briefe Conceipt of English Policy 1581.

sen van de ijzerindustrie. Cornwall was de eenige producent van tin. In Manchester maakte men reeds laken, in York dekens, in Sheffield messen.

De Engelsche kust was bedekt met visschersdorpen, die de matrozen leverden voor de groote en de kleine vaart. De kabeljauwvisscherij werd uitgeoefend op de kust van New Foundland, de walvischvangst in de Poolzee. De voornaamste handel van Engeland was met Vlaanderen, Frankrijk, Spanje, Portugal, de Middellandsche Zee en de Oostzee. De inneming van Antwerpen door Parma, in 1585, maakte Londen, met Amsterdam, tot hoofdplaats van den handel. Vijftigduizend Vlamingen vestigden zich in Engeland. Een derde gedeelte van de kooplieden en industrieelen van de geruïneerde stad vestigde zich aan de Theems.

De Venetiaansche vloot, die vroeger welhaast het monopolie had van den Italiaanschen handel op Engeland, werd verdrongen door de Engelsche; die der Hanzesteden eveneens. Behalve Londen werden Boston, Hull en Bristol groote havens.

Het zoeken naar de Noord-West passage opende den handel met Noord-Rusland; de handel met West-Afrika - ook in slaven - ontstond, evenals die met Noord Amerika. Lichamen als later onze Oost-Indische Compagnie werden geschapen. De Londensche beurs werd geopend in 1566.

Met den handel en de industrie ontstond in Engeland de welvaart en de weelde. De woningen van de boeren, voorzoover die niet onteigend waren, tot nog toe samengesteld uit stroo, hout en kalk, werden vervangen door nieuwe steenen huizen. Tinnen bekers en kannen vervingen de nog algemeen gebruikelijke houten, russchen op den grond werden vervangen door karpetten, hoofdkussens kwamen in gebruik. Het levenspeil van boeren en kleine luiden steeg.

De kooplieden bouwden nieuwe, weelderige huizen, beschoten met eikenhout, van vele verdiepingen, met prachtige trappen, mooi snijwerk binnen en buiten, gevels van teen tot top versierd. Kostbare ledikanten, veeren bedden, Venetiaansch glaswerk kwamen in de

mode. Het vuil der oude Engelsche steden verdween ten deele.

Maar de grootste verandering had in den adel plaats. De adel begon zelf koopman te worden, vooral verkooper van wol der ontelbare kudden. Edellieden begonnen zelf ter zee te varen, rustten zelf schepen uit voor de groote vaart, of kapers tegen de Franschen en Spanjaarden. Enorme rijkdommen, dikwijls met één slag verkregen, stroomden hun toe, evenals aan de machtigste kooplieden. Zooals de burgers van Aeschylus' tijd van grondbezitters koopman werden en fabrikant, zooals in de twaalfde en dertiende eeuw de Florentijnsche edelman burger werd, zoo werd ook de Engelsche adel burger.

En dat spiegelde zich in het leven af. De trotsche middeleeuwsche kasteelen met hun besloten muren en zware torens, door den binnenlandschen vrede die onder Elisabeth heerschte, onnoodig wordend, waren voor het weelderiger leven niet geschikt. Het machtige huis in den stijl-Elisabeth, trotsch en gracieus, werd gebouwd. De schilderachtige rij van gevels, het rijk afwisselende front, de vergulde torens met rijk bewerkte windvanen, de buitenplaatsen als kasteelen, met de vooruitspringende balcons, vanwaaruit de machtige heer neerzag in zijn Italiaanschen tuin met terrassen, trappen, vazen en fonteinen, de doolhoven en stijve perken en paden, kwamen in de plaats van de sombere sterkte.

In de middeleeuwsche vestingen was in de groote zaal, de hall, waar zich het geheele leven concentreerde, een verhooging aan het eene einde. Daar zat de burchtheer met zijn familie en zag neer op zijn gevolg en onderhoorigen, beneden zittend in de zaal. Maar deze groote huishoudens begonnen nu te verdwijnen. En de heer trok zich terug met zijn gezin in afzonderlijke zalen op de eerste verdieping, terwijl hij de hall liet aan het nu veel kleinere gevolg. Prachtige haarden met schoorsteenen vervingen de open vuren der middeleeuwsche forten, tapijten bekleedden de vroeger naakte wanden, heerlijk gesneden tafels en stoelen en kabinetten begonnen de zalen te vullen. Er kwamen glazen ruiten in de

vensters, die in de oude kasteelen open waren, of soms, niet dikwijls, ruiten uit hoorn hadden.

De gepantserde ridder werd een burgerlijk edelman, een burger. Terwijl de groote kooplieden groote landgoederen en kasteelen opkochten, liet de adel nieuwe bouwen en bootste de weelde der kooplieden daarin na.

Onder de eerste Tudors reeds werden er in Engeland meer paleizen gebouwd dan kerken. De Hervorming naderde, en de edelen werden rijker en financieel machtiger. De rijkdom van dien tijd blijkt wel uit het feit dat Hendrik VIII zelf niet minder dan tien paleizen bouwde of restaureerde. Kardinaal Wolsey evenaarde hem, door den bouw van de vorstelijke ‘colleges’ Christchurch en Ipswich. Hij bouwde Hampton Court af en Whitehall, en een paleis in Surrey. En velen van de grootste adellijke geslachten volgden. Over geheel Engeland vindt men nog de prachtige huizen uit dien tijd.

Elisabeth zelf, die zeer voorzichtig was van aard, bouwde slechts de Royal Gallery te Windsor. Maar Leicester gaf £ 60000 uit, alléén aan den bouw van het kasteel Kenilworth.

Steeds dreigde echter nog Spanje, het rijk met zijn reusachtige macht. Meester over het beste deel van Italië, over de Middellandsche Zee en de Spaansche Nederlanden, met grooten invloed in Duitschland en gesteund door de Katholieken in Frankrijk, had het zijn overzeesche bezittingen zeer uitgebreid. De nieuwe wereld, van Florida tot de Platarivier - behalve Brazilië, dat Portugeesch was - de kust der Stille Zuidzee, het behoorde alles aan Spanje. Mexico en Peru stortten nog altijd hun schatten in Philips' schatkist; het goud en zilver, de schatten van Indië werden in Cadix geland.

De Engelsche kooplieden en de Engelsche adel vielen zelfs deze macht aan. Wel waagde Elisabeth zelve het niet, Spanje aan te vallen, maar duizenden Engelschen vochten mede met de Watergeuzen, in de legers van den Prins van Oranje, van Coligny, of Hendrik van Navarre. Kapers, door Engelsche edelen en burgers uitgerust, doorkruisten de Noordzee, het Kanaal en den

Atlantischen Oceaan langs de Fransche en Spaansche kust.

Eindelijk werd ook de bron van het goud en zilver door de Engelschen bestookt. Sir Francis Drake besloot, na talrijke kapertochten dicht bij huis, naar Amerika en Indië zelf te varen. In 1577 zeilde hij uit, liep door de Straat van Maghellaen, plunderde de kust van Chili en Peru, belaadde zijn schip met het goudstof en de zilveren baren van Potosi, enterde een Spaansch galjoen met edelsteenen en diamanten beladen - de jaarlijksche vracht van Lima naar Spanje - nam de lading over, zeilde verder door de Stille Zuidzee naar de Molukken, en keerde om de Kaap de Goede Hoop, als eerste Engelschman die de aarde omzeilde, naar zijn land terug, waar hij zijn lading voor een millioen gulden verkocht.

Drake werd het voorbeeld voor tallooze anderen. De kaapvaart op Amerika en Indië nam toe. Ook Noord Amerika werd het doel van Engelsche tochten. Frobisher, Sir Humphrey Gilbert en Sir Walter Raleigh waren de eersten. Kleine kolonies werden gesticht, het latere Virginia werd ontdekt[1)].

De Londensche kooplieden doen zaken in Moskou, in China, in Barbarije, in Guinea en Goa; zij hebben

1) Een goed beeld van deze gouden eeuw van ontdekkingen geven de drie foliodeelen van Hackluyt, ‘Principal Navigations, Voyages and Discoveries of the English Nation.’ 1598-1600.

Daar lezen wij hoe Richard Chancellor via de Noordkaap naar Rusland trok, hoe Willoughby de kusten van Nova Zembla verkent, hoe Frobisher en Davis pogingen doen om den Noordwestelijken doorgang te vinden - de eerste is later op een van zijn reizen met zijn makkers in Lapland omgekomen. Daar lezen we het uitvoerig verslag van John Fox, een eenvoudig matroos, zelf gevangene van de Turken in Alexandrië, die zich zelve en 266 andere Christengevangenen bevrijdt, en met hen weet te ontvluchten. Van Miles Philips, een matroos, die onder de kannibalen leefde, dan als slaaf naar Mexico verkocht en door de Inquisitie gevangen gezet wordt, en die, als hij hoort van Drake's aankomst, ontvlucht uit Vera Cruz, en via Spanje naar Engeland weet terug te keeren.
Het eerste deel bevat de reizen naar Noordelijke streken, Rusland, Tartarije; het tweede die naar Indië en het Oosten; het derde en grootste de reizen naar de nieuwe wereld.

hun consuls in Damascus, bedreigen den koning van Algiers, en verkrijgen privileges van den sultan van Turkije.

Deze handelsgrootheid wordt duur gekocht; tienduizenden lieten hun leven in den strijd tegen de Spanjaarden en Indianen, in de gevangenissen der Inquisitie, in de mijnen van Peru, de woestijnen van Azië, de Poolstreken. Maar de handelsvloot en de oorlogsvloot groeiden aan en de macht ter zee nam toe.

Ook de macht van Philips II echter nam steeds toe. Na den dood van Sebastiaan, koning van Portugal, eischte Philips de kroon van dit land op. Toen deze eisch werd afgewezen, veroverde Alva de kroon voor Philips, in twee maanden tijd. Het reusachtige Portugeesche rijk: groote deelen van de Afrikaansche kust, de kust van Indië, de Indische eilanden, Brazilië, kwamen in de macht van Spanje. Zijn rijkdom en macht werden verdubbeld.

Toen besloot Philips Engeland aan te vallen om met één slag een einde te maken aan de opkomende macht van Engeland ter zee, zoowel in Europa, Amerika als Indië, aan het Protestantisme in Engeland en aan den steun dien Elisabeth gaf aan den opstand in de Nederlanden.

Te meer nog werd hij hiertoe aangevuurd, toen in 1586 Drake met een vloot van 25 schepen naar West-Indië voer, de kusten der eilanden San Domingo en Cuba en van Florida plunderde, en met enormen buit terugkeerde. En toen hij in 1587 met een kleine vloot de haven van Cadix binnenzeilde, de pakhuizen en schepen verbrandde, en Corunna bestormde.

De toebereidselen in Spanje werden verhaast, een landingsleger op de Vlaamsche kust bijeengebracht, en de vloot zeilde uit. Op 19 Juli 1588 kwam zij in het gezicht der Engelsche kust, honderd-twee-en-dertig oorlogsschepen sterk, met vijfentwintighonderd kanonnen, achtduizend matrozen, tweeëntwintigduizend soldaten.

Toen zeilde de veel kleinere Engelsche vloot, voor een groot deel bestaande uit kaper- en handelsschepen, uit, en viel aan, terwijl de Nederlandsche vloot Parma

in Vlaanderen tegenhield. Meer dan een week duurde het vechten. Elken dag werden er Spaansche schepen tot zinken gebracht, terwijl de Engelschen weinig verliezen hadden. Eindelijk besloten de Spanjaarden te vluchten, om Engeland heen. Maar stormen grepen hen op de lange vaart, wrakken en lijken bedekten de Schotsche en Iersche kusten; slechts 50 schepen kwamen in Spanje terug.

Tengevolge van dezen strijd ontviel Frankrijk aan Spanje en werd de onafhankelijkheid der Nederlanden verzekerd. Met de overwinning van Engeland en Holland begon de ondergang van Spanje's macht ter zee.

Deze geheele verandering in Engeland viel samen met Shakespeare's jeugd. Bij de vernietiging der Spaansche vloot was hij vierentwintig jaar.

Engeland was door dit gevecht een wereldmacht geworden, gelijkwaardig aan de grootste. De dageraad van zijn opperheerschappij ter zee was aangebroken. Van nu af doorkliefden Engelsche schepen zoowel den Atlantischen als den Stillen en den Indischen Oceaan. Maand na maand brachten zij enormen buit of handelslading naar Londen.

Met de bekeering van Hendrik IV tot het Katholicisme, die evenwel vrijheid van godsdienst toestond, hield de burgeroorlog in Frankrijk op. Philips kreeg ook daar een tegen hem opgewassen tegenstander, die de onafhankelijkheid der Nederlanden zou beschermen. Engeland was vooreerst van buitenlandsche gevaren vrij.

Maar ook binnenslands was de groei van Engeland gunstig voor den bloei van Shakespeare's kunst. Koningin Elisabeth was erin geslaagd, vrede en orde in haar rijk te herstellen. Terwijl de geheele wereld in vuur en vlam stond, in Rome en Madrid de auto-da-fé's opvlamden, de Inquisitie in de Nederlanden de bevolking tot opstand bracht, Frankrijk door burgeroorlogen werd verscheurd, bleef Engeland rustig.

Elisabeth had begrepen dat het Protestantisme, in zijn gematigden vorm, nog half katholiek, een gods-

dienst dus met welken ook de adel in zijn nieuwen half burgerlijken vorm tevreden kon zijn, het geloof was dat Engeland het meest rust zou geven. Zij had dat instinctief en door ervaring gevoeld, want zij zelve was niet godsdienstig. En in deze opvatting van dit Protestantisme had zij gelijk. Het Protestantisme in zijn zuiversten vorm, in den vorm van Calvinisme, was een godsdienst der burgers, vooral van den opkomenden middenstand. Het Katholicisme die van het grondbezit. Toen nu de adel voor een groot deel burger werd, maar niet geheel, was de den adel het meest passende godsdienst een gematigd Protestantisme, nog gedeeltelijk, in vormen van eeredienst vooral, aan het Katholicisme gelijk.

Uit het juiste, instinctieve begrip of gevoel hiervan had Elisabeth in haar regeering de taktiek gekozen om de beide uitersten, vurig Katholicisme en calvinistisch Puritanisme, niet te dulden of zich althans zooveel mogelijk tegen beide te verzetten. Naar haar voorzichtigen aard deed zij dat zeer geleidelijk: haar eerste raadgevende lichamen waren half protestant, half katholiek. En de katholieke bisschoppen behielden hun zetels. Langzamerhand zocht ze er de eersten uit, en verwijderde de anderen, tot zij zich later, door fanatieken tegenstand, gedwongen zag fellere maatregelen te nemen.

Het gelukte haar, zoowel den opstand van de katholieke Lords uit het Noorden, van Norfolk, de Cliffords, de Nevilles, de Percies neer te slaan, als de al te ijverige puriteinsche ijveraars, zooals den aartsbisschop Grendal en later den Presbyteriaan Cartwright te bedwingen. Zelfs wanneer de meerderheid in het Parlement calvinistisch was, wist zij al te grooten puriteinschen ijver te voorkomen of tegen te werken. Slechts bij hooge uitzondering door toepassing van de doodstraf. Alleen bij de nadering van den oorlog met Philips werd zij strenger tegen de Katholieken, maar zelfs toen werden alleen priesters, die betrapt werden op verraad, ter dood gebracht.

Zoo was tijdens Elisabeths regeering de vervolging om het geloof zoo goed als opgehouden. Vrijheid van

openbaren eeredienst was niet toegestaan[1)], vrijheid van geweten wel.

In de eerste jaren van haar regeering, de jaren van Shakespeare's jeugd, jongelingschap en eerste mannelijkheid was er burgerlijke en godsdienstige orde in het land en afkeer van bloedvergieten. Het grootste deel van de bourgeoisie, van den middenstand en den adel aanbad Elisabeth. Alles versterkte die vereering; de welvaart in Londen, de hernieuwing der steden, het verrijzen op het land van de overtalrijke paleizen van den adel. De kooplieden van Londen plaatsten haar standbeeld in het midden van de beurs.

Onder de regeering van Elisabeth nam de rationeele bebouwing van het verbeurdverklaarde grondbezit der kerk door de kroon, den hoogeren en lageren adel, de burgers, de boeren, die het hadden opgekocht of aan wie het vervallen was, snel toe. Vooral in het Zuiden en Oosten van Engeland. Niet alleen werd, ondanks de ontzaglijk groote omzetting van bouw- in weiland, de binnenlandsche behoefte aan koren op deze wijze gedekt, er konden nog groote hoeveelheden worden uitgevoerd, o.a. in sterke mate naar Spanje en Portugal.

Toen Elisabeth aan de regeering kwam, doorkruisten groote benden bedelaars en landloopers, meest onteigende boeren, het land. Aan het eind van haar regeering waren zij verdwenen. Niet alleen de wreede straffen en de armenwetten, ook de groeiende nijverheid en handel hadden hen doen verdwijnen.

Hoezeer de kaapvaart, onderdeel van den handel, bloeide, blijkt hieruit, dat in een paar jaar achthonderd Spaansche schepen werden buitgemaakt.

Elisabeth legde zoo weinig mogelijk en zoo laag mogelijke belastingen op. Gedwongen leeningen moest zij soms sluiten, maar zij betaalde ze altijd terug.

Talrijke handelmaatschappijen werden met haar steun opgericht.

1) De Brownisten, de voorloopers der latere Independenten, gingen uit eigen beweging heen, toen het bijwonen van den dienst in de Anglicaansche kerk verplicht gesteld was. Zij weken eerst uit naar Holland, later naar Amerika.

De Engelsche edelen, de burgerij en de middenstand dachten terug aan de vreeselijke burgeroorlogen, den strijd der Rozen, van Lancaster en York, nog niet lang, en aan de vervolgingen om het geloof, nog zoo kort, slechts tien jaar geleden, zij dachten aan al wat overzee plaats vond, op het vasteland, en vergeleken dat met den toestand waarin zij leefden, met den toenemenden handel, de nijverheid, de welvaart, den rijkdom.

En toen kwam daar ten slotte de overwinning op Spanje, de aanbrekende heerschappij ter zee, het bewijs van de juistheid van Elisabeth's staatkunde op ieder, ook op religieus gebied.

Philips had gehoopt op de Engelsche Katholieken, vooral na de vervolging waaraan de priesters bij zijn nadering hadden blootgestaan. Maar de katholieke adel, zoo goed als de protestantsche, rustte eigen schepen tegen de Armada uit, en over het geheele land was er niet één weigering om te vechten.

Elisabeth's wijs beleid had voor haar volk de Nederlanden en Frankrijk als een krijgsschool benut, zij beschikte over een geoefend leger. Nu liep bovendien de geheele bevolking te wapen, of bood zich aan.

Het Engelsche volk had ingezien dat de overgang van het feodale naar een handeldrijvend, industrieel en zeevarend Engeland noodzakelijk was. Zij stonden allen, adel, burgerij, middenstand en het lagere volk eensgezind om háár, onder wie het begin van dien overgang geschiedde, en die dat begin had mogelijk gemaakt. De twisten, de burgeroorlogen, die zouden ontstaan als de overgang moest worden doorgezet en voltooid, waren nog verre.

De geestelijke wereld werd niet minder een nieuwe dan de stoffelijke. De Grieksche en Romeinsche litteratuur kwamen veel later in Engeland dan op het vasteland. Het weinige dat er was, had de Reformatie verdreven, maar nu kwamen zij. Bijna alle groote schrijvers werden vertaald vóór het einde der 16de eeuw, ook Homerus[1]. De werken van Ariosto, Tasso, Boc-

(1) In 1581 worden de tien eerste boeken van de Ilias door Asham vertaald, die ze aan Elisabeth voorlas; in 1616 verschijnt een volledige uitgave van Chapman.

caccio en Petrarca werden veel gelezen. Een eigen litteratuur naar die voorbeelden kwam op. Scholen voor de middenklasse werden overal opgericht. De universiteiten en de ‘grammarschools’ bloeiden. De Bodleian Library werd opgericht en twee nieuwe Colleges aan Oxford toegevoegd. Het kunnen lezen en spreken van Latijn was het streven van alle opvoeding[1)].

Het wemelde van reisbeschrijvingen van tochten naar de nieuwe wondervolle landen. De oude kronieken der Engelsche geschiedenis werden uitgegeven. De ontdekkingen van Copernicus werden door Galileï en Kepler bekend. Francis Bacon legt den grondslag voor de moderne wetenschappelijke methode. Gilbert, lijfarts van Elisabeth, behandelt voor het eerst wetenschappelijk het vraagstuk van magnetisme en electriciteit. Als vertalers werkten Harrington, Holland, Saville en North; Engeland had admiraals als Howard, Frobisher, Hawkins, Grenville, Drake, Raleigh, Cavendish en Cumberland; generaals als Essex, Willoughby, Grey, Norris, Vere en Williams; kooplieden als Gresham, den stichter der Londensche beurs; dichters als Spenser en Shakespeare.

En Engeland was één. Eén machtig land. De tijd van splitsing in graafschappen en hertogdommen met elk hun eigen candidaat voor den troon was of leek voorbij. Ingesloten en verdedigd door de zee was het veilig en van binnen één. Met een vorstin, die met vaste hand de teugels hield.

1) Sir J. Elyot, pedagoog uit den tijd van Hendrik VIII, raadt aan, de kinderen op te voeden tusschen Latijn sprekende volwassenen, zoodat ze op hun zevende jaar de taal eenigszins meester zijn. Dan moeten zij de kinderkamer verlaten en begint de studie van het Grieksch. Zij leeren eerst Aesopus, dan Lucanus, Aristophanes, Homerus, Vergilius, Hesiodus. Met het dertiende jaar zouden dan komen de logica, rhetorica, cosmografie, geschiedenis; Strabo, Xenophon, Quintus Curtius, Tacitus en Livius moeten dan bestudeerd!
Als ontspanning noemt hij tennis, worstelen, hardloopen, zwemmen, het gebruik van zwaard en degen, het springen en paardrijden, schaken en boogschieten.

Het was alleen het lagere volk, de uitgezette boeren, de landloopers, bedreigd met armhuis of galg, de arme boeren en de gezellen in handel en industrie, die het niet goed hadden. Maar wie van de hoogere standen bekommerde zich daarom?

Er was één natie, er was nationalisme: de vaste bodem voor elke bourgeoisie en voor al haar geestelijke uitingen. In de eerste plaats ook voor de kunst. De ééne natie, de bodem zonder welken groote poëzie onder de bourgeoisie niet kan bestaan. Evenals communistische kunst niet kan bestaan zonder internationalen bodem, zoo de burgerlijke niet zonder nationalen.

Onder deze klasseverhoudingen werd Shakespeare geboren. Deze klasseverhoudingen, gevolg van de ontwikkeling van den landbouw, den groothandel, den wereldhandel en de industrie - toen nog zoo goed als alleen handwerk - bepalen zijn werk geheel. Dit werk wordt er volkomen door begrepen.

Adel en burgerij hadden in de spanne tijds van zijn jeugd, van zijn jongelingschap en van het eerste en grootste deel van zijn manbaarheid dezelfde belangen.

Zij waren beide handelaars, zij wilden beide nog grooter handelaars worden, zij waren beide kapers of zeevarenden of reeders, zij wilden beide dat Engeland oppermachtig zou worden op zee, Amerika en Indië zou plunderen, koloniën zou stichten. Zij hadden beide dezelfde belangen bij den landbouw en de industrie. Rijke productie hiervan moesten zij beide willen.

Beide ook wilden zij gedurende den tijd van Shakespeare's leven het ééne koningschap, dat Engeland machtig maakte.

De adel had het Hooger-, de burgerij het Lagerhuis. De burgerij had politieke macht evenals de adel, hoewel minder. Maar voorloopig wilden zij in het algemeen hetzelfde.

De komende rijkdom was voor beide. Beide wilden hun deel. Maar het meest zouden zij krijgen als zij elkander hielpen.

Op het gebied van den godsdienst, hemelsche uitdrukking van hun belangen, waren zij het in het algemeen eens. Geen Katholicisme, geen te streng Calvinisme. Wel waren er vele sectariërs aan beide kanten, de zaden voor twist en burgeroorlog waren er. Maar zij waren nog klein en te weinig in aantal voor splitsing. Het gemeenschappelijk belang overheerschte ver.

Shakespeare bracht zijn jeugd en jongelingschap en zijn eerste mannenjaren door in een tijdperk zonder klassestrijd der twee groote klassen, adel en bourgeoisie.

Er was algemeen belang: opkomst, nieuwe rijkdom, nieuwe werelden voor beide toegankelijk. Dus vrede, wapenstilstand. De geheele wereld opende zich voor beide klassen.

En dit waren in Shakespeare de gevolgen:

Ten eerste, hij kreeg beide klassen lief, de groote burgerij en den adel. Zelf uit de kleine burgerij, stond zijn hart open voor beide, was hij onpartijdig. Hij zag beide en vond ze beide schoon. Maar daar de adel burgerlijk, de burgerij niet adellijk werd, daar de economische ontwikkeling in de richting van den handel ging, werd zijn geest burgerlijk.

Ten tweede, hij had geen godsdienst. Want hij was niet onder den druk van één klasse. En geen der klassen die er op aan kwamen, die beteekenis hadden voor hem, - niet dus de lagere standen, de kleine burgers, werklieden, boeren en bedienden, - was in nood door een andere klasse.

Hij zag beide klassen als menschen, beide even goed, even machtig. Hij zag ze natuurlijk, als kinderen der natuur. Waar geen verdrukking is, is ook geen God. Een God kende hij niet.

Ten derde, alle menschen waren, voor hem, zonder idealen. Want de algemeene toestand der menschen was in deze maatschappij goed.

Ten vierde, de menschen die er voor hem op aankwamen, koningen, die eigenlijk ook edelen waren, edelen, groote burgers, waren gelijke wezens, beide machtig, beide machtiger in de toekomst. Hij zag ze als gelijken. Ze verschilden alleen door hun hartstochten.

Het gevolg van deze vier verschijnselen was dus, dat hij beide klassen schilderde in zijn werken, onpartijdig, objectief, wetenschappelijk om zoo te zeggen.

Dat hij ze schilderde zonder godsgeloof, noch in hen, noch in hem.

Dat hij ze schilderde zonder idealen.

Dat hij ze schilderde alleen in hun hartstochten. De botsing van hun hartstochten en niets anders.

Hier moeten terstond twee dingen bijgevoegd worden.

De lagere klassen schildert hij niet onpartijdig. De kleine ridders zijn bespottelijk, de kleine burgers belachelijk, de handwerkers en boeren en bedienden zijn zotten[1)].

1) De stukken van Shakespeare zijn vol spot over de bedienden; met uitzondering van den trouwen rentmeester van Timon van Athene en Orlando's getrouwen Adam, zijn Shakespeare's bedienden, hoewel soms geestig, meestal onnoozel, dom, sluw; diefachtig in Coriolanus, twistziek en heftig in Romeo en Juliet. Slechts in the Taming of the Shrew en den Koopman van Venetië schijnen zij de makkers en vertrouwden van hun meesters te zijn. In Driekoningenavond is de rentmeester pompeus en bemoeiziek en zijn de bedienden zijn gezworen vijanden.
Bij Sir J. Harrington, Nugae Antiquae, vinden wij een opgave van de reglementen die voor de bedienden golden. Zij geven een goed beeld van het innerlijk bestuur van een heerenhuis op het land. Daar zijn aangegeven de boeten, 18 in getal, voor kleine verzuimen of vergrijpen, als het openlaten van een deur, het uiten van een vloek, in bed zijn na zes, of nog op zijn na tien uur, voor het zich vertoonen in een gescheurd hemd, voor losse veters, enz. enz.
Een zeer tweeslachtige positie had in het huishouden van Elisabeth's tijd ook de ‘chaplain’, de geestelijke. Bij de heeren genoot hij eenig respect, om zijn beroep, bij de bedienden werd hij veracht om zijn slordigheid of armoede. De arme geestelijke, die tevens gouverneur was van de kinderen, ‘sliep op een brits aan het voeteneinde van zijn meester, zat beneden het zout aan de tafel, kreeg nooit meer dan één schoon bord, waagde het zelden zijn leerlingen te slaan, en kreeg per jaar 5 Marken’. Dit beeld geven ons Beaumont en Fletcher, in The Scornful Lady.
Te oordeelen naar de figuren van Sir Olivier Martext en Sir Hugh Evans, waren de dorpsgeestelijken in Shakespeare's dagen geen groote lichten. Wanneer hij een idealen priester geeft, gaat hij terug naar vroeger dagen, als in Romeo and Juliet, en de Two Gentlemen of Verona.

Maar dit waren ook niet de menschen die hij schilderde. Zij dienden slechts om relief te geven aan de grootere, de wezenlijke menschen.

En ten tweede: Shakespeare hield meer van den adel dan van de burgers. Hij heeft de groote bourgeoisie zeer schoon geteekend, maar dan toch liefst in het buitenland. En zelfs dan zóó, dat men bij Antonio, Bassanio, Gratiano en Portia toch twijfelt of het niet misschien toch adellijken zijn.

In werkelijkheid is Antonio een koopman die bijna edelman is. Gratiano en Bassanio zijn edelliedendie bijna koopman zijn. Echte typen van wat ik boven over de gelijkwording dier klassen in Engeland zeide.

Shakespeare heeft den adel het meest lief. In zijn tijd had die nog wel de oude ridderlijke eigenschappen, maar zij verdwenen. De strijd tusschen de adellijke huizen had opgehouden. Engeland was één geworden. De adel werd burgerlijk, geld werd hoofdzaak voor velen, en handel. Niet meer het grondbezit en het boerenbedrijf, dan als middel daartoe.

Maar Shakespeare had den adel lief zooals hij geweest was. Daarom zag hij terug, is zijn geheele werk één terugzien naar de oudheid en de middeleeuwen. Alleen ‘Hendrik VIII’ vormt een uitzondering, al van zeer jongen datum, van een nieuwe wereld: het heeft dan ook een anderen toon, stijl, ja zelfs een ander rhythme[1)].

Dit altijd omzien naar het verleden, naar de ridderklasse en de koningen van alle volken, naar het grondbezit, heeft, in verband met zijn niet zien van de noodzakelijke overwinning der bourgeoisie, van haar ideale, haar historische taak, haar brengen aan de wereld van de heerschappij over en de kennis van de natuur - wat Aeschylus en Dante ten deele wèl zagen - toch, ondanks Shakespeare's liefde voor beide klassen, een eigenaardigen trek in hem teweeggebracht, die door

1) De uitgang in het vers bij Shakespeare is gewoonlijk mannelijk, met den klemtoon op de laatste syllabe. In Hendrik VIII is het slot van het vers gewoonlijk vrouwelijk, met den klemtoon op de voorlaatste syllabe.

velen is opgemerkt, maar door niemand in haar oorzaak blootgelegd. Dit is zijn overheerschende melancholie, de stille zachte weemoed, die op zooveel plaatsen in zijn werk verschijnt. De afwezigheid, ondanks zijn enorme kracht, van alle echte vreugde. Dit is een klasseverschijnsel. Wanneer er geen klasse-ideaal is, is de burgerlijke wereld voor een diepen beschouwer als hij, zonder het echte juichen. Hoe anders ook hierin, dan Dante en Aeschylus!

Shakespeare hield niet zooveel van den nieuwen, geldverdienenden adel als van den strijdenden. Deze laatste, in zijn hartstochten, boeide hem meer.

Toch heeft hij ook wel burgers lief. Het schoonste voorbeeld van hen dat hij geeft is Antonio, de Koopman van Venetië. Hij beschrijft zoo prachtig hun gaan langs de wegen, als hij de schepen op den Oceaan met hen vergelijkt:

> Your mind is tossing on the ocean,
> There, where your argosies with portly sail,
> Like signiors and rich burghers on the flood,
> Or as it were the pageants of the sea,
> Do overpeer the petty traffickers,
> That curtsey to them, do them reverence,
> As they fly by them with their woven wings.
> (24)

Hij teekent hen op burgerlijke wijze. Als eenzame, losse individuen voor wie het gevoel hoofdzaak is. Ook Portia als advocaat is een burgeres.

Blijkbaar hield hij veel van hen. Maar niet zooveel als van de koningen, de antieke en middeleeuwsche. En van hùn wereld, hun goden, hun elfen en feeën.

Shakespeare heeft een ongeloofelijk fijn gevoel voor vrouwen. Met heel weinig, met fijne trekken teekent hij hun teederheid, liefde, opoffering. Nooit heeft een dichter een schaar van zóó schoone vrouwen geschilderd, zóó individueel, zóó fijn, zóó teeder. Dat had nooit een dichter van den middeleeuwschen adel kunnen doen. Daarvoor moest men individualist wezen.

Maar hoewel hij den adel meer lief heeft dan de burgerij, hij heeft ze toch als burger lief. Hij, zelf burger, zelf individualist, schildert zijn adel als individualisten. Men heeft hier weer dat wondere verschijnsel der burgerlijke poëzie, dat zij haar vormen zoekt in oude tijden, haar inhoud in den eigen tijd, dat zij personen uit oude tijden als burgers voorstelt. Zooals Aeschylus met zijn goden en heroën had gedaan, zooals Dante met zijn schimmen uit alle tijden, zoo deed Shakespeare met den adel.

De enorme kracht van Shakespeare is dit, dat hij, levend in een overgangstijdperk, van de feodale maatschappij naar de burgerlijke, juist leefde in den tijd dat zij elkaar in evenwicht hielden. De adel werd burgerlijk, was het voor een groot deel, de burgerij was machtig, kon niet meer verdrukt worden, maar vocht nog niet voor de opperste almacht.

Tusschen de regeeringen van Hendrik VIII en Mary, en die van Jacob I en Karel I was er een tijd van stilstand, van evenwicht in den klassestrijd. Van die periode van wapenstilstand heeft, zou men kunnen zeggen, Shakespeare gebruik gemaakt. Zij vormt zijn wezen. Hij behoort tot beide klassen.

Shakespeare laat ook zoo prachtig die echte eigenschap der burgers, de vaderlandsliefde zien. Hij is zoo blij dat Engeland één is. Dat immers gaf het geluk, dat gaf de waarborgen voor de toekomst aan burgerij en burgerlijken adel.

Een beroemd voorbeeld hiervan is in ‘King Richard III’, in de vijfde acte, vijfde scene, de slotregels van Richmond:

> Inter their bodies as becomes their births.
> Proclaim a pardon to the soldiers fled
> That in submission will return to us;
> And then, as we have ta'en the sacrament,
> We will unite the white rose and the red: -
> Smile Heaven upon this fair conjunction,
> That long has frowned upon their enmity! -
> What traitor hears me and says not Amen?

England has long been mad and scarred herself;
The brother blindly shed the brother's blood,
The father rashly slaughtered his own son,
The son, compelled, been butcher to the sire;
All this divided York and Lancaster,
Divided in their dire division. -
O! now let Richmond and Elisabeth,
The true succeeders of each royal house,
By God's fair ordinance conjoin together!
And let their heirs - God if thy will be so -
Enrich the time to come with smooth-faced peace,
With smiling plenty, and fair prosperous days!
Abate the edge of traitors, gracious Lord,
That would reduce these bloody days again,
And make poor England weep in streams of blood!
Let them not live to taste this land's increase,
That would with treason wound this fair land's peacel
Now civil wounds are stopped, peace lives again:
That she may long live here, God say Amen!
(25)

Een andere plaats is in ‘Hendrik VIII’, V, 5, de woorden die Cranmer tot den koning spreekt, bij den doop van Elisabeth:

She shall be lov'd and fear'd: her own shall bless her;
Her foes shake like a field of beaten corn
And hang their heads with sorrow: good grows with her.
In her days every man shall eat in safety
Under his own vine what he plants; and sing
The merry songs of peace to all his neighbours.
God shall be truly known; and those about her
From her shall read the perfect ways of honour,
And by those claim their greatness, not by blood.
(26)

Die vaderlandsliefde inspireert hem tot het schrijven van de reeks van acht van zijn grootste werken: de opeenvolging der Engelsche koningen, de strijd der Roode en Witte Roos, de éénwording van Engeland, alles culmineerend in Elisabeth's regeering.

Ook dát had nooit een feodaal dichter kunnen schrijven. Want voor den feodalen adel was juist de split-

sing in hertogdommen, graafschappen etc. het hoogste ideaal. Niet de eenheid van de natie of van den staat.

En Shakespeare geeft alles objectief. Hij heeft geen voorkeur, geen idealen. Hij dweept niet met een hemelsch of aardsch doel. Hij dweept alleen met de werkelijkheid. Deze is hem genoeg. Er is niets anders. Zij is het heerlijke, volkomene. Dit kwam zooals wij zeiden uit de positie der bourgeoisie voort.

Een vooroordeel, een God en een ideaal hoefde hij niet te hebben. Want de toestand was goed zooals hij was, onderdrukking was er niet. Waarom zou hij een vooroordeel hebben? Een feodaal? Maar de groote bourgeoisie was zeer goed. Zie eens haar daden ter zee, in de wereld! Een burgerlijk? Maar de adel was voortreffelijk. Zie de fijnheid, de kleeding, de woningen, hoor de taal. Alles vol van nieuwe verfijning en cultuur. Zie de daden van beiden. In Engeland, op de Noordzee, in de Nederlanden, Frankrijk, Duitschland, op de oceanen, in Azië, in Amerika! De daden beslissen. Beiden waren goed, het was een heerlijk schoone wereld, wel vol strijd, maar alleen van hartstochten. En hartstochten zijn zuiver menschelijk, en in allen aanwezig, en in den grond in allen gelijk. En wat is er schooner dan botsing van hartstochten?

Zoo heeft Shakespeare in zijn prachtig, eindeloos prachtig werk niets gegeven dan koningen en burgers en edelen en hunne vrouwen, in hun karakters en hun hartstochten, en de botsingen dier hartstochten en karakters.

Natuurlijke menschen, zooals de natuur hen had geschapen: toornig, wild, zacht, droomend, wellustig, goed, kwaad, heerschzuchtig, fantastisch, melancholisch, edel, verheven, grootsch. En zoo voort, en zoo voort, in oneindige schakeering.

Shakespeare is, vanuit het specifieke standpunt der bourgeoisie gezien, de grootste burgerlijke dichter. Want hij is de volkomen individualist. Zijn personen zijn alle zuiver individualist, zij worden alleen door hun hartstochten geleid. Zij staan dus waarlijk geheel op zich zelf. Dit is het wat de burgerlijke maatschappij van de

menschen maakt. Zij hebben noch godsdienst, noch ideaal. Zij zijn alleen zich zelve.

Shakespeare is daarom zoo ontzaglijk groot, omdat hij die beelden, die typen van menschen in zulk een eindeloozen rijkdom heeft voorgesteld. Zóó rijk, dat men bij het lezen meent dat hij de rijkdom der aarde evenaart. En ook omdat hij die botsingen der hartstochten heeft voorgesteld in zulke prachtige combinaties en modulaties.

Shakespeare gelijkt in wezen op zijn tijdgenoot Bacon. Wat deze was in de wetenschap is Shakespeare in de kunst. Beiden erkennen niets dan de werkelijkheid, geen dogma, geen filosofie, geen godsdienst, geen ideaal. De werkelijkheid in haar botsingen. Bacon de botsingen der stof, der lichamen; Shakespeare die der zielen en hun hartstochten. De ervaring daarvan is bij Bacon: de wetenschap, bij Shakespeare: de kunst.

In het werkelijk en wezenlijk der bourgeoisie meest eigen streven: de afbeelding van den alleenstaanden mensch zóó als de burgerlijke maatschappij hem maakt, zonder eenig bijmengsel meer van een anderen tijd - want de elfen en geesten kan men daar nauwlijks toe rekenen, zij zijn ook natuurlijk, speelsche geestjes, zeer individueel - zonder eenig feodalisme of stamgevoel of neiging tot communisme, zonder godsdienst of maatschappelijk ideaal, is Shakespeare de meest volkomen burgerlijke dichter.

Het onderscheid met Aeschylus en Dante bestaat hierin: Aeschylus heeft de gevoelens en aandoeningen der burgers voorgesteld in de prachtige sagen van de Grieksche stammen afkomstig. Er is dus in deze personen, goden en helden een groote, breede natuurklank, alsof zij uit de natuur, van de velden en bergen en zeeën komen. Dit komt door het agrarisch karakter der Grieksche maatschappij. Het zijn burgers die men hoort, in hun breed uitspinnen en uitbazuinen van de eigen gevoelens, in hun déze de hoofdzaak vinden; maar toch tegelijk wezens, komend uit de vrije, groote natuur.

Men voelt de weiden en velden en bergen en zeeën als hun moeder, hun oorsprong. Aeschylus geeft zijn burgers als helden in de natuur.

Dat hebben Dante en Shakespeare niet meer. Shakespeare slechts, waar hij de elfen laat optreden, of zijn personen in de bosschen laat vluchten, maar niet als algemeen karakter.

Maar Aeschylus geeft het als eindelooze kracht. Zijn helden zijn de jonge burgers, voor het eerst op aarde, in Europa verschenen, pas en frisch en groot en machtig, door de overwinningen bij Thermopylae, Salamis en Marathon.

Dante geeft de gevoelens, de aandoeningen, de hartstochten, de begeerten der burgerij, die, hoewel zeer machtig, nog door den adel en het grondbezit gedrukt wordt. Zij voelt zich niet thuis op de wereld. Haar nood is groot. Haar macht geweldig, maar niet voldoende. Daarom verlangt zij naar een ander, beter leven. Daarom heeft zij idealen, groote begrippen van hoe het zou moeten zijn, diepe ethiek en filosofie.

Maar dat beeld geeft Dante met een moed en kracht, met een uithoudingsvermogen, met een lijden, met een diepe vreugde over alleen-geestelijk en zedelijk geluk, met een liefde voor het allerhoogste bestaan der bourgeoisie, in de vrouw, in de gemeenschap, in het zelfzijn, met een verlangen en een almachtig streven en een strijd daarvoor, zooals nooit een burgerlijk dichter heeft gedaan.

Dante geeft het beeld van de opstrevende bourgeoisie, opstrevend tegen duizend gevaren en onderdrukkingen. Shakespeare geeft de hartstochten der bourgeoisie zooals zij was toen zij zich volkomen zeker van haar zaak voelde, zeker van de macht, zeker van de heerschappij ter zee, van de heerschappij over de wereld. Hij geeft ze vechtend, hatend, minnend, hij geeft ze tegenover elkaar staand, maar in hun geheel vast, en zeker van de overwinning. Zij hebben geen hulp van God noodig. Zij zullen het zelf doen. Zij zullen alléén met hun geest en lichaam, met hun hartstochten, alles bereiken.

Ook Shakespeare geeft dat beeld met een kracht, met een alles - zoowel de wereld van buiten als van binnen - omvattende kracht, zooals nooit in de wereld een burgerlijk dichter heeft gedaan.

Aeschylus ziet den vrijen burger. Nog wel beheerscht door Goden, maar ook dat zijn Natuurgoden, machtige menschen. Hij ziet ze ook beheerscht door het Lot. Maar de mensch zal eenmaal én Goden én Noodlot overwinnen. Door zijn verstand!

Dante ziet den vrijen burger, strijdend voor de vrijheid, den wordenden burger, die enorme idealen heeft van vrijheid en burgerschap.

Shakespeare geeft hem als wie zijn doel vlak voor oogen ziet, en weet dat hij het bereiken zal. Hij geeft hem rustig, zooals hij is.

Aeschylus' poëzie geeft de jeugd der burgerij.

Dante haar naar haar toekomst worstelende jongelingschap.

Shakespeare haar rijp en volwassen wordende mannelijkheid.

Alle drie zijn zij schoon, wonderschoon. Men zou niet weten wien te kiezen. Zij zijn de drie grootste dichters der bourgeoisie. Met Homerus samen zijn zij de grootste dichters der wereld.

Homerus overtreft de anderen nog door grootschheid, eenvoud, adel.

En dit is ook geen wonder, want de kracht van het grondbezit, dat zelf voor zich zelven vecht, en óók nog zelf werkt, is toch in zijn hoogste uiting grootscher, eenvoudiger, edeler dan de kracht van het geld, van het kapitaal.

Ik wil hier nog eenige bijzondere eigenschappen noemen, die deze drie grootste dichters met elkaar gemeen hebben.

Ik wil ze noemen omdat de communistische dichter, die het proletariaat wil gaan bezingen, er veel uit leeren kan.

Wanneer wij de omstandigheden, d.i. de maatschappij, de klasse, de productiekrachten en verhoudingen be-

zien, waaronder deze dichters opkwamen, dan treft ons een groote overeenkomst. Deze allergrootsten kwamen allen op in een tijd van opkomst der burgerij, in een tijd van heftigen strijd om de macht. Niet in een tijd van volkomen bloei.

Aeschylus gedurende den strijd tegen de Perzen, Dante in den heftigen strijd tegen den adel om de nieuwe staatsregeling, Shakespeare in den strijd tegen het overmachtig Spanje. De twee eerste dichters deden zelf mee in den strijd.

Men kan elk dier drie groote strijden revoluties noemen, want zij waren alle tegen het grondbezit, d.i. tegen de oude maatschappijvorm gericht. Tegen het Perzische, het Italiaansche, het Spaansche grondbezit, dat toen nog wereldmacht was. Wanneer men den strijd internationaal beschouwt, en dat behoort men te doen bij de wereldworsteling tusschen grondbezit en bourgeoisie, dan waren al deze groote strijden revoluties.

Het blijkt dan dat strijd en revolutie, als ze gevoerd worden door de opkomende klasse tegen eene die gaat verdwijnen, de beste voedingsbodem zijn voor de allerhoogste kunst.

Zoo zal ook ongetwijfeld, wanneer de communistische revolutie het tijdperk van voorpostengevechten en schermutselingen, waarin zij nu nog verkeert, voorbij is, wanneer arbeidersraden en bedrijfsorganisaties overal zullen zijn opgericht en de wezenlijke strijd begint, krachtige poëzie ontstaan.

Nog in een derde punt stemmen de drie heerlijke zangers met elkander overeen: zij gaan allen in het afbeelden van hun klasse tot het uiterste. Tot de hoogste hoogte. Elk op zijn wijze. Zij hebben allen gemeen: het willen afbeelden van het individu, vrij en los van alle anderen. Maar zie hoe, door welke geestelijke techniek, zij hierin slagen!

Zij bestudeeren niet de werkelijkheid om zich heen en beelden die af. In geenen deele. Zij stellen zich voor: hoe zou een volkomen vrij mensch spreken en handelen als hij in dien en dien toestand was? En dan denken zij hem zich tot in de alleruiterste krachten van zijn per-

soonlijkheid, zijn karakter, zijn hartstochten, en vragen verder naar geen werkelijkheid, dan die in hun visioenen en fantasie is.

Zoo deed Aeschylus. Hij stelde zich zijn burgers, zijn onafhankelijke wezens, als helden der sagen voor. Hij dacht zich hun gevoelens en hartstochten tot het uiterste gespannen, tot de hoogste hoogte, tot de grootste schoonheid. En dan beeldde hij Orestes af, of Agamemnon en Klytemnestra, of Prometheus. Hij liet ze hun gevoelens uitbazuinen van de scène, van het tooneel, tot op de allerhoogste hoogte en vroeg nooit naar de werkelijkheid.

En Dante? Hij plaatste zijn burgers in Hel, in Vagevuur en Hemel, als engelen, duivelen, schimmen van koningen, keizers, edelen en burgers. Als helden uit den Bijbel en de oude Grieksche sagen. Als God en Satan zelf. En hij stelde ze voor en liet ze spreken en handelen en lijden in de uiterste spanning van hun deugden en ondeugden. En hij vroeg nooit naar de werkelijkheid, of menschen in werkelijkheid wel zóó spraken en er zoo uitzagen en zoo handelden.

En Shakespeare, de meest realistische der drie, die het dichtst bij de werkelijkheid staat? Neem welke passage gij wilt, waar zijn wezenlijke helden en heldinnen optreden, zijn koningen en ridders en edelvrouwen en groote burgers en burgeressen - niet zijn gepeupel, niet zijn kleine burgers, niet zijn boeren, die hij slechts als relief, als repoussoir van deze zijn lievelingen gebruikt - neem welke passage gij wilt!

Ik sla het boek open en neem het eerste vers waar mijn oog op valt:

> Now is the winter of our discontent
> Made glorious summer by this sun of York;
> And all the clouds that lour'd upon our house
> In the deep bosom of the ocean buried.
> Now are our brows bound with victorious wreaths;
> Our bruised arms hung up for monuments; etc. etc.
> (27)

Heeft ooit een ridder zoo gesproken? Zoo rhetorisch,

zoo schoon? Een ridder der middeleeuwen? Neen, nooit.

Shakespeare laat hier Richard III spreken met al de spanning, tot in de allerhoogste hoogte, waarin hij zich den burger - want in spreken en in wijze van voorstelling is hij, Richard, en zijn alle figuren van Shakespeare, die hij bemint, burgers - met zulk een karakter, zulke hartstochten kan voorstellen. Hij geeft geen duit om de vraag of zij in werkelijkheid zoo spraken. Hij geeft niets om de werkelijkheid. Hij geeft alleen om zijn droom ervan.

En zoo is het overal bij Shakespeare. Zijn personen, hun woorden, de wijze waarop hij ze voorstelt, zijn onwerkelijk.

Men heeft in de laatste twee eeuwen en vooral in de negentiende eeuw wel gezegd dat kunst de afbeelding der werkelijkheid was. En geheele scholen, vooral van het proza, zijn op die leer gegrond. Addison, Rousseau en Goethe in de achttiende eeuw, Balzac, Flaubert, Zola, Dostojewski, Tolstoi in de negentiende eeuw, om van de vele kleinere figuren in andere landen te zwijgen, hebben daarop hun werk gegrond. Zij trachtten zooveel mogelijk aan de werkelijkheid getrouw te zijn, preciese afbeelding te geven.

Maar deze allergrootsten deden dit niet. Zij wierpen de werkelijkheid ver van zich, zij waren zeer onwerkelijk.

Maar hoe zit dat dan? Waren zij dan onreëel? Zij en hun personen en schilderingen komen ons juist zoo reëel voor. Wij meenen Lear en Othello en Desdemona te kennen, en Rosalind en Romeo en Hermione en Perdita. Wij kennen ze veel beter dan al de helden van die prozaschrijvers te samen. Hoe komt dat dan?

Dat komt omdat de wijze, waarop die allergrootste dichters, en ook vele kleinere, hun werken maakten, een zoo geheel andere is dan die van de prozaschrijvers. Omdat zij op de eenig juiste, eenig ware wijze werkten.

Deze groote dichters lieten hun leven lang hun maatschappij, hun klasse, in den allerbreedsten en grootsten vorm op zich inwerken. Dit deden zij onbewust, van zelf. En dan schiepen zij, door hun groote ziel, uit al die

krachten, die zij uit hun maatschappij en klasse in zich hadden gevoeld, in zich zelf een algemeen beeld, in menschenvorm, van die krachten. Zij voelden die krachten als wezens. En omdat hun zielen en harten zoo geweldig sterk waren van gevoelens en spanningen, daarom werden die figuren groot en machtig en algemeen in hun hart en hoofd. En die figuren, die zij zoo in zich zelve hadden, die dus geschapen waren in hen, door hun maatschappij en hen zelve, die beeldden zij af.

Maar omdat zij zoo ontzaglijk gevoelig waren en tevens zoo sterk, daarom waren die beelden werkelijk de beelden van dat algemeene van die krachten der maatschappij, en omdat zij dat waren, daarom geleken zij juist zoo op de werkelijkheid.

Juist door niet de werkelijkheid, niet het bijzondere van haar te willen afbeelden, maar door dat weg te werpen en alleen in zich te voelen het groote algemeene van die krachten der maatschappij, daardoor beeldden zij in dat algemeene de werkelijkheid af en voelt ieder hun beelden als de meest, de eenig ware.

Zoo deed Aeschylus. Hij zag en voelde in zijn jeugd de ontwikkeling van de Grieksche burgerij, het grondbezit, den handel, de industrie, den staat. Hij hoorde en las de sagen. Hij beleefde en vocht mee in den Perzischen oorlog, hij voelde de overwinning. En uit die beelden maakte hij één abstract, hoogste beeld: de waarheid van zijn tijd.

Zoo deed ook Dante. Hij zag en voelde den strijd der burgerij en haar gedeeltelijke overwinning. Hij las en hoorde haar grootsch verleden. Hij zag en geloofde in het Katholicisme met zijn enorme wereldbeschouwing. Dat alles voelde hij van kind af in zijn onbewuste. En daaruit maakte hij, in allerhoogste spanning, het beeld zijner burgerij en harer hoogste idealen: de waarheid van zijn tijd.

Zoo deed ook Shakespeare. Hij zag en voelde in zijn onbewuste de burgerij, den adel, en hun opkomst in eenheid van doel. Hij las de kronieken. Hij las de vertellingen der Italianen en Engelschen en Franschen. Hij hoorde als kind over de elfen en geesten die in

de bosschen en bergen en zeeën wonen. Deze beelden kwamen in botsing met zijn onbewuste, die drie liefden die ik heb genoemd. En in zijn onbewuste kneedde hij daarvan in zijn hersens, door de botsing der werkelijkheid met die drie liefden, beelden, de grootsche beelden die wij allen kennen: de hoogste waarheid van zijn tijd.

Zoo deden die helden alle drie. En dat is hun grootheid[1)].

Zoo moeten ook wij doen, als wij in de poëzie iets willen bereiken voor het proletariaat, zooals die grooten het voor de burgerij hebben gedaan. Wij moeten letten op het algemeene van het proletariaat, dat het tot de overwinning zal leiden, en dat in de hoogste spanning, kracht en schoonheid afbeelden. Zonder te letten op de werkelijkheid.

Daarom moeten wij ons ook alléén die grootsten tot voorbeeld nemen. Niet Goethe in zijn proza, niet Zola of Rousseau of Dostojewski of Tolstoi. Die allen beeldden het onmiddellijke, bijzondere af. Ook niet de mindere dichters, die de kracht niet hadden tot het groote, algemeene hunner klasse. Alleen deze drie helden, die het werkelijk wezen der bourgeoisie hebben afgebeeld.

Ten slotte is er nog een derde overeenkomst tusschen deze drie grooten, die ons ook veel leeren kan. Zoowel Aeschylus als Dante als Shakespeare zoeken hun figuren, waarin zij hun klasse en haar gevoelens afbeelden,

1) Ook Homerus moet zoo hebben gewerkt. Niemand méér dan hij. Hij heeft in zijn twee groote werken, de Ilias en de Odyssee de meest wezenlijke, algemeenste eigenschap van den adel afgebeeld: den moed. In de Ilias den moed om te doen, in Achilles; in de Odyssee den moed om te lijden, in Odysseus. Hij doet dit op bovenmenschelijke wijze. De moed van Achilles en Odysseus zijn méér dan ooit een mensch had. Zij zijn boven en buiten de realiteit gezien. Maar omdat zij juist het wezenlijke en algemeene van den tijd weergeven, lijken hun beelden ons volkomen waar. En door hun algemeenheid zijn zij ook meer waar dan de beste afbeelding der bijzondere werkelijkheid.

in het verleden. Aeschylus in de sagen, Dante bij de dooden van alle eeuwen, Shakespeare in de kronieken der koningen, der oude geschiedenis, in oude verhalen.

Dit komt, zooals ik reeds gezegd heb, hierdoor, dat de bourgeoisie in haar dagelijkschen handel en wandel, in haar geld-verdienen en anderen doen werken, leelijk is. Te leelijk om als zoodanig te worden afgebeeld. Daarom leggen die groote dichters de burgerlijke gevoelens in vroeger tijden of laten de helden van toen optreden als burgers.

En hier nu zal het Communisme hen niet volgen. Het Communisme zal het proletariaat en zijn gevoelens kunnen afbeelden in den strijd van nu en in de toekomst, in de overwinning. Het zal niet het verleden afbeelden, tenzij om des te beter het heden te doen uitkomen. Het zal dus niet doen als Aeschylus, Dante en Shakespeare. En waarom?

Omdat het proletariaat in den strijd van nu en in de overwinning der toekomst schoon is. Het is niet, zooals de bourgeoisie in het tegenwoordige, in wezen leelijk, door geldzucht en uitbuiting. Het is heerlijk. Door den arbeid. Heerlijk in zijn doel, heerlijk in zijn innigste drijfveeren, heerlijk in zijn algemeene wezen.

Het proletariaat verbindt voor het eerst realiteit met hoogste idealiteit. Daarom zal de poëzie het afbeelden in het heden en in de toekomst.

Dit is het groote verschil met de burgerlijke poëzie.

Maar zij zal dit doen door het proletariaat te stellen in zijn hoogste verschijning, in zijn uiterste spanningen, in zijn hoogste schoonheid. Doordat zij zijn algemeene verlangens en krachten afbeeldt in zijn hoogste wezen en waarheid. Daarin zal zij met de hoogste burgerlijke poëzie overeenstemmen.

De communistische poëzie zal èn de feodale èn de burgerlijke poëzie, èn Homerus en Aeschylus en Dante overtreffen, omdat de strijd van het proletariaat een grooter, verhevener strijd is dan die van adel en bourgeoisie, en omdat haar einddoel, de bevrijding der menschheid, hooger is.

Het is de plicht van ieder dichter in onzen tijd te be-

proeven haar te doen ontstaan. Haar terstond te bereiken is nog onmogelijk, omdat het proletariaat niet sterker, niet dichter bij de overwinning is. Maar men kan den weg beginnen te gaan, men kan hem voorbereiden.

Ook Dante, Aeschylus en Shakespeare waren niet zonder voorloopers, die hun werk hadden mogelijk gemaakt. Aeschylus werd voorafgegaan door Thespis en Phrynichus, Dante door Brunetto Latini en Guido Guinicelli, Shakespeare door Green, Marlowe, Heywood, Sackville en vele anderen.

Wij moeten handelen als gene, wij moeten de eerste schreden zetten op den grooten weg naar de ideale algemeene afbeelding van het proletariaat en zijn strijd in den hoogsten vorm. Het is de plicht van ieder dichter dit te beproeven.

Geen ander dichter der bourgeoisie heeft haar waarheid zoo geheel gezegd, elk van een harer perioden, als Aeschylus, Dante, Shakespeare. Zoo staan dan deze drie poëten als sterren van de eerste grootte, als vlammen, als krachten der maatschappij.

Maar dadelijk na den laatsten zou er weder in Engeland een dichter opkomen, die, zij het niet aan hen gelijk in kracht, toch hen nadert: Milton.

Milton.

I

In het laatste gedeelte van Shakespeare's leven begon de klassestrijd, die tot de Engelsche revolutie zou leiden, duidelijker vormen aan te nemen. De botsingen tusschen Lagerhuis en koning - Jacob I, gekroond in 1603 - en Lagerhuis en Hoogerhuis, beginnen en nemen snel in hevigheid toe. Maar Shakespeare ging rustig voort op den weg dien hij in zijn jeugd als den besten, den eenigen had leeren kennen. Godsdienst- en partijtwisten raken hem niet. Koning en adel blijven zijn helden. Zijn latere stukken zijn, evengoed als de vroegere, botsingen van individueele hartstochten dezer klassen. Zijn levens- en wereldbeschouwing blijven dezelfde, staan vast als een gebergte. Wel is het mogelijk dat zij donkerder werden; de drama's der latere jaren althans zijn ernstiger en somberder.

Maar of dit een gevolg was van de veranderingen in de maatschappij, is niet zeker. Met zekerheid is er zoo goed als niets omtrent Shakespeare's persoon bekend[1)].

De maatschappij ging voort met haar eeuwige verandering. Onbekommerd om wat die grootste van haar

1) Reeds vroeg, in 1611, op zevenenveertigjarigen leeftijd, eindigt hij zijn poëtisch werk. De tijden begonnen anders te worden. Er bestaat het schoone verhaal, dat de ‘Tempest’ - de Storm - zijn laatste werk is geweest, en dat hij er zich zelf in voorstelt als den toovenaar Prospero, die aan het einde ervan besluit zijn tooverstaf voor goed te begraven.

dacht, veroorzaakte zij nieuwe groote klasseverschuivingen in zich zelve, die tot omverwerping van de door Shakespeare zoo beminde machten zouden leiden. En de klassen, die in de revolutie de leiding zouden nemen, waren juist de door hem verachte of bespotte klassen, de kleine adel, de lagere burgerij, de arbeiders en ‘the rabble’, het gepeupel.

En ook die revolutionaire klassen, althans de beide eerste, zouden in Engeland, het land van de poëzie, hun stem, hun dichter vinden. Een dichter die wel niet zoo universeel en alles omvattend is geweest als de dramaschrijver, maar die aan de burgerij van Engeland en van Noord-Europa gegeven heeft, wat Dante aan het Zuiden en Italië gaf, haar epos. En die bovendien aan de bourgeoisie der geheele wereld heeft gegeven het eenige lied van haar daadwerkelijke revolutie: John Milton.

Milton's epos draagt een godsdienstig gewaad. Zijn helden zijn personen uit den Bijbel. Zijn werk speelt, evenals de Divina Commedia, in Hel, Hemel en Paradijs. Zooals Dante zijn gedicht kleedde in het katholieke geloof, zoo Milton - hij werd geboren in 1608 - in het protestantsche.

Ik moet hier nu doen voorafgaan een korte bespreking van den godsdienst en het Christelijk geloof in het algemeen, en van het Protestantisme in het bijzonder. Ik zal dan tevens gelegenheid hebben om, wat ik bij Aeschylus en Dante naliet - opdat niet de lezer door al de boomen het bosch niet zou zien, - nog iets over den Griekschen natuurgodsdienst en het middeleeuwsche Katholicisme te zeggen.

Elke godsdienst - er bestaan en hebben bestaan duizenden soorten, - elke godsdienstige sekte houdt zich zelf voor de ware. En toch is niets zoo afhankelijk van de ontwikkeling der techniek als de godsdienst, niets verandert zoo met haar. Wij zullen dit in een kort overzicht aantoonen.

De godsdienst ontstaat in den mensch door twee hoofdoorzaken.

Ten eerste uit onkunde, en, als gevolg daarvan, uit het zich onderworpen gevoelen. Uit het zich en zijn maatschappij, zijn klasse onderworpen gevoelen. Deze onkunde en dit gevoel van onderworpenheid kunnen zijn: onkunde van en onderworpenheid aan de maatschappij. De eene sluit de andere in.

De tweede oorzaak is het in den mensch levende gevoel, dat er voor hem, voor zijn maatschappij en klasse een absoluut geluk mogelijk is, als hij de natuur en de maatschappij kent en beheerscht. Zoolang hij dit niet zelf kan, zoolang hij dit heil niet kan bereiken, stelt hij zich wezens - of één wezen - voor, die dit wel kunnen: Goden.

Hier is het in de eerste plaats noodzakelijk nog iets dieper op het wezen van den godsdienst in te gaan dan Marx gedaan heeft.

Marx heeft namelijk wel de materieele krachten, den arbeid en de productieverhoudingen aangegeven, die de godsdienstvormen doen ontstaan, even als de filosofische, de moreele, de politieke, de juridische en de aesthetische vormen, maar hij heeft in geen enkel dezer gebieden het vraagstuk beschouwd van den kant van den menschengeest, van de menschelijke ziel. En de vraag: wat gebeurt er in de menschelijke ziel als ze den godsdienst - of de moraal of de filosofie of het recht of de kunst - in zich schept, hoe komt zij uit zichzelve daartoe, hoe werkt zij, is zeker even belangrijk, als de vraag welke krachten van buiten haar bewegen.

In het algemeen ontbreekt nog aan het Marxisme een beschouwing van de psychische factoren. Hier wordt dus een poging gedaan om die zijde van het groote vraagstuk van de ontwikkeling van den menschelijken geest, door Marx aan één kant verklaard, te verduidelijken.

De godsdienst ontstaat, evenals de poëzie, uit het onbewuste van den mensch, d.w.z. uit de liefde voor zich zelve, voor de vrouw en kinderen, en voor de gemeenschap. Deze laatste is de grootste in den mensch, omdat het bestaan van het zelf en van vrouw en kin-

deren van de gemeenschap afhangt - omdat zij deze twee liefden in zich sluit.

Wanneer nu een mensch voelt dat zijn gemeenschap, zijn stam, klasse, volk gedrukt is door nood en onkunde, dan wordt hij er onbewust, van zelf toe gebracht om de oorzaak daarvan op te sporen. En te zoeken de uitredding daaruit, het middel om zijn gemeenschap en zich zelf te redden. Daar de natuur en de maatschappij hem onbekend zijn, - zij zijn sinds zeer kort bekend, en nog niet voldoende en niet aan de meesten - ziet hij valsche oorzaken en valsche reddings- of hulpmiddelen. Hij verzinkt stil in het bestaan van zijn klasse en zich zelf, verdiept zich in dat bestaan, en zoekt uit dat totaal subjectieve gevoel van het bestaan zijner gemeenschap en van zich zelven, dus uit zijn gevoel als lid van die en die gemeenschap, dat is dus, en hier komt het op aan, uit het gevoel van zich zelve, dat wat hem drukt en dat wat hem redden kan.

En dan vindt hij, al naar hij zelf is, dat wil zeggen, al naar hij lid is van die of die gemeenschap, of dien of dien stam, van die of die klasse, van die of die maatschappij, al naar de aard dier gemeenschap is, al naar haar kennis van de natuur en de maatschappij is en al naar de druk is, dat wil dus zeggen al naar het wezen van haar arbeid is - want daarvan hangt haar kennis af en de druk, - de meest verschillende voorwerpen of wezens als de oorzaken van zijn en zijner gemeenschap nood en redding.

En omdat het onbewuste in hem, het gevoel van liefde voor zich, zijn vrouw, zijn nageslacht en stam, zijn klasse of gemeenschap, heilig is in den mensch, om de eenvoudige reden dat daarvan, van het zich, de vrouw en kinderen, de gemeenschap, het heil van allen afhangt, - heilig is niets anders dan wat het heil van allen waarborgt of bedreigt - daarom beschouwt hij van zelf, van nature, zonder ook maar een oogenblik te aarzelen of te twijfelen of zelfs er over na te denken, maar evenals het licht komt van de zon, de geur van de bloem, de daad van het lichaam, de gedachte van den geest, - dat wezen of die wezens, die zijn gemeenschap in nood brengen of redden als heilig.

Dat zijn Goden. Zulk een wezen is een God. Is, in bepaalde maatschappijen, God.

De Godheid is het fantastisch wezen, dat uit het onbewuste van de ziel ontstaat, als het fantastisch gedachtebeeld, dat de gemeenschap in nood brengt of redt.

Evenals de poëzie ontstaat het uit het liefdegevoel voor de gemeenschap, die de ikheid en de vrouw en kinderen insluit.

Al naar de kennis die het individu, d.w.z. zijn gemeenschap of maatschappij heeft van de natuur en de maatschappij, al naar gelang van den arbeid dus, lichamelijk en geestelijk, waarover zij beschikt, kan het zijn van de meest verschillende vormen. Van een gewoon stuk hout tot de verste en hoogste abstractie, die de mensch zich denken kan.

Welken vorm de Godheid ook aanneemt, zij is het product der fantasie. Het product van het liefdegevoel voor de gemeenschap - het zich en de vrouw insluitend - dat in den nood der gemeenschap en om redding te bedenken, uit onkunde om zelf, met zijn gemeenschap, den nood op te heffen en zelf redder te zijn, zich een oorzaak van den nood en een redder fantaseert.

De Godheid, de godsdienst, ontstaat dus spontaan, uit het onderbewuste; geen strijd er tegen kan ze opheffen. Opgeheven wordt ze alleen door de kennis en de macht over de natuur en de maatschappij, waardoor de mensch den nood zijner gemeenschap en dus van zich opheft, en zelf met zijn gemeenschap tot haar en zijn redder wordt.

Uit deze beschouwing volgt van zelf het heilige, het verhevene, het absoluut hoogste van den godsdienst midden in de gedachtenwereld van den mensch.

Hooger dan wetenschap, wijsbegeerte, recht, politiek en kunst. Want datgene, of dat wezen, dat het heil der gemeenschap in de hand houdt en het breken en maken kan, moet wel het allerhoogste zijn.

En uit deze beschouwing volgt ook van zelf, dat de menschheid oorlogen heeft moeten voeren om den godsdienst. Want daar de eene klasse, of stam, of gemeenschap het heil zag in het tegenovergestelde van wat de

andere als het heil beschouwde, b.v. in de democratie, die zich een democratischen God voorstelde, tegen een ander in de monarchie of aristocratie, die den absoluten God aanbad, hadden beiden gelijk, te trachten elkander de hersens in te slaan. Want die twee Goden konden naast elkaar niet leven, omdat het heilige aardsche, waaruit zij voortkwamen, niet naast elkander leven kon.

De Godheid is dus het heilige voor dien mensch en die gemeenschap, die door onkunde en onmacht, nog niet in staat is zijn eigen heilige te zijn.

De Godheid is het fantastische heil of heilige voor de menschheid, die nog niet in staat is haar eigen werkelijk heil of heilige te zijn. Zij is het heilige voor die menschheid, die nog niet zelf haar eigen eenige God is.

Deze afleiding uit het onbewuste van den mensch is noodzakelijk, om én het spontane, het eeuwig van zelf in bijna alle menschen opkomende van het godsdienstgevoel, en tegelijk het heilig karakter er van te begrijpen.

Omdat deze uitlegging, dit gedeelte der uitlegging van den godsdienst bij Marx en zijn leerlingen ontbreekt, heb ik ze hier gegeven.

Er zal nu verder volgens de theorieën van Marx worden uiteengezet.

In het algemeen kan men dus dit zeggen: Niet God heeft den mensch naar zijn beeld geschapen, maar de mensch schept zich zelven een God, van uit zijn eigen toestand en dikwijls naar zijn eigen beeld. Het is dus niet meer dan natuurlijk, dat hij, naar mate zijn toestand anders is, andere Goden bedenkt, en dat, naar mate zijn eigen maatschappelijk zijn anders is, hij ook andere Godsbeelden naar zijn eigen beeld maakt.

Daar de verhouding van den mensch tot de natuur altijd door de maatschappij waarin hij leeft wordt bepaald en die tot de maatschappij natuurlijk ook, wordt altijd, in elk geval, de godsdienst door het maatschappelijk zijn bepaald[1)].

1) Daar de ontwikkeling van den godsdienst overal in bijzonderheden zeer verschillend is geweest, kan het overzicht hier slechts zeer globaal zijn.

De eerste, of liever zeer vroege Goden schijnen, volgens de nieuwste onderzoekingen - o.a. van Cunow - geweest te zijn de geesten van gestorvenen, van voorvaderen, de opperhoofden of stichters van stammen, enz. Ook voorwerpen, planten of dieren, die het teeken waren van den stam, en in wier gestalte de oorspronkelijke voorvader verschenen was.

De stam was het hoogste en belangrijkste, het heilige voor den mensch. De stam verschafte den God.

Zoolang de techniek nu nog niet meester was over de natuurkrachten, maar de natuur den mensch in bijna alles de baas was, toen deze als werktuigen nog gebruiken moest wat hij in de natuur vond, of toen hij nog weinig werktuigen zelf kon vervaardigen, zoolang hij dus van de natuur afhing voor zijn onderhoud, schreef hij al spoedig aan de geesten der voorvaderen en der stichters van zijn stam de macht over de natuurkrachten toe.

Meer en meer, naar mate de bewerking van de aarde toeneemt, wordt de natuurkracht hoofdzaak, de vereering der voorvaderen verdwijnt en gaat over in die der natuur alleen. De mensch aanbidt nu haar krachten, de zon, den hemel, den bliksem, het vuur, de bergen, de boomen, de rivieren, al naar zij voor den stam de gewichtigste dingen waren. Men ziet dat dit alles fantasieën zijn.

Zoodra echter de techniek zich weer verder ontwikkeld had, er landbouw was ontstaan, krijgslieden en priesters macht en bezit aan zich hadden gebracht, heerschers en beheerschten, m.a.w. klassen waren opgekomen, toen men dus niet meer zoo geheel aan de natuur onderworpen was, maar de mensch en vooral de hooggeplaatste mensch macht uitoefende, toen die mensch vereerd, en als het ware heilig werd, zooals vroeger de voorvaders en de natuurkracht, toen verdwenen de natuurkrachten en werden omgeschapen in wezens die men zich als machtige menschen dacht. De goden wier gestalten men bij Homerus vindt, zijn machtige vorsten en vorstinnen, de een de vergoddelijkte Macht, een ander de vergoddelijkte Moed, Wijsheid, Schoonheid, Liefde. Het zijn natuurgoden, tot heerlijke menschen geworden. De tech-

niek had den mensch machtig gemaakt, de Goden werden tot machtige menschen.

Maar toen de Grieken door steeds betere techniek hun landen met verkeerswegen, de zee met schepen, de kust vooral met steden hadden overdekt, en handel en nijverheid bloeiden, toen, met één woord, de warenmaatschappij was ontstaan, waarin alles, land, producten, werktuigen, schepen en wapens koopwaar was geworden, toen was voor die maatschappij noch de zon, noch het vuur, noch de zee of de berg of de boom meer het wonderlijke, allerbelangrijkste, overmachtige, geheimzinnig goddelijke: men had daarvoor de natuurdingen reeds te goed in zijn macht; ook niet de menschelijke vlugheid of moed of schoonheid, zooals in den tijd van Homerus - die lichamelijke eigenschappen beteekenden in de concurrentie-maatschappij al niet zoo heel veel meer - toen kwam er wat anders, dat in die maatschappij het allerbelangrijkste, allesbeheerschende, allerwonderbaarlijkste scheen en was. Dat was de geest, de menschelijke geest.

In de warenmaatschappij is de geest de belangrijkste factor. Die berekent, die doet uitvindingen, die wikt en weegt, die verkoopt, die maakt winst, die onderwerpt, die overheerscht dingen en menschen. De geest komt in de warenmaatschappij in het middelpunt van het leven, zooals de voorvader in de zeer primitieve maatschappij, zooals de sagopalm bij de Papoea's, zooals de schoone lichaamskracht bij Homerus. Hij is hét machtige.

De eerste groote wijsgeeren van de Grieksche, de Atheensche waren-maatschappij, Socrates en Plato, zeggen het openlijk, dat de natuur hun geen belang inboezemt, alleen de verschijnselen van het denken, van de ziel.

Die overgang is een duidelijk gevolg van de ontwikkeling der techniek, die immers de warenmaatschappij schiep.

Dit nu is de tijd van Aeschylus: ten deele leefden de Grieken, en de Atheners in het bijzonder, in het eind der zesde en het begin der vijfde eeuw voor Christus nog onder het overheerschende grondbezit en dus onder den

Natuurgodsdienst; maar zij leefden ook reeds in de steeds machtiger wordende warenmaatschappij van het handeldrijvende Athene. Dus er begon reeds een twijfel te ontstaan aan de Natuurgoden en men begon te denken, dat de Goden geestelijke wezens konden zijn.

Vandaar het bekende, prachtige woord van Aeschylus, dat den twijfel weergeeft zijner gemeenschap: 'Ζευς ὁστις ποτ᾽ ἐστι', Zeus, wie hij ook moge zijn.

En vandaar ook dat heerlijkste gevoel bij Aeschylus, den grooten geestelijken revolutionair, dat de menschelijke geest misschien wel de God zou zijn. Sterker dan alle Goden. Dat gevoel, zoo heerlijk zichtbaar in Prometheus, het menschelijk verstand.

Wanneer Aeschylus stil zat, en over het heil zijner gemeenschap en dus van zichzelf en van allen die hem dierbaar waren, nadacht, dan kwam het in hem op, dat dat heil misschien niet de Natuur was, maar de Geest. En dan dacht hij, dat de Goden misschien wel geesten waren, dat Zeus een Geest was. Maar zeker heeft hij ook wel eens gedacht, dat ten slotte de menschengeest de Godheid zou kunnen zijn.

Deze gedachte kon Aeschylus hebben door zijn klasse, door de macht, de geweldig groote macht, lichamelijk en geestelijk, van de handelsburgerij van Athene, die de Perzen had overwonnen.

Wanneer hij peinsde over haar heil - uit welke peinzingen hij haar kunst schiep - moest de fantastische voorstelling in hem opkomen, dat misschien Natuurgoden, maar waarschijnlijk geestelijke Goden, heel misschien ook de menschengeest, d.w.z. de mensch, het heilige, de Godheid was.

Want daarvan geheel afzien, geheel en al van de fantastische voorstelling van het Heilige, van Goden afzien, daarvan kon, in de onmacht tegenover de Natuur, waarin zich die gemeenschap toen nog bevond, natuurlijk geen sprake zijn.

Maar zonder twijfel is Aeschylus, die allergrootste dichter, zoo ver gegaan in deze gedachte, als toen mogelijk was.

Er bestaan evenwel nog meerdere oorzaken die tot de vergeestelijking der lichamelijke Godheid bijdroegen.

Er waren in den geest vele wonderbaarlijke verschijnselen, die men niet begreep. Wat waren die algemeene begrippen die men in den geest aantrof? Vanwaar kwamen zij? Wat was het denken, dat zoo gemakkelijk en wonderlijk met die algemeene denkbeelden opereerde, voor een wonderlijke macht? Vanwaar kwam het?

Uit de aarde kon het niet komen, want op aarde vindt men alleen bijzondere, geen algemeene dingen! En wat waren die zedelijke gevoelens, die begrippen van goed en kwaad, die men in den geest aantreft en die in de warenmaatschappij zoo moeilijk toe te passen zijn? Immers, daar is wat voor den één goed is, slecht voor den ander, des eenen dood des andren brood, en het voordeel voor den enkeling is daar vaak het nadeel voor het algemeen.

Dat waren alles raadsels, die onoplosbaar waren voor de groote denkers Sokrates, Plato, Aristoteles, Zeno en zooveel anderen; die uit de natuur en de ervaring niet verklaard konden worden en die hen er toe moesten leiden om te zeggen: de geest is van goddelijken oorsprong.

In de warenmaatschappij heerscht de geestelijke over de handen-arbeid. Regeling, bestuur van bedrijf en staat komt aan den hoofdarbeider; de handwerker is de ondergeschikte, als hij geen slaaf is. Ook dat moest er toe leiden in den geest het goddelijke, God als een geest te zien.

Niet weinig ook droeg hiertoe bij, dat in de warenproduceerende maatschappij elk mensch een individu op zich zelf wordt, in concurrentiestrijd met anderen. Elk mensch wordt daar het allerbelangrijkste object voor zichzelf, en omdat hij alles in zijn geest gewaar wordt, overdenkt, beslist, is zijn geest het allerbelangrijkste stuk van dat object. Dat moest de menschen van die maatschappij ook wel heel geschikt maken om den geest als goddelijk en God als een individualistischen, op zichzelf bestaanden Geest te zien.

Ook droeg daartoe bij het onzekere van het menschelijk lot in de warenmaatschappij. Zelf beheerschte men zijn lot niet. Toch wilde men het. Daarom bedacht men een God die het deed.

De techniek had den mensch al zoo ver gebracht, om niet meer een voorvader, of een stier, of een kat, een ibis of een boom, of de zon, of het vuur, of den hemel en ook geen menschelijke lichaamskracht meer te vergoddelijken, maar nog niet zóó ver, dat hij het wezen van het denken en de begrippen van goed en kwaad of de de maatschappij beheerschende wetten begrijpen kon. Daardoor werd toen dat in die maatschappij oppermachtige, maar onbegrijpelijke, voor goddelijk verklaard. En dat is in de warenmaatschappij tot op den huidigen dag zoo gebleven. ‘God is een geest’ zegt men ook nu nog, en de zedelijke begrippen hebben ook nu nog voor de meesten een bovennatuurlijken oorsprong.

Zoolang nu de toen bekende wereld nog niet één economisch en politiek geheel, één groote warenmaatschappij was, bleef daar natuurlijk nog ruimte voor meerdere Goden, ook nog voor Natuurgoden. Maar toen, eerst onder de overmacht der Grieken, daarna door Alexander van Macedonië, eindelijk door de Romeinen om de Middellandsche Zee één warenproduceerend wereldrijk ontstond, was één geestelijk God, één goddelijke Geest voldoende om de heele bekende wereld en alle moeilijkheden daarin te verklaren en alle natuurgoden daaruit te doen verdwijnen. De overal doordringende Romeinsche techniek, de Romeinsche handel en het verkeer, de Romeinsche warenmaatschappij drongen de Natuurgoden terug. En zoo vindt men het ééngodendom dan ook in de twee wijsgeerige wereldbeschouwingen, die ten slotte in dat groote wereldrijk hebben gezegevierd, de leer van Plato en het Stoïcisme.

En toen een bepaald soort van ééngodendom, dat bij de maatschappelijke verhoudingen in het Romeinsche rijk in den keizertijd, bij het algemeene reusachtige economische verval bijzonder paste, het Christelijk ééngodendom, in dat gebied doordrong, vond het overal den

bodem bereid en had het Grieksche ééngodendom slechts als een element in zich op te nemen[1].

De geheele maatschappij om de Middellandsche Zee was één warenproduceerende maatschappij geworden, met overal dezelfde raadsels en tegenstrijdigheden, met overal gelijksoortige warenproduceerende individuen. Overal de geest het machtige, wonderbaarlijke, mysterieuse. Overal de geest: God.

En naarmate de vreemde natuurvolken, als de Galliërs en Germanen, in de warenmaatschappij werden opgenomen, verloren ook zij hun oorspronkelijken godsdienst gaandeweg en werden ook zij rijp voor het Christendom, dat aan één Geest alle macht toeschrijft[2].

Jezus kwam voort uit Israel. Israel geloofde in één God. Omdat de Israelieten een handeldrijvend volk waren, bij hetwelk de producten der natuur in waren veranderden, geloofde Israel in één God. Omdat de Israelieten een strijdbaar en strijdend volk waren, was Jehova een strijdend God, een Koning. En ook een rechter, die over de vijanden van Israel binnen en buiten de grenzen recht sprak.

Toen nu de Joden geen strijdend volk meer waren, maar, vooral de lagere klassen, in de vreeselijkste verdrukking door de Romeinen leefden, hadden zij, vooral deze klassen, een anderen God noodig. Jezus[3] gaf hun dien. En daar de lagere klassen, om in het leven te blijven, elkaars steun, althans liefde noodig hadden, omdat dit hun nood en behoefte was, veranderde Jezus den strijdgod in een God van liefde.

Deze godsdienst paste niet alleen voor de armen on-

1) Over den oorsprong van het ééngodendom en van het Christendom bij de Joden, zie men: 'Het Ontstaan van het Christendom', door Karl Kautsky - vertaald door schrijver dezes.
2) Ook nu nog worden natuurvolken, bij wie de warenmaatschappij doordringt, tot het eengodendom 'bekeerd',
3) Met de vraag in hoever de Jezusfiguur der Evangeliën historisch is, houd ik mij hier niet bezig. Ik neem hem zooals de Evangeliën in hoofdtrekken hem geven. Voor zoover hij niet zelf zijn leer heeft uitgevonden, hebben anderen vóór hem of zijn latere volgelingen het gedaan, en geldt wat hierboven staat voor hen. De geest blijft dezelfde.

der de Joden, maar voor die van vele volken van dien tijd. Want de nood was groot. Hij werd dus door de armen van vele volken aanvaard. En toen reeds waren er ook wel rijken, die door den nood uitzagen naar een liefdegod.

Maar de Christelijke godsdienst is niet gebleven wat hij, pas voortgekomen uit de Joodsche en Grieksch-Romeinsche warenmaatschappij, in de eerste eeuwen was. Toen was één Geest, één God voldoende tot verklaring van het heelal. Maar naar mate de middeleeuwsche maatschappij zich ontwikkelde, veranderde weder de inhoud van den godsdienst. De middeleeuwsche maatschappij was de maatschappij van het grondbezit, waarin de menschen trapsgewijs van elkaar afhankelijk waren en waarin de afhankelijken het product van hun handenarbeid aan den heer afleverden, niet verkochten. De lijfeigenen, de hoorigen gaven natuurproducten aan hun adellijke en geestelijke heeren.

De middeleeuwsche maatschappij was dus in hoofdzaak niet meer een waren-maatschappij, maar wederom een, zij het dan ook geheel anders, n.l. door lijfeigenschap gevormde ‘Natural-Wirtschaft.’ En zij werd gevormd door trapsgewijze afhankelijkheid. Naar dien vorm wijzigde zich toen dus ook de godsdienst.

Aan den top der wereldlijke maatschappij stond de keizer, onder hem vorsten, onder deze leenheeren, onder deze weer lagere edelen, en onder deze de groote massa van hoorigen en lijfeigenen. In de kerk, die ook een reusachtig grondbezit had, was de toestand een dergelijke. De kerk had zich van de oude armoedige gemeente, die communistisch consumeerde, tot een onmetelijke uitbuitingsinrichting ontwikkeld. Aan haar top stond de paus, onder hem kwamen allerlei geestelijke hooge heeren, trapsgewijs van elkaar afhankelijk: kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen, abten en abdissen, lagere geestelijken, monniken en nonnen van allerlei slag; ten slotte de groote massa, de gemeente. Te zamen vormden kerkelijke en wereldlijke machten dus één groote hiërarchische maatschappij, steunend in de eerste plaats op de levering van natuurproducten door

de onderdrukten. Keizerrijk en pausdom waren beide reusachtige, echte wereld-geheelen, beide berustend op ‘Natural-Wirtschaft’. En naar het beeld van die maatschappij met die productiewijze had de christelijke godsdienst zich ook gevormd. Niet één God alleen woonde meer in den hemel, maar een geheel volk van geestelijke machten. Boven alles troonde God, één met zijn Zoon en den Heiligen Geest, alles omgevend en doordringend. Maar onder hem trapsgewijze allerlei soorten van engelen met verschillende functies, ook gevallen engelen of duivels, die voor het booze hadden te zorgen. En verder heiligen, die, daar de maatschappij grootendeels op levering van natuurproducten, niet van koopwaren steunde, en dus van de natuur, van het weer bijv. afhing, ook weer een soort van nieuwe ondergeschikte natuurgoden waren, die ook alle hun eigen functie hadden. Een heilige voor den wijnbouw, een voor den hooioogst, een, die hielp in barensnood, etc. God dus, met die omgeving, een beeld van den keizer of den paus met hun ondergeschikte wereldlijke en geestelijke machten. En onder al die engelen en heiligen de menschen, levenden en dooden: een beeld der aardsche gemeente en van het aardsche volk. De productie- en eigendomsverhoudingen op aarde, de persoonlijke afhankelijkheid van vorsten, edelen, bisschoppen, abten, lijfeigenen en volk werden door de heerschende klassen voorgesteld, en door de naïeve geloovigen, in hun drang om de maatschappij, den geheimzinnigen menschengeest en het ‘goede’ en ‘kwade’ te begrijpen, aangenomen, eenvoudig als de werking, de schepping van net zoo een hemelsche maatschappij, die ook wel onbegrijpelijk was, maar die, juist om haar goddelijken aard, ook niet begrepen behoefde te worden.

Nooit, in geen enkelen mij bekenden tijd, is de godsdienst zoo duidelijk de luchtspiegeling der maatschappij geweest. De geest produceerde een hemelsch beeld der aardsche productiewijze.

Toen Jezus' communistische liefdesgodsdienst voor onderdrukten en slaven en werkers door de machtigen der aarde - die ook in druk en nood verkeerden in de

eerste eeuwen na Christus, en die er een middel in zagen niet alleen om zich zelf te redden, maar ook om de onderworpen klassen en volken onderworpen te houden - op deze wijze geleidelijk veranderd was in de officieele kerk met haar geweldige hiërarchie en haar tegen de keizers opgewassen wereldlijk bezit en macht, toen was ook het beeld van God zelf veranderd. Hij was toen gemaakt tot een Vader, Koning en Straffer. Want zulk een God hadden de machtigen noodig. Een Vader, die alle menschen liefhad, waarmede men zich troosten kon, en die voor de armen een troost kon zijn, opdat en waardoor zij niet in opstand kwamen; een Koning, die van alle vreemden en klassevijanden onderworpenheid eischte aan alle door de kerk zelf bedachte en gegeven wetten; en een Rechter, die elke overtreding strafte met de hel.

Wij hebben boven - bij de bespreking van Dante - gezien, dat de middeleeuwen een dergelijk gebouw noodig hadden. Dat geloof, die kerk, dat gebouw, waarvan Jezus zelf en zijn apostelen en de gemeenten der eerste tijden nooit gedroomd hadden en dat zij zeker met de grootste verontwaardiging, verachting en haat van zich zouden hebben geworpen - werd gesticht, gefundeerd, opgetrokken, wel verbonden en met een trotsch dak voorzien in de twaalf eeuwen, die aan Dante's geboorte voorafgingen, door de kerkvaders, de pausen en prelaten, de concilies.

In dezen tijd nu werd Dante geboren.

En wij hebben gezien, dat hij, dat wil zeggen dat zijn klasse, de burgerij waartoe hij behoorde, nog niet in staat was dit geloof van het grondbezit te overwinnen. Daartoe was de Florentijnsche burgerij, hoe machtig ook, niet machtig genoeg.

Dante kon niet, als Aeschylus, breken met of zelfs twijfelen aan het geloof zijner voorvaderen. Aeschylus, de Atheensche burgerij, kon de natuurgoden gedeeltelijk althans laten varen voor het geloof aan een geestelijk God, of Godendom. Maar Dante en de Florentijnsche burgers konden God, den Zoon en den Heiligen

Geest en Maria en de heiligen en patriarchen en de apostelen en engelen en den duivel met zijn scharen en de geesten der menschen in Hel, Hemel en Paradijs niet opgeven.

De druk waaronder de burgerij nog stond, onder keizerrijk, pausdom, koningen, adel en kloosters, was veel te groot.

Wanneer Dante stil peinsde over het heil zijner gemeenschap, van zijn klasse, zooals hij dat vanuit het onbewuste zijner ziel doen moest, en hij dacht aan wat die gemeenschap uit haar nood bevrijden, redden kon, en hij dacht aan wat haar drukte, dan kwam in hem op het fantasma van het grondbezit, het beeld van dien katholieken God.

Maar omdat Dante had begrepen, dat alleen één keizerrijk, een vereenigd, beschaafd Europa, en een alleen-geestelijk pausdom zijn klasse heil kon brengen, zag hij God als dát willende. En hij zag dien God als in de Hel straffende allen die zich tegen zijn ideaal verzetten. En in het Vagevuur en den Hemel plaatste hij hen, die het bevoordeelden.

Zoo zag Dante het, omdat hij zelf meende dat dit het hoogste heil voor zijn gemeenschap was. En omdat een dergelijke maatschappij, een dergelijke gemeenschap alleen kon bestaan als de menschen goed waren, d.w.z. elkaar liefhadden, daarom zag hij bovenal in God de liefde.

Wanneer Dante stil tot zich zelf inkeerde en dacht over het heil van zijn klasse, en dus van zich zelf, dan voelde hij, in wiens eigen geest en hart de liefde zoo machtig was, de liefde voor het zelf, de geliefde vrouw en de gemeenschap, God vooral als een God van liefde. En dit karakter van God komt ook in zijn werk verreweg het meest, bijna uitsluitend tot uiting.

Peinzend over het heil zijner gemeenschap, zijner klasse, kwam hij tot de gedachte, tot de fantastische voorstelling, dat de God van het grondbezit, de katholieke God dit heil was, de God, die, zooals Dante hoopte, de menschheid zou veranderen, de God, die bestond uit liefde.

Dante's klasse en haar verhouding tot het grondbezit, haar kennis der natuur en der maatschappij en haar macht over deze, bepaalden dat Dante niet verder, niet boven dit fantasma uit kon gaan. Het verwerpen, een nieuwen God zich verbeelden, kon hij niet. In zijn geweldige kracht is hij met zijn voorstelling zoo ver gegaan als toen mogelijk was, zoo ver als de macht van zijn klasse en haar vijanden het toelieten.

Wat Dante in de veertiende eeuw, ondanks zijn ver gaande pogingen, niet had kunnen bereiken, scheiding maken tusschen feodalisme en kapitalisme, het eerste verwerpen en het laatste aannemen, dat deed de maatschappij, de arbeid der menschheid voor hem in de vijftiende en zestiende eeuw.

De handel en de industrie, eerst in Spanje en Portugal, daarna vooral in de Nederlanden en in Engeland, ontwikkelden zich. Amerika en de weg naar Indië werden ontdekt en gevonden, de vrije handelsburgerij ontstond. Nu niet meer, als in Florence en Italië, in een voortdurenden verwoeden strijd tegen den adel, maar, althans in sommige landen, aan haar gelijkwaardig, en in één enkel land, de Vereenigde Nederlanden, oppermachtig[1)].

De stadsburger in Italië, Zuid-Duitschland en de Hanzesteden, in Frankrijk, Vlaanderen, Engeland, de Nederlanden, werd door handel en nijverheid machtig en zelfstandig. Hij bevrijdde zich van den knellenden band waarin de adel, de kerk, het grondbezit hem hielden. De macht van het grondbezit van Dante's tijd werd al kleiner.

Het bezit van kapitaal, dat hem-alleen toebehoorde, waarmee hij kon doen wat hij wilde, maakte hem een vrij, onafhankelijk individu, die niet meer van de genade

1) Het is in ons land dat de burgerij de oppermacht heeft gehad. Haar grootste dichter, Vondel, heeft daar, door oorzaken die later in dit boek zullen worden uiteengezet, geen gebruik van kunnen maken. Zullen wij weer dulden, dat onze groote tijd, grooter dan die van Vondel, voorbijgaat zonder dat wij in onze taal haar grootheid hebben gezegd?

van heeren en geestelijken afhing. Hij stond anders tegenover de maatschappij dan de hoorige, uit wiens stand hij vaak voortgekomen was, anders dan de edele, dan de geestelijke.

Omdat hij zich anders voelde in de maatschappij, voelde hij zich anders tegenover de wereld. En daarom had hij een anderen godsdienst noodig; want in den godsdienst drukken de menschen hun gevoel en hun verhouding tot de wereld uit.

Omdat hij, door zijn kapitaal, dat hij met zijn techniek, handel en nijverheid verkregen had, in de wereld kon doen wat hij wou, omdat hij economisch geen machten boven zich erkende - ook politiek had hij zich door zijn kapitaal vrijer gemaakt, - omdat hij als individu, kapitalist, handelsman vrij tegenover de heele wereld stond, wilde hij, evenmin als een tusschenpersoon tusschen zich en de wereld, een tusschenpersoon tusschen zich en God. Hij *protesteerde* tegen een dergelijken slaventoestand.

Hij schafte den paus en den santenkraam af, hij werd zijn eigen priester. Elk heeft zijn eigen priester in zich, elk staat direct tegenover God. Dat leerden Luther en Calvijn.

Dat was de protestantsche godsdienst, het burgerlijk zelfbewustzijn, dat met de opkomst der moderne kapitalistische warenproductie opgroeide en zich in de landen die zich burgerlijk ontwikkelden, Frankrijk, Zwitserland, Duitschland, Holland, Engeland, Schotland, voortplantte[1)].

Maar omdat zijn maatschappij weder een warenmaatschappij, geen ‘Natural-Wirtschaft’ was, een kapitalistische nu, en omdat daar wederom de geest heerschte, nu de kapitalistische geest, werd zijn godsdienst weer een ééngodendom, en zijn God een Geest, veel meer dan in het Middeleeuwsche Katholicisme.

Ook hier weer de godsdienst een beeld van het maatschappelijk leven. Zoo individualistisch-produceerend

1) De Italiaansche steden alleen bleven katholiek. Ook ten deele door economische oorzaken. De heerschappij van den paus beteekende de heerschappij van Italië over de Christelijke wereld.

als de burger, zoo individualistisch was zijn religie; zoo eenzaam als hij was zijn God.

Van dezen godsdienst nu, d.i. van dit fantastisch beeld der klasse, geeft Milton het beeld.

Niet in alle landen echter voltrok zich het proces, deze verandering van arbeid, van klasseverhoudingen en daardoor van gedachten, op dezelfde wijze. Dit proces heeft niets mechanisch, het is een proces in overal van elkaar verschillende verhoudingen, in harten en hoofden die overal anders zijn.

In Genève, waar de eerste krachtige protestantsche beweging ontstond, was een krachtige kleine burgerij en een door het buitenland, het huis van Savoye bedreigde adel, die om Genève, den kleinen staat, machtig te maken, de democratie noodig had. Daar ontstond het krachtige democratische Calvinisme, dat aan ieder lid der kerk stem, en aan de uit leeken bestaande kerkeraden een groote autonomie geeft[1)].

In Duitschland werd het Protestantisme, dat eerst een revolutionaire volksbeweging was, door de vorsten, die het burgerdom en de boeren in macht overtroffen en die het nieuwe geloof om politieke redenen noodig hadden, veranderd in het Lutherdom, dat nog trekken van het aristocratische en autocratische Katholicisme bewaart.

Engeland was sinds de beweging van Wycliff en de groote splitsing der kerk van den Paus onafhankelijk geworden. Het Katholicisme was blijven bestaan, maar het hing van koning en parlement af, in hoeverre de paus in de Engelsche kerk nog een rol kon spelen en voordeel uit haar kon trekken. Doch de Duitsche her-

1) Hier kan men duidelijk aantoonen, dat het Calvinisme het meest het individu stelt alleen tegenover God, het Lutherdom minder, het Anglicanisme het minst. En dit beteekent: ook tegenover elke autoriteit.
Waarom worden dan in de echt burgerlijke landen. Engeland en Holland, de burgers na den strijd - in den strijd moeten zij radicaal zijn - toch weer presbyteriaansch, remonstrant, zoo niet roomsch? Omdat die hoogere burger dan merkt dat autoriteit goed en noodig is.

vorming toonde aan Hendrik VIII, dat het Protestantisme hem voordeelig kon zijn. De inbeslagneming der kloosters kon hem in zijn eeuwigen geldnood helpen. Zoo voerde hij het Protestantisme in de kerk in, waarbij het evenwel in ritus, hiërarchie en geloof nog meer van het Katholicisme behield dan het Duitsche.

Zoo ziet men, dat in het door een talrijke industrieele middenstand bewoonde Genève - zonder landadel - het democratische Calvinisme, in het door vele vorsten geregeerde Duitschland het half aristocratische Lutherdom, in het door koning en adel toen nog geregeerde Engeland het volkomen aristocratische Anglicanisme ontstonden. Verschillende godsdiensten met verschillenden God, omdat de nooden en behoeften der klassen, die die godsdiensten uitdachten en ze invoerden, verschillend waren.

Hendrik VIII werd zelf de paus; de Engelsche kerk, de geestelijkheid werden een werktuig in zijn hand.

Maar omdat de katholieke kerk niet de landerijen der kloosters, der kerk had onteigend, en niet de boeren had verjaagd om schapenweiden voor den wolhandel te krijgen, en Hendrik VIII en zijn adel dit nu, na ze in bezit genomen te hebben, wèl deden, kwam het Engelsche volk, kwamen vooral de boeren in opstand, en zetten na den dood van Hendriks opvolger zijn dochter Maria de Katholieke op den troon.

Onder haar regeering ontwikkelden zich handel en zeevaart, en daarmee de burgerij. En onder haar opvolgster Elisabeth werd deze zoo sterk, dat de geest van burgerij, adel en den door hun rijkdom ook rijk wordenden middenstand en landadel door deze bronnen van welvaart, door het bezit van kapitaal, steeds meer burgerlijk-individualistisch, op zich zelf staand, trotsch, vrij, en dus protestantsch werd. De Engelsche kerk nam toe, het Katholicisme af aan invloed. En bovendien werd, zooals wij zagen, de strijd met Spanje een nationale strijd, en het Protestantisme van Elisabeth ook daarom dus het nationale geloof.

Hoe Elisabeth - zij regeerde van 1558-1603 - dat Protestantisme niet tot het uiterste liet komen, hoe zij

én het uiterst linksche Calvinisme én het uiterst rechtsche Katholicisme tegenhield en onderdrukte, hoe in het begin en op het eind van haar regeering dit minder gelukte, hoe onder haar bestuur de eenheid van belangen van handeldrijvenden adel en burgerij een tijd lang welvaart en orde schiep, en dit tot den hoogsten bloei der poëzie aanleiding gaf, is bij de bespreking van Shakespeare behandeld.

Maar toch, ondanks alle wijsheid en sluwheid van Elisabeth, ontwikkelt zich aldoor meer de protestantsche oppositie, die der Puriteinen, in en buiten de Staatskerk. Het Puritanisme is in hoofdtrekken aan het Calvinisme gelijk. Het werd in Engeland reeds vroeg gepropageerd door afgezanten uit Genève, maar nog meer door Nederlanders, uit Holland en Vlaanderen gevlucht.

Het werd door honderdduizenden Engelschen aangenomen en door leden van alle klassen, hoewel het meest door den burger-middenstand, de vrije boeren en den kleinen adel.

Het Calvinisme was het geloof van de middenklasse. De kleine adel, de handeldrijvende en nijvere middenstand, de vrije boeren, de grootere pachters, voor hen was het Calvinisme, het Puritanisme, dat hun allen in de Kerk een stem en rechten gaf, dat hen allen als individu rechtstreeks tegenover God stelde, de bevrijding. Voor hen was het Calvinisme de ware uitdrukking van hun maatschappelijk zijn. Want wat het Calvinisme hun in de kerk gaf, dat begeerden zij in den staat. Zij waren door de katholieke geestelijkheid verdrukt, hadden aan de kerk zware belastingen moeten opbrengen, deze was hun een geduchte concurrent. Nu waren zij daarvan bevrijd, haar bezittingen waren voor een deel ook de hunne geworden. Althans van den kleinen adel en de boeren.

Ook echter in den opbloei van handel en nijverheid opende zich voor deze klassen, zoowel in de steden als op het land, een nieuwe toekomst. Ook zij konden kapitaal verwerven, met wat geluk zelfs groote kapitalisten, kooplieden, industrieelen, grootgrondbezitters worden.

Dus ook bij hen groeide de burgerlijk-individualistische geest - ten opzichte van de maatschappij - die hen in de komende jaren vijanden zou maken van het absolutisme in den staat, van den koning, van den hoogen adel en van de groote bourgeoisie. Deze klassen waren de latere Independenten, uit hen kwam het leger van Cromwell voort.

Juist in de middenklasse ontstaat, wanneer de kapitalistische maatschappij zich ontwikkelt, het individualisme zeer sterk. Want de hoop om op te klimmen is dikwijls bij de lagere standen nog sterker dan bij de hoogere. Zij hebben het meer noodig. Die hoop wordt hun wezen.

Toen deze godsdienst zich aan die klassen in Engeland vertoonde - de leer die het zuiverst het individu op zich zelf tegenover zijn Schepper plaatst, die met de leer van de uitverkiezing en de genade het ernstige, harde streven naar welvaart van de kleine burgerij, de vrije, kleine boeren, den lageren adel sublimeert, omdat zij hen, de uitverkorenen, zichzelven doet zien boven de hoogere standen, de leer die de kerk niet plaatst onder, maar naast den staat, die met zijn democratische kerkinrichting hen erkende en tot leider maakte, die hun, wat zij in de maatschappij wilden, in de kerk reeds gaf - toen sprak het van zelf, dat zij deze leer aannamen en de aristocratische, absolutistische anglicaansche verwierpen.

Deze middenklassen voelden zich in den strijd, die tegen het feodalisme in staat en kerk door hen gevoerd was en nog gevoerd zou moeten worden - in de Nederlanden, Frankrijk en Engeland - als de ware, de volkomen, de eenig echte dragers der revolutie.

Zij vreesden van het begin af aan - in het begin instinctief, later zagen zij door de ervaring hun vrees bevestigd - dat de hoogere klassen, lage adel en hooge burgerij den strijd niet tot het uiterste met hen zouden willen uitvechten, maar zouden ophouden, zoodra hun bezit en macht verzekerd waren. Zij voelden zich dus als de eenig echte, de eenig ware, de eenig zuivere revolutionairen. En om dat uit te drukken, dat gevoel, dat voor hen zoo heilig, zoo het volkomene en

eenig ware was, daartoe bedachten zij de leer der uitverkiezing, der genade. En, want deze is daarmede onafscheidelijk verbonden, van de predestinatie en van den vrijen wil.

Deze pasten volkomen bij hun toestand. Want God, de almachtige, de alwetende, heeft den loop der wereld vooruit bepaald, heeft de Calvinisten uitverkoren als uitvoerders van zijn wil, en heeft hun toch den vrijen wil gegeven, opdat zij zelven vol verdienste en glorie zouden zijn.

Dit was de quintessens van de leer van Calvijn, van de Engelsche Puriteinen, van Cromwell en zijn Independenten, van de Ironsides. Het was ook de geest van Milton. Het is de echte leer der revolutionaire middenklasse[1)].

De groote adel was dus, zooals wij gezien hebben, door omzetting van bouw- in weiland handeldrijvend, kapitalistisch, burgerlijk geworden. Hij nam deel aan

1) Ik acht deze verklaring der Calvinistische leerstukken beter dan die van Engels: ‘Ueber Historischen Materialismus’. Neue Zeit, XI 1, blz. 43:
‘Het dogma van Calvijn paste aan de koensten der toenmalige burgers. De uitverkiezing was de religieuse uitdrukking van het feit, dat in de handelswereld der concurrentie succes of bankroet niet afhangt van het werken en de knapheid van den enkeling, maar van omstandigheden die van hem onafhankelijk zijn. Zoo ligt het niet aan iemands willen of doen, maar aan het erbarmen van overmachtige, maar onbekende economische factoren. En dit was in het bijzonder waar in een tijd van economische omwenteling, toen de oude handelswegen door nieuwe vervangen, Amerika en Indië voor de wereld geopend werden, en zelfs de eerwaardigste economische geloofsartikelen, de waarde van goud en zilver, begonnen te wankelen.
Daarbij was Calvijn's organisatie der kerk over het geheel democratisch en republikeinsch. En konden, waar God's rijk republikeinsch was, de rijken dezer wereld onderdanig blijven aan koningen, bisschoppen, feodale heeren? Terwijl het Duitsche Lutherdom een gewillig werktuig werd in de hand der kleine vorsten, grondde het Calvinisme een republiek in Holland, en sterke republikeinsche partijen in Engeland, en vooral in Schotland.
In het Calvinisme vond de tweede groote revolutie van de burgerij haar strijdtheorie kant en klaar. Deze revolutie vond plaats in Engeland.’

den wereldhandel der burgers. Op het voorbeeld der koningin zelve nam hij aandeelen in de Russische, de Indische, de Amerikaansche handelscompagnieën. En meer dan dat: hij ging zelf mee op de ontdekkings- handelsen oorlogsexpedities, als kaperkapitein, en hij rustte zelf schepen uit. Zijn geest werd dus burgerlijk, individualistisch. Bovendien dreigde er gevaar van de Katholieken, binnen- en buitenslands. Opstanden in Engeland en samenzweringen kwamen voor. Gelukte een Spaansche inval, een Fransche, dan zou het Katholicisme weer worden ingevoerd, het kloostergoed in handen van den grooten adel zou hem ontnomen worden, hij zou nieuwe handels- en kapitaalsmacht verliezen. Dan maar liever puriteinsch! Van de Puriteinen was men zeker in den strijd tegen Spanje. Hun waarborg binnenslands was vast.

Bovendien ontstaat in zulke revolutionaire tijden vaak, door de geestdrift voor de verandering, door de offers die moeten worden gebracht en de solidariteit die men met andere revolutionaire klassen voelt, in alle klassen die de verandering willen, een diepe, ernstige geest. In den aanvang eener revolutie nemen daardoor ook de hoogere klassen licht den geest der radicale lagen aan. Zij voelen, dat zij zonder deze hun doel niet kunnen bereiken.

Zoo stond het ook met de groote burgerij; velen van haar werden Puriteinen.

Waar zoowel adel als groote burgerij het verdienen van geld door wereldverkeer en wereldhandel als hoofddoel hadden, en dit slechts door knotting van de macht der katholieke kerk en van Spanje te bereiken was, daar is het te begrijpen, dat velen uit deze klassen zich bij de puriteinsche beweging aansloten, die het sterkst én Spanje én de katholieke kerk bevechten zou.

De middenklassen, die eveneens van wereldverkeer en wereldhandel alles verwachtten, hadden dus voorloopig met den adel en de hoogere burgerij hetzelfde doel.

Daar dit doel alleen te bereiken was door zuiverheid van zeden, bijv. door spaarzaamheid en een eenvoudig,

ingetogen leven, ging deze met het Puritanisme gepaard. Het is bekend, dat het leger van Cromwell, grootendeels uit kleine edelen, vrije boeren en middenstand uit de steden bestaande, een voorbeeld was van zedelijke reinheid[1].

Tot deze reinheid had ook de verinnerlijking, de zelfverdieping, die op hun beurt weer het gevolg waren van de ketterjachten en de godsdienstoorlogen in Holland, Frankrijk en Engeland[2], de Calvinisten, de Puriteinen gebracht. Ook hierin ging aanvankelijk een deel van den hoogen adel en van de groote burgerij met de middenklassen mee.

Eerst veel later, toen deze laatsten zich voor hun eigen rechten tegen den adel en de groote burgerij in beweging zetten, bleek het, dat het Puritanisme der beide hoogere klassen slechts ging tot een zekere grens, en bij heftigen strijd verdween, om weer tot de staatskerk, het Anglicanisme, terug te vallen.

Milton nu is uit die middenklasse, uit die puriteinsche beweging der middenklasse opgekomen. Zijn werk, althans zijn hoofdwerk, het werk van zijn rijpen leeftijd en ouderdom, is de adem, de stem dier revolutionaire middenklasse. Hij spreekt de ideeën en idealen dier linksche, protestantsche klassen uit, hij beeldt hun revolutie af.

Het is dus noodzakelijk en natuurlijk, voordat ik hem

1) Er waren ook wel rijkere kooplieden en burgers onder, maar niet in grooten getale, en van dezen scheidde zich, toen de macht der Independenten steeds grooter werd, het meerendeel af.
Voorbeelden van de strenge opvattingen in het leger waren de dagen van gebed, die vóór groote gevechten of beslissende handelingen, als den laatsten veldtocht tegen Karel en den marsch naar Londen tegen het Parlement, werden gehouden. Het leger ging psalmenzingend in den slag. Een groot deel van het leger diende op eigen kosten, en het bestond bijna geheel uit vrijwilligers.
De Ironsides bestonden alleen uit vrije boeren, die hun eigen paarden en uitrusting meebrachten en geheel op eigen kosten leefden.

2) De beweging der Lollarden was aan die der Puriteinen voorafgegaan.

en zijn poëzie behandel, de opkomst en de ontwikkeling dier revolutie en dier klassen hier te schetsen. Om de schoonheid en de grootheid van dit noordelijk protestantsch heldendicht, van dit eenig groote, direct revolutionaire gedicht, dat uit de revolutie zelf geput is, in zijn wezen en oorsprong goed te doen begrijpen, zal ik dit uitvoerig doen.

In Schotland hadden de Stuarts den feodalen adel neergeslagen en Schotland tot één koninkrijk vereenigd. Maar het lagere volk, gehard door den strijd tegen onderdrukking door den adel, had het Calvinisme aangenomen en eischte het medebestuur in den staat, dat het in de kerk al had. Het eischt de erkenning van zijn Synode, teruggave van het kerkland, afschaffing van de bisschoppen. Het maakt kerkelijke en politieke vraagstukken één. In 1592 wint de kerk. Maar in 1600 stelt de koning de bisschoppen wederom aan. Als vijand der Calvinisten komt Jacob I op den Engelschen troon.

Als voorbeeld, hoe de Calvinisten tegen de koningen optraden, moge hier een aanhaling volgen uit een rede tot den koning van Melville, opvolger van den beroemden John Knox, den Schotschen hervormer:

‘Heer,’ zegt hij, ‘wij zullen U altijd nederig vereeren - namelijk in het openbaar. Maar daar wij deze gelegenheid hebben om met u te confereeren, en het de waarheid is, dat het land en de kerk van Christus in groot gevaar zijn, moeten wij onzen plicht doen of anders verraders zijn aan Christus. En daarom, Heer, zeg ik U, dat er twee koningen en twee koninkrijken in Schotland zijn. Daar zijt Gij, als wereldlijk Koning. En daar is Jezus Christus, de Koning, en zijn Koninkrijk, de kerk, wiens onderdaan Jacob I is, en van welk Koninkrijk deze niet de Koning, niet de heer, noch het hoofd, maar een lid is. En zij, die door Christus zijn geroepen om te waken over zijn kerk en te besturen zijn Koninkrijk’ - dat wil dus zeggen het kerkbestuur - ‘hebben macht en autoriteit om dit te doen. En geen Christelijk koning of vorst kan hen dwingen of ontslaan’.

Men begrijpt welk een politieke macht zij, die zoo spraken, naast hun kerkelijke macht hadden. Want van den preekstoel konden zij alle politieke vraagstukken bespreken en het volk tot bepaalde daden aansporen.

In Engeland eischt het Lagerhuis - in 1604 voor een groot deel uit kleinen adel en burgers, dus uit het niet groote grondbezit en de steden samengesteld[1)] - de hervorming van de kerk in puriteinschen zin, afschaffing van den goeddeels katholieken dienst en van de bisschoppen. Het Hoogerhuis, uit hooge geestelijken en den grooten adel samengesteld, weigert dit. Daarop weigert het Lagerhuis de financieele subsidies. Jacob voert dan eigenmachtig belastingen in, hooge invoerrechten en heffingen ineens. Na de onstuimige debatten hierover in het Lagerhuis, toen vele leden het uitsluitend recht op het heffen van de belastingen hadden opgeëischt, antwoordde de koning hierop in de zitting van de Star-Chamber, het buitengewoon gerechtshof tegen hoogverraad, dat zonder hooger beroep en eigenmachtig kon beschuldigen en vonnissen uitspreken: ‘Evenals het atheïsme en godslastering is, te debatteeren over wat God mag doen, is het aanmatiging en minachting, te debatteeren over wat een Koning mag doen.’

Men ziet hier wel heel duidelijk den samenhang van kerk en politiek, en hoe de kerk slechts de uiterlijke vorm van de politiek der klassen was. Een democraat in de kerk kon waarlijk in den staat niet anders dan democraat zijn.

Maar Jacob stelt voortdurend hoogere belastingen in en ontbindt, toen het parlement niet toegaf, in 1611 - het jaar waarin Shakespeare zijn laatste stuk schreef - het Lagerhuis.

Van zelf sprak het, dat een nog grooter aantal edelen en groote burgers tot het Puritanisme overgingen, nu evenals zijn geweten door den godsdienst, ieders beurs door de belastingen werd getroffen!

Drie jaar regeert de koning zonder parlement. In 1614 wordt een nieuw Lagerhuis gekozen, maar de oppositie heeft een groote meerderheid.

1) Door het stemrecht en de statistische verdeeling der klassen.

Weer ontbindt de koning het, en nu regeert hij tot 1621 absoluut; hij heft ‘vrijwillige’ bijdragen, verhoogt de belastingen, verkoopt monopolies, ambten en adeldom. Een nieuwe belasting op huizen en schepen brengt de Londensche kooplieden tegen hem in het harnas. Ook zijn buitenlandsche politiek drijft het volk naar de Puriteinen. Den godsdienstoorlog in Duitschland, den dertigjarigen oorlog - 1618-1648 - had Jacob kunnen verhinderen door steun aan de Protestanten, maar hij laat dit na.

In 1621 is hij gedwongen het parlement opnieuw samen te roepen, maar als dit den oorlog tegen Spanje eischt, ontbindt hij het weer. In 1625 verklaart hij eindelijk den oorlog, maar voert hem slap. In 1625 sterft hij.

Onder zijn zoon Karel I komen dergelijke botsingen voor. Alleen treden de Puriteinen in het parlement nog beslister op en hun taal wordt oproerig. In 1626 wordt het parlement ontbonden. In 1627 sluit de koning een gedwongen leening. In hetzelfde jaar dwingt de Fransche koning Karel I om tegen de Hugenoten, die in La Rochelle belegerd worden, een vloot te zenden. In 1628 - Milton was toen 22 jaar - stelt het parlement de beroemde ‘Petition of Rights’ op, waarin het al zijn constitutioneele vrijheden opsomt en opeischt. Nadat Karel toestemming gehuicheld had, ontbindt hij het parlement in 1629 en roept het in de volgende twaalf jaar niet weer bijeen.

In deze twaalf jaar vallen de pogingen van Karel I en zijn ministers om de Engelsche, de anglicaansche kerk te maken tot een Engelsche tak der roomschkatholieke. Zijn minister Laud dreef de afscheiding van de protestantsche kerken in Engeland van die van het vasteland door, herstelde de bisschoppen, hief de vrijheid van godsdienst der Hugenoten op. Hij zelf werd aartsbisschop van Canterbury en richtte als hoogste prelaat zijn aanvallen op de puriteinsche geestelijken. De roomsche eeredienst, als het altaar, de kleeding der priesters, de versiering der kerken worden weder ingevoerd, het celibaat en de biecht hersteld, de

tegenwoordigheid van Jezus in het sacrament wederom aangenomen.

Dit was de religieuse tegenzijde van de gedwongen belastingen en de monopolies. De kerk verklaart de volstrekte gehoorzaamheid aan den koning tot Gods wet. De vervolgingen van de Puriteinen beginnen.

Tienduizenden van hen vluchten naar Amerika en leggen daar den grondslag voor de groote Engelsche kolonisatie.

In Schotland begint het eerste gewapende verzet. Karel valt met een leger daar binnen, maar moet wijken en laat eenige Engelsche provincies in de macht der Schotten. Hij is gedwongen het parlement bijeen te roepen, dat in 1640 gekozen wordt en bijeenkomt. De oppositie, kleine adel en burgerij, aan welker hoofd Pym en Hampden staan, had daar de meerderheid. Nu begint de revolutionaire geest zich te verbreiden. Karels ministers worden gevangen genomen, alle onwettige belastingen des konings opgeheven, alle sporen van Katholicisme uit de kerken verwijderd. Geheel Engeland wordt, als Frankrijk in 1789, als Rusland in 1917, één politieke debatingclub. In weinige jaren verschijnen dertigduizend politieke pamfletten. De nog door Shakespeare zoo bespotte kleine adel en middenstand nemen meer en meer de leiding.

Maar nu begint onder de groote burgerij en den adel ook de reactie. Nu zij zien, dat het wellicht tot een beslissende botsing zal komen, en dat er tot het uiterste zal worden gegaan, nu zij de revolutie zien, schrikken zij terug. Er ontstaat splitsing onder de Puriteinen. De Presbyterianen worden de gematigden, de Independenten de radicalen[1)].

1) In het kerkelijke wilden de Independenten de volledige onafhankelijkheid van iedere gemeente, zonder onderwerping dus aan provinciale of algemeene synodes. Verder gewetensvrijheid voor alle richtingen. De Presbyterianen wilden de kerk onder de autoriteit der synodes brengen. In het staatkundige wilden de Presbyterianen het koningschap, met grootere macht van het parlement over het leger. De Independenten wilden den koning ter neder werpen, hem dan zeer democratische voorwaarden stellen: uitgebreid kiesrecht, afschaffing van het Hoogerhuis, enz., en als hij die niet aannam, hem afzetten en de republiek uitroepen.

Milton, die juist van zijn groote reis op het vasteland terugkwam en zich van nu af geheel in den dienst der Puriteinen stelde, behoorde tot de eersten.

Karels minister Strafford wordt onthoofd. Het parlement verklaart zich permanent. Arbeiders en gezellen - leerjongens - vormen een wacht voor het Lagerhuis. De koning begeeft zich naar het Noorden en verzamelt daar een leger. Het parlement doet dit eveneens. De burgeroorlog breekt uit.

Er wordt in de eerste jaren met afwisselend geluk gestreden. Want vele der rijkere burgers en van den hoogeren adel en zelfs een deel der Presbyterianen - de Latitudinarians - sluiten zich, nu zij de revolutie vóór zich zien en een uiterst linksche republiek zien mogelijk worden, bij Karel aan. De oorlog wordt door burgerij en adel slap gevoerd. Aan den anderen kant worden de kleine adel, de vrije boeren en de middenklasse uit de steden steeds meer revolutionair, steeds meer ook aan den hoogen adel en de groote burgerij vijandig. Cromwell, een officier die door zijn leiding steeds hooger in aanzien komt, vormt zijn nieuwe leger. Niet alleen uit deze klassen, uit Puriteinen en Independenten, maar ook uit de uiterst-linksche groepen als Anabaptisten en Communisten, de ‘Levellers’ - gelijkmakers - onder aanvoering van John Lilburne. De Presbyterianen worden uitgesloten. Hierdoor wordt de scheuring onder de tegenstanders van den koning grooter en sluiten nog meerderen zich bij hem aan. De klassen teekenen zich duidelijker af. Milton verlaat de gematigde Presbyterianen en sluit zich bij de Independenten aan.

Cromwell slaat in 1644 Karel bij Marstonmoor, in 1645 beslissend bij Naseby, en Karel geeft zich gevangen. Het uiterst linksche leger, van boeren, kleine burgers en arbeiders, heeft gewonnen tegen al wat behoudend was, tegen het absolutisme, den hoogen adel, de hooge burgerij, de anglicaansche kerk. Het was verder gegaan dan deze wilden, het voert nu de revolutie verder.

Nu wil het parlement het leger ontslaan. Maar dit

weigert en vormt zich zelf tot een parlement naast het officieele. Het neemt Karel in bewaking. Het marcheert naar Londen en stelt aan het officieele parlement zijn eischen: vrijheid van godsdienst, parlementsverkiezing om de drie jaar, uitbreiding van het kiesrecht, billijke belastingen, opheffing van alle politieke, juridische en handelsprivileges. Het parlement verklaart zich hiertegen, bedreigt alle nonconformisten, allen die niet tot de anglicaansche kerk behooren, met dood of gevangenschap; het beschuldigt Cromwell en wil vrede sluiten met Karel. Nu verschijnt het leger in het parlement, zuivert dit van alle royalisten en laat door het overgebleven gedeelte Karel in staat van beschuldiging stellen. Deze wordt 30 Januari 1649 onthoofd[1].

Op 1 Februari wordt het bestaande gezuiverde Lagerhuis door het leger erkend, op 6 Februari het Hoogerhuis afgeschaft, op 15 Februari een Raad van State als uitvoerend gouvernement benoemd, met Cromwell als voorzitter; op 13 Maart wordt Milton als zijn secretaris bij dien Raad aangesteld.

Milton had in de laatste tien jaren de zaak der Puriteinen reeds dikwijls door zijn geschriften gediend[2]. Maar voor hij zijn groote werk, ‘Paradise Lost’ zou schrijven, moest de ontwikkeling der revolutie nog verder gaan, moest hij de nederlaag zijner zaak leeren ken-

1) De gang van zaken is hier in zeer verkorten vorm weergegeven. Allerlei onderhandelingen tusschen het Presbyteriaansche parlement en Karel, en van Cromwell en het leger met dezen, hebben in den wisselenden loop der gebeurtenissen plaats gehad.

2) O.a. in de ‘Areopagitica’, waar hij geloofsvrijheid en vrijheid van drukpers, en in ‘On True Religion’ waar hij gewetensvrijheid bepleit en verdedigt. Verder schreef hij vele brochures en strijdschriften, o.a. ‘De Hervorming in Engeland’, ‘Prelaten en Bisschoppen’, over het recht der kerkbesturen verdedigd tegen de prelaten. Dan een ‘Verdediging van het Volk van Engeland’. Dit laatste, uit 1651, is geschreven als antwoord op een pamflet van Salmasius uit Leiden, op last van Karel II gemaakt en behelst een verdediging van den Koningsmoord. In 1654 volgt een tweede verdediging van Milton's kant. Zij verwierven hem een wijde vermaardheid. In 1672, twaalf jaar na de restauratie, publiceert hij nog: ‘De Ware Godsdienst en de Beste Middelen den Groei van het Papisme te voorkomen’. In 1674 sterft hij.

nen, moest zij door de reactie overwonnen worden.

Nadat de koning onthoofd was en de Raad van State ingesteld, komt het radicale deel van het leger onder leiding van de uiterst linkschen, de Levellers of Communisten, in opstand, toen zij bemerkten, dat ook Cromwell in het parlement hun democratische eischen niet uitvoerde.

Cromwell slaat die muiterij neder. Na de onderwerping van Ierland en den oorlog met Holland - de Acte van Navigatie, die den Engelschen handel enorm deed opbloeien! - ontbindt Cromwell in 1653 het parlement, omdat het hem niet in alles wil volgen. In 1654 komt een nieuw parlement samen, met een meerderheid van Presbyterianen, volgens een nieuw kiesstelsel, waarbij de steden meer macht kregen. Maar Cromwell ontbindt het en wordt voor een tijd alleenheerscher; hij verdeelt Engeland in tien militaire districten, ieder onder een generaal-majoor, en voert een nieuwe, oneindig betere administratie, vooral op financieel gebied, in het geheele rijk in. De instellingen der kerk worden geregeld, het burgerlijk huwelijk ingevoerd. De tienden en de patronaatsrechten worden opgeheven, de codificatie van het burgerlijk recht heeft plaats, de directe belasting wordt sterk verminderd, de staatsschuld neemt onder Cromwell's bestuur zeer af. Vrijheid van godsdienst wordt ingevoerd, zelfs voor Kwakers en Joden, de vrede met Holland en Frankrijk gesloten. Holland moet de Acte van Navigatie en daarmee de oppermacht van Engeland in de Noordzee erkennen. De handel van Engeland neemt enorm toe, de welvaart van de burgerij en den adel groeit. Cromwell wordt, nadat hij het koningschap geweigerd heeft, tot Protector benoemd. In 1667 is hij op het toppunt van zijn macht.

Toch neemt het monarchisme weder hand over hand toe. De burgerij en de groote adel, de kleine adel en de middenstand voelen, dat voor hun materieele welvaart de revolutie gedaan had wat zij ervan verlangden. De twee laatsten zien in, dat tegenover de twee eersten toch niet verder gegaan kon worden. De uiterste Royalisten, de Cavaliers, verbinden zich met de gematigden,

deze met de Presbyterianen. Papisten en Presbyterianen vereenigen zich en allen wenschen het koningsschap.

Cromwell wordt ziek. Het parlement, waar de meerderheid royalist is, weigert hem subsidies. Karel II maakt zich in Frankrijk gereed. Cromwell ontbindt het parlement, maar voor hij het nieuwe kan bijeenroepen, sterft hij, 3 September 1658. Na een kort protectoraat van zijn zoon Richard en opstanden van een deel van het leger, landt Karel II op 25 Mei 1660 en wordt zonder tegenstand tot koning gekroond.

En nu begint de reactie. De koning krijgt het recht van veto tegen alle parlementsbesluiten en het opperbevel over het leger. Wetten worden gemaakt tegen aanvallen in de pers op de inrichting van staat en kerk. Alleen leden der anglicaansche kerk kunnen ambtenaar worden. Karel heft de presbyteriaansche kerk in Schotland op, herstelt in Engeland de anglicaansche met het ritueel, stelt de bisschoppen weer aan, en werft een staand leger voor zijn eigen bescherming, van tien duizend man. Hij vervolgt, ondanks zijn belofte van amnestie, de rechters, die zijn vader hadden ter dood veroordeeld en doet er dertien onthoofden. De lijken van Cromwell, zijn schoonzoon Ireton en Bradshaw - voorzitter van het gerecht dat Karel I veroordeelde en zwager van Milton - worden opgegraven en opgehangen. Dat van Pym uit de Westminster Abdij verwijderd. Milton wordt gevangen gezet. In het nieuwe parlement dat bijeen komt zijn slechts vijftig Presbyterianen, de rest is royalist. Dit parlement besluit in 1662 tot de opheffing van het Covenant en de gedwongen Eenvormigheid der Kerk. Op St. Bartholomeusdag worden tweeduizend geestelijken, een vijfde van het totaal, die hierin niet hadden willen toestemmen, uit hun huizen en gemeenten verdreven, en de nieuwe vervolging van de Puriteinen begint.

De reactie gelukte volkomen, en het Puritanisme leek vergeefsch geweest. Maar dit was slechts schijn. De bourgeoisie had, door het Puritanisme, door de revolutie, bereikt wat zij wilde. Want van eigenmachtige belastingen door den koning, van monopolies bestond

niets meer. En Cromwell had voor de bourgeoisie een veel beter administratie in het land, en de oppermacht ter zee veroverd.

Om dit te verklaren, en daardoor de beteekenis van Milton en zijn werk volkomen duidelijk te maken, wil ik eerst nog eenige opmerkingen laten volgen.

Ten eerste, wat Marx schrijft over de Engelsche revolutie van 1648, in vergelijking met de Fransche van 1789. Hij zegt: ‘In 1648 was de bourgeoisie met den modernen - d.i. verburgerlijkten - adel tegen het koningschap, den feodalen adel en de heerschende kerk verbonden. In 1789 was de bourgeoisie met het volk verbonden tegen koningschap, adel en heerschende kerk. De revolutie van 1789 had tot voorbeeld - tenminste in Europa - alleen de revolutie van 1648; de revolutie van 1648 alleen den opstand der Nederlanden tegen Spanje. In beide revoluties was de bourgeoisie de klasse die zich inderdaad aan de spits der beweging bevond. Het proletariaat en de niet tot de bourgeoisie behoorende fracties van het burgerdom hadden óf nog geen van de bourgeoisie verschillende belangen, óf zij vormden nog geen zelfstandig ontwikkelde klassen of klasse-afdeelingen. Waar zij dus tegen de bourgeoisie optraden, zooals bijvoorbeeld in 1793-1794 in Frankrijk, streden zij alleen voor de belangen der bourgeoisie - zij het dan ook niet op de wijze der bourgeoisie. Het geheele Fransche terrorisme was niets dan een plebejische manier om met de vijanden der bourgeoisie, het absolutisme, het feodalisme en het spitsburgerdom af te rekenen.

De revoluties van 1648 en 1789 waren niet enkel Engelsche en Fransche revoluties, het waren revoluties in Europeeschen stijl. Zij waren niet de overwinning van een bepaalde klasse der maatschappij over de oude staatsorde, maar de proclameering der staatsorde voor de nieuwe Europeesche maatschappij. De bourgeoisie overwon in hen: maar de overwinning der bourgeoisie was toen de overwinning van een nieuwe maatschappijorde, de overwinning van het burgerlijk eigendom over het feodale, van de nationaliteit over het provincia-

lisme, van de concurrentie over het gilde, van de verdeeling over het majoraat, van de heerschappij van den eigenaar van den grond over de beheersching van den eigenaar dóór den grond, van de Aufklärung over het bijgeloof, van de familie over den familienaam, van de industrie over de heroïeke luiheid, van het burgerlijk recht over de middeleeuwsche privileges[1].'

Dit geeft de beteekenis der revolutie van 1648 duidelijk aan en bewijst, dat zij niet mislukt was. Want het bovengenoemde, voorzoover het op de Engelsche revolutie betrekking heeft, waarvoor de werkelijke bourgeoisie had gestreden, was bereikt.

Eveneens is dit het geval met de parallel die Bernstein trekt[2]:

'Ondanks alle verschillen tusschen Engeland en Frankrijk kan men de parallel, zoowel wat betreft het geschiedkundig resultaat, als wat betreft het formeele verloop, doortrekken. Evenals de groote Fransche revolutie gaat de Engelsche ver boven de in het begin geproclameerde doeleinden uit, voert ook zíj tot de onthoofding van den zich tegen haar verzettenden gezalfde des Heeren, ziet zij eveneens verschillende partijen en de achter deze staande maatschappelijke lagen na elkaar op den voorgrond treden en al naar hun kracht de leidende of de drijvende rol op zich nemen, en vindt ook zij, na een periode van militaire dictatuur, haar tijdelijke afsluiting in een restauratie, die zich, evenals de Fransche, niet in staat toont den toestand van vóór het uitbreken der revolutie te herstellen, haar laatste einde evenwel in een flauwe namaak dezer revolutie, de revolutie van 1688...

Zij had in de Presbyterianen haar Girondijnen, in de Independenten haar Jacobijnen, haar Bergpartij, en in de Levellers hare Hebertisten en Babouvisten. Cromwell was haar Robespierre en Bonaparte in één persoon, en haar Marat en Hébert in één persoon was John Lilburne, de Leveller.'

1) Neue Rheinische Zeitung, 11 December 1848.
2) Geschichte der Sozialismus, I. IIdeel, blz. 508-509. (Ik heb de plaats iets verkort).

Ik kan hier nog een tweede vergelijking aan toevoegen. Evenals de Engelsche revolutie een burgerlijke was en slechts door het meedoen van niet burgerlijke groepen voor een tijd over haar doel werd heengedreven, zoo is ook de Russische revolutie van 1917 een burgerlijke geweest, die door een niet burgerlijke klasse, de arbeiders, verder dan haar doel werd gedreven. Toen de Duitsche proletarische revolutie en daarmee de Europeesche, de wereldrevolutie mislukte - zoolang deze mogelijk bleef, kon ook het Russische proletariaat op bereiking van het doel, het Communisme hopen - was het burgerlijk karakter van de Russische revolutie zeker. Het kleine proletariaat had, met de reusachtige klasse der arme en middelsoort boeren de revolutie tot stand gebracht. Toen dat kleine proletariaat uit Europa geen hulp ontving, werd de boerenklasse, zij het ook niet uiterlijk, de leider. Haar reusachtige massaas hadden, door de revolutie van de communistische arbeiders, die de leiding der revolutie hadden, allen een stuk grond in privaatbezit gekregen, en tot instandhouding en ontwikkeling van dat privaatbezit begonnen zij hun privaat-kapitalistische eischen te stellen. In Februari 1921 werd, toen de boeren in opstand kwamen, het communisme, dat tot nu toe in de steden geheerscht had, afgeschaft, en staatskapitalisme ingesteld.

Maar omdat dit den handel, het verkeer en de industrie niet goed en snel genoeg naar het belang en den wil der boeren tot ontwikkeling kan brengen, brokkelt dit, door de eischen die de boeren stellen, door den invloed vooral, dien alleen hun aanwezigheid, hun bestaan op het proletariaat en zijn leiders uitoefent, voortdurend verder af. Steeds meer gedeelten van den handel, van het verkeer en van de industrie worden aan particuliere of kapitalistische instellingen gegeven. Het eind is zeker: het kapitalisme, door de macht en den wil der boeren ingevoerd.

Evenals de Engelsche revolutie van 1648, evenals de Fransche van 1789, is de Russische een burgerlijke revolutie. Zij onderscheidt zich van de twee andere, doordat de boerenklasse haar voert en tot haar doel

brengt, niet zooals toen onder de leiding der bourgeoisie - die in Rusland daartoe te zwak was - maar onder die van het proletariaat. Het proletariaat wil verder, maar de boerenklasse bepaalt hoe ver de revolutie moet gaan.

Lenin had als leider der communistisch-proletarische en der kapitalistische boeren-revolutie van af 1917 een dubbelzinnige rol te spelen. Geen wonder dan ook dat hij - door de Derde Internationale - aan het proletariaat van West-Europa een dubbelzinnige taktiek voorschreef, die niet tot de overwinning voeren kon. Zoo groef hij, die de West-Europeesche revolutie noodig had, zijn eigen graf.

Lenin, die een tijd lang scheen te zijn de bevrijder van het proletariaat en de stichter van het Communisme, is inderdaad de bevrijder der boeren en de stichter van het moderne Russische kapitalisme. Hij is de Washington van Rusland[1)].

Alle drie de revoluties zijn door niet-burgerlijke groepen ver voorbij hun doel gedreven. De onverbiddelijke wet der ontwikkeling heeft ze na eenigen tijd tot hun voorloopig nog alleen mogelijk doel teruggebracht.

Milton, die zijn leven aan de vrijheid der bourgeoisie had gewijd, behoorde, dit moet uitdrukkelijk worden vastgesteld, tot den linkschen vleugel der Puriteinen, de Independenten. Niet tot den uitersten linkervleugel, de Levellers. Hoewel hij groote sympathie voor hen had en dit toonde door te weigeren de opdracht uit te voeren van den Raad van Cromwell, om een brochure van Lilburne te beantwoorden, gevoelde hij, dat wat zij wilden, te ver boven het mogelijke uitging. Milton behoorde niet tot de communisten, maar tot de revolutionaire partij.

Milton nu, die den geheelen strijd dien wij geschetst hebben, had meegeleefd en meegestreden en die nu ook

1) Deze opvattingen zijn door mij openlijk in de Hollandsche, Duitsche en Engelsche communistische pers, de eerste sinds begin 1920, de tweede sinds 1918, verdedigd. En ook in Rusland, op een bijeenkomst der Derde Internationale, in Moskou, in November 1920.

de nederlaag had gezien, schreef tusschen 1655 en 1665, ouder wordend en reeds blind, zijn dichterlijk hoofdwerk, ‘Paradise Lost’. Daarin heeft hij de ideeën der uiterst linksche burgerij weergegeven en haar revolutie tegen het absolutisme afgebeeld.

In zijn vroegere dichtwerken, uit zijn jeugd, Comus, L'Allegro, Il Penseroso, had hij nooit het hoogste bereikt. Daarin wordt hij door andere dichters der renaissance overtroffen. In zijn latere sonnetten echter, maar bovenal in Paradise Lost, het werk dat de ideeën der revolutionairen en de revolutie zelve weergeeft, stijgt hij tot de hoogste toppen.

Had de revolutie niet plaats gehad, of had Milton zich niet bij haar gevoegd doch bij de Royalisten of de Presbyterianen, hij zou een middelmatig dichter gebleven zijn, zooals hij was in zijn vroege werken.

De ideologische geschiedenisbeschouwing der bourgeoisie, die meent dat de poëzie alléén uit de ziel van den dichter voortkomt, zal dit niet kunnen verklaren; het is de materialistische geschiedenisbeschouwing, die de poëzie afleidt in de eerste plaats uit de maatschappelijke verhoudingen, de klasse, en eerst daarna uit de ziel, den geest van den dichter, die ons duidelijk kan maken, hoe een dichter tot na zijn vijftigste jaar van den derden of vierden rang blijft, en daarna tot een van den eersten rang stijgt.

Nadat Milton, hoewel van jongs af Puritein, in zijn jeugd en eerste mannelijkheid die gedichten van mindere grootheid, in den stijl der renaissance der groote bourgeoisie van voor en tijdens Shakespeare had geschreven, heeft hij bijna twintig jaar gezwegen.

Dit waren de jaren waarin de revolutie kwam en gebeurde. Milton zag toen de beteekenis van de bevrijding der menschheid, zijner gemeenschap, en de diepte van den menschelijken geest en de ziel.

Eerst toen hij zich over de revolutie en de uitwerking ervan op zijn klasse en zijn eigen geest klaarheid verworven had, heeft hij weder geschreven. Zijn beroemde sonnetten zijn ook uit die jaren - 1647 ongeveer.

Hiervan willen wij er twee als voorbeeld aanhalen, en dan overgaan tot de bespreking van Paradise Lost.

XI. To the Lord General Cromwell.

Cromwell, our chief of men, who through a cloud
Not of war only, but detractions rude,
Guided by faith and matchless fortitude,
To peace and truth thy glorious way hast ploughed,
And on the neck of crowned fortune proud
Hast reared God's trophies, and his work pursued;
While Darwen stream, with blood of Scots imbued,
And Dunbar field resounds thy praises loud,
And Worcester's laureat wreath. Yet much remains
To conquer still; peace with her victories
No less renowned than war; new foes arise
Threatening to bind our souls with secular chains;
Help us to save free conscience from the paw
Of hireling wolves, whose Gospel is their maw. (28)

XIV. On his Blindness.

When I consider how my life is spent
Ere half my days, in this dark world and wide,
And that one talent which is death to hide,
Lodged with me useless, though my soul more bent
To serve therewith my Maker, and present
My true account, lest he, returning, chide;
‘Doth God exact day-labour, light denied?’
I fondly ask; but Patience, to prevent
That murmur, soon replies, ‘God doth not need
Either man's work, or his own gifts; who best
Bear his mild yoke, they serve him best: his state
Is kingly; thousands at his bidding speed,
And post o'er land and ocean without rest;
They also serve who only stand and wait.’ (29)

II

Het groote Lied van Milton, Paradise Lost, bevat de geschiedenis van den val van den eersten mensch. Hoe de gevallen engelen, nu duivelen, in de hel liggen en beraadslagen op welke wijze zij verder den strijd tegen God zullen voeren. Hoe hun hoofdman, nu Satan geheeten, tegen God in opstand gekomen was, nadat deze zijn zoon Messiah tot gelijkwaardig bestuurder des hemels had aangesteld. Hoe Satan met zijn gezellen daarvoor door God in de hel was geslingerd, en uit wraak tegen God uitgaat om de pas geschapen Adam en Eva te verleiden in de gedaante van een slang. Hoe God den aartsengel Raphaël zendt om Adam en Eva te waarschuwen, en hoe deze hun vertelt van de afvallige engelen, van hun strijd tegen God en zijn Zoon, en de overwinning van dezen. Hoe God na de uitdrijving van Satan en het verlies van zoovele millioenen engelen de wereld geschapen heeft, en daarin de aarde, en daarop den mensch. Hoe Adam aan Raphaël vertelt wat hij zich herinnert van na zijn eigen schepping en van zijn ontmoeting met Eva. Hoe Eva daarna, ondanks de waarschuwing en God's gebod, toch eet van den verboden boom, en Adam na haar. Hoe de zoon van God in het Paradijs afdaalt en hen veroordeelt, en de uitwerking daarvan. Dat Zonde en Dood, de kinderen van Satan, van nu af de aarde bewonen. Hoe Gods zoon voor het eerste menschenpaar tusschenbeide komt en hoe de aartsengel Michaël gezonden wordt om hen uit het Paradijs te leiden, waarna zij dan verder door arbeid hun leven moeten vinden. Hoe Michaël aan Adam in een visioen de toekomst der menschen toont, en hun zegt, dat uit hen, Adam en Eva, uit een maagd, ten slotte de Verlosser der menschheid zal ontstaan. Wie dat zijn zal, zijn geboorte, zijn dood, zijn opstanding. Den toestand der kerk tot hij ten tweeden male komt. Hoe Michaël hen dan uit het Paradijs leidt.

Dit onderwerp was Milton door de klasse waartoe

hij behoorde ingegeven. Want voor deze protestantsche middenklassen was de Bijbel hét boek. Gewoonlijk het eenige dat zij lazen, en altijd het boek dat zij kenden. De puriteinsche middenklassen leefden en stierven met den Bijbel. Met Paradise Lost gaf Milton hen dus hun epos.

Maar niet alleen was dit hun epos, omdat het aan den Bijbel ontleend was. Zij vonden er in hun eigen, de hun-alleen eigen leer. In volkomen zuiverheid, zonder ook maar één letterverválsching of compromis.

Voor de Calvinisten en Puriteinen was het vraagstuk van de zonde nog veel belangrijker dan voor de overige Christenen. Voor hen, de onderdrukten, de door koningschap, hoogen adel en groote burgerij verdrukte klassen, vervolgd om hun geloof, tot brandstapel, galg, gevangenis, ballingschap veroordeeld, in opstand tegen kerk en staat, leiders der revolutie, was dit vraagstuk een levenskwestie. Want alleen door ‘goed’ te zijn, door een zuiveren levenswandel, door geen streep af te wijken van wat hun geloof hun leerde, konden zij de kracht vinden om de vervolging te weerstaan. Toch bedreigde ook hen de zonde. Deze zou hen in het verderf storten, hen berooven van hun eenige kracht, als zij aan haar gehoor gaven, tot haar vervielen. Dus was het van het hoogste belang, te weten wat de zonde was en waar zij vandaan kwam.

De Bijbel gaf hierop het bevredigende antwoord. De mensch was van oorsprong goed, door God goed geschapen; hij was door de ongehoorzaamheid der eerste menschen zondig geworden.

Maar hoe dit te rijmen met de almacht en de alwetendheid Gods? Als God almachtig en alwetend is, dan zijn de menschen onschuldig, want zij bestaan, zooals zij zijn, door God. Dit dilemma, dat de geheele Christelijke kerk in onrust heeft gebracht, ook de katholieke, was voor den calvinistischen middenstand een nog spannender, nog veel brandender vraagstuk.

De rijke katholieke kerk, de kerk der machtigen, laat dat vraagstuk, na het dogma van den vrijen wil der menschen te hebben gesteld, verder loopen. Voor de

machtigen, die het goed hebben op aarde, voor wie de zonde geen vraag is van leven of dood, is het niet noodig zich er veel om te bekommeren. Bovendien geeft de katholieke kerk door de priesters absolutie van zonden!

De Puriteinen echter, de vervolgden, maakten er een hoofdzaak van, dé hoofdzaak voor hun geloof, de zaak waarvan alles afhing. Zij legden haar aldus uit: God heeft in zijn alwetendheid en almacht alles gepredestineerd. Maar toch is de mensch vrij om het goede of het kwade te doen...

Dit wordt het hoofdpunt van den calvinistischen godsdienst, van de puriteinsche leer.

En dit gaf Milton aan de getrouwen, aan de broeders en zusters, in al zijn zuiverheid. En in de grootste afmetingen en schoonheid. Want hij gaf dit dogma in het verhaal van den eersten mensch, in wien het zich het duidelijkst, het noodlottigst had gedemonstreerd. God wist en had bepaald, dat Eva en Adam zouden vallen, maar zij waren toch vrij geweest niet te vallen...

En Milton verkondigt deze leer ook door zijn hoogste personen. Het is God zelf, die dit dogma uiteenzet, in den hemel. Aan zijn eeniggeboren zoon, Messiah - toen nog niet als Jezus op de aarde verschenen.

Milton komt daar telkens op terug. Dit dogma laat hem geen rust. Het wordt nogmaals uiteengezet door den aartsengel aan Adam, door Adam aan Eva, door de aartsengelen onder elkaar, en aan de duivelen. Geen gelegenheid gaat voorbij zonder dat het genoemd wordt.

In het derde Boek, als God vanuit den hemel Satan zijn tocht ziet beginnen, zegt hij tot Messiah:

> And now,
> Through all restraint broke loose, he wings his way
> Not far off heaven, in the precincts of light,
> Directly towards the new-created world
> And man there plac'd, with purpose to essay
> If him by force he can destroy, or worse,
> By some false guile pervert; and shàll pervert;
> For man will hearken to his glozing lies,
> And easily transgress the sole command,

Sole pledge of his obedience; so will fall
He and his faithless progeny. Whose fault?
Whose but his own? Ingrate, he had of me
All he could have; I made him just and right,
Sufficient to have stood, though free to fall.
III 86-99 (30)

Voor de duivelen is geen redding mogelijk, voor de menschen wel:

The first sort by their own suggestion fell,
Self-tempted, self-depraved: man falls, deceived
By the other first: man therefore shall find grace,
The other none:
III 129-132 (31)

Maar dit was niet voldoende. Hoe komt het, dat er menschen zijn, haast zonder zonde? Onder de Calvinisten, de Puriteinen natuurlijk? Menschen wier levenswandel haast vlekkeloos is, die het ware geloof hebben niet alleen, maar ook de ware werken? Die alles, den brandstapel verdragen en nooit wankelen?

De uitlegging daarvan behoort bij het vraagstuk der predestinatie. Dat komt door de genade Gods, door de uitverkiezing. Deze uitverkorenen zijn de volkomen zaligheid deelachtig en van den Hemel zeker:

Man shall not quite be lost, but saved who will;
Yet not of will in him, but grace in me
Freely vouchsafed; once more I will renew
His lapsed powers, though forfeit and enthrall'd
By sin to foul exorbitant desires;
Upheld by me, yet once more shall he stand
On even ground, against his mortal foe,
By me upheld, that he may know how frail
His fallen condition is, and to me owe
All his delivrance, and to none but me.
SOME HAVE I CHOSEN OF PECULIAR GRACE,
ELECT ABOVE THE REST; SO IS MY WILL:
III 173-184 (32)

Dit begrip had de katholieke kerk niet. Deze had wel de genade, als algemeen begrip, die ieder, zij het ten deele, deelachtig kon worden. Maar de uitverkiezing, de

van te voren bepaalde, de als het ware verscherpte genade, die volkomen, smetteloos en zeker was, had zij niet.

Ook deze leer laat Milton verkondigen. Door God zelf. De predestinatie, de vrije wil, de uitverkiezing, het is alles te samen tot één systeem verweven, en op de voor de geloovigen heerlijkste wijze in het meest grootsche bijbelsche verhaal toegepast, levende in de heerlijkste, machtigste, den Puriteinen dierbaarste figuren. Dit gaf Milton.

Maar wat zou het beteekend hebben, als daarmee niet de leer der verlossing verbonden ware geweest? Dan had het beeld niet anders dan droevig kunnen zijn. Want ondanks vrijen wil en genade zondigen de menschen toch, ook de Puriteinen.

Voor die vervolgden, die op aarde zooveel te lijden hadden, zou, als er niets anders was dan die drie genoemde dogma's, hun toestand toch nog hopeloos en troosteloos zijn. Te hard was het leven dezer klassen, dezer godsdienstigen. En daarom sloot zich voor hen - veel meer, veel gemeender, veel nadrukkelijker ook dan voor de katholieken - bij deze drie dogma's het vierde aan, dat van de verlossing. God neemt, omdat hij weet dat de mensch zal vallen, zijn eigen Zoon als het zoenoffer voor de menschheid aan. Evenals in de Hel Satan zich heeft aangeboden, om voor de duivelen het offer van den gevaarlijken tocht naar het Paradijs te volbrengen, biedt hier Messiah zich aan. In den Hemel, in de groote vergadering die God met de engelen houdt. Hij zal als mensch geboren worden uit een Maagd, hij zal gedood worden, en zijn dood zal de zondige menschheid vrijkoopen. Nog meer dan dat, hij zal aan het einde der dagen wederkeeren, en de goeden, de uitverkorenen naar den hemel, het eeuwige leven, de zaligheid leiden. Buiten hem zal er geen verlossing zijn[1)].

1) Vergelijk dit met Dante, Par. XIX, 103, waar ook allen die op aarde geleefd hebben vóór Christus geboorte, van de hoogste zaligheid uitgesloten zijn:

..... A questo regno,
Non sali mai chi non credette in Cristo,
Ne pria, ne poi ch'ei si chiavasse al legno. (33)

God zegt tot Messiah:

> ..... Be thou in Adam's room
> The head of all mankind, though Adam's son.
> As in him perish all men, so in thee,
> As from a second root, shall be restored
> As many as are restored, without thee none.
> III 285-289 (34)

Kan men heerlijker leer voor verdrukte klassen, voor vervolgden denken? Welnu, Milton gaf ook dit gedeelte van den Puriteinschen godsdienst in de heerlijkste beelden. In Zang III, waar Messiah zich zelven aanbiedt, waar God zijn offer aanneemt en hem door de millioenen engelen laat huldigen. En in zang XI, waar Michael Adam verhaalt van Jezus' toekomstig leven op aarde en zijn opofferenden dood. En nog op andere plaatsen, in Hemel, Paradijs en Hel, wordt deze leer bekend gemaakt.

God is almachtig en alwetend. De mensch is vrij, maar zondigt. God zal hem door Christus verlossen en leiden tot eeuwige zaligheid; deze korte quintessens van het Christelijk geloof geeft Milton in het groote verhaal, waarvan ik boven den inhoud schetste.

Hij geeft haar in de grootste, prachtigste beelden. Met een haast absolute kracht en helderheid. Met een dogmatische kracht en helderheid. Er is geen zwakke plaats in zijn beschrijving. Zoowel rede als schoonheid als kracht falen niet.

Doordat deze leer, ondanks de scherpe, de in de hoofdpersonen zoo verscherpte calvinistische formuleering, ondanks het te scherpe licht dat het Calvinisme op deze enkele dogma's laat vallen, toch in hoofdzaak de algemeen protestantsche is, is Paradise Lost het epos van het Christelijk Europeesche Noorden, gelijk de Divina Commedia van het katholieke Zuiden.

Op de leer der protestantsche bourgeoisie, in haar radicaalsten, meest tegen het feodalisme revolutionairen vorm, is het geheele lied gegrond. Het is die leer

zelve, in den meest grootschen, sterksten, uitgebreidsten en volmaaktsten vorm.

In de schoonheid - die het algemeene wezen eener gedachte is.

In de hoogste schoonheid - die het algemeene wezen eener maatschappelijke, eener klassegedachte is.

Miltons epos is de uiting van de gedachte, het gevoel, het ideaal der tegen de middeleeuwen meest revolutionaire middenklassen. En omdat het de uiting van het gevoel dier meest revolutionaire groepen is, is het dat ook, het best en waarst, van de geheele toenmalige bourgeoisie. Omdat deze toch ook de revolutie tegen het feodalisme wilde.

Maar er is nog een andere zijde aan het lied van Milton. Het heeft twee kanten, het verkondigt de geloofsleer en... de revolutie zelve.

Milton heeft in Paradise Lost ook het beeld gegeven van den strijd, de revolutie tegen de overheid, tegen de gestelde machten, tegen het feodalisme, tegen de souvereiniteit, door de omverwerpers, de revolutionairen.

Dat is de andere, niet minder belangrijke zijde, het niet minder belangrijke deel van zijn gedicht.

Milton had twee groote, allergrootste dingen beleefd. Ten eerste de leer, die hij zich volkomen had eigen gemaakt, die zijn leven geworden was, en die hij zijn leven lang met de grootste kracht verdedigd heeft.

Maar hij had ook beleefd den strijd zelf. Niet alleen in vreemde landen, in Frankrijk, Duitschland en Holland, niet alleen onder Jacob en Karel I den toen parlementairen strijd, maar den burgeroorlog. Ook daarin had hij krachtig meegedaan. Hij had de beste geschriften tot de verdediging der revolutie geschreven, en hij had een allereerste plaats ingenomen onder de revolutionairen.

En die revolutie, dien opstand heeft hij ook afgebeeld in zijn gedicht. Dat is de andere zijde, het andere deel daarvan. En ook dát heeft hij afgebeeld in de allergrootste, in wereld-vormen. Hij heeft de revolutie afge-

beeld van Satan en de millioenen duivelen tegen God. Haar voorbereiding, haar taktiek, haar gevechten.

Hij verhaalt ons, hoe de aartsengel zich plaatst aan het hoofd der ontevreden engelen, hoe zij probeeren God te onttronen, en hoe zij daarom uit den hemel worden geworpen. Hij heeft hun beraadslagingen in de hel geschilderd, en hun nieuwe plan om den mensch aan te vallen, God in hem te treffen, en de menschheid te brengen aan den kant der duivels. En hoe dat gelukt, tot aan den jongsten dag. Want de Duivel en zijn kinderen, Zonde en Dood, heerschen tot dan over de aarde.

Dien opstand, die revolutie heeft hij van begin tot einde beschreven. En nu zal misschien iemand zeggen, dat dit een toeval is, dat dit nu eenmaal bij den zondenval behoorde, en dus moest worden afgebeeld. Dat het volstrekt niet de revolutionaire Milton, maar de dichter, de boven den klassestrijd staande dichter is geweest, die dit gedeelte bij het andere heeft ingelascht.

Wie dit zegt, vergist zich[1)]. Want daarvoor spreekt één ding. Dat Milton als revolutionair deze gedeelten heeft geschreven, blijkt uit een onfeilbaar teeken. Het blijkt uit hun intrinsieke poëtische schoonheid.

De schoonheid van de gedeelten, waarin de revolutie tegen God wordt behandeld, is nog veel grooter dan die der andere deelen. Hier zijn de beelden het grootst, hier zijn de hartstochten, de ontroering, de geestdrift het grootst.

Satan en zijn duivelen zijn met veel, met oneindig grooter overtuiging en macht geschilderd dan God en Christus met hun engelen of dan Adam en Eva.

Dat kan maar één reden hebben: Milton gevoelde meer voor de revolutie en de revolutionairen dan voor de gestelde machten.

In de beschrijving van Satan herkent men Cromwell, in die van Beëlzebub Fairfax, in den krijgsraad dien de

1) In de beste levensbeschrijvingen van Milton, en in bijna alle beschouwingen over zijn werk wordt het trouwens toegegeven door de burgerlijke schrijvers, dat de strijd van Satan tegen God de verheerlijking is van dien van Cromwell tegen Karel I.

aartsduivelen houden, hoort en ziet men de overleggingen van den raad der ‘Ironsides’.

Er zijn plekken, zeer vele plekken in de beschrijving der samenzweringen, der strategie, der redevoeringen en der gevechten der duivelen, die elk revolutionair, ook nu, met de allergrootste ontroering leest, omdat zij de eenig echte revolutionaire taal spreken.

Het overwegen der verschillende taktieken, het vuur waarmee elk de zijne verdedigt; de standvastigheid waarmee ook een alleenstaande stand houdt tegen millioenen andersdenkenden - bijv. Abdiel; de moed tegen de overmacht, het niet opgeven, het nooit wanhopen bij de nederlaag en het eindeloos geduldige, van de eindoverwinning zekere, altijd opnieuw beproevende en strijdende, - dit alles in deze kracht, met deze geweldigheid, met dit absoluut natuurlijke en geheel spontane, als van zelf, - het zijn bewijzen dat Milton dit gedeelte van zijn werk uit eigen ervaring gevoeld heeft. Dat hij het nog beter gevoeld heeft dan al het andere, dat dit zijn eigenste, zijn diepste, zijn ware leven representeert.

Zeker, het is de strijd tegen God. Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Milton had Satan meer lief dan God, en de revolutie tégen hem meer dan zijn autoriteit.

Wij willen trachten hier een beeld te geven van Satan's wezen, van zijn opstandigheid, van den krijgsraad der gevallen engelen.

Na een inleiding waarin Satan met zijn engelen in de Hel geslingerd is, in den Chaos, zien wij hem zijn legioenen weder verzamelen. Hij wekt hen op, en spreekt hun moed in:

> What though the field be lost?
> All is not lost; the unconquerable will,
> And study of revenge, immortal hate,
> And courage never to submit or yield:
> And what is else not to be overcome?
> That glory never shall his wrath or might
> Extort from me. To bow and sue for grace
> With suppliant knee, and deïfy his power

Who from the terror of this arm so late
Doubted his empire, that were low indeed,
That were an ignominy and shame beneath
This downfall; since by fate the strength of gods
And this empyreal substance cannot fail;
Since through experience of this great event
In arms not worse, in foresight much advanced,
We may with more successful hope resolve
To wage by force or guile eternal war
Irreconcilable, to our grand foe,
Who now triumphs, and in th'excess of joy
Sole reigning holds the tyranny of heaven.'
So spake the apostate angel, though in pain,
Vaunting aloud, but racked with deep despair.
I. 105-126 (35)

Satan en Beëlzebub weten zich vrij te maken uit den brandenden poel van de Styx, waarin zij geworpen zijn:

Both glorying to have 'scaped the Stygian flood,
As gods, and by their own recovered strength,
Not by the sufferance of supernal power.
'Is this the region, this the soil, the clime,'
Said then the lost Archangel, 'this the seat
That we must change for heaven, this mournful gloom
For that celestial light? Be it so, since he
Who now is Sovereign can dispose and bid
What shall be right: farthest from him is best,
Whom reason hath equalled, force hath made supreme
Above his equals. Farewell, happy fields,
Where joy forever dwells! Hail horrors! hail
Infernal world! and thou profoundest hell
Receive thy new possessor: One who brings
A mind not to be changed by place or time.
The mind is its own place, and in itself
Can make a heaven of hell, a hell of heaven.
What matter where, if I be still the same,
And what I should be, all but less than he
Whom thunder has made greater? Here at least
We shall be free; th' Almighty has not built
Here for his envy, will not drive us hence:

Here may we reign secure, and, in my choice,
To reign is worth ambition, though in hell:
Better to reign in hell than serve in heaven.'
I 239-263 (36)

Boek II opent met den krijgsraad, en de bespreking der verschillende taktieken. Enkelen raden een nieuwen aanval, anderen onderwerping. Ten slotte wordt Beëlzebub's voorstel aangenomen, een onderzoek in te stellen naar de nieuw geschapen wereld en wezens, en een poging te doen, in hen God te treffen.

Moloch, 'een gescepterd koning, de sterkste en meest verwoede geest die in den hemel streed, verwoeder nu, door wanhoop,' zegt:

'My sentence is for open war: of wiles,
More unexpert, I boast not; them let those
Contrive who need, or when they need, not now.
II 51-53

What can be worse
Than here to dwell, driven out from bliss, condemned
In this abhorred deep to utter woe;
Where pain and unextinguishable fire
Must exercise us without hope of end,
The vassals of his anger .....

What fear we then? what doubt we to incense
His utmost ire? which to the height enraged,
Will either quite consume us, and reduce
To nothing this essential; happier far
Than miserable to have eternal being;
Or, if our substance be indeed divine,
And cannot cease to be, we are at worst
On this side nothing; and by proof we feel
Our power sufficient to disturb his heaven,
And with perpetual inroads to alarm,
Though inaccessible, his fatal throne:
Which if not victory, is yet revenge.'
II 85-105 (37)

Belial, van fijner, menschelijker gestalte, 'een

schooner wezen dierf den Hemel niet, hij scheen voor waardigheid en hoog verrichten geschapen, maar 't was alles valsch en hol,' pleit voor onderwerping, omdat, tegenover God, duivelen toch machteloos zijn:

> ..... 'Wherefore cease we then?
> Say they who counsel war, we are decreed,
> Reserved and destined to Eternal woe;
> Whatever doing, what can we suffer more,
> What can we suffer worse? Is this then worst,
> Thus sitting, thus consulting, thus in arms?
> What, when we fled amain, pursued and struck
> With heaven's afflicting thunder, and besought
> The deep to shelter us? This hell then seemed
> A refuge from these wounds:
> II 159-168
>
> this is now
> Our doom; which, if we can sustain and bear,
> Our supreme foe in time may much remit
> His anger, and perhaps, thus far removed,
> Not mind us not offending, satisfied
> With what is punished.'
> II 208-213 (38)

Mammon komt hiertegen op; hij raadt aan om stand te houden, maar zich aan te passen aan den nieuwen staat, en orde te scheppen uit den Chaos:

> ... servile offerings. This must be our task
> In heaven, and our delight; how wearisome
> Eternity so spent, in worship paid
> To whom we hate! Let us not then pursue
> By force impossible, by leave obtained
> Unacceptable, though in heaven, our state
> Of splendid vassalage, but rather seek
> Our own good from ourselves, and from our own
> Life to ourselves, though in this vast recess,
> Free and to none accountable, preferring
> Hard liberty before the easy yoke
> Of servile pomp...
> II 246-257 (39)

Het laatst van allen spreekt Beëlzebub, wiens voorstel, wraak door verleiding van het nieuw geschapen

menschenpaar, wordt aangenomen. Beëlzebub, na Satan de hoogste in rang onder de engelen, in wiens beeld men Fairfax meent te herkennen:

> Which when Beëlzebub perceived, than whom
> Satan except, none higher sat, with grave
> Aspect he rose, and in his rising seemed
> A pillar of state; deep on his front engraven
> Deliberation sat and public care;
> And princely counsel in his face yet shone,
> Majestic though in ruin: sage he stood
> With Atlantean shoulders fit to bear
> The weight of mightiest monarchies; his look
> Drew audience and attention still as night
> Or summer's noontide air, while thus he spake:
> II 299-309 (40)

Wanneer niemand zich aanbiedt, om alleen den gevaarlijken verkenningstocht naar het aardsche Paradijs te wagen, neemt Satan de opdracht aan:

> ..... intermit no watch
> Against a wakeful foe, while I abroad
> Through all the coasts of dark destruction seek
> Deliverance for us all: this enterprise
> None shall partake with me.'
> II 462-466 (41)

Prachtig is, tegenover dezen vastberaden moed, Satan's uiting van wanhoop, als hij in Boek IV de nieuw geschapen aarde ziet, en twijfelt of hij, alleen, zijn zending zal kunnen volbrengen; hij herinnert zich dan zijn vroegeren staat, en roept de Zon aan:

> O thou, that with surpassing glory crowned,
> Lookst from thy sole dominion like the god
> Of this new world; at whose sight all the stars
> Hide their diminished heads; to thee I call
> But with no friendly voice, and add thy name,
> O sun, to tell thee how I hate thy beams
> That bring to my remembrance from what state
> I fell, ...
> IV 32-39

..... lifted up so high,
I 'sdained subjection, and thought one step higher
Would set me highest, and in a moment quit
The debt immense of endless gratitude,
So burdensome still paying, still to owe;
Forgetful that from him I still received,
And understood not that a grateful mind
By owing owes not, but still pays, at once
Indebted and discharged; what burden then?
IV 49-57 (42)

Me miserable! which way shall I fly
Infinite wrath and infinite despair?
Which way I fly is hell; myself am hell;
And, in the lowest deep, a lower deep
Still threatning to devour me opens wide,
To which the hell I suffer seems a heaven.
O then at last relent: is there no place
Left for repentance, none for pardon left?
None left but by submission; and that word
Disdain forbids me, and my dread of shame
Among the spirits beneath
IV 73-83

So farewell hope, and with hope farewell fear,
Farewell remorse: all good to me is lost;
Evil, be thou my good: by thee at least
Divided empire with heavens King I hold,
By thee, and more than half perhaps, will reign.
IV 108-112 (43)

Milton is de dichter van de revolutie der bourgeoisie. Hij is dit - als wij de revolutie opvatten in den zin van strijd tegen feodalisme in het algemeen, tegen absolutisme en adel en grondbezit binnen- en buitenslands - evenals Aeschylus, Dante en Shakespeare. Maar hij is de eenige dichter van de daad der revolutie, van haar opstand, van haar burgeroorlog.

Wanneer Milton peinsde over zijn eigen heil, dat wil zeggen over het heil zijner klasse, dat is dus ook over dat van zich zelven, zijn vrouw, zijn kinderen, dan zag

hij ten eerste dien God dien zijn klasse noodig had, den persoonlijken God, die alles van tevoren bepaalt, die den mensch zijn vrijen wil had gegeven, die sommigen had uitverkoren, die allen kon verlossen. Dit was het fantasma dat voortkwam uit zijn liefde voor de gemeenschap, die de liefde voor zich zelf en vrouw en kinderen insloot.

Hij moest zich een fantasma van dien God denken, omdat zijn klasse, met den toenmaligen stand van den arbeid en de kennis, nog niet in staat was haar eigen redder uit den nood te zijn. Hij moest zich dat fantasma denken, omdat zijn klasse juist díen God, met díe krachten noodig had. Dus verdiept hij zich van zelf, onbewust, in dat beeld. En schildert het als dichter. Den persoonlijken, protestantschen God, den God der predestinatie, der uitverkiezing, der verlossing, tegenover welken persoonlijken God alle individuen direct, zonder tusschenkomst van priesters, alleen, als personen staan.

Maar daarnaast zag Milton, zoo peinzend, nog een ander heil, nog iets anders heiligs. Dat was de opstand tegen de oppermacht, de revolutie.

En dat bewuste, gekomen uit het onbewuste, die liefde voor de gemeenschap, die zich in het bewustzijn van het heilige der revolutie uitsprak, dat was iets geheel nieuws. Dat had geen burgerlijk dichter nog gehad, noch Aeschylus, noch Shakespeare, noch Dante.

Wanneer wij Milton met Aeschylus vergelijken, dan zien wij dat de Natuurgoden van den Griek vervangen zijn door den eenen God van den Engelschman, d.w.z. dat de overmacht van het grondbezit is vervangen door die van het kapitaal.

Vergelijken wij hem met Dante, dan zien wij dat de diepe onderworpenheid, de mystieke devotie van den Katholiek zijn vervangen door de rechtoppe houding, de vrijheid van den Protestant. Adam blijft, zelfs in zijn veroordeeling, een Man. Eva raadt zelfmoord aan, om niet een met zonde beladen nageslacht voort te brengen. En niet alleen is die onderworpenheid vervangen door de vrijheid van den Protestant, maar zelfs door den op-

stand tegen God. Dat wil zeggen dat de burger van Dante, nog onderworpen aan de overmacht van het grondbezit, vervangen is door den burger, die de macht over het grondbezit, zelfs met revolutie, wil veroveren. Die dit bewust wil.

Vergelijken wij Milton met Shakespeare, dan zien wij dat de tijd van het adellijk individu, d.w.z. dat de overmacht van het feodale eigendom, is vervangen door die van het burgerlijke.

Miltons lied viert voor het eerst de overwinning van het kapitaal.

Vertegenwoordigt Milton dus historisch een groote vooruitgang op Aeschylus, Dante en Shakespeare, toch staat hij in schoonheid en grootheid op eenige punten bij hen achter.

Milton is niet zoo breed, niet zoo veelomvattend als de drie grootsten. Dit komt doordat hij het lied zingt niet der geheele bourgeoisie, maar van een deel van haar, en nog wel van haar meest bekrompen deel, de middenklassen. Daardoor is hij, tegenover de breedte der anderen, hoe hoog ook, eng en beperkt.

Duidelijk treedt dit aan den dag in zijn opvatting van de vrouw en haar plaats ten opzichte van den man, die geheel die zijner klasse is. In de beschrijving bijv. van Adam en Eva in het Paradijs, als Satan hen tusschen al het nieuw geschapene ontwaart:

> Two of far nobler shape, erect and tall,
> Godlike erect, with native honour clad,
> In naked majesty seemed lords of all:
> And worthy seemed; for in their looks divine
> The image of their glorious Maker shone,
> Truth, wisdom, sanctitude severe and pure,
> Severe, but in true filial freedom placed;
> Whence true authority in men; though both
> NOT EQUAL, AS THEIR SEX NOT EQUAL SEEMED;
> For contemplation he and valour formed;
> For softness she, and sweet attractive grace;
> HE FOR GOD ONLY, SHE FOR GOD IN HIM:
> IV 288-299 (44)

Milton laat Eva tot Adam zeggen:

> ..... O thou for whom
> And from whom I was formed, flesh of thy flesh,
> And without whom am to no end, my guide
> And head! what thou hast said is just and right,
> For we to him indeed all praises owe,
> And daily thanks; I chiefly, who enjoy
> So far the happier lot, enjoying thee,
> Preëminent by so much odds, while thou
> Like consort to thyself canst nowhere find.
> IV 440-448 (45)

Men ziet hoe hier beperktheid van opvatting met groote schoonheid van zeggen gepaard gaat. Had Milton de gevoelens der geheele, der groote burgerij - de groote kapitalistische adel inbegrepen - uitgesproken, dan had hij nooit schoonheid kunnen maken. Want de idealen dier groote burgerij waren toen reeds geheel op geldverdienen ingesteld.

Doordat hij de gevoelens der waarlijk revolutionaire klassen, van den middenstand uitspreekt, is hij een groot dichter geworden, want deze klassen hadden nog idealen. Doordat hij de middenklassen vertegenwoordigt is hij schoon. Maar doordat hij niet de groote klassen vertegenwoordigt, is hij eng, en tegelijk hoog.

Men vergelijke, om dit te toetsen, het aanschouwen van God bij Dante, het hoogtepunt uit het Paradijs in canto 33, met het morgengebed van Adam en Eva, poëtisch een der schoonste gedeelten uit Paradise Lost: tegenover de volkomen onderworpenheid en de mystieke extase bij Dante, staan Adam en Eva hier vrij tegenover God, jubileerend, als gelijken, als zijn kinderen:

> These are thy glorious works, Parent of good,
> Almighty! Thine this universal frame,
> Thus wondrous fair; Thyself how wondrous then,
> Unspeakable! who sitst above these heavens
> To us invisible, or dimly seen
> In these thy lowest works; yet these declare
> Thy goodness beyond thought, and power divine.
> Speak ye who best can tell, ye sons of light,

Angels, for ye behold him, and with songs
And choral symphonies, day without night,
Circle his throne rejoicing; ye in heaven,
On earth join all ye creatures to extoll
Him first, him last, him midst, and without end.
Fairest of stars, last in the train of night,
If better thou belong not to the dawn,
Sure pledge of day, that crownst the smiling morn
With thy bright circlet, praise him in thy sphere
While day arises, that sweet hour of prime.
Thou sun, of this great world both eye and soul,
Acknowledge him thy greater, sound his praise
In thy eternal course, both when thou climbst,
And when high noon hast gained, and when thou fallst.
Moon, that now meetst the orient sun, now fliest
With the fixed stars, fixed in their orb that flies,
And ye five other wandring fires, that move
In mystic dance not without song, resound
His praise, who out of darkness called up light.
Air, and ye elements the eldest birth
Of Nature's womb, that in quaternion run
Perpetual circle, multiform; and mix
And nourish all things, let your ceaseless change
Vary to our great Maker still new praise.
Ye mists and exhalations, that now rise
From hill or steaming lake, dusky or gray,
Till the sun paint your fleecy skirts with gold,
In honour to the world's great Author rise;
Whether to deck with clouds the uncoloured sky,
Or wet the thirsty earth with falling showers,
Rising or falling, still advance his praise.
His praise, ye winds that from four quarters blow,
Breathe soft or loud; and wave your tops, ye pines,
With every plant, in sign of worship wave.
Fountains and ye that warble, as ye flow,
Melodious murmurs, warbling tune his praise.
Join voices all ye living souls, ye birds,
That singing up to heaven-gate ascend,
Bear on your wings and in your notes his praise;
Ye that in waters glide, and ye that walk

The earth, and stately tread, or lowly creep;
Witness if I be silent, morn or even,
To hill, or valley, fountain or fresh shade,
Made vocal by my song, and taught his praise.
Hail, universal Lord, be bounteous still
To give us only good; and if the night
Have gathered aught of evil or concealed,
Disperse it, as now light dispels the dark.
V 153-208 (46)

Doordat Milton de belangen der bourgeoisie tot het uiterste, revolutionair, ideaal vertegenwoordigt - verder dan zij zelve wilde - doordat hij de belangen vertegenwoordigt van dat gedeelte van haar, dat waarlijk de revolutie tot het einde wilde doorvoeren, vertegenwoordigt hij de geheele bourgeoisie.

Er is in Milton's lied hetzelfde doctrinaire als in het Calvinisme. Het is even volstrekt zeker en twijfelloos als dit. Zoo wordt bijv. het geheele systeem van den zondenval en de verlossing door God uiteengezet met een strakke helderheid, en met even weinig mysterie als in een puriteinsche preek. God zelf heeft iets van een schoolmeester. Alles is hard en zuiver individualistisch. Evenals de klassen die hij als zich zelve voelde, het meest individualistisch en op zich zelf staand waren, het meest naar onafhankelijkheid streefden, zoo zijn Milton's figuren harder en individualistischer dan die van eenig ander burgerlijk dichter. Waar bij Dante God een wezen is, van vorm onzeker, onkenbaar voor den mensch, een kracht, een licht, alleen te benaderen of aan te voelen in een mystieke verrukking, heeft hij bij Milton een menschelijke vorm, hij is een individu. De engelen zijn in veel opzichten gelijk aan den mensch. Als Raphaël in het Paradijs aan Adam Gods boodschap gaat brengen, en Adam hem als een vrij gastheer tegemoet treedt, en aan zijn tafel noodt, zit hij mee aan en gebruikt van wat Eva als huisvrouw heeft toebereid:

..... So down they sat,
And to their viands fell; nor seemingly

The Angel, nor in mist, the common gloss
Of theologians, but with keen despatch
Of real hunger, and concoctive heat
To transsubstantiate; what redounds, transpires
Through spirits with ease.
V 433-439 (47)

Milton heeft vaak een koude, strenge opvatting van de zedelijke deugd en soms een harde intellectueele manier om schoonheid te zien. Dit komt door de middenstelling dezer klassen, die èn naar de lagere, èn naar de hoogere klasse hard moeten zijn, naar beide zijden moeten strijden, en door haar revolutionaire stelling. Deze, de revolutie, maakt het harde dogma noodzakelijk, een levensvoorwaarde.

Milton heeft die eigenschappen zijner klasse ten volle. Slechts hij die een absolute norm voor de dichtkunst stelt, zal ze niet waardeeren.

Maar tegenover die eigenschappen, en ook dit dankt hij aan zijn klasse en aan de revolutie, staat zijn grootheid en grootschheid. De inhoud van zijn gedicht, ik zeide het reeds, is het probleem waarmee de Puriteinen worstelden, het probleem van zonde en verlossing, van de groote worsteling van kwaad tegen goed. De gespannen moreele concentratie der Puriteinen had een bijna lichamelijken vorm gegeven aan geestelijke abstracties, vóór Milton zijn kinderen van Satan, Zonde en Dood schiep. Het was de puriteinsche tendens, de klassetendens om de verschillende vormen, de verschillende soorten van ondeugd - die bij Dante, in het Katholicisme, in Hel en Purgatorium in vele gradaties worden afgebeeld, zoodat men altijd op zachte wijze denken kan dat een zondaar die in één ding zondigt, toch in vele andere goed kan zijn - om al die verschillende zonden te verzamelen in één groot lichaam van zonde, en door de kracht van een hartstochtelijk hart hun grootte en macht te overdrijven. Daaraan danken wij Milton's Satan.

De grootheid van het puriteinsche doel in den langen en hartstochtelijken strijd voor rechtvaardigheid en wet,

de grootheid van karakter die deze strijd ontwikkelde, de kolossale vormen waarin goed en kwaad zich over het maatschappelijk en politiek tooneel bewogen, de debatten en samenzweringen en gevechten en oorlogen die gedurende twintig jaar het leven der menschen waren geweest, de machtige welsprekendheid, de machtiger eerzucht en de machtigste daden die de oorlog had te voorschijn geroepen - dit alles beeldde Milton af. Al wat het hoogst en best was in de krachten der waarlijk revolutionaire klassen spreekt in den adel en de hoogheid van dit gedicht, in zijn zuiverheid van toon, in het verhevene van de conceptie en in zijn welgeordende en gelijkmatige bereiking van een groot doel. Zelfs in zijn stoutmoedigste vluchten is Milton kalm en meester van zichzelf. Zijn hand is altijd zeker, zijn gang vast en feilloos.

De romantiek, de weelderige verbeelding, de gloed zijn die der Renaissance. Milton was uit de school der Renaissance, d.w.z. uit de groote bourgeoisie der zestiende eeuw voortgekomen. En van haar had hij die eigenschappen. De adel van gevoel en uitdrukking, de strengheid van zijn smart, de voortdurende waardigheid, de breede maar geordende schoonheid, de hoogheid van stijl, de majesteit zijn kinderen van het Puritanisme, d.w.z. van de middenklasse die den zwaren strijd voerde. En door deze laatste eigenschappen, van het Puritanisme dus, is Milton - hoever zij overigens van hem verwijderd zijn in levensopvatting - aan de besten der Grieken, aan Homerus, Aeschylus en Sophokles gelijk. En in deze eigenschappen staat Milton hooger dan eenig Engelsch dichter.

Wanneer wij Milton met Shakespeare vergelijken, dan kunnen wij ook nog deze opmerking maken. De groote poëzie der Engelsche Renaissance, d.i. der groote bourgeoisie en van den adel die burger geworden was, was met Shakespeare gestorven. Wat uit die klassen na Shakespeare kwam, was machteloos. Was in het beste geval slechts een zeer flauwe navolging van Spenser en hem. Het idealisme van de klassen die het Papisme en den Spaanschen koning hadden bevochten,

maakte plaats voor het dagelijksche geldverdienen in handel en industrie.

Toen echter de industrie en de handeldrijvende klassen - door de macht des konings, zijn aanmatiging en zijn verkwisting, en door den steun dien de hooge anglicaansche geestelijkheid en een deel van den hoogen adel, het Hoogerhuis, hieraan gaf - gedwongen waren het absolutisme te bestrijden, toen maakten zich de Puriteinen d.i. vooral de middenklassen en daarna de Independenten van de leiding meester. En zij overwonnen tijdelijk. Van hen was Milton de dichter.

Evenals Spenser, de nog gedeeltelijk feodale dichter, vóór Shakespeare komt, zoo komt Milton, de tot de uiterste consequenties burgerlijke dichter, na hem.

Spenser bezingt den feodalen adel. Shakespeare den burgerlijken adel en de burgerij. Milton alleen de burgerij en zelfs alleen haar radicaalste deel.

Milton heeft het harde idealisme van Genève, het burgerlijk-democratische, republikeinsche dogma gehuld in het kleed der Renaissance.

Zoo zien wij duidelijk dat het karakter van Miltons poëzie geheel en al door het karakter zijner klasse wordt bepaald. Zijn inhoud is het geloof en de revolutie der middenklassen. Vorm en schoonheid nog ontleenend aan vroeger tijden, als bij alle burgerlijke dichters, is haar karakter, haar wezenlijke inhoud het karakter der klasse. In den hoogsten, gesublimeerden, idealen vorm.

Met Milton sterft de Engelsche poëzie. Het burgerdom had door de revolutie, door Cromwell bereikt wat het bereiken wilde. De acte van Navigatie had het de opperheerschappij ter zee gebracht, zijn administratieve maatregelen de burgerlijke orde.

De revolutie was van de overmaat, waartoe boeren en handwerkers haar opgevoerd hadden, teruggebracht tot haar normalen vorm. De bourgeoisie kon zich nu rustig ontwikkelen. De werklieden werden meer dan ooit onderdrukt onder Karel II en Willem III. Al wat nog aan gemeenen grond overbleef werd aan de boeren

ontnomen. Terwijl aan het hof en in de hoogste kringen groote débauche heerschte, begon naast den handel en de nijverheid de beoefening der wetenschap op groote schaal.

Het einde der zeventiende en de geheele achttiende eeuw zijn een tijdvak van groeiende manufactuur, groeienden handel, groeiend kapitaal en groeiende wetenschap[1]. Maar de groote poëzie stierf.

De lagere klassen, arbeiders en boeren, worden grenzeloos onderdrukt, zij zijn machteloos in de handen der uitbuiters. Wat nog aan vrij denken en willen over was, stort zich in den godsdienst - de Kwakers[2] - en voert alleen religieuse oppositie; niets schijnt over van den vrijen geest in politiek of poëzie.

Totdat aan het einde der achttiende en in het begin der negentiende eeuw de moderne grootindustrie en daarmee het moderne proletariaat ontstaat.

Dan worden de Chartisten de opvolgers der Independenten en der Levellers, Robert Owen die van Lilburne.

En Shelley neemt in de poëzie den draad op, dien Aeschylus, Dante en Shakespeare hadden gesponnen, waar Milton hem had laten vallen: den draad der Vrijheid.

III

Wanneer wij nu nogmaals de vier grootste dichters, Aeschylus, Dante, Shakespeare en Milton met elkaar vergelijken, dan moeten wij dit opmerken:

De groote dichter geeft in het algemeen de verhouding van zich, van zijn klasse en, daar zijn klasse de

1) De burgerij liet zich, in haar ijver om maar winst te maken, zelfs de autocratie der koningen en beperking van het kiesstelsel welgevallen.
2) Deze secte was, zooals na de teleurstelling eener revolutie, haar tijdelijk falen, altijd gebeurt, reeds vóór de Restauratie, onder Cromwell, ontstaan.

heerschende, de leidende, de voornaamste is, van zijn maatschappij tot de natuur aan. Haar verhouding door den arbeid der maatschappij, door haar werktuigen.

Nu zien wij bij Aeschylus de zelfvertrouwende, jeugdige, vroolijke macht der Atheners over de zeevaart, den landbouw, den handel. Maar alleen in de Middellandsche zee. De rest der wereld is onbekend, vol wonderen. En de bekende wereld is vol vijanden. De volkomen macht over zee en aarde en hemel, overal, die zij zelve niet hebben, wordt door hen in goden en heroën gedacht. Deze zijn de ideale voorstellingen van hun klasse.

Bij Dante zien wij wel grooter macht van Florence's burgers over de natuur, reeds grooter, hoewel niet veel grooter dan bij de Grieken, door betere techniek, maar hun klasse nog zwaar gedrukt en bedreigd door andere klassen en vreemde volken. Vandaar sterk burgerlijk gevoel, maar gepaard aan een onderworpen, devoot Godsgeloof, het middeleeuwsche Katholicisme.

Bij Shakespeare weder grooter macht over de natuur. De wetenschap begint te groeien. De aarde is bekend. Zij is een bol, men kan haar omzeilen. De mensch groeit tot haar beheersching. Dus een enorme kracht van het individu, den burger, den tot burger geworden edele. Maar deze burger wordt tijdelijk ook niet meer bedreigd door andere klassen. Dus geweldige onafhankelijkheid van het individu door macht over de aarde, over zee en land, en door vrijheid en macht der klasse. Dus geen Goden meer bij hem. Geen moraaldogma's. Vrije, hartstochtelijke menschen.

Bij Milton de groote macht over de natuur, die zich bij Shakespeare aankondigde, bevestigd en reeds enorm versterkt. Engeland beheerscher der zeeën. Bacon leert het wezen van de wetenschap, Newton de physica, Petty de staathuishoudkunde, Harvey den bloedsomloop, enz. enz. Dus bij Milton de personen niet meer geloovend aan natuurgoden als bij de Grieken, niet meer devoot en onderworpen als bij Dante. Dus zijn personen: Adam, Satan, de duivelen en engelen rechtop tegenover God. Adam ontvangt God's boodschappen als een onafhan-

kelijk, trotsch man met een eigen wil, zijn afgezant als een vrij gastheer. Na zijn straf blijft hij stil, hij klaagt niet. Eva stelt zelfs voor hen beiden zelfmoord voor. Men vergelijke dit met Dante's zondaars in de Hel, met de geesten in het Purgatorium, met de zaligen in den Hemel! Dan begrijpt men het verschil der klassen, der maatschappijen, der verhoudingen, van den arbeid. En wat meer zegt, Satan en zijn duivelen zijn in opstand tegen God, en Satan is de held van Milton's werk[1].

Door de macht dus, die de bourgeoisie tijdens Milton reeds over de natuur had, zijn zijn personen, zijn beelden reeds zeer machtig.

Maar die burgers, en vooral de middenklasse, werden ondanks de groote macht over de natuur nog gedrukt door andere klassen, absolute vorsten, hoogen adel, de grondbezittende kerk, overblijfselen der middeleeuwen. Wij vinden dan ook nog godsdienst bij de middenklassen, het zuiver democratische Calvinisme. Maar tevens de revolutie. En dus nòg sterker individualisme en onafhankelijkheid dan reeds door de kennis van, de macht over de natuur bereikt was.

Milton voelt zich en zijn klasse als Protestant. Dit wil zeggen, hij voelt zich vrij en onafhankelijk tegenover de natuur, veel vrijer dan de Katholieken. Door de manufactuur staan zijn klasse en hij in de maatschappij sterker tegenover de natuur, dan de middeleeuwsche burgers door het handwerk. Dat drukten zij uit door te zeggen dat zij zijn tegen de katholieke kerk, dat zij democratische Calvinisten, dat zij Protestant zijn. Maar zij voelen dat zij nog door andere klassen onderdrukt worden. Dat komt tot uiting door hun nog gelooven in een God.

Toch voelen zij zich al zoo machtig en zoo revolutionair tegen de onderdrukkende klassen, dat Milton als hoofdpersoon van zijn epos neemt den opstandige tegen God, Satan. Dus lijnrecht het tegenovergestelde van den onderworpen, devoten Dante.

1) Het verhaal van den val der engelen en hun strijd, door Raphael in Boek V en VI aan Adam gedaan, is op zichzelf reeds een schoon heldendicht; de figuur van Satan is, zooals ik reeds zeide, Milton's grootste schepping.

Milton is hierdoor, door die daad, met Aeschylus te vergelijken. Aeschylus heeft als een zijner hoofdfiguren Prometheus geteekend, den opstandeling tegen de Goden. Dit doet ook Milton. Het onderscheid is dat Aeschylus' held het goede aan de menschen brengt, die van Milton het kwaad. Maar beiden voelen zij de kracht van den burger zoo sterk, dat zij den opstandeling tegen God als hun held vieren. Welk een kracht moest dat in beide gevallen zijn!

Shakespeare bemoeit zich niet met deze vragen van strijd tegen God, hetzij dan door goed of kwaad. Hij ziet niet de groote vraagstukken van strijd tegen de natuur en tegen de andere klassen, door den arbeid, want dit wordt bedoeld met den strijd tegen God. Hij blijft binnen de grenzen der onmiddellijke ervaring. De oorzaak daarvan heb ik uiteengezet, zij ligt in den toestand der klassen tijdens zijn leven, in het evenwicht van burgerij en adel, en in het veranderen van karakter van den adel.

Milton staat zonder twijfel van de vier dichters in dit algemeen menschelijke, in dit hoogste belang der menschen, en in het begrijpen daarvan het hoogst, het verst.

Hij staat boven Aeschylus omdat hij begrijpt dat ook het kwade, de opstand tegen God, noodig en schoon kan zijn, terwijl Aeschylus alleen het goede huldigt. Hij staat hooger dan Dante, omdat hij de zelfstandigheid, de vrijheid der menschen verkondigt en afbeeldt, tegenover Dante de slaafschheid. Hij staat boven Shakespeare omdat hij deze vragen stelt, wat Shakespeare niet doet.

Hij staat evenwel ònder hen, omdat zijn standpunt het Calvinisme is. Omdat hij staat op, en uitgaat van de enge dogma's van predestinatie, vrijen wil en uitverkiezing. Met andere woorden, hij staat onder hen alle drie, omdat hij niet, zooals zij, de groote burgerij en den burger geworden adel vertegenwoordigt[1)], maar de middenklassen; de ideeën dezer klassen kunnen wel

1) Zoowel in Aeschylus', als Dante's, als Shakespeare's tijd was een deel van den grondbezittenden adel - als we de Atheensche grondbezitters zoo noemen mogen - door handel en industrie burger geworden.

schoon, wel revolutionair, maar nooit groot, nooit alomvattend zijn.

Dit is het eigenaardige van Milton, en alleen door dit te begrijpen begrijpt men hem goed: dat hij zijn grootheid dankt aan de middenklassen, aan hun ideeën en idealen, en dat hij tevens kleiner dan de allergrootsten gebleven is - in algemeenen zin - dóór die middenklassen.

Het was zijn geluk dat hij niet, als Shakespeare, de ideeën der groote burgerij en van den grooten adel vertegenwoordigde, d.w.z. dat hij niet alleen maar de hartstochten en botsingen van deze afbeeldt, want deze klassen en hun poëzie waren in zijn tijd reeds geheel en al gezonken tot het grove geldverdienen alleen, tot weelde en uitspatting.

Het was zijn geluk dat hij tot de revolutionaire middenklassen behoorde. Want deze hadden groote idealen, en deze hebben Milton groot gemaakt. Maar doordat het slechts middenklassen waren, toch niet zoo groot als de grootste vroegere dichters. De middenklasse maakte hem groot, en tevens beperkt.

Nadat Milton den door de manufactuur, de beheersching der zeeën en den wereldhandel sterken, onafhankelijken burger had afgebeeld, en den opstand tegen God, bleef er nog één stap te doen over in de poëzie. Den stap tot den volkomen machtigen burger, en daarmee den stap tot het ongeloof, tot het geheel en al verwerpen van God.

Deze stap werd gedaan door Shelley.

Hij werd mogelijk door de grootindustrie, aan het eind der achttiende, het begin der negentiende eeuw.

Shelley, de groote dichter, die in beteekenis met Milton gelijkstaat, zag niet alleen de grootindustrie en de volkomen beheersching der natuur door middel van deze, door de burgerij, hij zag ook het proletariaat. En daardoor, zij het dan nog onklaar, het socialisme en het geluk der geheele menschheid.

De verhouding tusschen de klassen, d.w.z. de menschheid, en de natuur, dat is dus de vrijheid der menschen, gaat in een stijgende lijn.

Dit is het beste, dit is alleen duidelijk in de dichtkunst te zien. Meer en beter dan in alle andere kunsten, die tot de zinnen spreken. De dichtkunst, die met hooge, verstandelijke abstracties werkt, die tot de zinnen én het verstand spreekt, d.i. tot de ziel, toont deze lijn beter dan de bouwkunst, de schilderkunst, de muziek, de beeldhouwkunst. Meer en beter ook dan de wetenschap, die slechts het abstracte beeld geeft, terwijl de poëzie het leven zelf geeft.

In Aeschylus en Dante, Shakespeare en Milton ziet men die stijgende lijn. Zij allen vertegenwoordigen de burgerij in haar lange periode van 2000 jaren. In haar strijd tegen het grondeigendom van de Perzische koningen, van de keizers, edelen en kerk der middeleeuwen, van het Engelsche feodale grondbezit, van Spanje, en van het Engelsche absolutisme.

Tezamen gezien als één is die strijd en de daaruit voortkomende heerschappij der bourgeoisie in Europa, die strijd tegen het grondbezit als zoodanig, een ontzaglijke vooruitgang der menschheid. De macht over de natuur wordt aldoor grooter. De vrijheid als geheel stijgt.

Zoo zijn Aeschylus, Dante, Shakespeare, Milton samen een geheel van strijdende vrijheid tegenover de slavernij van het grondeigendom.

Maar tusschen de étappes, die de Europeesche bourgeoisie in dien strijd aflegt, is een groot onderscheid. En ook dáár is een stijgende lijn. De macht der Florentijnsche burgerij over natuur en maatschappij was grooter dan die der Atheners, omdat het Florentijnsche handwerk krachtiger was dan het Atheensche; die van Shakespeare's burgers grooter dan die van Dante, omdat de manufactuur en de zeevaart en de handel onder Elisabeth sterker waren; die van Milton's burgers grooter dan die van Shakespeare, omdat de wetenschap, de zeevaart, de nijverheid, het kapitaal sterker waren. En dus hun vrijheid.

En zoo is ook de vrijheid die door de vier dichters verkondigd wordt, telkens grooter.

Er is een stijgende lijn in de vrijheid der hoogste poëzie. De stijgende lijn der burgerlijke klasse, van haar

handel, nijverheid en kapitaal, is in de poëzie te zien.

En ook hier was nog een stap te doen. Die naar de grootindustrie. Die zou de vrijheid der bourgeoisie in het onmetelijke vergrooten.

En ook dat zou weerklank vinden in de poëzie. In Shelley. In de poëzie van Shelley is de vrijheid tegenover de natuur van alle burgerlijke dichters het grootst[1)].

En daar hij, hoewel onduidelijk, het socialisme komen zag, is in hem zelfs iets reeds van de nog hoogere, de op de burgerlijke vrijheid volgende, de haar vernietigende, de communistische vrijheid.

De poëzie is het beeld van de groeiende vrijheid der menschen.

Er is in de poëzie van drie van deze vier grootste dichters altijd iets jubileerends, iets van verrukking, iets heel hoogs, het allerhoogste. De hoogste spanning van gevoel, van levensgenot. Ook in Shelley, dien ik het laatst zal behandelen.

Dit komt door de klasse en de klasseverhouding, waaruit deze menschen zongen. Het komt door den strijd en de overwinning hunner klasse.

Het is de algemeene jubilatie van de klasse, de maatschappij, die wij daarin hooren, die zich daarin uit.

Bij Aeschylus is het de juichtoon over de zege op de Perzen en de opkomst van Athene; bij Dante de juichtoon over den strijd en de hoop op de overwinning van zijn ideaal; bij Milton de juichtoon over de overwinning op het despotisme; bij Shelley over de overwinning op absolutisme en grondbezit eerst, dan op de grootindustrie; bij hem ook de juichtoon over het geluk van de geheele menschheid.

Deze hooge, gespannen toon, deze juichtoon, is de toon van den klassestrijd en van de klasseoverwinning. Daarom vinden wij hem bij Shakespeare niet.

Wij vinden hem dan ook alleen bij de strijders, bij de

1) Dat onder de vijf grooten drie Engelsche dichters zijn, is geen wonder. De Engelsche bourgeoisie heeft de grootste macht veroverd, en haar ontwikkeling is van de dertiende eeuw af ononderbroken geweest.

poëten der strijdende klassen. Niet bij de genietenden, zooals Vergilius, Horatius, Catullus, Ovidius, Tasso, Ariosto, Camoëns, Vondel, Hooft. Hoogstens vinden wij daar het jubelen over den eigen persoon, niet het algemeene jubileeren dat het kenmerk is van den strijd.

Dit jubelende, deze allerhoogste, gespannen toon, deze hoogst bereikbare spanning in de poëzie komt alleen voor bij de grootste dichters van den vrijheidsstrijd en van zijn overwinning.

Het is te zien zoowel in de donkere episoden en hartstochten en gevoelens dier poëzie, als in de lichte.

Het is het algemeene kenmerk dier vier allergrootsten.

Dat dit essentieele kenmerk alleen bij de dichters van strijdende en overwinnende klassen voorkomt, is zeer natuurlijk. Juichen is de uiting van strijd en overwinning.

Dat het alleen bij dichters van strijdende en overwinnende klassen voorkomt sluit in zich, dat in alle poëzie der grootste dichters ook altijd twee klassen zichtbaar zijn. De invloeden van beide doen zich gelden. Wij zien in de groote dichters der bourgeoisie krachten van den adel en de burgerij, van het oude en het nieuwe. In allen op verschillende wijze en verschillend gemengd. De burgerlijke overheerschen, maar de oude zijn altijd zichtbaar. Dit kon niet anders. Ook dit is natuurlijk. Want de strijd is van hen beide. En door den strijd van beide zijn de dichters groot. Zij moeten dus van zelve de kracht, de macht van beide toonen.

Ik heb de groote strijdende dichters, die tevens de allergrootsten, de eenig wezenlijk grooten zijn, behandeld.

Ik zal nu overgaan tot de dichters die men de genietende noemen kan.

Want de bourgeoisie heeft niet alleen gestreden. Zij heeft ook de overwinning behaald, de oppermacht gekregen en daarvan genoten.

Dichters die haar genot bezongen hebben komen nu aan de beurt. Want hoewel zij niet zoo groot zijn als de strijdenden, zijn er toch ook zeer groote onder.

Vergilius.

Het karakter van Vergilius' poëzie wordt bepaald door het karakter van de burgerlijke klasse van zijn tijd.

Die klasse had onder Augustus haar vrijheid verloren en was de slavin geworden van den alleenheerscher.

Dus moest haar poëzie worden vleiend en onderworpen. Wanneer zij trachtte heroïsch en grootsch te zijn, moest dit mislukken. Alleen in beschrijving van genietingen, van natuur, van liefde voor vrouwen, van de eigen persoon kon zij nog uitmunten.

Om dezen eersten der minder groote dichters te bespreken, moet ik nu zeventien eeuwen teruggaan. Naar Rome, waar de burgerij wel vele eeuwen heeft geheerscht en waar de staatsvorm al die eeuwen republikeinsch was, waar, na de aristocratie, zelfs eeuwen lang de democratie bestond, maar waar de vrijheid en de strijd der burgers toch nooit een zeer groot dichter hadden voortgebracht.

Het lot der Romeinsche dichtkunst is tragisch geweest. Toen de Romeinsche burgerij vrij was, had zij niet de cultuur die noodig is voor hooge poëzie; toen zij die cultuur kreeg, had zij geen vrijheid meer. Dit is, in enkele woorden, de algemeene oorzaak van het verschijnsel en tevens de verklaring van haar wezen.

Zooals duidelijk moet zijn geworden uit wat ik over den strijd der Atheners tegen de Perzen, der Florentijnen tegen den adel, der Engelschen tegen Spanje heb gezegd, moesten de Punische oorlogen, reuzenstrijd om

de oppermacht in de Middellandsche zee, driemaal herhaald in anderhalve eeuw, bij de Romeinen wel de oorzaak zijn geworden van een opkomende dichtkunst. Rome had in het grootste gevaar verkeerd; de geheele bevolking van burgers had meegevochten; en Rome had gewonnen. Poëzie kon niet uitblijven. En zij is ook gekomen, in dichters met grooten aanleg, in Ennius en Naevius.

Rome was geen handelsstad, zooals Athene. Wel was zijn haven van beteekenis, maar het was geen wereldhaven als de Piraeus. Latium was in hoofdzaak een boerenland, Rome een militair rijk, eeuwenlang te land strijdend voor altijd meer landerijen, voor de verwerving van altijd meer slaven. Eerst in Italië; later, na de Punische oorlogen, ook daarbuiten.

Rome was in de eerste plaats een groote inlandsche marktstad, een stad voor de boeren om hun producten te verkoopen, hun benoodigdheden op te doen. Niet zulk een stad of zulk een land kweekt poëzie. De boer is op zijn persoonlijk belang uit, niet op dat van de gemeenschap. Hij heeft tijd noch zin voor algemeene ontwikkeling. De boeren-stad, de stad van het handwerk, van den binnenlandschen handel, van ambtenaren, bureaucraten, regeering, militairen, heeft geen idealen.

De cultuur die noodig is om poëzie tot het hoogste op te voeren, ontbrak dan ook nog te Rome in de dagen van Ennius en Naevius - de zesde eeuw na Rome's stichting, de tweede voor Christus. Het onderwijs, voor een meest te land vechtende boerenbevolking onnoodig, was van weinig beteekenis en slecht. Zelfs nog in de zevende eeuw na de stichting was het, zooals de betrouwbare Polybius vertelt, in vergelijking met dat der Grieken van zeer weinig waarde.

De Atheensche handelsburgerij, reeds hoog gecultiveerd doordat zij handeldrijvend was, had bovendien een groote traditie van poëzie vóór zich. Zij had de Ionische lyriek en die van vele Grieksche steden van anderen stam. Niets dergelijks had Rome. Maar bovendien, Athene had, geheel Griekenland had Homerus, alleen reeds voldoende om de poëzie, als zij in de bur-

gerij opkwam, te steunen. Bij de Latijnen bestond niets van dien aard.

Ook hadden de Grieken hun reusachtigen sagenschat. Zij hadden hun ontelbare goden en godinnen, helden en heldinnen en de sagen over hen, schooner dan ooit een volk heeft bezeten. Rome had slechts de namaak daarvan.

Het eenige wat de Romeinen van waarde in de poëzie hadden, was het Grieksche voorbeeld. Juist in de periode voorafgaand aan Ennius, geb. 239 v. Chr., had de Grieksche poëzie haar intrede in Rome gedaan. Maar dat vreemde voorbeeld kon onmogelijk de poëzie waarlijk bevruchten; daartoe waren de Grieksche toestanden in den bloeitijd te ongelijk aan de Romeinsche. Een voorbeeld uit andere landen en tijden kan alleen dan helpen, als de klasse zelf reeds de macht tot de groote daad heeft.

En toch, ondanks al die moeilijkheden, ontstond de Romeinsche burgerlijke poëzie, door de overwinning op Carthago, evenals de Atheensche en de Engelsche door een overwinning is ontstaan.

Wanneer de burgerklasse, door de overheersching der boerenklasse en de te geringe ontwikkeling van den handel, nog niet sterk genoeg is om idealistische poëzie te scheppen, zooals die van Aeschylus, Dante en Shakespeare is geschapen; wanneer zij door te geringe materieele kracht nog geen groote idealen heeft en toch reeds macht genoeg om schoonheid voort te brengen in poëzie, dan staat de weg van het realisme voor haar open.

Wij hebben dit bij Chaucer gezien. Een ander, kleiner voorbeeld van lager orde, maar zuiver en achtenswaardig, is in ons land Maerlandt.

Zoo was het in de derde eeuw voor Christus in Rome. De dichters gingen van zelf, door de klasseverhoudingen, den weg naar het realisme op. Zij bezongen in realistische verzen het trotsche verleden van Rome.

In het epos werden krachtige en goede pogingen ondernomen, in vorm onvolkomen, niet harmonisch, nog te veel met Grieksche invloeden vermengd, als geleerd

in die school en nog vaak onbeholpen, maar dapper, onstuimig, vol geestdrift en zelfvertrouwen. In menig punt beter dan de wel volkomen, maar verweekelijkte en verfijnde voortbrengselen van Augustus' tijd, van Vergilius en Horatius. Immers, vol van innerlijke grootheid, van zedelijke kracht.

Zoo kwam die school van Romeinsche poëzie op, de beschrijving van de Punische oorlogen door Naevius[1)], de Kronieken van Ennius[2)].

De burgerlijke geschiedschrijver, die de ware drijfkrachten der kunst niet kent, zegt wel eens, dat de Romein geen aanleg had voor poëzie en kunst. En de Griek wordt daar dan tegenover gesteld. De man van het gevoel tegenover den man van het overheerschend verstand. Maar niets is minder waar. De Romeinen hadden evengoed hooge poëzie kunnen voortbrengen als de Grieken, de Italianen, de Engelschen. De oorzaak, dat zij het niet deden, ligt in de klasseverhoudingen, de overheersching van het grondbezit, de te kleine macht der handelsburgerij. De oude voorloopers, die ik hier

1) Gnaeus Naevius - 250-201 v. Chr. - vocht mee in den Punischen oorlog. Hij dichtte het eerste nationale epos: ‘Bellum Poenicum’. Hij werd uit Rome verbannen, omdat hij te openlijk zijn meeningen uitte. Zijn trotsche grafschrift, op zich zelf geschreven, luidt: Verdwenen is nu in Rome de roem der Romeinsche rede.
Voor zijn epos diende hem de nationale geschiedenis, hij geeft een kroniek in saturnische verzen; zij vloeien licht en schoon, zijn taal is eenvoudig en klaar, vrij van alle affectatie en stijfheid. Het is democratische kunst, van een eenvoudig realisme.
Hij probeert nationale drama's te schrijven: Romulus en Remus; Lupus; Clastidium, de overwinning van Marcellus op de Kelten.

2) Quintus Ennius - 239-196 v. Chr. - is half Grieksch van afkomst. Hij wil bewust de Grieksche kunst in Rome invoeren. Hij vertaalt Euripides. In de plaats van Naevius' saturnisch vers voert hij den hexameter in. Zijn hoofdwerk is: De ‘Annalen’, een poëtische beschrijving van de geschiedenis van Rome, van Aeneas tot in Ennius' tijd. Wat Naevius op nationale wijze doet - Maerlant - doet Ennius helleniseerend - Vondel. Hoewel hij hellenistisch is, en dus anti-nationaal, werd hij meer vereerd dan Naevius, die als dichter hooger staat.

noemde, bewijzen over welke krachten zij, zelfs zóó, beschikten.

Maar toen, na hen, wilde het noodlot, of liever wilde de ontwikkeling der maatschappij, der klasse in Rome, dat juist de revoluties en burgeroorlogen begonnen, die de macht en de vrijheid der burgerij zouden breken; de revoluties van de Gracchen, de strijd van Marius en Sulla, die op hun beurt weer de voorloopers waren van de nog geweldiger oorlogen tusschen Pompejus en Caesar, tusschen Antonius en Augustus, die de burgerlijke republiek en haar vrijheid geheel zouden doen verdwijnen.

Want juist in de Punische oorlogen, die aan Rome de wereldheerschappij hadden verzekerd en van welke haar reusachtige opbloei dateert, van welke men, bij de uitbreiding van den handel die daarna plaats had, de komst der hooge poëzie verwacht zou hebben, juist in die oorlogen leerden de Romeinen in Carthago het grootbedrijf met slaven voor den landbouw kennen. Zij voerden dit in Italië in. En dit leidde tot den ondergang van het geheele Romeinsche Rijk, zooals ik verderop zal uiteenzetten.

Zoo kwijnen, door die ontwikkeling der burgerij, na den dood van de grootsche voorloopers, Ennius en Naevius, het epos en het drama geheel weg. De overwinning van Sulla en zijn tirannie doodt ze.

In de periode na Sulla's dood echter, in den tijd van schijnbaar herstel der burgerlijke orde, maar toen in werkelijkheid de beslissende strijd om de vernietiging der republiek werd voorbereid, heeft er toch nog in Rome een dichter geleefd die, zelfs al waren er geen anderen na hem gekomen, zou bewijzen dat de Romeinen tot hooge poëzie in staat waren.

Dit was Lucretius, de dichter van ‘De Rerum Natura’ - Over den Aard der Dingen - een filosofisch leerdicht, dat het materialisme, de leer van Epicurus en de atomenleer van Democritus bezingt.

Lucretius leefde van 99 tot 55 voor Christus, hij

stierf dus juist voor den beslissenden eindstrijd tusschen Pompejus en Caesar, Antonius en Augustus, die de geheele macht der burgerij ophief. Het was de tijd waarin, door de groote maatschappelijke omkeeringen, de oude Romeinsche staatsgodsdienst van Jupiter en zijn godenschaar, de oude staatsfilosofie, de stoïcijnsche, en de macht der oude priester-colleges begonnen te verdwijnen of af te brokkelen en waarin de dienst der vreemde goden uit het oosten, van Mithras uit Perzië, van Isis en Osiris uit Egypte, binnendrong.

Evenals in onzen tijd, na den wereldoorlog en na de revolutie - nu er een schijnbare stilstand en teruggang is, maar toch ieder voelt dat een nog grootere strijd moet komen, een beslissende strijd tusschen de naties en de klassen en een revolutie van het wereldproletariaat tegen de wereld-bourgeoisie, waardoor het communisme moet komen - de menschen zich richten naar den godsdienst en zelfs hun heil zoeken in die van het Oosten, zoo was het toen in Rome, in den tijd tusschen Sulla en Caesar, toen de strijd scheen afgeloopen, maar toen in werkelijkheid de eindbeslissing werd voorbereid. De verwarring in de geesten was toen reusachtig en algemeen.

In dien tijd was het, in die tusschenperiode, dat Lucretius, de republikein, de tegenstander der dictatoren en der monarchie, opstond. En het is of hij met zijn verzen de menschen wil terugroepen van hun verwarde dwaalwegen, hun neigen naar de monarchie, hun bijgeloof, hun krankzinnige theorieën en godsdiensten, tot de waarheid, de werkelijkheid.

Hij predikt, dat het heelal uit stof bestaat, dat de mensch uit de stoffelijke wereld voortkomt en dat zijn geest ook voortkomt uit de stof. Dat noch goden noch onsterfelijkheid bestaan, maar dat het heelal en het leven zijn één strijd en ontwikkeling, in eeuwig nieuwe vormen van opkomen en vergaan. De beschrijving van dat heelal en van dat worden geeft hij in verzen zoo schoon als er vóór hem in het Latijn niet geschreven waren, met een kracht welke die van alle latere Latijnsche dichters overtreft.

Er is iets van de kracht van Naevius en Ennius in hem, maar hij is veel schooner. Zijn cultuur, zijn begrip van het Grieksche voorbeeld zijn veel grooter. Rome had zich ontwikkeld, de handel was veel grooter geworden. Het is wel waar, dat de rotheid van den tijd en van zijn klasse in zijn werk, evenals in dat van zijn tijdgenoot Catullus, in de weelde en de zinnelijkheid van vele zijner verzen zichtbaar is; maar door zijn kracht is hij toch de echte opvolger van Ennius, dien hij als zijn leermeester roemt, en door dezen van de klassieke Grieksche litteratuur.

Catullus, die tien jaar later geboren werd, behoorde tot de republikeinsche oppositie. De Latijnsche natie kan geen tweeden dichter aanwijzen, in wien de artistieke inhoud en de artistieke vorm in zoo gelijke volmaaktheid verschijnen als bij hem. In dezen zin is Catullus' gedichtenverzameling dan ook het volmaaktste wat de Latijnsche poëzie heeft voortgebracht. Tevens is hij het duidelijkste voorbeeld hoe, door de laagheid en verwordenheid van zijn tijd en klasse, een zoo rijk begaafd dichter toch niet tot het schrijven van iets groots in staat was.

Een enkel voorbeeld van zijn artistieke volmaaktheid moge hier volgen, uit zijn: ‘Bruiloft van Manlius en Aurunculeia’, en uit de ‘Bruiloft van Thetis’:

LXI 1-25

Collis o Heliconiei
  cultor, Uraniae genus,
  qui rapis teneram ad virum
Virginem, o Hymenaee Hymen,
  Hymen o Hymenaee;

Cinge tempora floribus
  suave olentis amarici,
  flammeum cape laetus, huc
Huc veni, niveo gerens
  luteum pede soccum.

Excitusque hilari die,
   nuptialia concinens
   voce carmina tinnula,
Pelle humum pedibus, manu
   pineam quate taedam.

Namque Iunia Mallio,
   qualis Idalium colens
   venit ad Phrygium Venus
Iudicem, bona cum bona
   nubet alite virgo,

Floridis velut enitens
   myrtus Asia ramulis
   quos Amadryades deae
Ludicrum sibi roscido
   nutriunt umore.

184-205

Iam licet venias, marite.
   uxor in thalamo tibi est,
   ore floridulo nitens
Alba parthenice velut
   luteumve papaver.

At, marite, ita me juvent
   caelites, nihilo minus
   pulcer es, neque te Venus
Neglegit. sed abit dies.
   perge, ne remorare.

Non diu remoratus es.
   iam venis. bona te Venus
   iuverit, quoniam palam
Quae cupis, capis et bonum
   non abscondis amorem.

Ille pulveris Africei
   siderumque micantium
   subducat numerum prius,
Qui vostri numerare volt
   multa milia ludei.

Ludite ut lubet et brevi
liberos date. non decet
tam vetus sine liberis
Nomen esse, sed indidem
semper ingenerari. (48)

LXIV. 1-23

Peliaco quondam prognatae vertice pinus
dicuntur liquidas Neptuni nasse per undas
Phasidos ad fluctus et fines Aeetaeos,
cum lecti iuvenes, Argivae robora pubis,
auratam optantes Colchis avertere pellem
ausi sunt uada salsa cita decurrere puppi,
caerula verrentes abiegnis aequora palmis.
diva quibus retinens in summis urbibus arces,
ipsa levi fecit volitantem flamine currum,
pinea coniungens inflexae texta carinae.
illa rudem cursu prima imbuit Amphitriten.
quae simul ac rostro ventosum proscidit aequor,
tortaque remigio spumis incanuit unda,
emersere feri candenti e gurgite vultus
aequoreae monstrum Nereides admirantes.
illa, atque haud alia, viderunt luce marinas
mortales oculi nudato corpore Nymphas
nutricum tenus exstantes e gurgite cano.
tum Thetidis Peleus incensus fertur amore,
tum Thetis humanos non despexit hymenaeos,
tum Thetidi pater ipse iugandum Pelea sensit.
O nimis optato saeclorum tempore nati
heroes, salvete, deum genus! o bona mater! (49)

Lucretius, grooter mensch en grooter dichter dan Catullus, veracht en haat, evenals Ennius, het holle Hellenisme der zevende, zesde en vijfde eeuw. Hij verwerpt het Alexandrinisme evenals Ennius dat deed. Hij vereert zijn dapperen voorganger om zijn onverschrokkenheid en de kracht, waarmee hij de Romeinsche poëzie heeft begonnen. De grootheid en ernst uit de zesde eeuw na Rome's stichting klinken nog klaar in hem na. Men hoore slechts de openingsregels van zijn groot gedicht, De Rerum Natura, de opdracht aan Venus:

I 1-19

Aeneadum genetrix, hominum divumque voluptas,
alma Venus, caeli subter labentia signa
quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
concelebras, per te quoniam genus omne animantum
concipitur visitque exortum lumina solis:
te, dea, te fugiunt venti, te nubila caeli,
adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
summittit flores, tibi rident aequora ponti
placatumque nitet diffuso lumine caelum.
nam simul ac species patefactast verna diei
et reserata viget genitabilis aura favoni,
aeriae primum volucres te, diva, tuumque
significant initum perculsae corda tua vi.
inde ferae pecudes persultant pabula laeta
et rapidos tranant amnis: ita capta lepore,
te sequitur cupide quo quamque inducere pergis.
denique per maria ac montis fluviosque rapaces
frondiferasque domos avium camposque virentis
omnibus incutiens blandum per pectora amorem
efficis ut cupide generatim saecla propagent, (50)

De oude Ionische dichter Empedocles is in den filosofischen opbouw van zijn gedicht Lucretius' voorbeeld, Democritus en Epicurus geven hem zijn inhoud. De heerlijkste beelden, o.a. van Scipio en van Hannibal, van de mythische voorstellingen der goden, die hij voor vergelijkingen gebruikte, van de natuur en het maatschappelijk leven, wisselen in het groote gedicht af met de preciese, tot in de kleinste details gaande beschrijving van den strijd der atomen en hunner krachten; van de wording aller dingen uit hen. Maar ook deze laatste beschrijvingen zijn altijd meesterlijk, zij verflauwen nooit. In zijn weergave van het allergrootste en van het fijnste en kleinste is hij even spannend.

Men zie nog deze regels, waarin hij uiteenzet dat de onzichtbaarheid der hoofdstoffen geenszins een bewijs is van hun niet-bestaan:

I. 271-301

Principio venti vis verberat incita pontum
ingentisque ruit navis et nubila differt,
interdum rapido percurrens turbine campos
arboribus magnis sternit montisque supremos
silvifragis vexat flabris: ita perfurit acri
cum fremitu saevitque minaci murmure ventus.
sunt igitur venti nimirum corpora caeca
quae mare, quae terras, quae denique nubila caeli,
verrunt ac subito vexantia turbine raptant,
nec ratione fluunt alia stragemque propagant
et cum mollis aquae fertur natura repente
flumine abundanti, cum largis imbribus urget
montibus ex altis magnus decursus aquai
fragmina coniciens silvarum arbustaque tota,
nec validi possunt pontes venientis aquai
vim subitam tolerare: ita magno turbidus imbri
molibus incurrit validis cum viribus amnis.
dat sonitu magno stragem volvitque sub undis
grandia saxa ruit qua quidquid fluctibus obstat.
sic igitur debent venti quoque flamina ferri,
quae veluti validum cum flumen procubuere
quamlibet in partem, trudunt res ante ruuntque
impetibus crebris, interdum vertice torto
corripiunt rapideque rotanti turbine portant.
quare etiam atque etiam sunt venti corpora caeca,
quandoquidem factis et moribus aemula magnis
amnibus inveniuntur, aperto corpore qui sunt.
tum porro varios rerum sentimus odores
nec tamen ad naris venientis cernimus umquam,
nec calidos aestus tuimur nec frigora quimus
usurpare oculis nec voces cernere suemus. (51)

Lucretius stelt de atomenwereld in zekeren zin als de maatschappij der menschen voor; de atomen zijn als individuen, ieder met een eigen leven, met haat en hartstochten begaafd. Men gevoelt, dat hij de natuur tracht te geven als het beeld der menschenmaatschappij. De atomenwereld als de republiek. Zooals deze geen meesters heeft, zoo moeten de menschen geen goden hebben

en geen keizers. Zonder meesters ginds, zonder goden hier, alleen uit eigen, individueele krachten, van onder op bestuurd, zoo moest de maatschappij der menschen, de republiek zijn.

Politiek behoorde Lucretius tot de oppositie tegen de oligarchie en tegen alle pogingen om de Romeinsche republiek in een monarchie te veranderen. In zijn ongeloof, in zijn ontkenning der goden, is hij de echte burger.

Zeer juist schrijft Mommsen, de bekende geschiedschrijver uit de negentiende eeuw over hem: ‘Nog eenmaal, voor de laatste maal, klinkt in Lucretius' gedicht de geheele dichtertrots en dichterernst van de zesde eeuw, waar, in de beelden van den vreeselijken Puniër en den heerlijken Scipio, de dichter meer thuis is dan in zijn eigen tijd.

Het zijn volstrekt niet alleen de vergelijkingen en de schilderingen van machtige hartstochten, waarin hij groot is. De genialiteit van Lucretius' levensbeschouwing en van zijn poëzie berust op zijn ongeloof, dat met de volle kracht der waarheid en daardoor met de volle levendigheid der “Dichtung” tegen het heerschende bijgeloof en schijngeloof opstond.

I 63-80

Humana ante oculos foede cum vita jaceret
in terris oppressa gravi sub religione
quae caput a caeli regionibus ostendebat
horribili super aspectu mortalibus instans,
primum Grajus homo mortalis tollere contra
est oculos ausus primusque obsistere contra,
quem neque fama deum nec fulmina nec minitanti
murmure compressit caelum, sed eo magis acrem
irritat animi virtutem, effringere ut arta
naturae primus portarum claustra cupiret.
ergo vivida vis animi pervicit, et extra
processit longe flammantia moenia mundi
atque omne immensum peragravit mente animoque,
unde refert nobis victor quid possit oriri,
quid nequeat, finita potestas denique cuique

quanam sit ratione atque alte terminus haerens.
quare religio pedibus subjecta vicissim
obteritur, nos exaequat victoria caelo. (52)

Zoo trachtte een Grieksch dichter, Epicurus, de goden te doen vallen, evenals korten tijd daarna Brutus Caesar doodde. Het afgrijzen en de walging over de werkelijke wereld, in en voor welke hij schreef, hebben Lucretius dit gedicht ingegeven. Het werd gemaakt in den hopeloozen tijd, toen de regeering der oligarchie omvergeworpen, die van Caesar nog niet opgericht was; in de zwoele jaren waarin het uitbreken van den burgeroorlog met pijnlijke spanning verwacht werd. Wanneer men meent aan de ongelijke en onrustige voordracht te kunnen voelen, dat de dichter verwachtte het woedend gedruisch der revolutie over zich en zijn werk te zullen zien komen, dan mag men ook bij zijn levensbeschouwing niet vergeten, onder welke menschen en in verwachting van welke dingen het gedicht ontstond. Onder alle in Caesar's tijd voor een zacht en dichterlijk gevoel mogelijke wereldbeschouwingen was de edelste en meest veredelende deze, dat het een weldaad voor de menschen is verlost te worden van het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel, en daarmee van de booze, de menschen gelijk de kinderen besluipende vrees voor den dood en de goden. Het geloof dat, evenals de nachtelijke slaap verkwikkender is dan de plaag van den dag, de dood, het eeuwige uitrusten van alle hopen en vreezen, beter is dan het leven; dat de straffen der hel niet nà het leven de menschen pijnigen, maar gedurende het leven, in de wilde en razende hartstochten van het kloppende hart; dat het de taak van den mensch is zijn hart tot rustige gelijkmatigheid te stemmen, het purper niet hooger te schatten dan het warme huiskleed; liever onder de gehoorzamenden te zijn, dan zich te verdringen in de scharen der naar het heerschen dingenden; liever aan de beek in het gras te liggen, dan onder het gouden plafond der rijken de tallooze schotels te helpen ledigen. Deze filosofisch-praktische leer is de eigenlijke kern van het leerdicht van Lucretius.’

En dit komt, voegen wij hieraan toe, uit den toestand der burgerklasse voort, waartoe Lucretius behoort. Voor haar was er geen hoop meer, dan de berusting en het geloof in den noodzakelijken gang, in den aard der dingen.

Door al deze eigenschappen, en omdat hij in uitdrukking veel meer geschoold, veel meer onderwezen was dan Ennius, en omdat hij, staande op de schouders van dezen, hem in schoonheid overtreft, omdat hij Vergilius en Horatius overtreft in kracht en schoonheid, is Lucretius de grootste van de Romeinsche dichters.

Het is waarschijnlijk alleen omdat het slechts atomen zijn, wier leven en daden hij bezingt, geen menschen, dat hij niet algemeen als zoodanig wordt beschouwd, dat Vergilius boven hem wordt gesteld.

In de geschiedenis der Romeinsche litteratuur staat zijn werk, als een poging, als een dichterlijke poging om den val der republiek te verhinderen, als het streven om de tirannie, de oligarchie en de alleenheerschappij, het keizerschap te vernietigen, voor alle tijden vast als de beste, de hoogste, de echtste Romeinsche poëzie.

De groote ontwikkeling der menschheid ging haren ijzeren gang. Caesar overwon Pompejus en werd alleenheerscher. Hij werd gedood door de laatste republikeinen, maar Augustus kwam aan de regeering en de republiek verdween.

En toen begon, voor de burgers van het Keizerrijk Rome, die geen vrije burgers meer waren, de tijd van het genieten. En voor dat genieten vonden zij weder hun zangers, nog vele jaren lang. En van deze is verreweg de grootste Vergilius.

Deze tijd van genieten was evenwel tevens de tijd van het begin van den totalen ondergang, niet alleen van de vrije burgerij - deze was, zooals wij zagen, sinds lang ten onder gegaan - maar van het geheele Romeinsche rijk.

De Romeinen hadden, in de Punische oorlogen, in Carthago het groot landbouwbedrijf met slaven leeren

kennen en in Italië ingevoerd. Het door slaven gedreven groote grondbezit was aldus, van het eind der derde en het begin der tweede eeuw voor onze jaartelling af, begonnen het kleinbedrijf der vrije boeren, waarop Rome's macht gegrondvest was geweest, te verdrijven. Dit aldoor zich uitbreidend grootgrondbezit had massaas slaven noodig. Om deze te verkrijgen, moesten altijd nieuwe oorlogen worden gevoerd, altijd nieuwe landen worden veroverd en de mannelijke bevolking tot slaven gemaakt. In deze oorlogen sneuvelden tevens steeds meer Romeinsche vrije boeren, de kern van het leger en van het rijk. Dit maakte weer nieuwen grond vrij, die aan het grootgrondbezit verviel. En dit maakte weer nieuwe oorlogen noodig, om altijd meer slaven te bemachtigen voor den slavenarbeid, den slechtsten, meest onproductieven arbeidsvorm die bestaat.

Dit leidde er toe, dat in minder dan twee eeuwen Rome, na de Punische oorlogen, alle landen om de Middellandsche zee kon onderwerpen. Caesar verovert Gallië, onder Tiberius valt men Germanië aan. Alles landen, bronnen van slaven.

Maar door den slavenarbeid ontstond een reusachtig lompenproletariaat, vooral uit de onteigende kleine boeren voortgekomen, dat naar Rome en de groote steden samenstroomde.

En de slavenarbeid deed ook het vrije handwerk te gronde gaan: ook de handwerksman ging tot het lompenproletariaat over. En dit proletariaat, bestaande uit Romeinsche burgers, die het kiesrecht hadden, was veil voor alle politieke avonturiers, aan wie zij door hun stemmen de overmacht konden verzekeren.

De Gracchen beproefden dien ondergang te stuiten door het geven van land. Zij werden gedood. En juist door de democratische instellingen van Rome, door het algemeene kiesrecht, wisten nu de avonturiers Marius en Sulla, Crassus, Pompejus, Caesar, Augustus, het volk door het geven van geld, brood en spelen voor zich te winnen, en slaagden de twee laatsten er ten slotte in de republiek te vernietigen en het keizerschap te stichten.

Het verdwijnen der vrije boeren verzwakte echter de militaire kracht. Dit dwong tot werving van huurlegers, uit barbaren bestaande, onder beroepsofficieren. De barbaren leeren de Romeinsche oorlogstechniek. De barbaren worden machtiger. Rome wordt zoo zwak, dat het zich - reeds onder Tiberius, omstreeks 30 na Chr. - alleen tot verdediging moet beperken. Eindelijk, na eeuwen van worsteling tegen het dreigend gevaar, valt Rome voor de van alle kanten instroomende barbaren.

In Vergilius' tijd leverde de slavenarbeid op het land, in de mijnen, in de grootindustrie nog ontzaglijke winsten aan de groote grondbezitters. Rome werd een stad van groote kapitalisten, groothandelaren, grootgrondbezitters, grootindustrieelen, bankiers, magistraten, landvoogden over de provincies, pachters van belastingen, hooge militairen enz., allen schatrijk door slavenarbeid en door plundering.

Daar slaven altijd bij massaas te krijgen waren en nieuwe rijkdommen dus voortdurend gemakkelijk te scheppen, hoopten deze kapitalisten hun rijkdommen niet op, zooals dat in den modernen tijd gebeurt, maar verteerden ze in genot. De weelde was dan ook ontzaglijk.

De verovering der Oostersche landen, Klein Azië, Egypte, Syrië, leverde niet alleen slaven, maar ook reusachtige rijkdommen in goud, zilver en edelgesteenten voor de Romeinsche veldheeren, proconsuls, belastingpachters. Al die rijkdom stroomde naar Rome.

De slaven uit die streken, evenals die uit Griekenland, overtroffen de Romeinen in kennis en beschaving. Het duurde niet lang of deze slaven en vrijgelatenen kregen de leiding der Romeinsche cultuur en van den staat in handen. Zij legden voor hun meesters en den staat reusachtige verzamelingen aan en deden hen de hoogste voorbeelden van Grieksche en Oostersche kunst kennen. Dit gaf een schittering van geleerdheid en kunst aan Rome.

De geldmannen te Rome richtten maatschappijen op tot levering van geld aan de provincies. Op woeker-

winst. De pachters der belastingen in de wingewesten zogen de bevolking tot den laatsten druppel uit. De geheele bekende wereld werd door Rome verwoest en geplunderd. Ook deze buit stroomde naar de hoofdstad.

Deze algemeene wereldverwoesting, van Italië, Europa, Azië, Noord Afrika, bleef eenigen tijd, n.l. in den tijd van Vergilius en Horatius, verborgen door den schitterenden glans, dien de uit de geheele wereld te Rome saamgebrachte rijkdom aan geld en kunst, in honderden en duizenden jaren ontstaan, uitstraalde.

Kautsky schrijft hierover in zijn 'Oorsprong van het Christendom':

'Wie den welstand van den staat beoordeelt naar deze overdaad, wie zich dus stelt op het bekrompen standpunt van de Romeinsche keizers en grootgrondbezitters, met hun aanhang van hovelingen, kunstenaars en letterkundigen, die zal zeer zeker den maatschappelijken toestand ten tijde van keizer Augustus schitterend noemen. Rijkdommen zonder eind stroomden in Rome samen, voor geen ander doel dan het verschaffen van genietingen; genotzuchtige brassers waggelden van het eene feest naar het andere, met volle handen meedeelend van den overvloed, dien ze onmogelijk geheel voor zich alleen konden gebruiken. Veel kunstenaars en geleerden werden door den een of anderen Maecenas rijkelijk van materieele middelen voorzien; er ontstonden reusachtige gebouwen, waarvan we nu nog de enorme grootte en prachtige verhoudingen met bewondering aanstaren; de geheele wereld scheen rijkdom te zweeten uit alle poriën - en toch was deze staat reeds toen ten doode gedoemd.

Een voorgevoel van den ondergang ontstond bij de heerschende klassen, die van elke bezigheid werden uitgesloten en die al het werk, zelfs de wetenschap en de politiek, steeds meer door slaven lieten bezorgen.

In Griekenland was het doel van de slavernij voornamelijk geweest, den meesters voldoende vrijen tijd te geven voor het besturen van den staat en het nadenken over de belangrijkste levensvragen[1)]. Maar hoe grooter

1) En voor de poëzie, de kunst, de lichaamscultuur. (H.G.)

het surplus werd, dat zich verzamelde in de handen van enkelen, door de concentratie van het grondbezit, de uitbreiding van de latifundiën en de vermeerdering van de slavenmassaas, des te meer werd het genieten, het verkwisten van dit overblijvende deel de voornaamste maatschappelijke functie van de heerschende klassen, des te meer ontbrandde tusschen hen de concurrentiestrijd in het verkwisten, de wedijver elkander in glans, weelderigheid en niets doen te overtreffen. Dat ging in Rome nog gemakkelijker dan in Griekenland, omdat gene staat, wat cultuurhoogte betreft, naar verhouding achterlijker was, toen het tot deze productiewijze geraakte. De macht van de Grieken had zich voornamelijk uitgebreid tegenover barbaarsche volken, maar was in Klein-Azië en Egypte op sterke hindernissen gestuit. Hunne slaven waren barbaren waar de Grieken niets van konden leeren, aan wie ze het staatsbestuur niet konden overlaten. En de rijkdommen, die men vermocht te halen uit de barbaren, waren betrekkelijk gering.

De heerschappij van de Romeinen daarentegen breidde zich snel uit over alle oorden van beschaving in het Oosten, tot Babylon - of Seleucia - toe; deze nieuw veroverde provincies leverden den Romeinen niet slechts oneindige rijkdommen, maar ook slaven, die hun meesters verre overtroffen in kennis, van wie dezen iets leeren konden en aan wien zij het licht waagden het staatsbestuur over te laten. In plaats van de aristocratische grootgrondbezitters traden in den keizertijd als bestuurders van den staat steeds meer slaven op van het keizerlijk huis, of gewezen slaven des keizers; vrijgelatenen, die nog aan den vroegeren meester verantwoording schuldig waren.

Zoo bleef er voor de bezitters van latifundiën en hun talrijken aanhang van klaploopers geen andere plicht te vervullen in de maatschappij dan te genieten. Maar de mensch stompt af voor elken prikkel die blijvend op hem inwerkt, voor vreugde zoowel als smart, voor wellust zoowel als doodsvrees. Het voortdurend alleen maar genieten, door geen arbeid of strijd onderbroken,

veroorzaakte een voortdurende jacht naar nieuwe genietingen, waardoor men probeerde de oude te overtreffen en de afgestompte zenuwen opnieuw te prikkelen, wat aanleiding gaf tot de meest onnatuurlijke wandaden en de meest uitgezochte wreedheden, maar wat ook de zinnelooze verkwisting ten top voerde...

Onder deze heerschende klasse, die deels aan dolle genotzucht, begeerte naar geld en wreedheid ten onder ging, deels vervuld werd van medelijden met de armen en van afschuw van geld en genot, ja zelfs van verlangen naar den dood, breidde zich een geweldige schaar van werkslaven uit, die er slechter aan toe waren dan onze lastdieren; die waren samengeraapt uit de meest verschillende volken, verdierlijkt en ruw geworden door de voortdurende mishandeling, door het werken in ketenen, onder zweepslagen; vol verbittering, wraakzucht en wanhoop, steeds bereid om door geweld oproer te maken; maar die, doordat de barbaarsche elementen waaruit ze voor 't meerendeel gevormd waren, intellectueel zoo laag stonden, niet in staat waren de orde in de machtige maatschappij omver te werpen en een nieuwe te grondvesten, hoewel enkele uitstekende geesten onder hen er naar streefden.

De eenige bevrijding die voor hen overbleef, was niet het omverwerpen van, maar de vlucht uit die maatschappij, òf naar de gelederen van de misdadigers, van de roovers, die steeds talrijker werden, òf wel de vlucht over de grenzen, naar de vijanden van het rijk.

Boven deze millioenen van allerellendigste menschen verhieven zich weer vele honderdduizenden slaven, vaak in weelde en overvloed levend en steeds getuige en voorwerp van de meest woeste en dolle zinsbedwelming; zij waren helpers bij iedere denkbare corruptie en of zelf daardoor aangetast en net zoo verdorven als hun meesters, of, ook als dezen en vaak nog eerder, daar ze eerder de bittere zijde van een leven van genietingen leerden kennen, vervuld van de diepste walging voor de verdorvenheid en weelderigheid.

En behalve al dezen waren er nog honderdduizenden vrije burgers en vrijgelaten slaven, een talrijk maar be-

hoeftig overblijfsel van den boerenstand, achteruitgaande pachters, armzalige handwerkslieden uit de steden en lastdragers; eindelijk nog de lompenproletariërs uit de groote steden, die de kracht en het zelfbewuste van vrije burgers hadden, maar toch economisch overbodig waren in de maatschappij, zonder eenig tehuis of eenige zekerheid, alleen aangewezen op den afval dien de groote heeren hun van hun overvloed toewierpen, uit vrijgevigheid of vrees of uit verlangen met rust gelaten te worden...

Hun ellende en de voortdurende onzekerheid van hun bestaan moest hen meer verbitteren, naarmate de rijkdom der grooten er schaamteloozer en overdadiger tegen in werd ten toon gespreid. Felle klassehaat ontstond bij de armen tegen de rijken, maar deze klassehaat was een geheel andere dan die van den modernen proletariër.

Hij behoeft het werk slechts te schorsen en de maatschappij beeft op haar grondvesten. Bij de Ouden leverde de lompenproletariër geen werk, en zelfs de arbeid van de boeren en ambachtslieden was niet onontbeerlijk. Toen leefde de maatschappij niet van het proletariaat maar het proletariaat van de maatschappij. Het was geheel overbodig en kon volledig verdwijnen zonder dat de maatschappij bedreigd werd. Integendeel, ze kon er slechts door worden verlicht. De arbeid van de slaven was de grondslag waarop de maatschappij berustte.

De tegenstelling tusschen den kapitalist en den proletariër ontwikkelt zich tegenwoordig in de fabriek, de werkplaats. Het is de vraag wie de productie zal beheerschen, de bezitter van de productiemiddelen of de bezitter van de werkkracht. Het is een strijd om de productiewijze, een streven om de bestaande productiewijze door een hoogere te vervangen.

Daarom was het den lompenproletariër in de oudheid niet te doen. Hij werkte in 't geheel niet en wilde niet werken. Wat hij wilde was een aandeel in de genietingen der rijken, een andere verdeeling der genotmiddelen, niet der productiemiddelen, een plunderen van de rijken, geen verandering van de productiewijze.

Het lijden van de slaven in de mijnen en plantages liet hem even koud of het lastdieren waren.

Nog minder kon bij de boeren en handwerkers de idee opkomen naar een hoogere productiewijze te streven. Dat doen zij zelfs tegenwoordig niet. Op zijn hoogst droomden zij er van, de toestanden van het verleden te doen weerkeeren. Maar zij stonden den lompenproletariërs zoo na, en wat deze beoogden was ook voor hen zoo verleidelijk, dat zij eveneens niet anders wenschten of hoopten dan een werkeloos leven op kosten van de rijken; communisme door plundering van de rijken.

Zoo vond men in den romeinschen staat tegen het einde van de republiek en onder de keizers wel geweldig groote sociale tegenstellingen, wel veel klassehaat en klassestrijd, opstanden en burgeroorlogen, wel een eindeloos verlangen naar een ander, beter leven, naar een overwinnen van de bestaande maatschappelijke orde, maar geen streven een nieuwe, betere productiewijze in te voeren.

De moreele en intellectueele voorwaarden daarvoor waren niet gegeven; er was geen klasse die de kennis, de zielskracht, de lust tot werken en de onzelfzuchtigheid bezat om een krachtig streven naar een nieuwe productiewijze te doen ontstaan; ook ontbraken de materieele voorwaarden om zelfs maar de gedachte er aan te doen opkomen...

In elk gebied dat het veroverde, doodde Rome het politieke leven, door het weerstandsvermogen te breken en het land van elke zelfstandigheid te berooven. De geheele politiek van het reusachtige rijk concentreerde zich in de eene stad Rome. Wie waren daar dus de leiders van het politieke leven geworden? De geldmenschen, wier eenige gedachte was, hoe men rente op rente kon stapelen; aristocraten die van het eene feest naar het andere tuimelden, die elken geregelden arbeid, elke inspanning, zelfs die van regeeren of van oorlogvoeren haatten; en eindelijk de proletariërs, wier eenig middel van bestaan was, dat zij hun politieke macht aan den meestbiedende verkochten.’

En zoo ging het Romeinsche Rijk te gronde.

In het begin van dezen tijd leefde Vergilius.

Van dezen tijd was Vergilius de dichter. Hij was de dichter van den keizer en zijn hof. En van de Romeinsche burgers, die door den slavenhandel en de plundering der wereld rijk waren geworden.

Hij kon niet de dichter van eenige andere klasse zijn. Want de slaven, het lompenproletariaat en de weinige overgebleven vrije boeren en handwerkers begeerden geen kunst in hun ellende. Het was alleen de klasse der rijken die kunst begeerde. Tot haar vermaak.

Hoe moest nu in een zoodanige maatschappij de poëzie worden?

De derde groote kracht die ik genoemd heb, de liefde voor de gemeenschap, in alle menschen sterk aanwezig, in sommigen zeer sterk, de hoogste drijfkracht tot poëzie, had geen uitweg naar de hoogste kunst. De tirannie versperde den weg, liet deze uiting niet toe.

Dus moesten de dichters zich concentreeren op de twee andere liefden, die voor de eigen persoon en die voor de vrouw, op het egoïsme, het individualisme, dat alleen het zich erkent, en op de geslachtsliefde. Op die wijze moesten zij hun liefde voor de gemeenschap, voor hun klasse toonen! Immers hun klasse was óók zoo, bestond ook uit zulke individuen, die juist die uitdrukking van die gevoelens wilden, omdat zij juist zulke individuen waren als de dichter.

En zoo gebeurde het ook. Horatius is daar het voorbeeld van. Hij bezong in enkele schoone gedichten en in veel fijne verzen, die voor een deel nog naar Grieksche voorbeelden zijn gemaakt of vertaald, zijn persoonlijke gevoelens, zijn stemmingen; en eveneens in enkele zeer schoone gedichten zijn liefde voor de vrouwen - gewoonlijk lichte vrouwen.

Wanneer de mensch, de dichter, in tijden als die der Romeinsche keizers, zoo op zich zelf teruggedreven wordt, dan ontstaat er van zelf, voor hen die waarlijk dichter zijn, nog een andere uitweg door welken zij hun

persoonlijk gevoel, hun liefde voor zichzelf op wonderschoone wijze kunnen uiten; zóó, dat het schijnt of zij niet zich zelf alléén bezingen.

Dit doen zij door de schildering der natuur. De weg naar de gemeenschap is afgesneden. De gemeenschap staat te laag om veel voor te voelen. Dan werpt men zich in de natuur en vertolkt door haar zijn gevoelens. Zij wordt de plaatsvervangster der gemeenschap. En evenzoo gaat het met de liefde voor de vrouw.

Er zijn veel dichters, die dit op zeer schoone wijze gedaan hebben. Zoo bijvoorbeeld Vergilius, Petrarca, Ronsard, Novalis, Goethe in zijn kleine liederen, Heine, Rossetti.

Deze omstelling, dit noodgedwongen overbrengen van de liefde die men voor de gemeenschap voelt, komt zeer vaak bij jonge dichters voor. In het algemeen is de liefde voor de gemeenschap bij kinderen enorm groot. Maar zij wordt in het kapitalisme veelal verstikt. Gewoonlijk is de klasse niet groot of sterk genoeg, dat het kind, de opwassende jongeling of maagd hun liefde daar kunnen gebruiken. De maatschappij snijdt den weg af of doodt die liefde. Dan hebben er ontzaglijke tragedies in de kinderziel plaats[1)].

Het afgesneden worden van de liefde voor de gemeenschap, de oorzaak van die tragedies in kinderen en

1) De psycholoog Freud wijt die tragedies uitsluitend aan de afsnijding of verhindering van den weg naar de geslachtsliefde. Dat is de beperktheid van den burgerlijken psycholoog, om de veel grootere, de alles omvattende, de grootste drijfkracht der menschenziel, waarvan de geslachtsliefde slechts een deel, een middel is, niet te zien, en alle aandacht te geven aan het veel minder belangrijke onderdeel.
Het is een echt verschijnsel van dezen tijd, nu het kapitalisme door het communisme wordt bedreigd, om de liefde voor de gemeenschap, die in dezen tijd onverbiddelijk tot het communisme moet voeren, te negeeren en alleen te zien de geslachtsliefde - in deze samenleving liefde voor het persoonlijk, individueel genot - en de kracht daarvan te overdrijven.

De beteekenis der liefde voor de gemeenschap, de menschheid, is oneindig grooter dan die der sexueele liefde. Zoolang de psychologie dit niet begrepen heeft, zal haar werk slechts het tellen en verzamelen van zandkorreltjes zijn.

jonge menschen, leidt hen, wanneer zij dichterzielen hebben, in het gunstigste geval tot de liefde voor de natuur[1)].

Zij maken dan gebruik van de eigenschap in den mensch, dezelfde die tot den godsdienst leidt, om, als hij in heftige gemoedsbeweging is over zich zelf, zijn gevoelens in de hem omgevende natuur weerkaatst te zien. Hetzij als de oorzaak van die gevoelens, hetzij als hun werking. De gevoelige dichter, die zijn eigen emoties, zijn stemmingen, de dingen die hem doen ontroeren, zijn hartstochten, liefde, haat en verlangen voelt, kan zich objectiveeren in de natuur. In waarheid bezingt hij dan, als hij de natuur afbeeldt, zich zelven; het lijkt of hij de natuur bezingt.

Dit is de uitweg dien de poëzie vindt in tijden, dat de derde liefde, die voor de gemeenschap, door de klassen en haar verhoudingen is afgesloten, of waarin de gemeenschap bestaat uit individuen die op deze wijze op zich zelf zijn teruggedreven. En omdat in de burgerlijke maatschappij, die geheel en al op het voordeel van het individu is ingericht, dit zoo dikwijls gebeurt, daarom is de zoogenaamde natuurpoëzie, die de gewaarwordingen en ontroeringen van den dichter schildert in natuurbeelden, een zoo gewone, zoo veel voorkomende vorm van poëzie bij de burgerij.

1) Ik herinner mij, dat ik als kind een ontzaglijke, onbegrensde liefde had voor de menschen. Vol vertrouwen en geloof. Ik herinner me ook, hoe ik ze niet kon uiten, geen weg zag. Geen wonder ook; in mijn jeugd ontstond de groote industrie, de groote bank, de groote handel in Holland. Elk individu, elk kind reeds, werd afgescheurd van de oude banden van gezin, kleinbedrijf, dorp, stad, provincie; op elk gebied openbaarde zich dat individualisme. Hoe zou daar een kind, een knaap, een jongeling een weg vinden voor zijn liefde voor de gemeenschap? Hoe zou hij beantwoording van die liefde vinden? Dat was onmogelijk.
Ik herinner mij de vreeselijke gevoelens die dat gaf. Hoe ik psychisch, moreel, geestelijk geheel uit mijn even wicht geraakte. Reusachtige drang van binnen, geen beantwoording van buiten.
Ik herinner mij, hoe ik mij op de natuur wierp. In háár alles zag en trachtte te zien, vond, meende te vinden wat ik miste. En hoe dat, althans gedeeltelijk, hielp, soelaas gaf.
Maar wezenlijk genezen ben ik eerst toen ik de werkelijke gemeenschap, het socialisme, het communisme vond. De natuur was maar een plaatsvervangster, een surrogaat.

Zij werd dit ook bij Horatius, in sommige van zijn waarlijk schoone gedichten, waarvan wij hier enkele laten volgen.

Liber I. XXIII.

Vitas innuleo me similis, Chloe,
quaerenti pavidam montibus aviis
matrem non sine vano
aurarum et siluae metu.

nam seu mobilibus veris inhorruit
adventus foliis seu virides rubum
dimovere lacertae,
et corde et genibus tremit.

atqui non ego te tigris ut aspera
Gaetulusve leo frangere persequor:
tandem desine matrem
tempestiva sequi viro. (53)

Liber III. XIII.

O Fons Bandusiae splendidior vitro
dulci digne mero non sine floribus,
cras donaberis haedo,
cui frons turgida cornibus

primis et Venerem et proelia destinat;
frustra: nam gelidos inficiet tibi
rubro sanguine rivos
lascivi suboles gregis.

te flagrantis atrox hora Caniculae
nescit tangere, tu frigus amabile
fessis vomere tauris
praebes et pecori vago.

fies nobilium tu quoque fontium,
me dicente cavis impositam ilicem
saxis, unde loquaces
lymphae desiliunt tuae. (54)

‘Natuurpoëzie’ werd het ook in Vergilius, die een zoo veel grooter dichter was, in talrijke van zijn gedichten, in veel van zijn werk.

Vergilius' zuiverste werk is zijn ‘Georgica’, waarin hij de bezigheden op het land - hij woonde op het land in een hem door Augustus geschonken villa - al naar de verschillende jaargetijden beschrijft. Doordat hij een edel en gevoelig mensch was, hield hij niet van de stad, waar gewoel en ellende was, omhoog en omlaag; hij woonde op het land, bewerkte zijn grond en leefde met zijn vee. Dat leven, dat ‘zich’, heeft hij uitgedrukt in de Georgica, in bijna uitsluitend natuurbeschrijvingen. Wonderlijk zacht en lieflijk en mooi. Ofschoon toch wel naar Grieksch voorbeeld. De klasseverhoudingen, de bepaalde toestand waarin de burgerij onder Augustus leefde, brachten hem daartoe.

Minder edele naturen brachten hun ochtenden in de antichambres van den een of anderen beschermer door, - zooals Horatius, bij zijn beschermer Maecenas, - hun middagen en maaltijden als parasieten aan de tafels der rijken, hun nachten in het gezelschap van lichte vrouwen. Zij beeldden dit soort leven, dit soort menschen, om hun liefde voor zich en voor de vrouw af te beelden. De edelen onder hen, Vergilius, kozen de natuur als spiegel van zich zelf.

Men begrijpt nu wel, waarom de Romeinen zich nooit van de Grieksche voorbeelden hebben kunnen losmaken. In het begin was hun cultuur niet sterk genoeg om op eigen beenen te staan. Toen de cultuur meer ontwikkeld was, waren, door de tirannen, de krachten niet meer toereikend.

Deze dichters, Horatius en Vergilius, zijn de typen voor geheele groepen van dichters der bourgeoisie in vele tijden, in veel van haar perioden. Wij zullen ze hier niet noemen. Men kan ze in alle landen vinden, van verschillende waarde, van de heel sterke en zuivere tot de zeer zwakke. Moge het voldoende zijn, van de zeer sterke van deze typen er twee te hebben genoemd.

Maar Vergilius - en dit is zijn groote eer en, met zijn natuurwerk, ook de oorzaak waarom zoo velen hem

liefhebben - was niet met deze dichterrol tevreden. Hij was niet tevreden met het ‘ik’ af te beelden, al kon hij het dan ook in zulke heerlijke, zachte, heldere verzen als de Georgica en ook de Bucolica, zijn herderszangen. Hij voelde ook de liefde in zich voor een gemeenschap, grooter dan die der rijkaards en wellustelingen; en die wilde hij afbeelden. Wel vond hij daartoe om zich heen geen stof, want wie kan een maatschappij liefhebben, waarin alles wat schoon en hoog is vertrapt wordt, waar geen enkel echt, geen hoog streven is, waarin imperialisme heerscht? Maar toch voelde hij, de edele en zachte mensch, dien drang naar het algemeene zeer sterk in zich.

Hij was te verstandig om het in iets niet bestaands, in den godsdienst te zoeken. Daarvoor was hij zelf een te krachtig, te goed, te sterk Romeinsch burger[1)]. Hij kende zulk een gemeenschap, zulk een hoogere liefde voor de gemeenschap uit de Grieksche dichters.

Daarom besloot hij, toen hij dien drang in zich voelde, zóó sterk dat hij in die richting iets maken moest, te zoeken in het verleden. En hij vond daar zijn onderwerp: hij zou de stichting van zijn stad, van Rome beschrijven. Hoe het gesticht was door de nakomelingen van den Trojaanschen held Aeneas. Diens vertrek uit Troje, zijn zwerftochten, zijn aankomst in Italië, de gevechten daar, en eindelijk de stichting der stad, die de moederstad van Rome zou worden. En visioenen van Rome en haar geheele geschiedenis.

En als zijn voorbeeld, hoe dit te bezingen - want zoo iets was nooit gedaan, zoo iets uit de sagen was nooit in het latijn bezongen - nam hij, als alle Romeinsche dichters, Homerus.

En nu voelt ieder die iets van poëzie weet of begrijpt, of voelt hoe deze uit het leven zelf ontstaat, dat dit mislukken moest.

Want in Vergilius' eigen leven, in zijn omgeving, in zijn maatschappij was zoo geheel niets wat met dien

1) Toch was ook Vergilius een vleier. Zijn grootste werk, de Aeneïs, de geschiedenis van Troje's val en de stichting van Italië, van Rome, is geschreven tot verheerlijking van Augustus.

heldentijd van Troje overeenstemde. Vergilius' tijd was juist het tegenovergestelde van dien tijd. Toen eigen daden der helden, nu huursoldaten. Toen eigen landbouw der grooten; nu door slaven. Toen eigen kracht, nu de kracht van het geld. Om over de vreeselijke verschijnselen en uitwassen van Vergilius' tijd nog geheel te zwijgen.

En nog door meer dan door het verschil van tijd en van maatschappelijke toestanden moest het kiezen van Homerus als voorbeeld tot mislukking leiden.

Homerus was de dichter van de mannelijke kracht, den mannelijken moed. Deze kan zich op twee wijzen uiten: in het doen, het strijden, en in het dragen, het dulden. Deze twee bestaansvormen van den mannelijken moed, het innerlijke wezen van alle deugd in Homerus' tijd, zijn door Homerus afgebeeld; de eerste in de Ilias, in Achilles, de tweede in de Odyssee, in Odysseus. Grooter figuren bestaan er niet in de litteratuur der wereld.

Hij kon dat doen, omdat in zijn tijd deze deugden nog de beslissende deugden waren. Hij had ze slechts te sublimeeren en over te plaatsen in een nog grooter verleden, dat in de sagen leefde.

Dien man, dat gedicht na te volgen moest mislukken in Vergilius' tijd, waarin geen dichter deze eigenschappen meer zelf, levend, voelen kon.

En daardoor is het hoofdwerk van Vergilius, de ‘Aeneïs’, in deze punten, in de karakterschildering en in de beschrijving der helden, dan ook totaal mislukt. Aeneas en zijn vrienden zijn poppen, lijken hoogstens soms op officieren of ambtenaren uit Vergilius' tijd, hun daden zijn nooit werkelijk heldhaftig. Soms zelfs leelijk en verachtelijk.

Men leze slechts de houding van Aeneas bij den brand van Troje, Aeneas' verraad van Dido, de gevechten met Turnus; hoe zwak is dit alles, hoe operaachtig is het laatste behandeld.

En toch, ook daar, in de Aeneïs, zijn de beschrijvingen van de natuur, de vloten, de legers, de zeeën, wouden, bergen, dieren, de kleeding, de pracht, dikwijls

schitterend mooi... want daarin zag Vergilius zich zelf, dat kon hij afbeelden.

Vergilius is dus een zeer slecht dichter van het epos, van den mensch en zijn strijd, maar een groot beschrijver van de natuur, d.w.z. van zich zelf.

Vergilius is het type van den burgerlijken dichter, die leeft in een tijd waarin de liefde voor de gemeenschap is afgesneden, waarin die gemeenschap niet groot is en er dus geen groote liefde voor haar bestaat; in een tijd van het genieten der bourgeoisie, van haar rijkdom en verval.

Het is een eigenschap der geheele burgerlijke poëzie - niet alleen van de lyrische, die de ontroeringen van den dichter over zich zelven geeft, maar even goed van de epische en de dramatische, die de ontroering voor de gemeenschap beschrijft - om de natuur als spiegel der gevoelens te gebruiken; om in het landschap, in de bewegingen van den hemel, de zee, de aarde de bewegingen van het gemoed te ontdekken.

Aeschylus, Dante, Shakespeare en Milton gebruiken den toestand en de beweging der natuur om de emoties hunner personen nog te versterken. Men zie Prometheus, de geheele Divina Commedia, King Lear, de Tempest, Midsummer-Night's Dream, Othello, het geheele Verloren Paradijs van Milton. Zij doen dit even goed als Vergilius en de lyrici. Het verschil is slechts, dat de laatsten het gevoel voor het zich, de eersten het gevoel voor de gemeenschap op die wijze accentueeren.

Homerus doet dat nooit. Hij beschrijft zelfs nooit de natuur waar de daden zijner helden gebeuren. Nooit de natuur om de natuur. Hij vertelt ook nooit hoe het weer is. Hij gebruikt de natuur alleen om vergelijkingen aan te ontleenen.

Dat komt hiervandaan: voor Homerus was de daad van den mensch alles. Voor de burgerlijke, de kapitalistische dichters is niet de daad hoofdzaak. Die is leelijk, want zij geschiedt om, of door of voor het geld, de abstracte waarde der dingen.

In de burgerlijke maatschappij is voor de kunst hoofd-

zaak: het gevoel. En om de afbeelding daarvan te versterken gebruikt men de natuur. Uit gebrek aan daden is het gevoel tot hoofdzaak geworden. En om dat groote gebrek te verbergen of goed te maken, moet men het gevoel versterken of overdrijven, waarvoor dan de natuur en haar schijnbare medewerking dient.

Zoo is dus Vergilius, de sterke natuurdichter, de zwakke dichter van daden, het product zijner klasse. Haar karakter bepaalt het karakter zijner poëzie.

Vondel.

Het karakter der Hollandsche zeventiende-eeuwsche klasse waartoe Vondel behoorde, of liever waarbij hij zich voegde, de groote burgerij, bepaalt het karakter van Vondels poëzie. Die Hollandsche groote burgerij streed niet meer zelf, was klein in haar politiek, stapelde rijkdommen op en leidde een steeds weelderiger leven. De poëzie van Vondel moest dus worden klein en, waar hij grootsch trachtte te zijn, zwak of hol. Alleen in beschrijvingen van de natuur, van het uiterlijk der dingen en van genietingen kon zij nog uitmunten, een zekere hoogte bereiken.

Het lot van de Nederlandsche poëzie en van Vondel gelijkt op dat der Latijnsche poëzie en van Vergilius.

In den grooten strijd tegen Spanje, toen zedelijke grootheid noodig en dus aanwezig was, toen de burgerij ook nog zelf vocht, in de eerste tien of twintig jaren van den Tachtigjarigen oorlog, waren er geen dichters die den strijd konden afbeelden. In den tijd der overwinning en daarna waren er dichters, maar was er geen echte diepe grootheid meer der bourgeoisie.

Deze eerste revolutie in Noord Europa, in Holland, de vernietiging, afdoende, van de macht der feodale koningen en der feodale geestelijkheid, in het grootste gedeelte van het land ook van den invloed van den adel, een burgerlijke revolutie dus, het stichten van de macht der burgerij, sterker, uitsluitender dan in eenig ander land, vond hier geen stem.

Wat had de poëzie kunnen zijn, als er een geest ge-

leefd had, die zooals Aeschylus in Athene, de beteekenis, de diepte ervan had begrepen!

Hoe zouden wij ook nù nog anders staan!

Er waren geesten die iets gevoelden van de grootheid. Maar alleen in enkele onderdeelen. Er zijn onder de geuzenliederen gedichten met den echten toon. Verheven, diep en sterk. Veel dieper en grooter dan Vondel, Hooft of Breero ooit hebben doen hooren[1].

Als dat eerste begin eens was uitgegroeid tot het zingen van een groot geheel der revolutie, van den strijd tegen en de zege over het feodalisme, van de vrijheid, dan was groote poëzie ontstaan. Maar die weinige dichters zagen niet het geheel. Waarschijnlijk was de spanning van den strijd te groot om er nog bovendien een in de richting der poëzie toe te laten. Misschien was ook hier, evenals te Rome, de algemeene cultuur te gering. Ook hier waren, als ginds, geen groote voorgangers. Toen de krachten er waren, was er geen echte grootheid meer. Er was geen strijd meer der burgerij zelf. Men liet huursoldaten en matrozen uit het volk vechten. De groote rijkdom kwam, anders dan in Engeland tijdens Shakespeare, te spoedig. De eigen strijd hield te spoedig op[2].

Maar ook in de eerste jaren van den opstand vocht hier vooral het lagere volk, de visschers, de schippers, de arbeiders, de boeren. De groote burgerij hield zich veelal afzijdig, neutraal, of bleef aan Spaansche zijde. De kleine burgerij was groot in den strijd, het grootste deel der groote niet. Ook dit is een reden waarom toen niet de groote poëzie werd bereikt.

1) Ook in talrijke pamfletten is de toon van het proza hooger en dieper treffend dan bijv. in Hooft's Historiën. Het volk, het lagere volk heeft, in het kleine, de hoogste Nederlandsche woordkunst gemaakt.

2) Hierop moet men acht geven. De rijkdom en welvaart in Engeland tijdens Shakespeare waren nog lang niet zoo groot als in Holland tijdens Vondel. Verhalen van reizigers en van gezanten over en weer bewijzen dit. Vandaar Shakespeare's kracht, Vondel's weekheid. Doch ook in Engeland zou, zooals wij bij Milton zagen, als de revolutie niet was uitgebroken, de zeventiende eeuw na Shakespeare geen groot dichter der burgerij meer hebben gehad.

Dit is een zeer belangrijk punt voor het ontstaan van poëzie. Vecht de bourgeoisie zelf? Vecht misschien de dichter zelf, zooals Aeschylus en Dante hebben gedaan? Zoo ja, dan is de kans op echte poëzie veel grooter. Want de strijd voor de vrijheid verheft en veredelt het groote karakter. Dit is een der oorzaken waardoor de Atheensche, de Grieksche kunst zoo sterk heeft gebloeid. Lang ook nog na den grooten tijd van de Perzische oorlogen. De burgerij der steden vocht steeds zelf.

Dit doet het reeds ontwaakte gemeenschapsgevoel, de liefde voor de klasse, de gemeenschap, sterk groeien.

Maar noch de Nederlandsche burgerij, noch de Nederlandsche dichters vochten zelf mee. En bovendien, er was in Holland geen politieke grootheid, zooals in Engeland. Want er was geen eenheid. Nederland was geen eenheidsstaat geworden.

De Zuidelijke Nederlanden waren afgescheurd en in het Noorden was elke provincie souverein. Er was geen geconcentreerd gezag, geen koningschap, zoo noodig voor de ontwikkeling van de macht der opkomende bourgeoisie. De tijd was voorbij van de macht der enkele steden als Athene en Florence. De natie was noodig in den strijd der volken.

Eenheid en grootheid, als in Engeland, waarop Shakespeare en Milton steunden, waren hier niet. De Vereenigde Provinciën zijn helaas, ondanks de revolutie, in dien staat van provincialisme gebleven, waarvan Marx in de boven bij Milton aangehaalde plaats spreekt. Terwijl zij in de vernietiging van de macht van het koningsschap, de geestelijkheid en den adel verder is gegaan en duurzamer is geweest dan de Engelsche en de Fransche revolutie van 1650 en 1789, is de Hollandsche revolutie in dit allerbelangrijkste punt bij gene ten achter gebleven. Ten slotte was hier ook geen groote adel als die welke, zij het ook ten deele in de gedaante van burgers, aan Shakespeare stem gaf.

En toen hier een strijd uitbrak als dien in Engeland Milton bezong, de strijd tusschen de Arminianen en Gomaristen, de Remonstranten en Contraremonstranten, als dáár tusschen de anglicaansche kerk en de

Presbyterianen, toen koos de stadhouder, om politieke redenen, partij voor de Calvinisten, de Puriteinen, de Contraremonstranten, tegen de regenten, de Arminianen, de Remonstranten. De strijd verliep, niet in een revolutie als die Milton zag, maar in een godsdienstig gekrakeel, dat eindigde in een paar moorden. Op Oldenbarneveldt en de Witt.

Door de splitsing van Holland, door zijn kleinheid, door zijn niet-concentratie, kwam ook de grootheid niet. De oude grootheid van den eersten strijd verdween, de nieuwe kwam niet.

En toch kwam de overwinning. Vooral door de zwakheid van Spanje en de verdeeldheid der andere tegenstanders! En met haar spoedig, zeer spoedig, het genot en de weelde der burgerij.

Amsterdam begon, reeds in de laatste twintig jaren der zestiende eeuw, dus slechts twaalf jaar na het uitbreken van den oorlog, zeer rijk te worden. Andere steden ook. Door den handel, onder anderen met Spanje, met den vijand, aan wien men alles leverde, ook wapens en ammunitie!

In 1596 begon de vaart op Indië, die een nieuwen stroom van rijkdom aanbracht. Amsterdam, dat zelf den strijd niet gezien had, dat zoo lang mogelijk Spaansch was gebleven, waar de burgerij in het geheel niet gestreden had, werd de plaats waar bij de bourgeoisie genot en weelde het eerst ontstonden, waar zij het grootst werden.

De Tachtigjarige oorlog, die nog langen tijd in de grensprovincies werd gevoerd, raakte Amsterdam even weinig als nu een overstrooming in een der verwijderde streken van het land dat doet. Al gaf Amsterdam ook veel geld uit aan den oorlog, de handel bloeide en gaf altijd nieuwe winst, honderden malen de kosten van den oorlog overtreffend.

Zoo werd Amsterdam de plaats der burgerlijke poëzie. En door dat alles werd deze de poëzie van het genot: Hooft, Bredero. Door dat alles werd ook Vondel de dichter die hij is.

Hij heeft niet den diepen, grooten, revolutionairen

toon dien de dichters van den opstand en den strijd tegen het feodalisme hebben. Hij mist de grootheid van Aeschylus, van Dante. Dat kon ook niet anders - hij werd in 1587 en in Holland geboren!

Maar hij heeft ook niet den machtigen overwinnaarstoon van Shakespeare en Milton, want de overwinning was niet waarlijk innerlijk groot. De Zeven Provinciën bleven een in zich zelf verdeeld staatje.

En hij heeft ook niet den revolutionairen toon, zooals Milton, van een deel der burgerij, van het lagere volk tegen de hooge burgerij. Want die revolutie had niet plaats.

Om te begrijpen wat Vondel wèl is, moet men niet slechts de algemeene omstandigheden van de Zeven Provinciën, van Holland, van Amsterdam, men moet de klasse kennen die hij diende, tot welke hij geestelijk behoorde. Vondel was de dichter der regentenklasse, van de Nederlandsche groote burgerij in het algemeen, van de Amsterdamsche regentenklasse in het bijzonder.

Vondel was de stem der rijke handelaars en vooral van hen, die zich de zetels der regenten hadden veroverd, er hun speciaal bezit van hadden gemaakt.

Van die klasse uitte Vondel de gevoelens. Niet, wel te verstaan, als een deel, een lid van haar - hij was uit de kleine burgerij, een winkelier - maar als een ònder hen staande kleine burger, die haar geestelijk diende. Wij kunnen hem alleen begrijpen door die klasse in haar gevoelens te begrijpen.

De Nederlandsche en vooral de Hollandsche en Zeeuwsche, en daarin vooral de Amsterdamsche handelsburgerij was niet alleen economisch, doch ook politiek zeer machtig. Aan het eind der zestiende en in de geheele zeventiende eeuw stapelden zich haar rijkdommen al sneller en sneller op. Haar handelsvloot was gedurende het grootste deel der zeventiende eeuw de sterkste ter wereld. In de buitenlandsche politiek was zij eveneens een wereldmacht, eenigen tijd zelfs de sterkste; haar zeemacht en haar landmacht de krachtigste, best aangevoerde.

Van die handelsbourgeoisie had een gedeelte, de regentenfamilies, de binnenlandsche politieke macht. Het stemrecht van het ‘volk’ in de steden, van de gilden en schutterijen, was opgeheven. De vroedschappen kozen zich zelf of werden door een klein aantal families gekozen. Daar de vroedschappen ook de afgevaardigden der steden naar de souvereine Staten der provinciën en naar de Staten-Generaal kozen, waren de regentenfamilies oppermachtig in het land. Vooral de Amsterdamsche, daar de Staten van Holland gewoonlijk in de Staten-Generaal, de Amsterdamsche in de Staten van Holland den doorslag gaven.

Deze regenten kwamen dus, door geboorte, van zelf aan hun macht. Zij waren in zekeren zin erfelijke despoten. Zij waren in uitgebreider kring wat de Medici, de Este's, de Sforza's, de Visconti waren. Zij waren de tirannen, de oligarchen der Vereenigde Provinciën. Zij waren wat de despoten in Duitschland en Frankrijk waren. Zij zijn natuurlijk niet te vergelijken met de Romeinsche keizers en hun hovelingen, maar toch wijst Vondels navolging van Vergilius op verwantschap der twee klassen. En inderdaad, de macht der regenten was haast absoluut.

Zij waren in de binnenlandsche politiek zeer klein. Want ter wille van hun eigen macht hielden zij de éénwording van Nederland tegen - door bijvoorbeeld de eenwording, door het aanstellen van één graaf, hertog of koning te verhinderen, welke eenwording voor den blijvenden bloei van Nederland noodzakelijk was. Zij offerden het landsbelang aan dat van hun provincie, hun stad, zich zelf op. Zij waren in de binnenlandsche politiek dikwijls verachtelijk klein, en niet hierin alleen. Want wanneer hun trouwe dienaren als bijv. Oldenbarneveldt en de de Witten, die ook de eenwording van Nederland tegenhielden, in gevaar kwamen, vermoord werden, hielpen zij ze niet, maar liepen, indien ze zagen dat hun tegenstanders, Maurits en Willem III, door de volksgunst machtiger werden, tot dezen over[1)].

1) Voor de kleinheid der Hollandsche handelsbourgeoisie zijn haar twee grootste leiders, Oldenbarnevelt en Johan de Witt het beste bewijs. Deze beiden hebben de éénwording van de Zeven Provinciën tegengehouden. De beide grootste staatslieden hebben dus het ééne voor hun land noodige verhinderd! Wat moesten de regenten zijn, als hun leiders zoo waren! - Daarmede is natuurlijk geen woord voor Prins Maurits of Frederik Hendrik gezegd, die geen van beiden groot genoeg waren voor hun historische taak. Noch voor Willem III, die de zijne in Nederland verwaarloosde. - Het ongeluk der Vereenigde Provinciën is geweest, dat noch aan de zijde der regenten, noch aan die der patriotten waarlijk zeer groote leiders hebben gestaan.

In de buitenlandsche politiek waren deze regenten dikwijls omkoopbaar. De voorbeelden van omkooping, door Engeland, Frankrijk, Spanje en andere landen, tot het geven van hun stemmen voor zekere maatregelen, zijn legio. Dezelfde regenten waren het die in Indië de bevolking van geheele eilanden lieten uitmoorden.

Van deze klasse was Vondel de spreekbuis, de stem.

Deze kooplieden leefden in steeds grooter weelde. En door haar weelde en haar tirannie kreeg deze klasse meer en meer de eigenaardigheid - die in de zestiende en zeventiende eeuw gemeen werd aan de koningen, den adel, de bourgeoisie van een groot deel van Europa - dat zij zichzelve in de poëzie gaarne zag vergelijken met de Romeinen, en via de Romeinen met de Grieken. Deze rijke kooplieden en regenten, die niet meer zelf streden, die slechts handel dreven en als eenig doel het goud hadden, voelden wel dat hun eigen daden niet bezongen konden worden. Maar zij zagen ook, dat hun lot en leven zeer gelijk was aan dat der Romeinen onder Augustus en de keizers. Hetzelfde rijk-worden uit de vreemde wingewesten, door plunderen en verwoesten en door den handel. Dezelfde tirannie van het geld. De Romeinen evenwel golden, door verwarring van hen met die vroegere Romeinen uit den tijd der republiek, voor iets buitengewoons onder de menschen. Daarom lieten de koningen, de adel, de burgers der zestiende en zeventiende eeuw zich gaarne met hen vergelijken. En omdat de Romeinen, vooral ook die onder de keizers, zich om die zelfde reden gaarne met de Grieken vergeleken, vergeleken de Hollandsche kooplieden zich ook

weer, als uit de tweede hand, gaarne met de Grieken. Dit deden voor die kooplieden de kunstenaars, de dichters, de anderen, die zich, als deel dier klasse, ook weer gaarne met de Romeinsche dichters vergeleken en dezen nabootsten.

En natuurlijk vooral met de dichters uit den keizertijd. Met Vergilius en die na hem kwamen. Niet met Ennius, Naevius of Lucretius; deze waren hun te krachtig, te zelfbewust, te forsch.

De voornaamste dichter die dit werk voor de Hollandsche, vooral voor de Amsterdamsche regenten deed, was Vondel. Naarmate de tirannie, de macht, de weelde der regenten stegen, werd hij klassicistischer.

Als spreker, als stem van deze klasse, is Vondel te begrijpen. Uit hun karakter is het zijne te verstaan.

Vondel is van nature een groot, een zeer groot dichter. Misschien had hij nooit tot de allergrootsten kunnen behooren, was zijn kracht daartoe te klein. Maar hij had prachtige natuurlijke gaven. Dit kunnen wij zien in veel van zijn gedichten. In de ‘Vertroosting aan Gerard Vossius’, in ‘Isabel le Blon’, in enkele van de hekeldichten: ‘Op het Stockske van Joan van Oldenbarnevelt’, de ‘Geusevesper’, in gedeelten van den ‘Olijftak aan Gustaaf Adolf’, in de kleinere gedichten ‘Beekzangh’ en ‘Wiltzangh’. Ook in enkele van de reien, bijv. in den Rei van Joffers uit ‘Noah’: ‘Zou het al zinken en vergaan, Waar bleef de zwaan? waar bleef de zwaan’. In Jozefs klacht uit het vierde bedrijf van Jozef in Dothan: ‘Och Ruben, gaat uw aanschijn voor mij schuil? Mag mijn gekerm tot God en u niet baten?’ Voorts in het eerste deel van het Koor uit het ‘Pascha’:

> Als de zee vast ongestuimig
> Stormt, en werpt haar baren schuimig
> Naar den hemel al verbaasd,
> Als de schipper hoort de buien
> Van den Noord-wind 't strand doorluien,
> Is de stilte eerst allernaast, enz.

Ook in het tweede deel van het Koor, de prachtige verzen:

't Vluchtig vogeltjen, met ijlen
Van haar pijlen
Onverziens wordt achterhaald,
Dat zijn vleugels aan de sterren
Uit ging sperren,
In de baren nederdaalt. enz.

Dan in den lofzang van den Israelitischen rei uit hetzelfde deel: ‘Nu zingt, nu speelt, nu reit en danst,’ en in Jephtha, eerste bedrijf, ‘De roos van Jericho gaat open, In 't opgaan van den morgenstond!’ In de reien uit het vierde bedrijf: ‘Laat gehoorzaamheid, Toonen haar vermogen, In dees maagd, bereid, Zonder traan in d'oogen, enz., met den schoonen tegenzang:

Wie, gerust en stil,
Zich kan overgeven
Aan een anders wil,
Zonder wederstreven,
  In gelatenheid,
Tegens eigen oordeel,
Dat hiertegens pleit,
Afstaan van zijn voordeel,
Heeft een sterker macht
  Onder zich gebracht,
Dan die heiren overwint. enz.

In den rei van Levieten uit ‘David’, in het eerste bedrijf, met den derden zang:

Tusschen bloed en bloedverwant
  Is een band
Van natuur, niet licht te breken.
Van een boom scheurt nimmer tak
  Zonder krak,
Zonder zucht en jammerteeken.
Tusschen vader en zijn kind,
  Dat hij mint,

Is de taaiste band van magen;
Daar natuur, geraakt in strijd,
Machtig lijdt,
Wat ze kan en niet kan dragen[1)].

En ten slotte in de bekende reien uit de Gijsbrecht, van de Amsterdamsche Maagden, van de Klarissen, en van de edelingen uit het vierde bedrijf.

Uit deze alle voelt men Vondel's kracht en zijn dichtergave. Krachtiger nog en hooger is hij in twee gedichten die ik hier gedeeltelijk overneem, omdat ze onder de minder bekende behooren, één beschrijving van maatschappelijke welvaart en heerlijkheid, één gedicht aan een vrouw: het ‘Lof der Zeevaart’, en ‘Wyckzangh’.

Het Lof der Zeevaart, 1

Al wat bepeckt beteert aengrypen kan, en vatten,
En dansen op de koorde, en klauteren als katten:
Zeespoocken, die geswind den steylen mast op vliegt,
En zyt in Thetis schoot van kindsbeen opgewiegt;
Bolkvanger-dragend gild, en blaeuwe toppershoeden,
Die koortsen haelt op 't land, en lucht schept op de vloeden.
Stuurluyden grys van kop, die liever ryst en sinckt
In 't bedde van de Zee, als in de pluymen stinckt:
Ghy schippers die niet lang aen eenen oord kond rusten,
En 't ancker licht, en worpt aen veergheleghen kusten:
En al wat binnens boords, van schuym en pekel soor,
Nu ommeweghen soeckt, nu houd een rechter spoor,
Verselschapt myne reys, en voorghenomen bêvaert,
Die ick gheheyligt heb den lof der nutte Zeevaert.

104

Daer leyd de dicke romp, en waggelt, syght en styght,
Die dagelycx al meer en meer volmaecktheyd kryght.

1) Geciteerd uit A.T.A. Heyting's ‘De Reien van Vondel’, Amsterdam, D. Coene.
De verdere aanhalingen zijn ontleend aan de Vondel Uitgave van Mr. J. van Lennep. Herzien en bijgewerkt door J.H. Unger.

Men rechter boomen op met taeckelen, en touwen,
Men kroonter mars met mars. Het schynt schier ofse bouwen
Kercktorenen in zee, van waer men magh bykans
Een wereld oversien, als uyt een hooge trans.
Neen, neen, geen masten zijn 't, noch marssen, het zyn katten,
Om verder mee te gaen, en den Olymp te matten.
Ten lesten ick myn Hulck, op 't vlacke van den stroom
Voor ancker ryen sie: 't ghelyckt byna een droom:
Wat vlaggen sietmen hier afswieren van haer stengen.
Wat kleuren groen, en geel, hun mengsel hier vermengen,
Orangie blangie bleu. Wat purper, en rood goud,
Wat levend vermillioen het oogh met lust aenschout.

213

Ghelyck een voghel als de dagh begint te kriecken
Ter vlucht sich rust, en reckt, en wackert syne wiecken,
Soo doet myn seylbaer vlot, en watertreder mee:
Hy spant syn vleugels uyt, en maeckt syn seylen ree.
De wind de doecken vult, en doet het hennep klemmen.
Den Eyck de baren spout, en wint de diepte in 't swemmen:
Recht als een swemmer doet, die moeder naeckt ontkleed,
Met handen water schept, en met de voeten treed,
En stiert, en 't oever siet al meer te rugge deysen,
Soo neemt oock 't Schip te baet al wattet kan in 't reysen.
En als een duyf, ter vaert sich gevend, drymael klept,
Geeft vier, Konstapel, is 't, wanneer de kiel sich rept;
Trompetten slaen de locht, met trommels en schalmeyen,
Met een vermenght gheluyt van lachen, en van schreyen.

234

Wat sterffelycke lippen
Oyt melden Stuurmans sorgh, de blinde, en siende klippen,

De steerten hard van steen, de bancken onder zee,
Daer menigh eycken swaert syn bodem stoot aen twee:
Charybden, Scyllen, die dan braecken, dan weer slorpen,
Afgronden, die nocht loot kan peylen, nocht beworpen,
En platen styf van rug, draeystroomen diep van kolck,
En rotsen vaeck ontsien van 't zee bevaren volck:
Der winden dwarreling, de blixems, donderslagen,
Onmatigheyd van hitte en koude, en wintervlagen.
De naerheyd van de nacht, langdurigh sonder licht,
Van sterren en van maen: den nevel die 't ghesicht
Der baekens hem beneemt, het waecken, en het braecken,
Des waters vochtigheyd, het klocken, en het kraecken:
Der golven tuymelingh, de broosheyd van het hout,
Daer hy syn leven op onseker heeft vertrout:

263

Den heldren Hemel dicht van sterren is besaeyt.
De doecken hangen slap. Men twyffelt of het waeyt.
Als onverwacht de wind versucht langs 't sandige oever,
De locht betreckt, en dooft de sterren langs hoedroever.
Hy steeckt syne ooren op, en gaet den Oceaen
Met dicken nevelen bevatten en beslaen:

277

De vloed weerstreeft den wind. De winden aen het hollen
Omwentelen den vloed, en doen de golven rollen.
Waer waendy blyft myn schip, ghedreven van den Nood,
Geworpen inden muyl, en kaecken vande dood?
Men isser drock in 't werck met strycken, pompen, hoosen,
Met kerven, klutsen, slaen, met binden, klimmen, loosen.
Nu lydet achter last, nu voren, nu ter sy.
De Zee vergeet haer perck, en Nereus eb en ty.
Nu hanget aen een berg. Nu breeckt de mast de wolcken.
Nu slickt den Hel het op door 't slorpen van de kolcken.

Men vloeckt 't gewenschte land al schricktmen voor den plas.
't Schip luystert nae geen roer, na Stuurman, nocht kompas.

339

Maer als den Oceaen bewogen door gebeên
De baren temt, en rust syn afgematte leên,
Vergeet Maetroos syn smert, met 't juyteren, en quelen,
En oeffent synen geest met deuntjes en met spelen,
En koestert inde son syn lichaem vry van pyn:

Wyckzangh.

Cathryn, die met Diaen ten reye gaet,
Die schrander gau en wonder jeuchdich siet.
De lucht met galm van uw schalmeye slaet,
Oft huwt uw dans aen eenich vreugdich liet,
Of bloemen leest dicht langs de waterkant,
En Faunus Pan, en menich Sater brant.

Of uw Godes ten dienst vaeck veerskens smeed,
Of, jageres, der honden koppels leyd,
En volgt haer sleep, en in uw' leerskens treed,
Als d'uchtend silvren dau en druppels spreyd,
Wanneer de nacht wyckt, door verborgen nood,
De schemering en 't lieflyck morgenrood.

Seght wackre Nymph, die kruyt en rooskens plet,
Wat lust uw jeught aen Phoebus suster bindt,
Wiens spoor ghy volght, daer sy haer brooskens set,
Ist om dat ghy dy dus geruster vindt,
En schept geneugt als ghy aen 't jagen tyt,
Te steuren 't wilt dat uwe lagen myd?

Wat lust kan 't syn te volgen winden gau,
Ter jacht en voor den beet van 't wilde swyn,
Te duchten, dan in els oft linden schau,
Schier ademloos te wenschen stil te syn?
Wat lust is 't als u rey te gader dringt,
En hygt na 't nat dat uyt syne ader springt?

'T is gruwelyck, onnoosler dieren hol
Kryg aen te doen en 't groen te sprengen rood
Van heyligh bloedt en dus te swieren dol,
In 't bosch en voor u vrou te brengen dood,
Haes, hind of hert, dat in syn nooden vaeck,
Veel tranen schreydt, en weckt der goden wraeck.

Comt, schuwe maegd, uyt 's wouts schuylwincklen voort,
Leg af 'tgeen bet der krygerinnen past,
Spriet boog en pylen, die men rinckelen hoort,
Leent wyse 't oor, aenvaert der minnen last,
Doolt met de rest en borgers seden hout,
Daer Venus volckryck groote steden bout.

Eer Cynthia schept uyt haer broeders schyn,
Tot negenwerf een rondgeweven vlam,
Sult gy getelt met andre moeders syn,
Als 't zieltge dat uyt uw zyn leven nam,
Hangt aen u speen en koost en dertel steent,
Of in u schoot van weelde spertelbeent.

Zooiets had Milton nooit gemaakt. De jeugdverzen van Milton zijn minder hoog dan deze. Vondel was in zijn jeugd grooter dan Milton in de zijne[1].

De lezer, die gevoel heeft voor poëzie, voelt het zelf wel: zoo kan alleen een groot, zeer groot dichter spreken.

Welnu, zulke gedichten zijn er in Vondel's reusachtig werk maar weinig. Naar verhouding tot zijn geheele werk zeer weinig, haast niet. Daarentegen zijn er oneindig veel zwakke, veel rhetorische, veel slechte.

Hoe komt dat, hoe is dit groote talent verloren gegaan?

Het antwoord is dit: Vondel heeft, het blijkt uit deze verzen, in zijn jeugd op een tweesprong gestaan. Waarop hij kiezen moest: naar naturalisme en realisme of naar zwak en hol idealisme.

1) Vondel is door zijn klasse tegengehouden, ja omlaaggedrukt, Milton door de zijne verheven. Hoe kan men duidelijker bewijs vinden voor de juistheid van de stelling, dat de klasse den dichter maakt?

Om dit te begrijpen, moeten wij de samenstelling der Hollandsche zeventiende-eeuwsche maatschappij, haar klassen, nog wat nader beschouwen.

Er waren in de zeventiende eeuw twee belangrijke klassen in Holland, beide machtig, de eene politiek en economisch, de andere alleen economisch.

Dit waren de groote burgerij en de middenklasse.

Vondel had de keuze tusschen deze twee.

De macht der eerste klasse berustte op het geld en de tirannie. Die van de tweede op den arbeid, de voor een zeer groot deel eigen inspanning.

Beide waren zij zeer sterk, zeer bloeiend.

Het bestaan, het streven, het ideaal van de eerste was: door arbeid van anderen geld verdienen, weelde, overdaad bezitten, het volk tiranniseeren. Als ideaal zwak. Zoowel geestelijk als zedelijk.

Dat van de tweede: eigen arbeid, strijd, opkomst. Als ideaal dus sterk.

Van de eerste was zwak idealisme te verwachten, van de tweede sterk realisme.

Vondel koos het eerste, het zwakke idealisme.

Het bezwaar van de tweede klasse was, dat haar idealisme niet sterk bewust, niet scherp geformuleerd was. Dit komt uit het wezen der klasse voort, die zich niet sterk met denken bezighoudt, door gebrek aan vrijen tijd.

Zij kwam niet tot scherp, bepaald idealisme hier in Holland, waar geen noodzakelijkheid, geen strijd en revolutie, als in Engeland, de middenklasse dwong tot denken; waar Milton dat voor haar in proza en poëzie volvoerde.

Toch was het ook hier wel aanwezig. De middenklasse bijv. was nationalistisch, wilde de eenheid van de natie, die zoo absoluut noodig was voor den bloei der kleine burgerij en van alle klassen van het land.

Zij was daarom, om die eenheid te bereiken, prinsgezind en stond dus politiek oneindig hooger dan de groote burgerij, die uit bekrompen eigenbelang antiprinsgezind, dus antipatriottisch was.

Zij stond ook moreel veel hooger. Bij haar was geen tirannie. Bij haar geen corruptie. Zij liet zich niet door Engelsch, Fransch en Spaansch geld omkoopen. Zij was noch voor het binnenland noch voor het buitenland veil.

Bij haar was ook voor een deel nog de echte kracht der middeleeuwen, van de gilden. De samenhang en eenheid en solidariteit, het sterke gevoel voor de klasse en het volk.

Zij was het, die tegen de Spanjaarden had gestreden. Die nog streed in het Oosten en Zuiden en Noorden des lands. Zij had het land vrijgevochten, bij Alkmaar, Haarlem en Leiden. Zij vooral had geleden. Zij vocht nog, op de vloot.

Uit haar kwam de kracht van Nederland, de vloot. De handels- en de oorlogsvloot. En een deel van het leger. De tienduizenden, de honderdduizenden matrozen. De Houtmans, de van Noorten, de de Ruyters, de Trompen, de Evertsens, de Bankerts, de van Galens, de Heemskercks, de de Liefdes, de de Moors[1]. Uit hen kwamen betere mannen dan de de Graeffs, de Bickers, de Pauws, enz. enz.

Deze allen, zoo goed als allen, kwamen uit de kleine burgerij.

Zij hadden gevochten, zij vochten nóg; zij wilden de werkelijke eenheid des lands. Zij hadden dus inderdaad al de idealen die de groote burgerij miste. Zij hadden dus de basis voor de groote, de hoogste schoonheid, de geestelijke, de moreele.

Zoo waren de zuivere Calvinisten, de kleine boeren, de kleine burgers, de visschers, enz. Deze voelden het belang van het land. De boeren, de schippers, de visschers, de kapiteins van twintigduizend zeeschepen, de honderd à honderdvijftig duizend matrozen, de molenaars, de schilders, de touwslagers, de metselaars en timmerlieden, de kuipers, de zeilmakers, de scheepsbouwers, de laken- en wolwevers, de hoedenmakers, de

1) Het landleger daarentegen bestond voor het grootste deel uit gehuurde vreemdelingen. Voor een deel ook uit Nederlanders. De officieren waren vaak uit den hoogeren stand, vooral uit den adel.

bierbrouwers, de plateelbakkers, de smeden, de metaalgieters, de houtzagers, de goud- en zilversmeden. Deze lieden voelden het belang van het land.

Hier was dus idealisme. Het echte idealisme, op realisme gegrond. Hetzelfde idealisme dat Dante had voor de eenheid van Italië, dat Aeschylus had in de ‘Perzen’, dat Shakespeare had in zijn koningstragedies.

Daar zij moreel, politiek en dus ook geestelijk in menig opzicht hooger stonden dan de groote burgerij, waren zij dus ook uit aesthetisch oogpunt potentieel hooger dan de groote burgerij. Uit hen kón grooter kunst voortkomen. Zooals ik zoostraks met een duidelijk voorbeeld bewijzen zal.

Het idealisme van de groote burgerij was hol, of zwak, of valsch. Dat van hen, echt.

Had Vondel de middenklasse gekozen - evenals Milton in Engeland - dan had hij, evenals Milton, tot geweldige hoogte kunnen stijgen. Niet zoo hoog als deze, omdat hij de revolutie en den geweldigen strijd niet zou hebben gehad, die den kunstenaar zoo hoog opstuwt. Maar toch tot een geweldige hoogte van realisme. Want deze klasse was zeer sterk realistisch.

Wanneer Vondel, als Milton, tot het uiterste was gegaan van háár realistische kracht, in moreel, intellectueel en politiek opzicht, wanneer hij door háár kracht totaal te begrijpen en te voelen en tot de hoogste vormen te sublimeeren, zijn innerlijk leven in de poëzie had gesterkt, wanneer hij op religieus gebied háár grootste kracht, het Puritanisme of Calvinisme had begrepen, dan had hij deze kracht, deze klasse tot een zeer hooge, tot een wereldhoogte gebracht. Zooals ik met datzelfde duidelijke voorbeeld bewijzen zal.

Maar Vondel koos de in schijn machtige klasse, de klasse zonder arbeid, maar met geld, met den uiterlijken glans, met het eigenbelang, met het provincialisme en de tirannie; hij verliet of verwierp de eenvoudige klasse van den arbeid en van den innerlijken en echten glans.

Zoo werd hij de dichter niet van het ware realisme, maar van het valsche idealisme.

Als Vondel eens bij die kleine klasse, waartoe hij behoorde, waarin hij werd geboren, gebleven was!

Als hij eens met al de kracht die in hem was - en die was zeer groot, want hij had de liefde voor het algemeen die de patricische Hooft miste, en een wijder begrip dan de kleinburgerlijke Bredero - als hij eens met al die kracht van uit háár standpunt alles had bestudeerd, de maatschappij, de wereld, en haar dan had gediend!

Als hij van haar klassestandpunt uit, door haar positie tusschen de beide klassen, de bezittende en de nietbezittende in, het medevoelen voor beide had gehad, ze met de scherpe opmerkingsgave van den kleinen burger had doorgrond, het wezen van beide had gezien, de krachten, de ideëele beteekenis, het doel waarheen de groote burgerij eigenlijk moest gaan, de hoogte waartoe zij zou moeten komen, en de diepe tragische beteekenis van de lagere klassen!

En dan - als hij een zeer groot dichter was geweest, tot de allergrootsten behoorend, met krachten als Aeschylus en Shakespeare, als hij, van uit dit standpunt, met de wording der Zeven Provinciën en den strijd tegen Spanje voor oogen, met, als Dante, een diepen blik in de wereldpolitiek, dus ook ziende den buitenlandschen toestand, gezien had de groote worstelingen in Duitschland, Frankrijk en Engeland, waar toch juist de godsdienstoorlogen, de oorlogen tusschen de nieuwe en de oude maatschappij zich afspeelden; als hij eens, in één woord, de revolutie begrepen had, die in Holland toch altijd nog voortduurde tot 1648 en die in Engeland en Frankrijk uitgestreden werd - dan had hij misschien van uit dat kernachtige, Hollandsche, kleinburgerlijke zeventiende-eeuwsche standpunt, van uit het kleinburgerlijk realisme dat hij zoo sterk van nature had, de hoogste realistisch-idealistische poëzie kunnen maken en aan de Nederlanden ook in de poëzie de plaats kunnen geven, die de materieele kracht harer burgerij haar scheen te moeten verleenen.

Ik zeg dit niet als gepraat in de ruimte.

Ik zeg dit, omdat er in de zeventiende eeuw in Hol-

land een kunstenaar is geweest, die vanuit de wereld der kleine burgers, van uit haar klassestandpunt, uitgaande van haar klassegevoelen, tot de allerhoogste realistisch-idealistische kunst gekomen is, die ooit een kunstenaar vanuit dat standpunt heeft bereikt: Rembrandt.

Die weg naar het realistische idealisme was in de poëzie in Holland zeer zeker moeilijk. Want een groot verleden hadden de Nederlanden niet. Schuld daaraan was ook alweer de kleinheid, de gespletenheid en de vreemde overheersching. Groote adel was er niet. Strijd voor nationale eenheid was er, ook vroeger, niet geweest. Het verleden, waarin de burgerlijke dichters zoo schoon en diep het heden hebben weerspiegeld, ontbrak. En het grootburgerlijk heden, het echt groote, ontbrak.

En dit is waar: zoolang de burgerij bestaat, heeft nooit de kleine burgerij een grootsch realistisch-idealistisch beeld *in poëzie* voortgebracht.

Het zou dus voor Vondel zeer moeilijk zijn geweest om dit van uit dat klassestandpunt te doen. Maar zeker is het: niet vanuit de groote burgerij, maar alleen vanuit het standpunt der kleine burgerij was het mogelijk geweest.

Maar Vondel verliet haar. Hij koos de klasse die geen idealen meer had, die ze, naarmate haar macht groeide, steeds meer verloor, die ook niet meer had de scherpe beschouwing der realiteit, doordat zij steeds meer kreeg het klassevooroordeel, de weelde, het genot.

Zoo verloor Vondel gaandeweg alles: èn het echte idealisme, dat alleen door een hoog ideaal, ontsproten aan den tijd zelf, kon worden gevoed, èn het echte realisme, dat de geheele maatschappij, alle klassen, scherp en zuiver en diep ernstig ziet. Meer en meer verdiepte hij zich in de gedachten en gevoelens der groote burgerij; hij leerde langzamerhand geheel denken in haar normen en vormen. Hij nam haar klassicisme, haar zwak idealisme, haar oppervlakkig, niet diep gevoel over, maakte het zich geheel eigen. Hij verwierp de kunst zijner klasse en hij vond geen nieuwe.

Nog weeker en zwakker werd hij, toen hij tot het Katholicisme overging. Toen verloor hij zelfs wat de protestantsche groote burgerij gebracht had, het zelfonderzoek, het scherp onafhankelijke. Hij werd toen een tamme, zwakke slaaf der regentenklasse, die in rust en vrede en zwak idealisme zijn eenig ideaal vond.

Vondel's geest was, evenals die van Vergilius, geneigd naar het groote. Hij had het gevoel voor het algemeene, het klassebelang. Hij wilde als Vergilius iets groots.

Maar juist dit werd hem noodlottig. Want nu hij de klasse gekozen had die het echte groote niet had, moest hij door die neiging zelf, klein en zwak worden.

Vondel heeft in alle opzichten de regenten gediend. Hij schreef bij geboorte, dood en huwelijk van hen en hun kinderen. Hij vierde hun overwinningen, hun admiraals, hun vloten, hun legers, gebouwen, oorlogen en vrede. Hij bezag de Europeesche politiek van hun standpunt uit. Hij verdedigde hun leiders, als Oldenbarnevelt en de Witt. Hij viel hun vijanden in drama's aan. Hij hekelde de predikanten die hen aanvielen. Hij werd in den beginne Arminiaan, Remonstrant, met hen. In alles en alles is hij lid der groote burgerij geweest, en hij schijnt zelfs nooit de mogelijkheid van een andere opvatting te hebben gezien.

Want hij heeft de regentenklasse gekozen, de klasse der Amsterdamsche geldmannen, die, als politieke personen, geen werkelijke, innerlijke, grootsche waarde hadden, die slechts het eene ideaal kenden: rijkdom.

Zien wij nu welke uitwerking dit op zijn werk heeft gehad.

Een dichter die de zijde der groote burgerij koos, moest tot zwakke grootschheid of tot valschen schijn komen, of tot beide. De dichtkunst over haar moest of slechts bombast en rhetoriek worden, of, als zij het genot bezong, alleen tot mooie uiterlijke beschrijving komen en, als zij grootsch wilde zijn, eenigermate zwak en leeg en vlak blijven.

Deze klasse, die den eigen strijd slechts kende op de

beurs en in de speculatie, en de revolutie slechts in den eigen handel, het eigen vermogen, deze klasse kon niet liefhebben realistische drama's of heldendichten, geen vreeselijke botsingen van hartstochten, geen echten, hoogen, persoonlijken hartstocht. Daarvoor leefde zij te veel in weelde en genot. Daarvoor stond de echte strijd en de echte botsing in het werkelijke leven haar te ver.

Wij kunnen niet ontkennen, dat de groote burgerij wel gedeeltelijk de werkelijkheid lief had: de weelde, de macht, den rijkdom, de liefde voor de vrouw, voor zich zelf. De twee laatste liefden had zij zeer zeker, voor de vrouw en voor zich. Maar haar karakter van genietende klasse liet niet meer toe, dat zich een hoog algemeen klasse-ideaal zou vormen, een dat de geheele maatschappij omvatte.

Ik herhaal: er waren voor Vondel twee mogelijkheden, twee wegen. Of hij kon, als Hooft en Bredero, zooals hij zelf bijv. in de hierboven aangehaalde Wyckzangh deed, volgens de gaven, den drang van het onbewuste in hem, den zoo begaafden natuurzanger, gedichten maken over zijn eigen wezen, zijn liefde voor de vrouw; hij kon, als bijv. Bredero in gedeelten van zijn kluchtspelen en van zijn Boerenzangen, en zooals hij zelf in den Lof der Zeevaart en in een deel van den Gysbrecht, algemeen realistische schildering van maatschappelijk leven geven - en daarin, in het kleine, iets heel zuivers en groots bereiken - óf hij moest den anderen weg opgaan, den weg der regenten, dien van het valsche, of althans zwakke idealisme.

Hooft was, evenals Vondel, dichter der Hollandsche groote burgerij, waartoe hij echter door geboorte behoorde. Bredero was de dichter der kleine burgers.

Beiden hadden sterk de persoonlijke gevoelens en de liefde voor de vrouw, d.i. in het onbewuste, de liefde voor het zich en de vrouw.

Daar beide klassen, zoowel de middenklasse als de groote burgerij krachtig waren, uitten zij beiden deze liefde krachtig en schoon, de een op aristocratische, de ander op democratische wijze. Daar beide klassen door

hun kracht realistisch waren, deden zij het beiden realistisch.

Geen van beiden hadden zij echter het groote gemeenschapsgevoel en het groote intellect die in staat stellen de geheele klasse en haar belangen te omvatten, noch de groote poëtische kracht, de verbeelding en het uitbeeldingsvermogen, deze op groote wijze te uiten. Bij hen bepaalde het gemeenschapsgevoel zich tot het uiten van hun persoonlijke gevoelens voor zich zelf en de geliefde vrouw. Waar zij hooger trachtten te stijgen en in tragedie of comedie het algemeene hunner klasse wilden verheerlijken, schoten zij te kort. Hooft door bij het verfijnde, Bredero door bij het vulgaire te blijven.

Welke volmaaktheid zij in het kleine bereiken, blijkt uit de volgende gedichten, de eerste twee van Hooft, het derde van Bredero -:

Minnaer:
Galathea, siet den dach comt aen.

Galathea:
Neen myn lief wilt noch wat marren
T syn de starren,
Neen myn lief wilt noch wat marren 't is de maen.

M.
Galathea t'is geen maneschyn.

G.
Hoe t'is noch geen één geslagen
Wat soud 't dagen?
Hoe? t'is noch geen een, t'en can den dach niet syn.

M.
Galathea' aenschout den hemel wel.

G.
Laes! ick sie den dagerade
T' onser schade,
Laes! ick sie den daegeraedt de tyt is snel.

M.
Waerom duirt de nacht tot t'avont niet?
Vreest se dat wy met ons beyen
Sonder scheyen
Blyven souden tot dat ons de doot verriet?

G.
Nu, Adieu myn troost en blyft gesont.
Wilt my noch een kusgen geven
Och myn leven!
Jont my toch een kusgen van u blye mont.

M.
Galathea coom ick t' avont weer?

G.
Och myn moeder mocht het hooren
En haar stooren,
Och sy mocht het hooren maer comt even seer.

M.
Galathea hoe raeck ick van u hals?
Laes den dach en wil niet lyen
T' langer vryen,
Danck hebt van u sachte kuskens en van all's.

P.C. HOOFT

AMARYL de deken sacht
Van de nacht,
Met syn blaeuwe wolken buyen,
Maeckt de starren sluimerblint
En de wint
Soeckt de maen in slaep te suyen.

Sien ick oost of westen heen,
In 't gemeen,
Raên de sterren my te scheyen
Van de straet, om slapen gaen,
En de maen
Presenteert my t' huys te leyen.

Maer sy driecht my (soo ick drae
Niet en gae)
Achtert luwe wout te duicken,
Daer s'een uiltge vangen sal
Met geval,
In de bolle rosen struicken. enz.

(fragment) P.C. HOOFT.

Voor d'Amsteldamsche palen
Lach 't bruyne schip, met swarte taeckeltouwen,
Dat myn Goddin quam halen;
In plaets van koets, voor 't puyck van alle vrouwen,
Was 't vunstich ruym;
Het witte schuym,

De voor-boech nat bevochten:
Maer als ghy scheyden,
Myn ooghen u gheleyden,
Soose mochten.
De Son met goude stralen
Brack met ghewelt door blauwe wolcken henen;
De winden my ontstalen
Het schip, en lyf, die allengs vast verdwenen;
't Hert wiert als loot,
Roerloos, als doot,
Door inbeeldinghs bewelven;
Naer langh afsond'ren
Soo quam ick met verwondren
Tot myn selven.

BREDERO.

Maar halt! Was er nu waarlijk, in die zeventiende eeuw in Holland, in dien grooten bloei na zoo zwaren strijd, waarin toch een andere kunst zoo heerlijk bloeide, niet nog een derde weg? De weg naar het echte idealisme? Deze toch is de beste, de heerlijkste, de schoonste, zooals ik boven, bij Aeschylus, Dante en Shakespeare heb aangetoond. Naar het idealisme dat op het realisme steunt, dat de abstractie van de werkelijkheid is. Was er dat niet in Vondel's tijd? Was die weg niet mogelijk?

Dit is het moeilijkste vraagstuk over de poëzie onzer zeventiende eeuw. Hier kan alleen het historisch materialisme, dat ons den bodem van de kunst der klasse en de drijfkracht van den arbeid toont, antwoord geven. En het antwoord moet luiden: dit was alleen mogelijk geweest door te blijven bij de kleine burgerij. Want dit moet in het algemeen gezegd worden.

Het is waar, de weg naar het reëele idealisme was in de zeventiende eeuw in de Nederlanden in de poëzie zeer moeilijk.

Een groot verleden hadden de Nederlanden niet. Schuld daaraan was ook weer de kleinheid, de gespletenheid en het altijd onder vreemde heerschappij staan.

Strijd om tot nationale eenheid te komen, zooals in Engeland gevoerd was, waarop Shakespeare steunt - zie zijn historische drama's, de ‘Koningen’ van Engeland, zie al die heerlijke plaatsen aan Engeland gewijd - was in vroeger eeuwen hier niet geweest. Het grondbezit, de adel, had ook in verband daarmee nooit groote beteekenis gehad; evenmin die andere klasse van het verleden, de geestelijkheid. Het verleden, waarin de burgerlijke dichters zoo schoon en diep het heden hebben weerspiegeld, ontbrak.

Bij Vondel wordt alles effen; vlakke idealiteit. Waar Milton grootsch en verheven is, wordt Vondel hoogstens bekoorlijk. De ware mannelijkheid ontbreekt. Vergelijk slechts Shakespeare's helden met Gijsbrecht. Zelfs Lucifer is niet de grootsche ontembare opstandeling, dien Milton van Satan maakt: hij weifelt. Alles is gelijk, effen, waar men het ook opslaat. Een beeld van de klasse, zooals die ook in haar huizen en buitenplaatsen was. Vondels verzen zijn larmoyant als er tegenspoed is, jubelend als alles goed en licht is. Juist zooals de klasse.

In zijn zangen direct ter eere der klasse - het zijn er ontelbare - in zijn geboorte-, huwelijks- en doodsgedichten voor leden dier klasse, werd Vondel dus, toen hij eenmaal haar verkozen en het realisme der kleine burgers verworpen had, vleiend. Daar de innerlijke deugden, die zich bij den mensch in arbeid en daden vertoonen, bij deze klasse gering waren, moest de poëzie die hen bezong, die dus iets bezong dat innerlijk niet heel goed was, van zelf vleiend, leelijk vleiend worden. Anders dan bijv. Milton, als hij Cromwell en Fairfax bezong, of zichzelf, in de sonnetten VII, X, XI, XIV. Deze was daar grootsch en niet vleiend. Omdat de voorwerpen van zijn zingen grootsch en waar in daden waren. De lofzangen van Vondel moesten wel leelijk worden; vleierij van iets leelijks of minder goeds is van zelf leelijk. En dat zijn deze zangen dan ook waarlijk.

In zijn zangen indirect ter eere dezer burgerij, bijv. wanneer haar vlootvoogden en veldheeren en soldaten

en matrozen overwinningen voor haar behaalden, of haar schepen rijkdom thuisbrachten, haar boeren[1)] het land voor haar bebouwden, haar arbeiders gebouwen voor haar oprichtten, moest hij wel rhetorisch worden. Want daar zij zelf niet vocht, niet bouwde, niet arbeidde, en Vondel haar toch de eer wou geven, moest hij het in haar ontbrekende door overdrijving aanvullen, d.w.z. brallen en hol worden.

En dat doet hij ook steeds meer in zijn zegezangen en in zijn beschrijvingen der gevechten, der vloten, der nieuwe gebouwen, van de aan de regenten behoorende buitenplaatsen en landerijen.

Met twee voorbeelden van dat soort gedichten kunnen wij volstaan:

Danckoffer aen den Magistraet van Amsterdam, na het spelen van ‘De Gebroeders’.

Regeerders van de goude toomen
Der stadt, gebout op bey de stroomen,
Gescheiden door den Dam en sluis,
O glori van ons out stadthuis;
Wat voelden hier de treurtooneelen
Al gunst van Goden, onder 't spelen,
Op 't luistren van den Magistraet;
Op d'aendacht van die wyzen Raedt.
De Schouburgh, galmende op zyn vaerzen,
En, trotser tredende in de laerzen,
Heeft nu al 't koningklyck geslacht
Met betren zwier ten val gebracht.
Volhardt ghy zoo in kunst te queecken;
Zoo hopen wy allengs te steecken
Het gryze Athenen naer de kroon:
En sneuvlen wy, noch staet het schoon
Te sneuvelen voor uwe voeten,
Waer voor vier winden knielen moeten. (1641)

Aen Onze Vredevaders, Burgemeesters van Amsterdam (1648).

1) De regenten hadden veel land en dus pachters.

Nu berst een bron van blydschap uit onze aders,
Op 't klincken van de zilvre Vrêtrompet,
Daer ghy een wyze op 's weerelds Vrede zet,
O Amsterdamsche oprechte Vredevaders.

Uw wysheid holp, d'Oranje snoeren vlechten,
En banden, daer 't Gewelt aen leidt getemt,
De barsse Krygh, zoo lang van rust vervremt,
En op wiens hart geen vredewensch kon hechten.

Europa, ja al d'aertkloot met vier deelen,
Des aertkloots, rolt u juichende temoet,
Naerdien ghy stopt de Wel van 't burgerbloet,
En d'eerste smoort dees Hydra van krackeelen.

Nu kroonen u de Burgers in uw veste,
Dewyl ghy gaerne uw eigen nut vergeet,
En hangt uw zorgh en arrebeit en zweet
Aen 't Vaderlant en algemeene beste.

Ay hanthaef, zoo het wit der oorelogen,
Den Vrydom, uw bevochten errefgoet,
Dat ieder duicke in schaduw van dien Hoedt,
Zoo bloeie uw stadt in eendraght, en vermogen.

Hoewel er hier en daar nog wel een paar mooie realistische regels, een mooie, echt gevoelde uitdrukking doorloopt, een bewijs dat Vondel van geboorte een groot dichter was, zijn deze gedichten zeer leelijk. Want zij zijn onwaar. En zij konden niet anders worden dan onwaar, omdat Vondel die overwinningen enz. ziet vanuit het standpunt dier kooplieden, dier regenten, met de oogen en het hart dier regenten, die zelf niets voor die overwinningen hadden gedaan dan geld geven.

Vondel zag ze niet meer vanuit het oogpunt der kleinburgerlijke admiraals, kapiteins en matrozen, niet van uit het standpunt der generaals en huursoldaten, niet uit dat der architecten en arbeiders, niet uit dat der boeren, dus niet uit het realistische standpunt, maar uit dat der erfelijke regenten en speculeerende koop-

lieden. Hij zag ze niet langer uit het standpunt van den strijd en den arbeid, zooals toen hij het ‘Lof der Zeevaart’ schreef, maar uit dat van het genot. Het echte, diepe gevoel, de liefde moest dus vaak ontbreken; het zingen over iets groots - voor hem slechts schijnbaar, slechts rhetorisch groot - moest rhetorisch worden. Zijn positie als regentendichter bracht dat mee. Dat kwam voort uit de positie der klasse waarbij hij zich had aangesloten. En werkelijk zijn dan ook zijn krijgsen overwinningszangen, zijn gedichten op de bouw- en andere werken der bourgeoisie, op de haar onderworpen boeren en hun bedrijf gewoonlijk voor een groot deel rhetorisch gebral, zonder eenige realiteit.

Erger worden èn de leelijkheid der aan de regenten persoonlijk gerichte zangen èn het leege gebral der aan hun klasse gerichte zegezangen door de bovengenoemde vergelijking met de Romeinen en Grieken. Want in de leelijkheid en de holle rhetoriek de namen en daden te lezen der Grieksche echte heerlijkheid is weerzinwekkend.

Te erger nog, omdat de Hollandsche dichter - die de groote Grieken niet waardeeren kon, omdat hun deugden te ver van zijn ondeugden lagen en hij hen bovendien niet genoeg kende - zijn voorbeelden meestal nam uit de dichters der Romeinsche totale decadence, als Seneca. Men kreeg dus dezen walgelijken toestand: Vondel nam, om de Hollandsche regenten te behagen en de daden, die onder hun bestuur geschiedden, te verheerlijken, zijn voorbeeld bijv. in Seneca, die zelf totaal vervallen Romeinsche grooten vleide. Maar Seneca was ook weer nabootser en decadent van de waarlijk grooten als Ennius en Naevius. Die op hun beurt weer voor een groot deel navolgers van de Grieken waren.

En wat Seneca niet had van dezen, dat had hij van Euripides, den Griekschen tragicus die zelf een nabloei en de minst krachtige was uit den grooten Griekschen tijd. Vondel werd op deze wijze in zijn heldenzangen een afkooksel van een afkooksel dat zelf al driemaal was overgehaald!

En door altijd meer toe te geven aan zijn liefde voor de regenten verloor hij ook in zijn liefdeverzen, zooals bijv. in zijn latere bruidszangen, den heerlijken toon, dien hij in zijn jeugd nog had.

In zijn treurspelen heeft Vondel, als dichter der regentenklasse, omdat hij aan hun smaak moest voldoen, aan dien smaak dan ook alles opgeofferd. Krachtige daden, groote hartstochten en gevoelens had deze klasse niet. De uiting ervan, als bij Shakespeare, wilde zij dan ook niet. Zoo worden Vondel's personen alle aan elkaar gelijk, larmoyant in tegen-, jubelend in voorspoed. Hij gaf dus in zijn tragedies vervlakt, algemeen gemaakt gevoel, geen krachtige daden, geen krachtige karakters, geen botsing van felle hartstochten, geen mannelijkheid - zie Gijsbrecht en zelfs Lucifer - maar vage slappe personen, allen van één maaksel. Wel in makkelijk vloeiende, meestal welluidende verzen, maar in golven van vaak ethische algemeenheden, stroomen van zwak aesthetische klanken, zeeën van zwak intellectueele rhetoriek. Daarbij konden de regenten en kooplieden na den rijken maaltijd en het bezoek aan de winstgevende beurs ook bij het drama rustig zitten luisteren, zonder opgewonden te worden door werkelijke daden, werkelijke hartstochten, werkelijke, schokkende gebeurtenissen en tragedies. De groote bourgeoisie verlangde klassicisme. Vondel gaf haar dit.

Evenals, onder Augustus, Vergilius voor de klasse der rijken de Trojaansche helden van Homerus veranderde in slappe Romeinsche figuren, zoo veranderde Vondel de stoere, hartstochtelijke, grootsche mannen en vrouwen uit het Oude Testament in zijn drama's in de zwakke, zachte figuren die wij van hem kennen. Het verschil is, dat Vergilius de Grieken, Vondel de Hebreeën tot zijn onderwerp nam. Vergilius de Ilias en Vondel den Bijbel. Beiden maakten zij even slappe navolgingen van even geweldige voorbeelden. Beiden in goud en weelde, in uiterlijk, in poppen nabootsend wat hun voorgangers in bloed en strijd, in helden hadden gewrocht.

Evenals Racine en Corneille voor Lodewijk XIV

en zijn hovelingen de nagemaakte Grieksche tragedies opvoerden in breeden, gemakkelijken stijl, effen, vlak, zoodat ze geen aanstoot konden geven aan het gevoel en niet het hart schokten van den koning en het hof, maar het gevoel streelden door namaak-strijd en namaak-moed, zoo voerde Vondel voor de heeren van Keizersgracht en Heerengracht, den nieuwbakken regentenadel, de namaak-Hollandsche historische treurspelen op, in wijde gladde maten, in tammen, breedgemakkelijken stijl, zonder echte hartstochten; met namaak-hartstochten, opdat zijn publiek niet gekwetst zou worden door heuschen strijd, echte trotsche passie, door revolutie, door diepe, ware menschelijkheid.

En evenals ook Ariosto en Tasso aan de hoven der Italiaansche tirannen zich lieten gebruiken, dupe werden, evenals zelfs Goethe aan het hof te Weimar - in vele van zijn werken dus - zich verlaagde, evenals zij allen hun edelen aanleg verlaagden en verkochten voor wat hofeer, zoo verkocht de brave Vondel zich voor wat toejuiching, wat vriendschap, wat eer. Niet eens veel, want vergeleken bij de Italiaansche despoten waren de Hollandsche regenten schriel en minder kunstzinnig[1)].

Voor despoten en oligarchen kon de burgerlijke dichter geen groote schoonheid geven, geen echte passie van den mensch. Want echte passie sluit altijd vrijheidszin in en die willen tirannen niet hooren.

En ook Vondel's overgaan tot het Katholicisme maakte deze weekheid, slapheid en zwakheid nog erger.

1) Brandt schrijft in zijn ‘Leven van Vondel’: ‘Nadat hij tevergeefs in 1677 getracht had voor zijn kleinzoon Joost een postje te krijgen, volgde allengs een verval van krachten. Zijn ouderdom was zijn ziekte. Het pit des levens ontbrak oly: de lamp moest uitgaan bij mangel aan voedsel. Ook begaf hem de natuurlijke warmte, en de koude des winters viel hem des te lastiger: zoodat hij, met een zijner vrienden daarvan sprekende, al boertende verhaalde, dat hij een grafschrift op zich zelven hadde gemaakt. “Men mag,” zeide hij, “als ik sterf op mijn graf zetten: Hier leit Vondel, zonder rou, Hij 's gestorven van de kou.” Dit, meen ik, was de leste snik zijner Poezye.’ - Men zie de teekening die F. de Koning maakte uit Vondel's allerlaatste levensjaren. (Gereproduceerd in Van Lennep's Vondel-uitgave. Deel 1671-1679).

Want het Katholicisme - reeds toen een verouderde en reactionaire godsdienstvorm, in strijd met het wezen der burgerij, in strijd met de toen moderne natuur wetenschap en filosofie, met het wezen der maatschappij, met de heerschappij van het kapitaal en de vrije concurrentie waaraan het Protestantisme beantwoordde - het Katholicisme met zijn gemakkelijk geloof, waar de autoriteit geldt, niet het eigen onderzoek, het Katholicisme met de weeke figuren van Christus en de heiligen, Maria en God en de engelen, met de schaapachtige onderwerping van alle leeken, had in zijn broosheid en gemakkelijkheid, zijn ethiek en slappe overtuiging iets, waardoor het weeke en slappe klassicisme van Vondel nog veel verergerd moest worden. De Lucifer, de Adam in Ballingschap enz. zijn dan ook, ondanks den revolutionairen inhoud van den eerste, nog breeder, gemakkelijker en weeker dan de Jozef in Dothan en de Gijsbrecht.

De ouder wordende Vondel - afkeerig van den harden strijd tusschen Remonstranten en Contraremonstranten, de beteekenis van den strijd tusschen den godsdienst van het lagere volk, het Calvinisme, en dien der rijken niet begrijpend, in het algemeen niets vattend van de wijdere strekking, de politieke beteekenis van den strijd, noch van de politiek in het algemeen[1)], niet eens ziende dat eenheid van den staat noodig was, maar hierin, als in alle dingen, blindelings meeloopende met de Amsterdamsche regenten - die oudere Vondel liet zich uit gemakzucht, om maar niet zelf te hoeven strijden, om maar niet zelf te hoeven onderzoeken, zelf tot het wezen der dingen te hoeven doordringen, afglijden tot het Katholicisme, dat door zijn autoriteit geloof en rust geeft.

1) Vondel, die in zijn vroegere jaren zich fel keert tegen Salmasius, als deze Hugo de Groot na diens dood belastert, schaart zich later aan de zijde van den Leidschen professor in de opvatting over de gebeurtenissen in Engeland en den koningsmoord. De dichter die Palamedes schreef, de Geusevesper en het Stockske van Oldenbarnevelt, bespot de Engelsche revolutie, de Puriteiteinen, de ‘berooide Schotten’, hij hekelt de figuur van Cromwell.

Hierdoor werd hij niet alleen nog vlakker, gemakkelijker, slapper dan hij in den dienst der regenten al was geworden, maar hij werd ook reactionair.

De regenten, voor een groot deel remonstrant, die Vondel - terecht - toch reeds beschouwden als een soort huisknecht, die bij elke gelegenheid hun een vers te leveren had, namen hem dat roomsch-worden niet kwalijk. Zij waren zelf veelal niet streng godsdienstig meer. Zij lieten den Roomschen oogluikend veel toe wat verboden was. Zij maalden er niet om wat Vondel geloofde. Als hij hun maar de gemakkelijke, breede, slappe spijze in klassieke schotels bleef voorzetten. Zij lieten hem alleen maar verhongeren en armoe lijden!

Hoewel er in veel van Vondel's tragedies, van zwak ethischen inhoud, prachtige beschrijvingen zijn, vooral door de oorzaak die ik boven bij de bespreking van Vergilius noemde, natuurbeschrijvingen van groote schoonheid; hoewel sommige van zijn treurspelen, als de Gijsbrecht en Jozef in Dothan en zijn blijspel de Leeuwendalers, tot een groote hoogte van schoonheid stijgen, omdat zij grootendeels uit beschrijving bestaan en dus realistisch zijn; hoewel er in de drama's en vooral in de reien, zooals we gezien hebben, fraaie gedeelten zijn, van zacht gevoel en daarmee overeenstemmenden zachten, edelen klank - alles bewijzen wederom, hoe hij van oorsprong een echt dichter was - zijn toch ook deze gedeelten, vergeleken bij het werk der dichters uit de krachtiger perioden der burgerklasse, zwak en teer en is het overgroot gedeelte, een overweldigende massa ook van dit werk, toch hol en leeg.

Van zijn liefdezangen dus maar een klein gedeelte, slechts weinige, waarlijk schoon. Van zijn beschrijvingen van het uiterlijk der dingen veel zeer schoon. Van zijn schilderingen van maatschappelijke gebeurtenissen van zijn tijd slechts enkele echt goed en groot. Van zijn drama's enkele goed, van de overige slechts hier en daar kleine gedeelten en eenige reien.

Van Vondel's vele werk is dus slechts een klein deel waarlijk goed en groot!

Wanneer wij Vondel vergelijken met de allergrootsten die wij hebben besproken, met Homerus, Aeschylus, Sophokles, Pindarus, Dante, Shakespeare, Milton, dan zien wij dat vergelijken niet mogelijk is. Vondel staat daartoe te ver onder die anderen[1)].

Ik wil hem hier dan ook alleen met Milton vergelijken, omdat deze zijn tijdgenoot was en beiden uit gelijke bewegingen, de opkomst der protestantsche burgerij, zijn voortgekomen.

Het geestesleven, het idealisme der Hollandsche regentenklasse, waartoe Vondel behoorde, bestond in uiterlijken schijn, niet in innerlijke, zedelijke kracht.

Zoo is ook de innerlijke, zedelijke kracht van Vondel zwak, oppervlakkig, niet diep. Zij is traditioneel- en conventioneel-christelijk. Zoo wordt zij ook bij Vondel door den uiterlijken schijn, de beschrijving, ver overtroffen.

Inplaats van innerlijke grootheid van karakter, van hartstocht, vinden wij bij hem, ook in zijn beste gedichten, nog alleen uiterlijken glans.

Bij Milton vinden wij ook veel uiterlijken glans. Dit is aan de geheele burgerij van dien tijd eigen. Het is een gevolg van de plotselinge weelde en van de schatten aan goud, zilver en edelgesteenten uit Amerika en Indië. Maar achter dien uiterlijken glans vinden wij bij Milton altijd een zeer sterk innerlijk, zedelijk gevoel

Bij een aandachtige vergelijking van ‘Paradise Lost’ met ‘Lucifer’ zal men dat op veel plaatsen duidelijk zien. Wij willen ons hier beperken tot een vergelijking van de weifeling van Satan met die van Lucifer; men zal voelen hoe oneindig hoog de figuur van Satan boven die van Lucifer staat.

1) Maar ook met Vergilius, dien hij zooveel heeft nagevolgd, kon Vondel niet vergeleken worden. Want Vergilius heeft zich, veel meer dan hij, aan de natuurbeschrijving gegeven en aan wat in zijn macht lag; hij is veel minder rhetorisch geweest, heeft zich nooit aan het zwaarste, de tragedie gewaagd. Vondel heeft bovendien duizenden en duizenden verzen gemaakt zonder de minste inspiratie, emotie of passie, als gewone rijmelaar. Dit heeft Vergilius niet gedaan.

In het vierde bedrijf, als Rafaël nog éénmaal hem waarschuwt, hem Gods vrede aanbiedt, zegt Lucifer:

> Of ergens schepsel zoo rampzalig zwerft als ik?
> Aan d'één zij flauwe hoop, aan d'andre grooter schrik.
> De zege is hachelijk; de neerlaag zwaar te mijden.
> Op 't onwis tegen God en Gods banier te strijden?
> Den eersten standert op te rechten tegen God,
> Zijn hemelsche bazuin en openbaar gebod?
> Zich op te worpen, als een hoofd van Gods rebellen,
> En tegen 's hemels wet een wederwet te stellen?
> Te vallen in den vloek der snoodste ondankbaarheid?
> Te kwetsen de genade en liefde en majesteit
> Des rijken Vaders, bron van alle zegeningen,
> Die noch t' ontvangen staan, en wat wij reeds ontvingen.
> Hoe zijn we nu zoo wijd verzeild uit onzen plicht!
> Ik zwoer mijn Schepper af. Hoe kan ik voor dat licht
> Mijn lasterstukken, mijn verwatenheid vermommen!
> Hier baat geen deizen, neen, wij zijn te hoog geklommen
> Wat raad? wat best geraamd in dees vertwijfeltheên?
> De tijd geen uitstel lijdt. Een oogenblik is geen
> Genoegzaamheid van tijd; indien men tijd mag noemen
> Dees kortheid, tusschen heil en eindeloos verdoemen.
> Maar 't is te spa, en hier geen boete voor ons smet.
> De hoop is uit. Wat raad? Daar hoor ik Gods trompet.
> IV. (1634-1655)

Men vergelijke dit bij de regels die ik uit Paradise Lost heb aangehaald, uit Boek IV, regels 49 tot 112, waar Milton Satan's versagen schildert!

Uit deze twee werken alleen al zou men duidelijk kunnen aantoonen het verschil tusschen het realisme der voor een hoog doel strijdende middenklasse, in overeenstemming met het reëele daarvan en het ideëele van het doel, door Milton in realistisch idealisme overgezet en afgebeeld - en het slappe idealisme, dat alleen in glans en uiterlijkheid bestaat, van de Hollandsche regentenklasse en Vondel.

Hier ziet men ook duidelijk het verschil tusschen het Calvinisme, het revolutionaire, toen vooruitstrevende,

de vrijheid willende, en het reactionaire, verouderde, alleen met uiterlijken glans tevreden Katholicisme. Het Calvinisme was toen nog nieuw, jong, innerlijk schoon, het Katholicisme verstard, uiterlijk, pralend, leelijk.

Dat de regentenklasse, evenals in Augustus' tijd, groote kracht had en macht, ziet men in Vondel duidelijk in de kracht en macht zijner beschrijvingen; maar het was uiterlijke kracht, geen innerlijke, geestelijke.

De glans bij Vondel is schoon, maar uiterlijk. De glans bij Milton is schoon, maar innerlijk, en daardoor veel schooner. Milton heeft uit Vondel's voorbeeld veel geleerd en veel van hem overgenomen. Maar Milton heeft het tin, koper en glaskristal van Vondel overgezet in zilver, goud en diamant. Doordat hij tot een andere klasse behoorde, die zedelijk hooger stond. En dit, ik zeide het reeds, omdat de burgerij in Engeland machtiger was, hooger stond dan de Hollandsche.

Men behoeft echter niet tot de Grieken, Italianen en Engelschen te gaan om Vondel's geringere waarde te zien. Men heeft hem slechts te vergelijken met de Hollandsche schilders van zijn eigen tijd.

Deze nemen, in tegenstelling tot Vondel, bijna allen hun voorbeelden alleen in de werkelijkheid. Zij waren bijna allen realisten, geen zwakke idealisten. Zij hadden dus, bijna allen, geen vleierij noodig, geen gebral, geen leugen of valschheid, geen rhetoriek, geen klassicisme[1)]. Zij waren dan ook nooit leeg of hol. Zij hadden aan de werkelijkheid genoeg. Zij stelden zich daartegenover en haalden uit die werkelijkheid alles wat er in zat. Doordat zij geen vleierij, geen rhetoriek kenden, maar alleen de werkelijkheid lief hadden, staat er niet één, maar staan er tientallen Hollandsche schilders als kunstenaar boven Vondel[2)]. Er waren er, die zelf, of wier ouders den grooten tijd van den opstand tegen Spanje hadden

1) Behalve de hofschilders, zij die voor Frederik Hendrik werkten!
2) En Vondel bewonderde, Vondel zag alleen de kleinere schilders, de rhetorische, de pralende. Die noemt hij in zijn werk. Niet Frans Hals, niet Rembrandt!

meegemaakt, die hun leven lang de kracht daarvan zouden behouden. Frans Hals, geboren 1580, is van hen de grootste. In hem, en vooral in hem, zien wij nog de kracht en het vuur van de strijdende Haarlemsche burgerij.

Maar ook tientallen schilders uit den echten regententijd, den tijd van de heerschappij der klasse die Vondel naliep, overtreffen hem verre.

En wat is de oorzaak daarvan? Dat de schilders bijna allen, zelfs de minder dan hij algemeen-begaafden, deden wat Vondel niet kon? Dat zij bereikten hooge kunst en hij niet? Dat hij verloren ging als dichter in zooveel van zijn werk en in het beste toch zoo betrekkelijk weinig bereikte, terwijl zij kwamen tot wereldroem?

De oorzaak lag in de klasse tot welke zij behoorden, of bij welke zij zich voegden. De schilders, van geboorte bijna allen kleine burgers, bleven in hun kunst kleine burgers. Zij hebben de wereld, de Nederlandsche werkelijkheid gezien vanuit het standpunt der kleine burgers. Dat is hun redding geweest, hun grootheid geworden. Want deze klasse was krachtig, zuiver en niet valsch. Haar schilders hadden dus geen klassicisme of rhetoriek noodig, zij hadden aan haar krachtige werkelijkheid genoeg.

Om duidelijk te doen uitkomen, waarin en waardoor de schilders hun doel bereikten en waarin Vondel te kort schoot, om de beteekenis der klassen in de kunst steeds helderder te maken, wil ik hier nog de vergelijking van den grootste onder hen, Rembrandt, met Vondel inlasschen.

Rembrandt, de molenaarszoon, is nooit dupe geworden der regentenklasse. Hij heeft niet geofferd aan haar weelde, haar valschen schijn, haar innerlijke zwakheid, haar klassicisme, haar rhetoriek. Hij is in zijn werk altijd de vrije burger gebleven die hij was.

Rembrandt had in het algemeen drie wijzen van voelen voor de maatschappij waarin hij leefde.

Ten eerste voor het machtige, prachtige der groote bourgeoisie, ook van de regenten. Van dit gevoel voor de macht en den glans is de Nachtwacht het hoogste

staal. Dit gevoel heeft hij allengs in zijn leven verdiept, tot hij in het diepste, meest eigene van het karakter, van de ziel der groote bourgeoisie was doorgedrongen. In de schilderijen der macht en pracht gaf hij dit karakter, de ziel, ook altijd zeer sterk. Maar langzamerhand werd dit hoofdzaak, gaf hij dat diepste haast alleen.

Ten tweede gaf Rembrandt het armoedige, zwakke. Dat had hij even lief als het machtige en prachtige. Hij gaf het in beelden van om hem heen, uit zijn onmiddellijke werkelijkheid. Van de Jodenbreestraat en haar buurten, van de havens en van het land en de wegen. Maar meer nog in de Bijbelsche historie en vooral in de figuur van Jezus. Daar liet hij blinken het heerlijke, dat uit armoede en ontbering en zwakte komt.

Rembrandt is de grootste burgerlijke schilder van de wereld. Van de werkelijk onafhankelijke burgerij. Immers, hij beeldt het best het individualisme van den modernen, niet meer op de gilden en op het handwerk, maar op de manufactuur en den handel steunenden, dus volkomen individualistisch voelenden burger af. Hij doet dat op verschillende wijzen.

Of hij laat, in het enkelvoudig portret, het karakter van den afgebeelde uit het donker oplichten. Uit het donker van den achtergrond. Of uit dat van de eigen persoon, van zijn kleeding, de donkere partijen van zijn eigen gelaat en gestalte. Hij toont, hij suggereert ons daarmee, hoe het lichtende individu - de burger - alleen staat. Zijn karakter, zijn aard, zijn wezen zijn zijn eenig licht. Dát in zijn menigte enkelvoudige portretten. En in de heerlijke zelfportretten.

Of hij doet datzelfde in een groep, waarvan allen, de een meer, de ander minder, op deze wijze als eenzame personen naar voren treden. Dit bijv. heel sterk in de Staalmeesters.

Of hij maakt ook de omgeving der menschen tot een deel van het donkere en teekent, terwijl allen onbeteekenend, of onverschillig of veel minder zijn dan de ééne, den éénen alleen, als ver uitstekend, in het helle licht. Dit bijv. in den Claudius Civilis en in den Fabius Maximus. Ook daarmede, op beide wijzen dus, laat hij

de eenzaamheid van het individualisme van den burger voelen.

Hij overtreft in het afbeelden van dat karakter, het eenzame karakter, alle schilders. Hij heeft de fijnste en diepstgaande karaktertrekken, de teerste bewegingen der ziel afgebeeld. Soms enkele, soms eindeloos vele te samen.

Een van de redenen van de hem eigen schilderswijze, het clair-obscur, zit dáárin. Het persoonlijke, eenzame karakter licht in de maatschappij als eenig licht - voor den persoon - uit een donkere omgeving, van dingen en menschen, op.

Rembrandt geeft blijk de burgerlijke samenleving beter te hebben begrepen dan eenig ander schilder.

Hij, levende in een zuiver burgerlijke maatschappij, meer zuiver burgerlijk dan eenige andere, de Amsterdamsche, kon dit immers beter. Hij kon haar beter kennen dan elke andere schilderschool, dan bijv. de Italiaansche scholen, die altijd nog geestelijken, adel, vorsten of tirannen om zich zagen en hadden af te beelden.

Nu was het eigenaardige van Rembrandts kunst - en ook dit is wat hem boven alle schilders der wereld verheft en wat hem aan de allergrootste dichters als Shakespeare gelijk maakt - dat hij altijd in het machtige en prachtige ook het zwakke en behoeftige liet zien, in het behoeftige, arme, tegelijk het machtige en prachtige.

Hij ziet zijn menschen met de innigheid van de middeleeuwen en met de klare, reëele visie van de renaissance. Door zijn clair-obscur geeft hij te kennen hoe het bewuste oplicht uit het onbewuste. Hoe, in de burgerlijke maatschappij, het individu eenzaam oplicht uit zijn omgeving. En hoe daarin de macht oplicht uit de onmacht, de rijkdom uit het derven, uit de armoede. En hoe de armoede, de zwakte, oplicht uit het donker der macht. Dat geeft hij door zijn clair-obscuur te kennen. Daarin is hij de werkelijkheid, die een strijd is van deze tegenstellingen, zeer dicht genaderd.

Van dat alles had Vondel niets.

Welnu, de oorzaak dat Rembrandt dit alles had, de

maatschappelijke oorzaak wel te verstaan - de persoonlijke is natuurlijk in zijn machtigen geest en heerlijk hart te zoeken - die oorzaak was, dat hij bij de kleine burgerij was gebleven. Want al die eigenschappen: het zien van dat hooge in het lage, het zien van het zwakke in het machtige en omgekeerd het machtige in het zwakke, zijn juist alleen mogelijk van uit het standpunt der middenklasse, zij zijn het kenmerk van de middenklasse.

Vondel daarentegen, die naar de regentenklasse overliep, heeft zijn rhetoriek, de valschheid, die hij van haar kreeg, nooit verloren. Vondel zag alleen het machtige. Hij zag niets van het arme en zwakke. Hoewel hij er midden tusschen woonde, in de Warmoesstraat. Van het zwakke dat in den Bijbel voorkomt zag hij iets en ook iets in Jezus, maar in veel, in oneindig vlakker vorm dan Rembrandt; altijd van veel minder gehalte, dikwijls, zeer dikwijls geheel hol, rhetorisch en leeg.

Rembrandt, de molenaarszoon, de van geboorte kleine burger, heeft van zijn jeugd af als kleine burger de wereld gezien. Eenvoudig, met openheid en bewondering, staarde hij naar de hoogere klasse. Met deernis en diep meegevoel naar de lagere.

Dit is hij blijven doen in al zijn werk, van zijn jeugd tot in zijn allerlaatste dagen. Alleen heeft hij die beide gevoelens, die aanschouwingswijze, de grondslag van zijn kunst, in de latere jaren nog eindeloos verdiept.

Hij zag in de lagere klasse de waarde der armoede, haar onderwerping, haar verloren-zijn. Haar triumfeeren in Christus en in het geloof. Alles alleen doordat hij haar waarheid zag.

Juist omdat hij niet bij de regenten hoorde en niet bij de armen, heeft hij dat bereikt. En doordat zijn natuurbeelden, zijn landschapschilderijen, etsen en teekeningen de weergave zijn van een persoonlijk voelen en hij daarvan ook alleen het algemeene, niet het bijzondere gaf, zijn die werken ook de waarheid van hem zelf.

Rembrandt heeft op deze wijze - door op zijn kleinburgerlijk standpunt te blijven staan en de beide zijden dezer maatschappij, de regenten en de armen te zien en

hen dan beiden te sublimeeren - als de eenige der Hollandsche meesters en een der weinigen der wereldschilderkunst, het algemeene, de waarheid gegeven van zijn maatschappij. De burgerlijke wereld der zeventiende eeuw, de rijke en de arme, zien wij in zijn werk leven.

Rembrandt, welhaast de eenige onder de schilders, werkte zoo als de groote dichters, Homerus, Dante en Shakespeare gedaan hebben. Hij verwierp de realiteit, om door het vinden van het algemeene in haar, haar waarheid te vinden.

Hij is op dit klassestandpunt, het standpunt tusschen de twee uiterste klassen, de hoogere en hoogste en de lagere en laagste, blijven staan. Hij deed daar overigens niets bijzonders mee. Het zou vreemd zijn als hij anders had gedaan.

Hij volgde daarmee de traditie der geheele Nederlandsche schilderschool, die van de Middeleeuwen af in al haar beste en goede vertegenwoordigers op dit realistisch kleinburgerlijk standpunt had gestaan, omdat zij tot de kleine burgerij behoorde, uit wier handwerk zij was voortgekomen[1)].

Rembrandt heeft altijd de groote bourgeoisie met bewondering gezien. Maar hij is nooit haar dupe geworden zooals Vondel. Veeleer het tegendeel. Want door zich als kleine burger altijd dieper en dieper in het wezen der hoogere en lagere klassen te verdiepen, begreep hij het diepste wezen der groote burgerij al meer en meer, en maar al te goed. Hij drong tot haar innerlijk wezen door. En dus ook tot haar holheid.

En dit zag zij niet gaarne. En ook de armoede begreep Rembrandt beter en beter en gaf haar altijd meer een stralenkrans. En ook dat zag de groote burgerij niet gaarne. Zoodat hij ten slotte, door haar vergeten en ongekend, gestorven is.

Doordat Rembrandt als kleine burger tegelijk naar boven en naar beneden zag, doordat hij dus het dubbele der menschenwereld, het machtige en het zwakke, het rijke en het arme, het sombere en het vreugdevolle, het

1) Zie Geertgen van St. Jans, die een groot en innig realist was, maar die, zoodra hij klassicist werd, verzwakte en vervlakte.

donkere en het lichte zoo goed voelde, zou bij hem de klein-burgerlijke weemoed - aan zoo vele kunstenaars uit die klasse eigen - te verwachten zijn. Maar die is bij hem niet. Bij hem, omdat hij zoo groot was, komt daarvoor in de plaats het pathos. Het echte, hoogste pathos, dat zoo weinigen hebben, het kenmerk der allerhoogste kunst. Dat ook bij Homerus is.

Voor Rembrandt, als voor alle allergrootsten, bestaat ook geen deugd apart en geen ondeugd apart. Alles is bij hem mengsel, zooals ook in de werkelijkheid. Bij Vondel, vooral in zijn drama's, bestaat alleen òf het goede, òf het kwade. Dat dit leege rhetorica is, is duidelijk.

Rembrandt is, evenals de meeste van zijn schilderende tijdgenooten, de kleine burger die alles ziet, naar boven en naar beneden, naar de lagere en de hoogere klassen.

Maar er is een groot verschil tusschen hen en hem. Terwijl zij allen, ook de besten onder hen als Frans Hals, blijven bij het bijzondere in hun voorwerp, hun modellen, blijft Rembrandt daar nooit bij, maar gaat altijd tot het algemeene. Zijn realisme zou men mystisch kunnen noemen.

Zoo schildert hij de regenten, de groote bourgeoisie. Maar als hij ze schildert, schildert hij niet hen persoonlijk, maar het algemeene karakter hunner klasse. Hij geeft haar algemeene beeld, in den hoogsten vorm.

Daarom kan men niet zeggen, hoewel hij van het standpunt der kleine burgerij uitgaat en ziet op hare wijze, dat hij dan in het schilderen van het algemeene de kleine burger is. Hij wordt, doordat hij, zoodanig zijnde, het algemeene wezen der groote burgerij begrijpt, zelf groot burger in den hoogsten zin. Hij staat boven hen.

En zoo is het ook als hij den arme, de klasse die onder hem was, schildert. Hij geeft het algemeene beeld. Hij geeft haar als bijv. Christus en zijn apostelen[1)]. Hij is

1) Merkwaardig is ook dat Rembrandt, door den eenvoud, waarmee en door de lage klasse waarin hij Jezus schildert, instinctief tot het oorspronkelijke, arme, communistische wezen van het Christendom is doorgedrongen.

dan ook niet meer de kleine burger, maar hij is de arme zelf. En meer dan die, omdat hij ook van hem het algemeene ziet.

Schildert Rembrandt de groote burgerij, dan zien wij, doordat hij het bijzondere verwerpt, weglaat, of slechts in het algemeene opneemt, de zuivere, ware uitdrukking, de waarheid zelf dier burgerij. Haar scherpe aandacht, haar diepe doordenken, haar hoogste spanning in denken en voelen, haar zoeken, overwegen en peinzen[1)].

Men heeft wel eens Rembrandt een Geus genoemd. Hoewel zij die hem dezen naam geven, den invloed der klasse op de kunst niet kenden en misschien niet erkennen, is deze benaming, instinctief gegeven, toch juist. In dien zin, dat Rembrandt is doorgegaan tot de hoogste hoogte en tot het uiterste doel in dat, wat de Geuzen onbewust wilden en waarvoor zij streden. Namelijk in het vrije onderzoek, de vrijheid des geestes, waarvoor de Protestanten streden. Rembrandt is in het onderzoek, het zoeken naar de waarheid van het individueele hart van het individu zoo ver gegaan als toen met mogelijkheid gegaan kon worden. Van het zoeken naar die waarheid is hij nooit afgeweken.

Het is waarschijnlijk ook geen toeval, dat de twee grootste realistische en tegelijk meest realistisch-idealistische schilders, Hals en Rembrandt, in Haarlem en Leiden geboren zijn. Hun ouders hadden den strijd gekend. Zij waren opgegroeid in de sfeer van dien strijd.

En dan bestaat bij Rembrandt nog een derde hoofdgevoel. Dat is, als hij van de maatschappij en hare personen, het machtige en prachtige en het behoeftige en arme afstand deed en zich liet gaan in de natuur. Als hij als eenzame, als eenzaam individu zich voelde tegenover

1) Eén richting ontbreekt in Rembrandt's werk: de daad. - Een gezicht als bijv. dat van de Ruyter, gesublimeerd, heeft hij niet. - Zijn liefde lag naar het geestelijke. Soms is hij naar de allegorie, dus het rhetorische gegaan. En dan alleen door een opdracht. Bijv. in het schilderij: De Eendracht van het Land. Dan lijkt hij op Vondel. Maar dit gelukte hem niet. Hij keerde altijd weer tot het idealistisch realisme terug!

haar, uit wie wij allen komen. Dan ontstond dat zachte, droomerige in hem, alsof hij nog van haar was, alleen in haar woonde. Dat zien wij het beste in zijn etsen en teekeningen naar de natuur.

Dat is een heel groot deel van een kunstenaar. Dat zachte, neutrale gevoel, dat niets dan receptieve voor de natuur, waarin waarschijnlijk de ziel van alle daden zwanger wordt, waaruit de maatschappelijke daden voor het machtige en prachtige, het arme en lijdende worden geboren.

Ook van dit alles had Vondel niets. Rembrandt staat dus, evenals Aeschylus, Dante en Shakespeare eindeloos hoog boven Vondel. En, ik kan het niet genoeg herhalen, in de eerste plaats door hun klassestandpunt. Door de klasse waartoe zij behoorden, waarbij zij zich gevoegd hadden.

Wanneer wij willen zien naar de juiste afbeelding der bourgeoisie in haar ontwikkeling door de eeuwen, dan moeten wij voor de ontwikkeling van de vijftiende tot het einde der zeventiende eeuw naar de Nederlandsche schilders gaan[1)].

In de Zuidelijke Nederlanden het eerst, of voornamelijk, daarna in de Noordelijke, geven zij de allerbeste beelding ter wereld van de ontwikkeling der burgerij van uit haar afhankelijkheid van het grondbezit, van adel en geestelijkheid, d.i. van haar onderworpenheid en devotie, tot haar vrijheid, oppermacht en almacht. Zij geven het ontstaan, den opbloei en de volkomen rijpheid van het individu, dus van het burgerlijk individualisme in onafgebroken historische volgorde weer. Van af den stedeling, nog bijna boer, nog half-boer, afstammende van de lijfeigenen, tot den meester van het gilde, tot den geheel vrijen koopman, tot den wereldbeheerscher.

Het zou mogelijk zijn, de geheele geschiedenis van deze voor de wereld zoo belangrijke periode der wereld-

1) Een oorzaak dat de schilders klein-burgerlijk en dus reëel bleven, was, dat zij voor de kleine burgers en boeren schilderden. Deze kochten in grooten getale hun werken. Zeer goede schilderijen hingen in de woningen van kleine burgers en boeren.

bourgeoisie in een galerij, een tentoonstelling van alleen Zuid- en Noord-Nederlandsche schilders af te beelden. Van Eyck en Rembrandt zijn van hen de grootsten[1].

Welnu, deze allen, of zoo goed als allen, deze geheele rij van schilders, staan als kunstenaars boven Vondel. Want zij allen hadden de werkelijkheid, het reëele lief boven alles. Zij gingen allen tot de waarheid. Zij versmaadden allen de rhetorica, den leugen, de vleierij, het zwakke idealisme.

Al zeer spoedig ook gaven zij, in hun kunst, den godsdienst op en wilden alleen nog maar directe werkelijkheid, zooals zij die zagen. Zij waren allen directe individualisten, want zij erkenden alleen in hun kunst wat zij zelf gevoelden, zonder dogma.

Hun roem is onuitbluschbaar als vrije, machtige burgers, vrij in den tijd van strijd, van overwinning, van almacht. Vondel is bij hen vergeleken een slaaf[2].

O, als Vondel eens als zij gedaan had! - Maar hij deed het niet.

Ten slotte nog één vergelijking. Vondel leefde in een tijd toen voor de bourgeoisie de wereld veel verder openging. Niet alleen geografisch. Ook in de wetenschap en de filosofie. Tijdens zijn leven, in zijn jeugd, was de kennis omtrent het samenstel van het heelal veel grooter geworden, door Galileï - dien Milton noemt. Kepler, Snellius, Descartes, Spinoza, Hevelius, Boyle, Huygens waren Vondels tijdgenooten. De burgerlijke geest neemt een enorme vlucht.

Daarvan merkt men bij Vondel niets. Ik bedoel hier-

1) Gelukkige Nederlanders, die, evenals de Engelschen in de poëzie, de geheele ontwikkeling der burgerij voor een groot deel in de kunst afgebeeld bezitten.

2) De oorzaken te behandelen waarom in den zelfden tijd de eene kunst tot hoogen, vrijen bloei komt, de andere niet, zooals in de zeventiende eeuw de schilderkunst tegenover de poëzie in Holland, zou hier te ver voeren; ook deze oorzaken zijn maatschappelijk. Zij liggen ten deele in het wezen der maatschappij, ten deele in het karakter der verschillende kunsten. Elke periode afzonderlijk zou dan maatschappelijk onderzocht moeten worden. De groote bloei der muziek in Duitschland in de 18de en 19de eeuw, zooveel grooter dan de poëzie, is een ander zeer duidelijk voorbeeld van dit verschijnsel.

mee niet dat hij deze mannen niet gelezen had. In zijn ‘Bespiegelingen van God en Godsdienst’[1] o.a. en in ‘Lucifer’ zien wij het tegendeel. Ik bedoel dat zijn geest niet met den hunne gelijk op ging. Hij ging zelfs bij den hunne terug, want Vondel werd katholiek.

Hoe anders bij Rembrandt! Die had, evenals deze mannen, de werkelijkheid, die ook de hunne was, onderzocht; en evenals zij in de kennis der natuur tot de diepste diepte waren gekomen die in hun tijd mogelijk was, zoo kwam Rembrandt tot de diepste kennis van het menschelijk hart. Dit is het werk van een kunstenaar.

De maatschappelijke arbeid is de bron van alle geestelijke verschijnselen. Doordat deze in een gegeven tijd alle op denzelfden arbeid steunen, uit denzelfden arbeid voortkomen, bewegen zij zich, in het groot gezien, alle op één lijn, zij stijgen alle gezamenlijk in de hoogte, zijn van één hoogte, van één met elkaar harmonieerende kracht: wijsbegeerte, godsdienst, wetenschap, recht, moraal, kunst. Die tak van geesteskrachten staat het hoogst, bloeit het meest, die het verst de consequenties der productiekrachten, van den arbeid trekt.

Welnu, Rembrandt trok die het verst, zeker even ver als Spinoza of Newton. Vondel niet.

Vondel was hierin niet alleen niet verder gekomen, maar zelfs teruggegaan. Immers, hij daalde naar het gebonden, beperkte middeleeuwsche Katholicisme af, hij versmaadde het Protestantisme, dat toen vooruitgang naar de geestesvrijheid beteekende.

Vondel, de grootste Nederlandsche dichter - veel hooger staand dan Hooft en Bredero, door zijn grootere liefde voor de maatschappij, de Europeesche, veel meer dan deze twee geheel Europa voelend en geheel de aarde - werd te gronde gericht door het kapitaal.

Het staat zelfs zoo, dat, doordat Hooft en Bredero

1) Hier moet Hevelius geen verrekijker leenen,
Om sproet en vlek en licht, in 't aanschijn van den maan
Te zoeken met den bril, en aarde en oceaan
In zijne manekaart te malen.

zich tevreden stelden met hun liefde voor de vrouw te bezingen, en Bredero nog die voor den kleinen burger, doordat zij dus deden wat in hun bereik was, wat binnen hun macht lag, deze twee inderdaad beter *dichters* zijn dan Vondel.

Vondel, met zijn grooten aanleg, maar neergetrokken door de regentenklasse, Vondel, de rhetoricus en de oppervlakkige, nooit diepgaande dramaschrijver, is het slachtoffer van het kapitaal.

De Nederlandsche litteratuurbeschouwing heeft het karakter van Vondel nooit kunnen begrijpen. Zij zag dat hij schoon kan zijn, maar dat hij over het algemeen langdradig, slap en wee is; dat hij bewonderd kan worden op vele plaatsen, maar in het algemeen onleesbaar is; dat hij aan het Nederlandsche volk sinds eeuwen is aangeprezen, maar dat de Hollanders hem niet lezen, niet waarlijk kennen, zooals de Italianen Dante kennen, de Engelschen Shakespeare.

Jonckbloet, van Vloten, Huet, van Lennep, Verwey en vele anderen hebben dit tweeslachtige trachten uit te leggen of weg te redeneeren. Te vergeefs, want zij zagen alleen Vondel, den mensch. Alleen wanneer men, met het historisch materialisme tot leiddraad, hem als lid der klasse, der handelsbourgeoisie beschouwt, kan men hem begrijpen. Want die klasse wilde, door haar karakter, haar verhoudingen, niets weten van het realistische, sterke, dat toen in Nederland alleen in de kleine burgerij aanwezig was; zij wilde het wee-idealistische, vlakke, slappe, niet realistische, niet gepassioneerde, niet directe.

Het realisme dat aan Vondel door geboorte en klasse eigen was, is de oorzaak van het kleine deel van zijn goede werk, het slappe idealisme der groote burgerij, die hij volgde, is de oorzaak van het vele slechte.

Dit is de verklaring van zijn kunst, de eenige manier om hem te begrijpen.

Het lot der Nederlandsche poëzie is tragisch ge-

weest. Niet alleen heeft de Nederlandsche revolutie, de eerste en diepst burgerlijke die er geweest is, geen groot dichter opgeleverd, maar ook haar overwinning heeft dit niet gedaan.

En na de zeventiende eeuw ging, evenals in Engeland, en door dezelfde oorzaken, in de achttiende eeuw de groote poëzie in Nederland geheel te gronde. Na Vondel - hij stierf in 1679 - leeft zij niet meer. De Nederlanden hebben dus nooit een zeer groot dichter gehad!

Goethe.

Wij zijn nu gekomen tot den grootste der mindere dichters, van den vijfden of zesden rang, die, wanneer hij in gunstiger klasseverhoudingen had geleefd, zeker tot de allereersten zou hebben behoord[1)].

In Duitschland was, door de tegenstrijdigheid der economische belangen tusschen de afzonderlijke deelen des lands, niet alleen de ontwikkeling der burgerlijke klassen tegengehouden, maar de groote economische revoluties der zestiende eeuw stortten de Duitsche steden zelfs van de reeds bereikte hoogte omlaag.

De heerschappij ter zee der Hanze, die het noordelijk Duitschland aan de middeleeuwsche barbaarschheid had ontrukt, ging steeds meer te gronde. De concurrentie der door uitgebreide scheepvaart en belangrijke vischvangst machtige Hollanders, de economische groei der Scandinavische landen, het opheffen van de handelsprivileges der Hanze door koningin Elisabeth,

1) De volgende rangorde der grootste dichters zal bij velen instemming vinden:
   I. Homerus.
   II. Aeschylus, Dante, Shakespeare.
   III. Sophokles.
   IV. Milton, Shelley.

   Hierna wordt de keus moeilijk, zoo niet onmogelijk. Want men komt in tweestrijd of men hen die het hoogste zochten, maar niet slaagden, zal plaatsen boven of onder hen die niet het drama en epos konden geven, doch slechts de lyriek, maar deze dan ook volkomen.
   Men twijfelt dan of men bijv. Pindarus, Petrarca en zelfs Keats moet stellen boven Goethe, Vergilius, Calderon, of onder hen. Het is niet te beslissen. Hier kan alleen de smaak oordeelen.

deze en andere elkaar wederkeerig bevorderende omstandigheden brachten den machtigen stedebond tot ondergang. Uit het verkeer met het Noord-Oosten van Europa werden de Nederduitsche steden door Hollanders en Engelschen bijna geheel verdrongen; van den handel met Engeland bleef hun maar een zeer klein gedeelte over; in den handel met Spanje en Portugal lieten de Hollanders hen nauwlijks toe; van het verkeer met Oost en West-Indië en met de Levant waren zij geheel uitgesloten. Evenzoo had de handel der Hoogduitsche steden ten gevolge van de verovering van Konstantinopel door de Turken, van de omvaart van de Kaap de Goede Hoop door de Portugeezen en van den door beide feiten veroorzaakten achteruitgang van den handel der Italiaansche steden, reeds tegen het midden der zestiende eeuw zijn beteekenis grootendeels verloren. En hoe meer de groei van het kapitalisme tot de uitbreiding zijner markten d.w.z. tot de groote aardrijkskundige ontdekkingen van de eeuw der Hervorming voerde, hoe sneller de wereldhandel van Middellandsche en Noordzee naar de kusten van den Atlantischen Oceaan verhuisde, des te meer droogden de bronnen van welvaart voor Noord- zoowel als voor Zuid-Duitschland op, des te dieper zonken de burgerlijke klassen van het Duitsche volk.

De dertigjarige oorlog, van 1618-1648, liet het als een verarmd, uitgeplunderd land achter. De zevenjarige oorlog, 1756-1763, verwoestte en verarmde het nog meer. Van den vrede van Munster in 1648 tot aan de Fransche revolutie van 1789 miste het Duitsche rijk alle beteekenis.

Duitschland werd niet, zooals Frankrijk, het land der burgers, maar het land der vorsten. In plaats van parlement of staten regeerden er despoten; in plaats van groote manufacturen, havens en werven vond men er hoven; in plaats van groote kooplieden en fabrikanten kleine meesters; in plaats van een in de manufactuur zich snel ontwikkelend proletariaat, soldaten. Despotisme en militairisme, in economisch stilstaande of vergaande staatjes.

Nu lag het daar ter neder tusschen Frankrijk en Rusland, door beide bedreigd, verdeeld in meer dan 300 souvereine staatjes, onder een machteloozen keizer en een rijksdag zonder eenige kracht.

'De klasse der vorsten, want men mag werkelijk van een klasse spreken, zoo groot was hun aantal, was,' zegt Mehring 'zoo arm aan geest en zoo rijk aan laagheid als misschien geen andere klasse ooit in de wereldgeschiedenis is geweest. Schaamteloos ontaard, wentelden zij zich in alle zonden en misdaden. Hun souvereine recht, bondgenootschappen met het buitenland te sluiten, misbruikten zij om hun eigen onderdanen als soldaten te verkoopen en de opbrengst in de schandelijkste weelde met hun maitressen te verteeren.'

Er was geen klasse in Duitschland die aan deze despoten tegenstand kon bieden. De adel ging samen met de vorsten, als hun handlangers en koppelaars; de hoorigen, vaak haast nog lijfeigen boeren, leefden onder den vreeselijken ijzeren druk van den adel en de vorsten. Maar ook de steden vervielen, in de mate waarin het Duitsche handwerk, de Duitsche handel en industrie vervielen. Wel waren er enkele steden waar eenige welvaart, handel en industrie heerschte en eenig kapitaal. Zoo Hamburg, Leipzig, enkele steden in het Rijnland, als Frankfort; maar de meeste steden, toch reeds zoo dun gezaaid, waren volkomen zonder burgerlijke kracht. De overgroote meerderheid der steden waren residenties, en in deze ging het niet minder liederlijk toe dan aan de hoven der vorsten zelf. Van elke gemeentelijke zelfstandigheid beroofd, in elk opzicht den vorst onderworpen, werden zij overstroomd door hovelingen, ambtenaren en soldaten.

In het midden der 18de eeuw begon de burgerlijke klasse in Duitschland economisch zich een weinig te verheffen[1)], vooral in Saksen. Maar die verheffing was van weinig beteekenis. De eeuwige sleur der kleine bazen in de steden en stadjes bleef voortduren en daardoor ook de onmacht der bourgeoisie en de macht der kleine heerschers. Geen burgerlijke praktijk ontwik-

1) Zie Mehring, Lessing-Legende, pag. 226.

kelde zich in de economie en dus ook geen practische strijd in de politiek.

Het bleef bij denken, hopen, willen. De klassestrijd bleef ideëel, werd door Lessing, Kant en de anderen alleen ideëel gevoerd.

Zelfs nog in 1800, ja, tot 1830, dus tijdens Goethe's geheele leven, woonde nog slechts een zeer klein deel der Duitsche bevolking in de steden. Er werd ook toen nog slechts in dwergbedrijven, vooral in huisindustrie gearbeid; het aantal meesters was tweemaal grooter dan dat der gezellen. Zoo bleef Duitschland zelfs toen nog, in het begin der negentiende eeuw, achter bij het Fransche en Engelsche kapitalisme, met hetwelk het slechts wedijveren kon door hongerloonen. En zelfs waar de grootindustrie voorkwam, zooals in Silezië en het koninkrijk Saksen, berustte zij nog op feodalen grondslag. Want de wevers en spinners daar waren arme hoorige boeren, die in huisindustrie voor de fabrikanten werkten en die, behalve hun tienden en diensten, nog belasting betaalden voor het recht om dit te mogen doen.

Tot dicht aan het einde van de eerste helft der negentiende eeuw, toen Engeland reeds vol was van mechanische weefgetouwen, vond men er in Saksen en Silezië nog geen enkel. Alleen de Rijnprovincie - waar Goethe geboren werd - maakte een uitzondering. Daar ontwikkelden zich reeds vroeg èn de manufactuur èn het machinale bedrijf. Daar werd de eerste mechanische spinmachine reeds in 1783 in werking gesteld, daar ontwikkelde zich het eerst in Duitschland het moderne proletariaat.

Goethe heeft daarvan evenwel, zooals wij zien zullen, geen voordeel gehad.

Door de achterlijke toestanden kon zich in Duitschland geen burgerlijke cultuur ontwikkelen; wat daarvan bestond, kwam uit het buitenland en was geheel en al van de genade van den vorst afhankelijk.

De geheele bevolking dus, ook de burgerij, werd òf door middel van belastingen òf door heerendiensten, òf beide, door vorsten en adel uitgezogen.

De eenige klasse die naast de vorsten politieke macht had, was de adel. De burgerij was politiek onmondig, de boeren waren rechteloos. Zoo was het op enkele uitzonderingen na overal, ook in Pruissen, ook onder Frederik den Groote, die dikwijls wegens zijn verlichtheid geprezen wordt.

Hoe de toestand van het burgerlijk intellect in een dergelijken staat zijn moest, begrijpt men licht. Het was veelal het slachtoffer der despoten. Friedrich Wilhelm van Pruissen gebruikte de inkomsten der Berlijnsche academie om zijn hofnarren te bezoldigen; hij dwong de professoren der universiteit Frankfort a/O. om potsierlijke redetwisten voor hem op te voeren; een professor uit Halle gebood hij wegens het verkondigen van een filosofische meening op straffe van de galg binnen vierentwintig uur het rijk te verlaten. Zijn zoon, de beroemde Frederik de Groote, noodigde, het is waar, de beaux esprits van Frankrijk aan zijn hof, maar hij beschouwde en behandelde ze toch slechts als grappenmakers; den revolutionairen Voltaire joeg hij uit bittere vijandschap weg.

Lessing noemde Pruissen het meest barbaarsche land van Europa, het meest slaafsche van de wereld. De dichter Klopstock ontvluchtte het naar Denemarken, de dichter en geschiedschrijver Herder naar Rusland, de geleerde en aestheticus Winkelmann naar Italië. Groote filosofen als Leibnitz en geleerden als Pufendorf en Thomasius moesten zich voor de vorsten vernederen. De dichter Lessing stierf als bibliothecaris van een ellendig despoot, den Hertog van Brunswijk, die hem den bitteren drank der slavernij tot op den laatsten druppel deed drinken. De jeugd van den dichter Schiller werd door den Hertog van Wurtemberg verwoest, en in Jena, waar hij voor het hongerloon van tweehonderd thaler professor was onder Karl August van Saksen-Weimar, den beschermer van Goethe, heeft hij zich door overwerk voor zijn gezin de ziekte op den hals gehaald die hem jong heeft doen sterven[1)].

1) Ontleend aan Mehrings Lessing-Legende. (op diverse plaatsen niet woordelijk. J.C.D.)

Zoo was het land, zoo was de burgerij, waarin Goethe geboren werd, waarin hij is opgevoed en leefde.

Tijdens zijn leven, in 1789, toen hij veertig jaar oud was, brak de Fransche revolutie uit.

De ideeën waaraan de opkomende Fransche bourgeoisie uiting had gegeven en met welke ook Goethe zich had gevoed, werden toen in daden omgezet. De feodale klasseverhoudingen waren voor burgers, boeren, kleine burgerij en arbeiders ondragelijk geworden; de nieuwe productiekrachten, manufactuur, groothandel en grootindustrie waren sterk genoeg geworden om althans de poging te wagen het despotisme, den feodalen adel en de geestelijkheid omver te werpen.

In Frankrijk was de absolute monarchie onder Lodewijk XIV en zijn opvolgers tot haar hoogst mogelijke macht, haar idealen vorm gestegen. Zij hield de beide machtigste klassen, den adel en de burgerij, in evenwicht, speelde de eene tegen de andere uit, legde beiden een wapenstilstand op. Landbouw, handel en industrie moest zij bevorderen, reeds ter wille van haar schatkist, bureaucratie en leger; de belangen van den adel als grootgrondbezitters alleen al, omdat de absolute monarch tegelijk de grootste grondbezitter was.

Zoo leefden in de borst der Fransche monarchie als het ware twee zielen, een burgerlijke en een middeleeuwsch-feodale. Maar daar, door de ontwikkeling der productiekrachten, de bourgeoisie groeide, de adel naar verhouding tot haar zwakker werd, moest de absolute monarchie meer en meer uit haar evenwicht geraken en wankelen.

De boeren van Frankrijk leefden in een vreeselijken toestand, slechts te vergelijken met dien der Russische boeren in de 19de eeuw. De lasten die zij aan den staat, den koning, den adel, de geestelijkheid hadden op te brengen, waren zoo zwaar, dat men van verplettering kan spreken. Zij waren hoorigen en lijfeigenen. Hun armoede was door de uitzuiging ten behoeve van de weelde van hof, hovelingen en adel zoo groot, dat reeds in 1730 een vierde van Frankrijk niet meer bebouwd werd. De landarbeiders waren in een nog verschrikke-

lijker toestand. De gildedwang, uitgebreid tot de kleinste handwerken, maakte het honderdduizenden arbeiders uit de steden onmogelijk ooit meester te worden. Zij trokken door geheel Frankrijk, zonder een plaats te vinden waar zij zich vestigen konden. Men was genoodzaakt toevluchtsoorden voor hen open te stellen in bepaalde stadsdeelen. Zoo in Parijs, in de voorstad St. Antoine, een broedplaats der revolutie.

Door het verval van den landbouw kon de burgerij geen voldoende binnenlandsche markt voor haar waren krijgen. Het versteende gildewezen deed haar voor de ontplooiing der voortbrenging geen arbeiders vinden; de adel hief tollen en cijnsen in alle deelen van het land, zoodat de handel belemmerd werd; het koningschap hief belastingen die de burgerij ruïneerden.

Zoo kwam Frankrijk op den rand van het bankroet.

Om hieraan te ontkomen was de koning gedwongen de Generale Staten bijeen te roepen. Maar hierin had de bourgeoisie al spoedig zulk een meerderheid, dat zij de vergadering der feodale standen: adel, geestelijkheid, steden, kon veranderen in een burgerlijke nationale vergadering. In één nacht, van 4 op 5 Augustus 1789, ruimde deze de geheele ruïne van feodalisme en gildewezen op: de lijfeigenschap, de rechtspraak door de grondeigenaars, de tienden, de koopbaarheid der ambten, enz.

Honderden van boerenopstanden in dat jaar hadden haar dit mogelijk gemaakt.

Welk een uitwerking had deze revolutie op Duitschland, dat nog geheel, onder honderden despoten, in feodalisme en gildewezen gevangen bleef?

De uit Frankrijk gevluchte adel zocht en vond steun bij de Duitsche vorsten. De Duitsche keizer, Leopold II en de koning van Pruissen, Friedrich Wilhelm II maakten toebereidselen tot een inval. De nationale vergadering dwong Lodewijk XVI, in Maart 1792, Duitschland den oorlog te verklaren. Het Pruissische leger drong Frankrijk binnen, maar werd bij Valmy verslagen en keerde, na de helft van zijn manschappen ver-

loren te hebben, in Duitschland terug. De Fransche koning werd in 1793 onthoofd; en nu zond de jonge republiek zijn leger tot den aanval op de feodale machten van Europa, om zoo haar eigen burgerlijke vrijheid te redden. Het eerst moest Pruissen zwichten; het teekende geheel uitgeput in 1795 den vrede en liet den linker Rijnoever in handen van Frankrijk.

In Frankrijk zelf waren de Girondijnen, de partij der republikeinsche handelsbourgeoisie, vooral uit het Zuiden van Frankrijk, die eerst de leiding der revolutie gehad hadden, door de Jacobijnen, de kleinburgerlijkproletarische partij, ten val gebracht en in de leiding vervangen geworden.

De Girondijnen hadden het niet gewaagd, grondig het feodalisme en het koningsschap uit te roeien. Dit was de reden van hun val. Maar nu kwamen de Jacobijnen zelf, na de overwinning op de heerschappij van adel, geestelijkheid en koningschap, voor het vraagstuk te staan, wat nu te doen met de overheersching van het kapitaal. En dit vraagstuk bleek hun te machtig. Dit kon historisch nog niet worden opgelost. De voorwaarden voor het vernietigen van het kapitalisme waren nog niet aanwezig. Daardoor werden de Jacobijnen gedwongen zich te bepalen tot enkele maatregelen tegen het kapitaal, als het instellen van een maximumprijs voor levensmiddelen en het vervolgen en onthoofden van speculanten, maatregelen die noch middenstand noch proletariaat bevredigden. ‘Hoe meer hoofden zij de hydra van het kapitaal afsloegen, des te meer groeiden er weder aan’. Het hielp niet, dat de Jacobijnen de revolutie permanent verklaarden en de roode terreur verscherpten. Toen de overwinning over het buitenland zeker was, toen de roode terreur opgehouden had een noodzakelijkheid voor de overwinning op het grondbezit te zijn, hernamen de wetten der kapitalistische ontwikkeling hun volle rechten. In Juni 1794 en Mei 1795 werden de Jacobijnen ten val gebracht en hun leiders onthoofd. Na eenige zwakke pogingen der laagste klassen kreeg de bourgeoisie nu de vrije hand. Zij vertrouwde de macht toe aan een directorium van vijf

personen, dat evenwel niet sterk genoeg bleek te zijn. Daarom begroette het geheele volk het met gejubel toen generaal Bonaparte op 1 November 1799 het directorium uiteenjoeg en zichzelf eerst tot dictator, in 1804 tot keizer maakte. Hij begon nu de erfenis der revolutie te liquideeren, door zoowel binnen als buiten Frankrijk zooveel mogelijk de voorwaarden voor een burgerlijke ontwikkeling te scheppen.

In Duitschland is hem dit voor een belangrijk deel gelukt. Hij heeft de eerste groote beletselen voor een burgerlijke ontwikkeling weggenomen. Op zijn bevel vernietigde de Rijksdag in 1803 niet minder dan 112 Duitsche staten. Nog eenmaal stond Oostenrijk op, maar werd in 1805 bij Austerlitz verslagen. En weder volgde de opheffing van een groot aantal Duitsche staatjes. Zestien vorsten scheidden zich toen bovendien van het Duitsche Rijk af en in 1806 verklaarde de Duitsche keizer Frans het oude Duitsche rijk voor opgeheven. Na den oorlog van 1806-1807 werd Pruissen in het Westen van Westfalen, in het Oosten van een deel van Polen beroofd.

In vele deelen van Duitschland werden nu, op Napoleons bevel, de hoorigheid en de lijfeigenschap opgeheven. De kleine boeren, de pachters, de landarbeiders werden van de feodale uitbuiting in de kapitalistische verplaatst.

De Duitsche vorsten waren nu gedwongen om enkele veranderingen in burgerlijken zin in te voeren. Zoo gaf de Pruissische koning in 1807 een betere stedelijke vertegenwoordiging; een enkele kleine despoot, zooals Karl August van Saksen Weimar, Goethe's beschermer, gaf zelfs een constitutie. Het koninkrijk Westfalen, waar Napoleon's broeder regeerde, ging hierin voor; in het onder Frankrijk staande gedeelte van Duitschland aan den linker Rijnoever ging men het verst.

In het algemeen echter waren de hervormingen in Duitschland van weinig beteekenis.

Zij werden iets meer uitgebreid, toen, na den mislukten tocht tegen Rusland, de vrijheidsoorlog tegen Napoleon begon; zij werden voor de toekomst, als de be-

vrijding gelukt zou zijn, door beloften in het onmetelijke verhoogd; maar toen de vrijheid bereikt was, werden deze beloften niet vervuld, en de politieke reactie verstikte veel van wat bereikt was.

Duitschland bleef in meer dan dertig despotisch geregeerde staten verdeeld; de Rijksdag werd een vergadering van afgezanten der vorsten, die slechts diende om het volk gemeenschappelijk te knechten; de economische ontwikkeling der burgerij bleef op hetzelfde doode punt waarop zij sinds eeuwen was.

Nieuwe buitenlandsche revoluties, van 1830 en 1848, de oorlogen van 1866 en 1870, de wereldoorlog van 1914 waren noodig om Duitschland van dit feodalisme te bevrijden. En zelfs nu, in 1925, is dit nog lang niet afdoende gelukt!

Zoo waren de economische en politieke verhoudingen waarin Goethe - 1749-1832 - de grootste der burgerlijke dichters van den tweeden rang, geboren werd en leefde: machtige despoten en adel, zwakke burgerij, boeren en middenstand. Weinig ontwikkelde handel en industrie. Gedurende een groot deel van zijn leven overheersching door het politiek en economisch zoo veel sterkere Frankrijk.

Wat moest de invloed van dit alles op zijn burgerlijke poëzie zijn? Want Gocthe's poëzie behoort tot de burgerlijke.

Van deze klasseverhoudingen en klassekrachten moesten twee hoofdinvloeden op Goethe's kunst uitgaan, die zijn kunst zouden bepalen en haar betrekkelijk gering karakter verklaren.

Ten eerste moest zijn poëzie zuiver geestelijkburgerlijk worden, zonder materieelen burgerlijken grond.

Ten tweede moest zij, althans in zijn groote werken, nabootsing worden van het buitenland.

Daar de Duitsche bourgeoisie geen sterken economischen bodem, geen grooten handel of industrie had, geen politieken strijd voerde, moest haar kunst abstract geestelijk worden. Daar zij hare ideeën had uit het

buitenland, uit Engeland en Frankrijk, moest Goethe's kunst in hoofdzaak nabootsing zijn.

Wij zullen zien dat dit werkelijk zoo was. Dat de betrekkelijk geringe waarde van Goethe's poëzie, althans van zijn groote werken, hieruit te verklaren is.

Het spreekt van zelf: waar Goethe beproefde groot te zijn in groote dichtwerken uit eigen kracht, moest dit mislukken. Het hoogste waartoe hij in groote werken zou kunnen komen, moest nabootsing zijn van buitenlandsche, antieke en moderne voorbeelden. Het is de kracht der klasse, die een dichter groot maakt. Waar die kracht klein is, zooals bij de Duitsche burgerij, moest de dichter klein blijven.

Alleen door uiterste inspanning zou hij, in zijn nabootsingen van buitenlandsche voorbeelden, iets merkwaardigs, belangrijks kunnen bereiken. Maar wat op het uit het buitenland ingevoerde, op het vreemde berust kan nooit innerlijk sterk zijn.

Wij moeten hier nu nog iets zeggen over de geestelijke invloeden die op de geestelijke ontwikkeling van de Duitsche bourgeoisie en vooral van het Duitsche intellect inwerkten.

In Engeland en Frankrijk was de burgerij in de achttiende eeuw in diepe revolutionaire beweging. In Engeland vooral in natuurwetenschap en techniek, in Frankrijk in wijsbegeerte en letterkunde. Deze geestelijk revolutionaire beweging bereidde de groote ontwikkeling voor van de negentiende eeuw, de grootindustrie, de burgerlijke democratie.

Goethe was in het economisch en politiek meest ontwikkelde deel van Duitschland, het Rijnland geboren, in de meest burgerlijk ontwikkelde stad, de stedelijke republiek, de handelsstad Frankfort. In een land en een stad dus, die ook het meest open lagen voor de groote nieuwe ideeën die de Engelsche en Fransche letterkundigen, filosofen en staatslieden, de voorloopers der Fransche revolutie, toen in Europa verbreidden. Hij

studeerde in Leipzig, eveneens een stad die in burgerlijk opzicht het meest vooraan stond; daarna in Straatsburg, waar de Fransche invloed nog grooter was.

Goethe's geestelijke ontwikkeling is dus voor een groot deel door de Fransche burgerlijke revolutionaire schrijvers beïnvloed. Wij hebben de materieele verhoudingen gezien. Welke was nu de geestelijke invloed die op Goethe en de Duitsche intellectueelen in het algemeen werd uitgeoefend?

Ik zal de tegenstelling tusschen Frankrijk, waar de revolutie slaagde, en Duitschland, waar zij alleen geestelijk was, nog duidelijker maken, door hier eerst over het ontstaan en de ontwikkeling der revolutionaire ideeën in Frankrijk te spreken. En wil daartoe eenige bladzijden wijden aan Rousseau, den grootsten revolutionairen prozaschrijver, als grootste vertegenwoordiger van die idee[1)]. De tegenstelling met Engeland zal bij Shelley besproken worden.

De nieuwe wijsbegeerte ontstond in Frankrijk door de economische opkomst der bourgeoisie. De nijverheid en de handel hadden zich in de achttiende eeuw zoo ontwikkeld, dat de burger den druk waarmee koningschap, adel, geestelijkheid en financiers handel en nijverheid belastten, niet meer kon dragen. De uitgaven ten behoeve der geprivilegieerden maakten een staatsbankroet waarschijnlijk, de staatspapieren waren in handen der

1) Hierdoor zal ik dan tevens gelegenheid hebben om althans iets over de Fransche litteratuur te zeggen. De Fransche bourgeoisie heeft geen enkelen waarlijk grooten dichter voortgebracht! Want Ronsard beteekent, bij de grootsten vergeleken, toch zeer weinig. De oorzaak hiervan is, dat Frankrijk altijd onder feodalisme en despotisme heeft geleefd. De omwenteling, die haar vrijmaakte, duurde slechts enkele jaren. En toen zij in 1830 en 1848 zich verder bevrijdde, was reeds het proletariaat daar, dat haar bedreigde en het ontstaan van een groote burgerlijke poëzie onmogelijk maakte of haar tot zwakheid of bederf doemde.
Lamertine, de Musset, Hugo, Beaudelaire, Verlaine, een eindeloozen rijkdom aan poëtisch talent, maar geen enkel waarlijk groot dichter, geen, die de gelijke is van hen die wij hier behandeld hebben!

bourgeoisie. Zij werd dus direct bedreigd. De tollen binnenslands waren hoog, de waren der bourgeoisie werden er tien, twintigmaal duurder door. De adellijke officiersstand was verkocht en bedorven, de oorlogen liepen slecht af, koloniën gingen verloren. De communicatiewegen in Frankrijk waren slecht, de boeren hadden geen koopkracht, door al de lasten, corveeën en rechten, die ze aan adel en geestelijkheid moesten opbrengen.

'Wilde de handel bloeien, dan moesten de privileges vallen, leger en vloot moesten hervormd, het particularisme der provincies moest gebroken en de tollen opgeheven worden; in één woord, de belangen van den handel eischten "vrijheid en gelijkheid".' (Kautsky).

In Frankrijk bestonden de gilden nog. Wel werd de manufactuur door het koningschap in het bijzonder beschermd, bevrijd van gilde-bepalingen en feodale belastingen, maar ook zij was gereglementeerd. De werkwijze was voorgeschreven. Toen nu in 1760 die snelle revolutie in de techniek in Engeland begon, die het moderne groot-kapitalisme heeft gebaard, moesten, wilde de Fransche nijverheid met de Engelsche concurreeren, gilden en reglementen worden vernietigd. Minister Turgot probeerde ze af te schaffen, maar de geprivilegieerde klassen joegen hem weg.

Alleen de revolutie kon het feodalisme vernietigen.

Het Christendom was de idee, het geloof, de filosofie van het feodalisme. De hierarchieën der wereldlijke en geestelijke klassen en standen hadden hun beeld in de hemelsche hierarchie der katholieke kerk. De kritiek der burgerlijke filosofen richtte zich dus op de ideologie van het feodalisme, zooals de kritiek van den handel zich richtte tegen de tollen van het feodalisme; ideologie en tollen stonden aan de burgerlijke economie in den weg. Zoowel de aardsche werkelijkheid als de geestelijke voorstelling ervan, zoowel het feodalisme der aarde, als dat des hemels moest verdwijnen. En evenals alleen een grondige revolutie Frankrijk voor de bourgeoisie redden kon, zoo moest haar radicale kritiek niets overlaten van het oude geloof.

De bourgeoisie voelde zich in staat de maatschappij voor zich in te richten. Materialisme verdrong dus den ‘heiligen Geest’; egoïsme, de lust en het nut van het individu, verdrong de Christelijke liefde tot den naaste; de werking van omgeving, opvoeding en staatsinrichting op het individu die van Gods wil. De slechte staatsinrichting is de oorzaak van het kwaad in de maatschappij, onwetendheid de oorzaak der slechte staatsinrichting. Maar de bourgeoisie zal den slechten feodalen staat vernietigen en den goeden, burgerlijken staat stichten. Gelijkheid en vrijheid voor allen zullen komen; deugd en geluk zullen bloeien, zoodra de politieke vrijheid er is. Dan zullen eigenbelang en maatschappelijk belang voor eeuwig overeenstemmen.

Men ziet het, economisch, politiek en filosofisch denken der bourgeoisie, alle drie voortkomende uit de ontwikkeling van handel en nijverheid, was één. Zeer schoon zegt dan ook Jaurès, in zijn geschiedenis der Fransche revolutie, over de Constituante, nadat hij haar werken op politiek en economisch terrein heeft samengevat: ‘...ons rest nog te wijzen op de kracht van de ideeën, die haar bezielden en die haar groot hebben gemaakt... Om die mannen goed te begrijpen, zou men eigenlijk, vóór men met hen den storm van het gebeuren binnentrad, langen tijd in den diepen stralenden vrede van hun studietijd hebben moeten doorbrengen, onder dien stillen, maar lichtenden hemel, dien Jean Jacques hun had geopend...

Die Vergadering, die geheel nieuw en onervaren in politieke dingen was, wist, nauwlijks bijeen gekomen, alle manoeuvres van het Hof schaakmat te zetten. Waardoor? Doordat zij in zich eenige abstracte, groote ideeën omdroeg, die zij diep en lang had overdacht en die als een licht voor haren voet waren. Het denkbeeld van de rechten der Natie, van de wet als uiting van den volkswil, het denkbeeld, dat het recht van den mensch boven de pretenties van kasten stond, waren zoo diep in de geesten doorgedrongen, dat zij hun als het ware de zekerheid van het instinct verleenden[1)]...’

1) Pag. 313 en 314 van de vertaling van W. van Ravesteijn.

En datzelfde denken vindt men nu ook in de schoonste Fransche litteratuur van dien tijd. Individueel materialistisch genot, liefde voor de onmiddellijke burgerlijke omgeving, het verdwenen-zijn van feodale en hoofsche traditie, zin voor het gewone alledaagsche, kweeking van het individueel gevoel, dweepen voor een ideale burgerlijke werkelijkheid, voor een burgerlijken staat, dat vindt men bij Rousseau.

De Fransche burgerij was even wel tijdens Rousseau's leven - hij is in 1712 geboren - en vooral in den tijd van zijn jeugd, toen zijn gevoelsleven gevormd werd, nog niet sterk genoeg om den beslissenden strijd tegen koningschap, adel en geestelijkheid te wagen. Deze jonge man uit de kleine Geneefsche burgerij vond in Frankrijk dus nog niet den brand, die het oude regime zou verslinden. De bourgeoisie groeide, maar zag nog niet de overwinning voor zich.

Het schijnt dat de grootste poëzie alleen ontstaat, als een klasse de overwinning in 't gezicht of bevochten heeft en nog niet weer door een andere klasse wordt bedreigd. De overwinning moet groot zijn en de ontplooiing van enorme economische krachten mogelijk maken.

Zoo kwam de groote Atheensche poëzie na de overwinning op de Perzen, die Griekenland tot meester maakte van den warenhandel in de Middellandsche Zee, de toenmalige wereldzee.

Zoo kwam de Italiaansche poëzie, toen Florence de kasteelen van den adel had neergeworpen of ingenomen en Noord-Italië het centrum werd van den wereldhandel.

Zoo kwam de groote Engelsche poëzie onder Elisabeth en Cromwell, toen de Engelsche burgerij den wereldhandel begon te usurpeeren en den grondslag legde voor haar eeuwenlange wereldheerschappij[1)].

1) Bij het denken aan, de beschouwing van poëzie, komt men allicht tot de gedachte - door haar kracht en grootschheid - dat zij het product moet zijn van een langen tijd. Toch is dat dikwijls niet het geval. De grootste burgerlijke poëzie is vaak slechts het product van een korte periode. Zoo die van Shakespeare en die van Milton. Het was die korte tijd van evenwicht tusschen de klassen, van stilstand van den strijd na Hendrik VIII en Mary, en vóór Jacob en Karel I, die de bourgeoisie in staat stelde om den grooten zanger Shakespeare voort te brengen. Het was de kortstondige opstand en revolutie, die Milton voortbracht.

Zoo kwam nogmaals de groote Engelsche poëzie, toen de Engelsche bourgeoisie de grootindustrie in haar dienst stelde en de heerschappij over de wereldmarkt verkreeg.

Dit zijn de grootste burgerlijke poëzieën die bestaan, want Homerus staat vóór den burgerlijken tijd. En ook de kleinere groote poëzie, als de Hollandsche uit de zeventiende eeuw schijnt den regel te bevestigen.

In tijden van overwinning zwellen de witte en purperen zeilen, de dichtergeesten.

Wanneer daarentegen een oude en een nieuwe klasse nog niet tot beslissenden strijd gekomen zijn, de weegschaal waarin de eene ligt, stijgt, maar nog niet of juist op het evenwicht gekomen is, dan ziet men in de litteratuur van die nieuwe klasse niet de juichende poëzie, maar de meer prozaïsche waarneming. Het is alsof de sterk voelende personen van die klasse, tot wie de kunstenaars behooren, de onzekere spanning van den tijd voelen en er door tot analyse, onderzoek, kritiek worden gebracht.

Het is alsof die schrijvers dan, door uit te spreken wat is, al de versteende dogma's en spookachtig geworden illusies der vroegere wereld willen verstoren.

Het is alsof de klasse, die nog geen kracht heeft tot overwinning, met de beschrijving der realiteit de realiteit van haar bestaan bewijzen wil.

De kunstenaars van zulk een periode helpen hun klasse den klassestrijd voeren, door onderzoek en schildering van de krachten hunner eigen en der hun vijandige klassen.

De kunst is dan wel niet zeer schoon, maar dikwijls uiterst belangwekkend en boeiend.

De achttiende eeuw was in Engeland, Frankrijk, Duitschland en ook Holland, als men het heel kleine erbij voegen wil, de eeuw der waarneming, omdat de

bourgeoisie toen, hoewel stijgend, toch nog ver van de overwinning was. Men zie Swift, Addison, Pope, Richardson, Rousseau, Sterne, Wolf en Deken, en Goethe in zijn romans.

Het hangt dan van het individueele karakter van den kunstenaar, maar ook van de positie der klasse af, of zijn werk filosofisch-didactisch, satirisch, sentimenteel of ethisch van waarneming zal zijn. Van al deze richtingen zal men duidelijke voorbeelden vinden in de achttiende eeuw, dat tijdperk van worsteling en op- en ondergang van klassen. Zij zijn typisch achttiendeeeuwsch, zooals de zoogenaamde objectieve waarneming in de roman typisch negentiende-eeuwsch is.

Rousseau, de kleine burger uit het democratische Zwitserland, was vol van die teederheid die in de kleine burgerij zoo vaak wordt gekweekt. Hij was overgeplant naar Frankrijk, uit de wereld der kleinburgerlijke gevoelens naar die der hoofsche en feodale. Dat gaf aan zijn teederheid, die toch al heel weinig in die hooge wereld terecht kon en die ook zooveel pijn van die wereld heeft moeten dulden, een sentimenteele, heimwee-achtige wending[1)].

Maar er was ook, naast de persoonlijke, een algemeene reden voor zijn overgevoeligheid; zij ligt niet alléén in het heimwee naar zijn jeugd en naar Zwitserland. De sentimentaliteit is een in de achttiende eeuw veel voorkomend verschijnsel.

De bourgeoisie, die nog onderdrukt wordt, weet dat haar principes juist en goed zijn, zij voelt wat een goeds zij aan de wereld zou brengen, als zij de macht had, als zij de productiekrachten kon ontwikkelen. Zij wordt tegengehouden om haar edele juiste gevoelens uit te voeren, en nu wendt zij zich om en keert zich naar haar gevoel, als haar heerlijkst, eenig bezit en gaat dat koesteren. Bij gebrek aan daden, moet ze het met sentiment stellen. Zooals een minnaar, die nog niet bereikt wat hij eigenlijk wil, van zijn sentiment leeft.

1) Zie over de reden waarom een deel van den Franschen adel aanvankelijk de revolutionaire ideeën aannam: Kautsky, ‘Klassetegenstellingen in Frankrijk’.

Zoo was het ook bij de bourgeoisie der achttiende eeuw en bij Rousseau. Hoe dikwijls betuigt Rousseau niet hoe eerlijk hij het meent, hoe uitstekend zijn principes zijn! En altijd met gevoelig lachen en weenen, omdat hij ziet dat zij niet worden toegepast.

Maar als filosoof is hij dapper en consequent. Als voorlooper, die met de politieke praktijk nog weinig of niets te doen had, zag hij het zuivere doel der bourgeoisie in het klare licht der abstractie. Zijn theorieën stellen het burgerlijk ideaal van Staat en Opvoeding, als een lichtstar voor de revolutie, vast en hoog. Wanneer de Staat aldus is ingericht en de opvoeding zóó wordt geleid, dan zullen de kinderen ideale burgers worden.

Rousseau predikt in zijn ‘Contrat Social’ de souvereiniteit van het volk. In de ‘Emile’ de opvoeding volgens de Natuur. Elk individu moet, als staatsburger, dezelfde rechten hebben alsieder ander; elkindividu moet opgevoed naar dezelfde algemeene eischen. Dus geen opvoeding, noch politieke macht naar voorrechten van geboorte.

Dit is de sociale, burgerlijke revolutie, de geestelijke, die aan de stoffelijke van 1793 voorafging, zooals nu de geestelijke revolutie van het Marxisme aan de stoffelijke proletarische voorafgaat.

In zijn kunst verkondigt Rousseau dezelfde revolutie. Zijn eigen leven en dat van Mevrouw de Warens in ‘Mes Confessions’, dat van Julie in ‘La Nouvelle Heloïse’, het zijn de nieuwe, vrije levens, de zinnelijke, luisterend naar de ‘Natuur’; vrij van dogma's, tradities, geestelijke onderdrukking, zooals de bourgeoisie ze zich moest droomen, maar zooals ze zich pas algemeen konden ontplooien, als de feodaliteit in de politiek en in het gevoelsleven vernietigd zou zijn.

Het burgerlijk individualisme verkondigt Rousseau in de politiek en in het gevoelsleven. Politieke gelijkheid, volkssouvereiniteit, vrije opvoeding, vrij zinnenleven, het is alles bij hem één uiting van de kracht die bezig was Frankrijk te revolutioneeren: van handel, nijverheid, arbeid. Rousseau geeft den politieken en den

gevoelskant van den vrijen handel en de vrije concurrentie. Van den geestelijken bovenbouw ziet hij die twee vleugels. Ze samen tot één geheel te verbinden, daartoe was hij nog niet in staat. De helden van zijn romans zijn nog alleen gevoelsmenschen, geen politieke strijders. Zijn politiek systeem staat nog los van het reëele leven. Voor een verbinding van beide werd de politieke strijd ook nog niet onmiddellijk genoeg gevoerd. Het prachtige in Rousseau is, dat hij beide zijden heeft gepakt, dat maakt zijn grootheid uit. Zijn kunst is trouwens volgeslurpt van zijn politieke idealen, zonder dat hij het zelf weet. De lezers voelden ook wel, dat zulke gevoelsidealen alleen onder de oppermacht der bourgeoisie algemeene werkelijkheid konden worden.

Er is nogiets dat bij Rousseau moet wordenopgemerkt.

Hij schrijft, of hij zeker is van succes, van de overwinning van zijn ideeën. Vet is zijn stijl, er is een overvloed in, hij weet geen einde te vinden aan al wat hij zeggen zal, hij beweegt zich naar alle kanten als in glanzende bloemen. Zoo is het ook met zijn personen, zij zijn vol sap en bloed, zij glinsteren en bewegen uiterst gemakkelijk en natuurlijk.

En dat komt niet alleen uit Rousseau, doch ook uit de productieverhoudingen voort. Rousseau wist dat hij gehoord werd, hij voelde dat zijn ideeën bewaarheid zouden worden. Er zat in Parijs, Nantes, Havre, Lyon, Bordeaux, Marseille genoeg bourgeois-kracht, rijkelijk. Dat voelde hij. Zijn ideeën bloeiden door die kracht. Zijn ideeën hebben ook geholpen om die kracht zelfbewust te maken.

Theorie en waarneming dus, Rousseau's revolutionaire krachten, geschapen door de economie van Frankrijk, hebben Frankrijk's gevoelsleven als de wind gestuwd. Zoo zijn Rousseau's wezen en werken, zijn eigenaardige zwakheid en zijn kracht, zijn vorm en zijn inhoud uit de productieverhoudingen te begrijpen.

Toen nu de groote ideeën der Engelsche en Fransche filosofen, staatkundigen en letterkundigen der zeven-

tiende en achttiende eeuw, die zelve steunden op de ontwikkeling van techniek en wetenschap, vooral door Hobbes, Locke, Newton, Berkeley, Voltaire, Hume, Diderot, Helvetius, d'Alembert, Holbach, zich over Europa verbreidden, vonden zij bij de Duitsche bourgeoisie, bij haar ideologen, die, voor zoover zij toch door den druk waaronder zij leefden, op ontwikkeling en groei hoopten, gereeden ingang.

Maar de revolutie die bij hen plaats had, had dus alleen - en wel door van buiten gekomen ideeën - in de hoofden plaats. Namelijk alleen in die hoofden, die door innerlijke kracht en door studie daarvoor ontvankelijk waren. De revolutie was dus een alleen-geestelijke.

Zij kwam vooral in de filosofie - Kant - en in de poëzie - Lessing, Herder, Schiller, Goethe.

De poëzie moest dus worden geestelijk, zonder sterken stoffelijken, vleeschelijken inhoud. En daar er dichters en zeer zuivere, heldere hersenen noodig waren om dit nieuwe buitenlandsche te begrijpen, en de kracht der stof bij de bourgeoisie gering en niet verleidend was, en Lessing, Herder, Goethe en Schiller zeer heldere, hooge, reine geesten waren, moest deze poëzie, behalve geestelijk, ook hoog, helder, verheven, rein worden, als onbevlekt haast door de materie. Louter geest vaak - verheven, klaar, vol van burgerlijke idealen. Maar van geen of weinig vleesch en bloed.

Daar de burgerlijke vrijheid, de revolutie tegen het feodalisme voor de burgerlijke vrijheid niet in de werkelijkheid bestond, daar zij niet op handel, industrie en scheepvaart, dus niet op de werkelijkheid, dat is op den arbeid berustte en er dus ook geen werkelijke strijd met de wapens tegen adel en vorsten mogelijk was, bestond zij alleen in de hersens.

Wanneer zij dus in de poëzie zich vertoonde, dan kwam deze poëzie uit het hoofd, niet uit het hart in de eerste plaats. Zij kwam alleen uit het hart, voorzoover het hoofd ze eerst aan het hart had gegeven.

Ze was dus poëzie van boven af. Niet van onder op.

Daar kwam in Duitschland nog iets bij.

De talrijke Duitsche grootere en kleinere despoten en het grondbezit hadden geen werkelijke burgerlijke revolutie van de zwakke bourgeoisie te vreezen. Zeer enkelen dus, de meest ontwikkelden, zooals bijv. de Hertog van Saksen Weimar, Goethe's vriend, namen daarom met genoegen de burgerlijk-revolutionaire denkbeelden aan, die immers voor hen geheel onschadelijk waren en voor den geest zeer aangenaam. Immers verheffend, schoon, verlicht en waar. Zoo ontstond het zoogenaamd verlichte ‘aufgeklärte’ despotisme, dat de kunst steunde. Vooral in Weimar, waar Goethe en later ook Schiller woonden, trad dit op den voorgrond.

Die vorsten en adellijken werden op deze wijze de beschermheeren - als het ware de eerevoorzitters - van de burgerlijke revolutionaire Fransche en Engelsche en in de tweede hand ook Duitsche ideeën en van de alleen-ideële revolutie. En zij werden daardoor de deel- of partijgenooten van de geestelijk revolutionaire Duitsche burgers, de filosofen, de dichters, de musici enz. Maar toch, daar zij hooger in rang waren en economisch en politiek de meesters dier burgers, nog méér hun beschermers. Dit gaf een geestelijke eenheid tusschen de geestelijk revolutionaire burgers - de intellectueelen - en een deel van hun eigenlijke vijanden, de vorsten en den adel.

De burger Goethe voelde in de kunst zijn klassevijand als medestander. Toch al beheerscht door den adel en de vorsten, werd hij nog meer door hen beheerscht omdat zij zijn geestverwanten leken.

En daardoor werd de poëzie - en ook de filosofie - nog meer dan zij door de zuivere geestelijkheid der dichters al was, een poëzie van boven af. Een als het ware uit den hemel van den geest aan de aarde geschonkene, in plaats van een uit het lichaam der aarde naar den hemel gestegene.

Zooals Goethe in Weimar met Friedrich August veel voor de inwoners van het land deed, o.a. reeds in 1806, eerder dan in alle andere Duitsche landen, een constitutie maakte *van boven af*, zoo heeft hij ook zijn poëzie gemaakt.

Poëzie evenwel, de echte, de groote, heeft dit met de liefde gemeen, dat zij uit het onbewuste, d.i. van het hart, voert naar het bewuste. Dat zij komt van onder op, niet andersom.

De Duitsche poëzie van Herder, Goethe, Schiller ging, door de klasseverhoudingen waarin deze dichters leefden, den omgekeerden, den tegennatuurlijken weg.

Den weg van den geest naar het lichaam, van de alleen geestelijk verlichten naar het volk. Ja, soms zelfs van de despoten naar het volk[1)].

Daardoor spreekt deze poëzie ook in al haar vormen 'von oben herab'.

Zij spreekt niet vanzelf de taal van het hart, van het volk. Zij spreekt als het ware in sentenzen.

De dichter, Herder, Lessing, Schiller of Goethe voelt, als hij iets nieuw-burgerlijks, iets van vrijheid, iets zij het dan ook alleen geestelijk revolutionairs zegt, dat hij dan iets heel bijzonders doet, dat hij uitgaat boven de natuur, als het ware boven zijn eigen natuur, boven zijn maatschappelijkheid, zijn werkelijken maatschappelijken toestand; dat hij geestelijk doet, wat hij lichamelijk niet kan of mag. Dat gevoel, dat vreemde gevoel maakt dat hij niet natuurlijk spreekt. De waarlijk groote dichters, dat wil zeggen de dichters die door hun klasseverhoudingen al hun aangeboren krachten voluit ontplooien konden en daardoor weder eindeloos veel sterker werden, spreken alle vanzelf de taal die van uit hun hart opkomt. Zij is hun door hun klasse, van onder op, gegeven. Zij voelen, hoe hoog zij ook in hun geestdrift en verbeelding stijgen, dat zij de gewone, natuurlijke taal van hun klasse spreken.

Dat is niet het geval bij Herder, Lessing, Goethe, Schiller. Zij staan boven hun klasse en spreken tot de klasse van boven af.

Met hun klasse zijn zij lichamelijk slaaf. Maar geestelijk hebben zij zich vrij gemaakt - alleen geestelijk en dus ook slechts ten deele - en spreken nu van boven af tot hun klasse. Zij zijn de schoolmeesters van hun

1) Dit vertoonde zich reeds van het begin af. Men *wilde* een Duitsche litteratuur scheppen.

klasse. Zij spreken tot haar als beambten van het geestelijke, als ambtenaren der kunst, der schoonheid. De overheersching der vorsten, van den adel, heeft hen tot bureaucraten der schoonheid gemaakt.

En daar zij zich hierin één weten met sommige 'Landesherren', daar zij hierin één zijn met die Landesherren, spreken zij ook als van uit de hoogte van deze hunne verbondenen.

Evenals de vorsten vorst waren bij Gods genade, zoo waren die dichters in hun werk de dichters bij genade van den vorst.

Herder, Lessing, Goethe, Schiller zijn burgerlijke dichters en zelfs - in Duitschland, waar toen burgerlijk dichter zijn van zelf al was revolutionair zijn, want de burgers waren onderworpen - revolutionaire dichters! Maar door de macht der klasseverhoudingen, der productieve krachten, die nog feodaal waren, spreken zij die revolutie dus uit: alleen abstract geestelijk, van boven af, als meesters en heeren - en zelfs in bondgenootschap met hun Landesherren, hun despoten.

Deze vreemde verhouding is de sleutel tot het verstaan van de Duitsche litteraire kunst.

Zij is de oorzaak van het vreemde, drooge, bleeke, blikken, onechte, onware, schimachtige van deze poëzie van Herder, Lessing, Schiller, Goethe. Vooral in hun groote werken komt het aan den dag.

Van dat dorre, lichte in Minna von Barnhelm, Götz, Egmont, Kabale und Liebe, Faust, enz. Van dat, ondanks den schijnbaar zoo revolutionairen toon, zoo leege van Die Räuber, Fiesco, Tell. Van het leeg pralende, zonder innerlijken waren gloed, van Don Carlos, Wallenstein, enz.

De vreemde, dorre, onware klasseverhouding van een machtelooze, lichamelijk, stoffelijk zoo zwakke bourgeoisie, verbonden met de eigen vijanden, de despoten, kon niet anders dan deze vreemde, dorre, lichte, spook- en skeletachtige poëzie voortbrengen[1)].

1) Men vergelijke deze stukken met welk ook van Shakespeare en men zal voelen wat ik bedoel!

De Duitsche bourgeoisie heeft dat wezen van haar poëzie nooit begrepen. Ook de besten onder haar niet. Ook niet de sociaal-democraten, als Mehring. Zij hebben nooit het geringe, het betrekkelijk geringe karakter van de eigen klassieke poëzie ingezien, noch de oorzaak daarvan.

Dat komt doordat zij zelf nog onder den druk van het feodalisme waren. Zij zijn het zelfs nu nog! Zij konden en kunnen dus niet zien dat hun klassieke dichters de vrijheid misten; omdat zij ze zelf niet hadden.

Dat onechte, alleen-geestelijke en dus dorre, lichte komt bij Goethe, die zich in het alleen geestelijk vrijzijn meer schikte, die zich aan het feodale onderwierp, die geen stoffelijke vrijheid zelfs meer wilde, noch voor zich, noch voor zijn klasse, vooral naar mate hij ouder werd en meer en meer een lakei van Weimar, minder aan den dag dan bij Schiller, die veel meer een werkelijke vrijheid wilde.

Doordat Schiller de werkelijke, de lichamelijke vrijheid, de vrijheid met het zwaard te veroveren, meer liefhad dan Goethe, al schrikte ook Schiller terug toen de Fransche revolutie ernst maakte en haar vijanden het hoofd afsloeg, komt bij Schiller, vooral in zijn vroege werk, de tegenstelling tusschen wat hij kon en wat hij wilde nog veel sterker dan bij Goethe te voorschijn. Dit geeft hem het holle en rhetorische, terwijl bij Goethe het lichte, dunne, oppervlakkige overheerscht[1)].

Wonderlijke speling, zou men zeggen, van het lot: Goethe, de burgerlijke dichter, die zich aan den adel onderwierp en compromissen met hem sloot, heeft grooter schoonheid bereikt dan Schiller, die, althans in zijn vroegen tijd, aan den adel vijandig was en dus inderdaad veel burgerlijker dan Goethe.

Dit is evenwel geen speling van het lot. Goethe maakte zijn poëzie van uit den werkelijken toestand der Duitsche burgerij, die aan den adel waarlijk onder-

1) In schijn is Schillers rhetoriek een ondeugd. Aesthetisch is zij dit ook zeker, maar moreel ligt er een grooter kracht achter dan achter veel van Goethe's stukken.

worpen was en compromissen met hem *moest* sluiten; Schiller de zijne uit een onwerkelijken toestand, daar de revolutie niet bestond en niet mogelijk was. Ware, d.i. schoone poëzie kan echter alleen uit de ware klasseverhoudingen, de ware krachten der klasse geboren worden. Zoo sterk is haar macht.

Daardoor is dus Goethe grooter. Juist doordat Goethe zich met den adel en het despotisme verbond, d.w.z. zich naar de waarheid richtte, op de werkelijkheid berust, heeft hij grooter poëzie gemaakt dan Schiller, en ook dan Lessing.

Men moet evenwel duidelijk en klaar en ernstig zeggen, dat hij daardoor ook verreweg de mindere is van de werkelijk grooten, van Aeschylus, Dante, Shakespeare, Sophokles, Milton en Shelley.

Goethe heeft alles gedaan wat hij kon, om dat zuiver geestelijke zijner poëzie, dat niet-materieele te bevorderen.

Toen hij, zooals ik boven zeide, in Straatsburg was gaan studeeren, schreef hij daar zijn eerste drama, ‘Götz von Berlichingen’, het drama van een revolutionairen leider der opstandige boeren in den Duitschen boerenoorlog, en zijn eersten roman: ‘Het Lijden van den Jongen Werther’. Het eerste was, hoewel litterair een poging om Shakespeare na te volgen, toch naar inhoud een revolutionair stuk, dat zich tegen de vorsten richtte; het tweede, hoewel een nabootsing van Rousseau's overgevoelige romans, toch een revolutionaire poging om het burgerlijk gevoel te stellen boven alle feodale vormen en wetten.

Hij was toen nog meer waarlijk-revolutionair, hij, de in Frankfort geborene, de in Straatsburg onderwezene, waar de invloed van Frankrijk zoo groot was.

Maar toen hij 26 jaar oud was, in 1776, ontving Goethe den oproep van een klein Duitsch vorst, den Hertog Karl August van Saksen-Weimar, om in zijn dienst te treden en aan zijn hof te komen. Goethe volgde dien roep! Daarmee had de vrije burger van de republiek Frankfort, de inwoner van het Rijnland, het meest ontwikkelde deel van Duitschland, dat weldra, slechts

weinige jaren later, de grootindustrie zou invoeren, dat voor het eerst in Duitschland het moderne proletariaat zou scheppen, met al zijn lijden en strijden, dat het meest in geheel Duitschland open stond en steeds meer open zou staan voor de ideeën der Fransche revolutie, dat door de Fransche revolutie zou worden bezet en ingenomen, dat de revolutionaire Fransche wetgeving, die het feodalisme opruimde, in 1795 reeds kreeg - daarmee had de vrije Frankforter burger alle kansen op werkelijke, echte, eigen ontwikkeling tot een niet alleen materieel, maar ook geestelijk vrij en burgerlijk dichterschap voor zich afgesneden. Daarmee had hij zich tot slaaf gemaakt van een adellijk despoot, van het Duitsche feodalisme en despotisme, daarmee was bepaald dat hij ten hoogste en in het beste geval nog slechts een alleen-geestelijk, niet werkelijk, burgerlijk dichter, en een nabootser zou kunnen worden[1].

De gevolgen van dezen stap bleven niet uit. Wel hadden de beide eerste werken, Götz en Werther, nog niet veel beteekenis, wel waren het, ook door de geringe kracht der Duitsche burgerij, nabootsingen, maar zij waren toch revolutionair. Maar nu? Goethe werd de dichter van totaal onbeteekenende gelegenheidsgedichten, blijspelletjes enz. voor het hof te Weimar, en ging zoo goed als verloren in een liefde voor een hem niet waardige vrouw van het hof. Tien jaar lang, de beste tijd van zijn leven, gingen zoo te gronde. Zijn groote ontwerpen bleven onuitgevoerd liggen.

Toen redde hij zich, voelend dat hij verloren ging, door een plotselinge vlucht naar Italië, waar hij twee jaar bleef. Daar schreef hij, bijna veertig jaar oud, enkele van zijn grootere werken, die ook zijn beste zijn: Iphigenie[2], Tasso. Toen keerde hij naar Duitsch-

1) Tragisch is het te zien, hoe Goethe in de dagen dat hij beslissen moest, vrij burger te blijven of naar Weimar te gaan, weifelde. Ja, zelfs op zijn reis naar Weimar, toen hij reeds beslist had, is hij nog van zijn weg afgeweken. Het was of zijn instinct hem waarschuwde. Ja, zijn instinct waarschuwde hem.

2) Iphigenie, het eenig waarlijk schoone groote werk dat Goethe heeft geschreven, is een navolging van Sophokles in stijl en verbeelding. Het is verbazend, hoezeer deze navolging gelukt is en een grootsch kunstwerk is geworden.
Maar er bestond 'Wahlverwantschaft' tusschen Goethe en Sophokles. Sophokles, die den grootschen tijd van overwinning en strijd van Athene nog beleefd had, maar die ook den ondergang zag komen, heeft zich door de kracht van de eerste, door de overwinning, boven den ondergang verheven. In klare filosofische vastheid en kracht geeft hij het drama, als van boven af. Deze geheele stijl, deze opvatting als het ware - in schijn, niet werkelijk - had hij met Goethe gemeen.

land en in den dienst van den hertog terug. Zijn vrije, materieel-revolutionaire geest, die nog in Götz en Werther had geschenen, was voor goed verloren. De Fransche revolutie brak uit en hij hoonde haar, wier geest zijn moeder was geweest, in smakelooze, slechte verzen.

Hij trok zelfs met de Duitsche vorsten en de emigranten tegen haar te velde, om haar te vernietigen en het koningschap en het feodalisme in Frankrijk te herstellen.[1)]

Van de enorme verbeteringen, die Napoleon voor de bourgeoisie in Duitschland invoerde, nam Goethe geen notitie. Evenmin van de vrijheidsoorlogen en van de daarop volgende reactie.

En nooit heeft hij gezien, nooit heeft hij begrepen, wat alléén Duitschland zou kunnen redden: de strijd. De omwenteling. Tegen despotisme en feodalisme. En nooit heeft hij begrepen dat de kracht van hen die hij zoo bewonderde en vereerde, de Grieksche tragici en Shakespeare, juist daarin lag, in den strijd. Altijd bleef hij de onderworpene aan den adel, nooit zag hij de beteekenis van de daad.

De zuiver geestelijke omwenteling, die was hem voldoende, het zuiver geestelijk-aesthetisch burgerschap. Dat het lichaam onderworpen bleef, raakte hem niet, scheen hem althans niet te raken.

Als dichter was hij in zijn ouderdom dan ook vrijwel onbeteekenend.

1) Dat Goethe na den slag bij Valmy de bekende woorden sprak, tot de Duitsche officieren: ‘Gij hebt heden een wending in de wereldgeschiedenis beleefd’, maakte zijn rol des te leelijker. Hij begreep blijkbaar eenigszins, wat er gebeurde, wat hij deed.

En zoo stierf hij, zonder deelgenomen te hebben aan den werkelijken strijd zijner dagen, er tegenover staand.

Zoo groot is de macht der klasseverhoudingen, zelfs op de grootsten.

Goethe heeft geprofiteerd en genoten van de alleengeestelijke, de ethische, de filosofische, de aesthetische revolutie, de werkelijke heeft hij vertrapt en verraden. De werkelijkheid heeft zich gewroken door hem tot een alleen-geestelijk dichter te maken.

Goethe is hoog en verheven door de alleen-geestelijke opvatting van de rol zijner klasse. Doch hij is laag en vaak geheel onbeteekenend door haar geringe macht en doordat hij door den adel en de vorsten werd meegesleept.

Kan men zich verbazen, dat Goethe's poëzie dat onstoffelijke, onmaterieele, bloedelooze, echte-passielooze, dat zuiver-hooge, verhevene, alleen-geestelijke in de hoogste mate vertoont? En dat van uit de hoogte verkondigende? En dat met de despoten en den adel als het ware verbondene en vereenzelvigde?

Dat karakter van kunst en poëzie van boven af, dat met alle werkelijke kunst geheel en al in strijd is?

Het zou verbazend zijn als het anders was. En zijn poëzie vertoont dan ook dit karakter in de hoogste mate. Dit karakter is dus hiermee bewezen.

Een poëzie nu, die dit karakter vertoont, staat naar verhouding laag.

Er blijft nu nog over aan te toonen dat Goethe's werk, althans zijn grootere werk, voor een groot deel uit nabootsingen bestaat.

Dit is op het eerste gezicht te zien en kan dus met weinig woorden worden afgehandeld.

De ‘Götz von Berlichingen’, de ‘Egmont’ en de ‘Tasso’ zijn navolgingen van Shakespeare. Doordat zij van boven af geschreven zijn en niet, als de stukken van Shakespeare van onder op, zijn het mislukte nabootsingen.

De ‘Iphigenie’ is nabootsing van Sophokles.

De ‘Hermann und Dorothea’ een nabootsing van Homerus, in het klein-burgerlijke omgezet.

De Romeinsche Elegieën, de Xeniën en de Distichen een nabootsing van Romeinsche dichters uit den keizertijd.

De ‘Wilhelm Meister’, de ‘Werther’, de ‘Wahlverwantschaften’ en andere romans een navolging van Engelsche en Fransche sentimenteele romans.

Het eenige groote werk dat geen nabootsing is, hoewel het hier en daar aan Hamlet herinnert, het eenig volkomen ware werk dus en tevens het levenswerk, is de ‘Faust’. Doch dit is dorre, filisterhafte, poëzie-looze beschrijving van een man die zich aan den duivel verkoopt, die een meisje verleidt dat, in plaats van blij te zijn met het kind van den geliefden man, het vermoordt en daarvoor gehangen wordt; van den man die daarna in omzwervingen het geluk zoekt, doch het hier op aarde niet vindt, maar in den hemel! Ellendig, filisterhaft beeld van den Duitschen burger der achttiende en negentiende eeuw die, eerst verdrukt door den adel, daarna bedreigd door het proletariaat, geen vrijheid vond.

Toen Goethe niet meer nabootste, maar zelf schiep, heeft hij dit beeld van zijn klasse, dus van zich zelven geschapen. Dit geeft dus zijn eigenlijke waarde, althans in zijn grootere werken, aan!

En toch, door Goethe's prachtig karakter, zijn waarheid, zijn waarheidsliefde en ook zijn liefde voor de wetenschap, blijft hij altijd zeer hoog[1)].

Ondanks dat hij een compromis met den adel en de vorsten sloot, werd hij toch niet hun dupe.

Niet als Vondel, werd Goethe de dupe der heer-

1) De zoogenaamd Olympische rust van Goethe - de waarlijk groote dichters waren zeer onrustig, want zij hadden te strijden - berust op dit alleen-geestelijk karakter van den strijd der Duitsche burgerklasse. Want het is gemakkelijk rustig te zijn, als noch leven, noch bezit gevaar loopen.

En het berust tevens op de bescherming die deze klasse, en Goethe zelf niet het minst, van de kleine despoten, haar eigenlijke vijanden, ondervond.

schende klasse. En omdat hij altijd probeerde en zocht, en dit wist, omdat hij zich altijd als leerling beschouwde en nooit als een die - althans in zijn groote werk - het hoogste bereikt, omdat hij altijd wist dat er veel ontbrak, omdat hij zich altijd met de allergrootsten vergeleek, daarom ook bleef hij altijd hoog, verheven, helder-grootsch. Zie zijn groote drama's, zijn grootsche liederen als ‘Prometheus’, ‘Kronos’, ‘Harzreise im Winter’, ‘Vermächtnis’, ‘Ganymed’, enz.

Doordat hij toch altijd op het burgerlijke steunde, al was het dan ook alleen geestelijk, bleef hij hoog.

Wanneer nu die groote schrijvers, Goethe en Schiller, 's morgens gingen naar hun kamer om te werken, dan zagen zij door hun ramen het kleine burgerlijke leven. Dan zagen zij de kleine burgers en de kleine winkels. Zij zagen ook de kleine hoven en de kleine regeeringen en de gedrilde, gepreste soldaten. In het bleeke licht liepen daar dan armzalige menschen voorbij. En als dan hun gedachten verder gingen door Duitschland, dan voelden zij dat het overal zoo was. Dat overal dezelfde onvrijheid, dezelfde kleingeestige burgerlijke toestanden waren. Zij zagen dat niet alleen, maar zij voelden zich zelf door en in die ellende gevormd.

Zij moesten, in die klare uren, als uit de ervaringen van den kunstenaar zich beelden afscheiden, van een deel van zichzelf dus ook wel een stillen, onbewusten afschuw hebben, evenals van hun omgeving.

Er waren geheele gebieden van het menschelijk, van hun maatschappelijk leven, waar ze van hun innerlijk grootste, beste gevoelsleven uit niet dan met afkeer aan konden denken. De maatschappelijke arbeid, het maatschappelijk recht, de maatschappelijke politiek in Duitschland moesten, getoetst aan hun besten aard, alle even walgelijk zijn.

Evenals tegenwoordig een kunstenaar, als hij waarlijk kunstenaar is, bij zijn kunst aan een groot deel der burgerlijke maatschappij, aan haar arbeid, haar recht en politiek niet denken kán, omdat hij voelt wat een af-

schuwelijke wereld dat is, zoo was het met Goethe en Schiller. Zij dachten daar, in hun kunst, beter maar niet aan.

Juist in dat allereerste, het onmiddellijk maatschappelijke, dat ons aan onze huid omgeeft: de productie van het voor het leven noodige, het eigendom en het staatsleven, daar was niets heerlijks in.

Wanneer wij hier zeggen heerlijk, dan bedoelen wij volstrekt niet, op socialistische wijze, dat alzijdig genot, dat alleen een volkomen lichamelijk en geestelijk, in arbeid met het lijf en met den geest ontwikkeld mensch gevoelen kan - dat genot is in de burgerlijke wereld onmogelijk, dat kon Goethe natuurlijk niet hebben. Wij bedoelen alleen het eenzijdig burgerlijk genot, het heerlijke, individualistisch-heerlijke, het gevoel dat de arbeid, het burgerlijk productie- en eigendomsstelsel goed zijn, omdat er bloei is, omdat zij welvaart, rijkdom, wetenschap en kunst brengen aan een groep individuen. Dat heerlijke dat bijv. een Hooft, een Bredero, een Vondel, om van de allergrootsten te zwijgen, wèl hebben gehad, dat hadden Goethe, Lessing en al die andere Duitschers, hun tijdgenooten, niet.

Omdat de burgerlijke productiewijze, de handel en de industrie zich niet hadden kunnen ontwikkelen, was er ook geen burgerlijke vrijheid, geen geluk ontstaan. Geen ander burgerlijk gevoel dus, dan - bekrompen. Zoo moest dus helaas ook hun poëzie, de poëzie van Goethe en van die andere grooten zijn.

En hier ligt ook weder de oplossing van een raadsel, dat de ideologische litteratuurbeschouwing niet kan oplossen.

Want hier is nu weder een derde eigenschap van Goethe's poëzie. De eigenschap die wij nog niet bespraken. De eigenschap en het deel zijner poëzie die hem toch, ondanks al zijn door de klasse veroorzaakte tekortkomingen, onder de zeer groote dichters plaatst.

Welken kunstenaar men ook zou vragen, hij zou antwoorden dat Goethe tot de allergrootste kunstenaars behoort. Wij voelen dat. Er is iets in zijn manier van

doen, in zijn wezen, dat gelijk is aan de spraak en de hand der allergrootsten.

En toch is er geen echt kunstenaar die niet zal toegeven, dat er eigenlijk maar één soort is van Goethe's werken, dat werkelijk geheel, volkomen schoon is, zóó schoon als de groote dingen der Grieken, Italianen en Engelschen. Dat zijn zijn kleine liedjes - een miniem deel van zijn geheele werk.

Hoe komt dat? Hoe komt het dat een man, van wien men voelt dat hij een genie is - en niet alleen kunstenaars voelen dat, maar ook de algemeene opinie, die in kortere tijdsruimten wel, maar over lange tijden nooit dwaalt - hoe komt het, dat zoo'n man alleen in dat, in zulk een klein deel van zijn werk, het beste, hoogste bereikt?

Ook dat wordt verklaard, als men Goethe in verband brengt met de productieverhoudingen van zijn land.

Goethe was burger van geboorte, opvoeding, neiging, maar hij leefde in ellendige burgerlijke productieverhoudingen. Een krachtige bourgeoisie, waaraan hij zich verbinden kon, was er niet. Van uit Engeland en Frankrijk echter kwamen de ideeën van veel sterker burgerijen. Goethe voelde dus - zooals dat vroeger ging, grootendeels onbewust - dat veel grooter vrijheid en geluk mogelijk zouden zijn, dan hij in Duitschland had. Practische, materieele wapens om die te bereiken had hij evenwel in Duitschland niet; er was net genoeg burgerlijke kracht om waarheid in de Fransche en Engelsche ideeën te voelen, maar net te weinig om er practisch voor te vechten; dus Goethe werd een, grootendeels onbewust, ideëel strijder.

De jonge Goethe vond in dien ideëelen strijd al de beste koppen der bourgeoisie; maar reeders, fabrikanten, kooplieden, die den economischen, staatslieden en juristen, die den politieken, practischen strijd voerden, vond hij niet. Een ideële klassenstrijd echter, die niet, of liever maar weinig op wezenlijk economische kracht van het eigen land berust, moet noodzakelijk ijl en leeg worden. De toekomst beloofde ook geen materieele

kracht, men zat zoo zeer bekneld. Zelfs in 1848, een eeuw later, is men niet vrij geworden; waar zou in 1750 het burgerlijk idealisme in Duitschland zijn vasten economischen bodem hebben kunnen vinden?

Goethe, de groote kunstenaar, met zijn liefde voor het vleesch, voor het bloed, voor het eenig echte en ware waaruit ten slotte al het goede in kunst komt, het lichaam, de materie, had geen bloeiend maatschappelijk lichaam om zich. Het beste wat hij ontmoette in de maatschappij waren eenige klare hoofden, eenige scherpe geesten. Maar daar kan een kunstenaar niet zooveel uit maken, als uit de bloeiende lichamen, die rijke hoofden dragen.

Wat moest Goethe nu doen in zoo'n hopelooze burgerklasse? Hij moest gaan zwerven en zoeken, waar hij dat zoo begeerde, bloeiende, schoone toch kon vinden. Hij heeft het lang, eigenlijk zijn leven lang, bij de vrouwen gezocht. Maar die vrouwen waren ook kinderen dier ellendige maatschappij. Het hoogste bloeiende, het persoonlijk en tegelijk maatschappelijk bloeiende vond hij niet bij haar.

Hij heeft het gezocht in de buitenlandsche litteratuur van zijn tijd. En daar heeft hij gedeeltelijk gevonden wat hij zocht. De Engelsche en Fransche romans en drama's, wij zagen het, gaven hem wel bevrediging. Maar tusschen 1750 en 1790 was de bourgeoisie in Frankrijk en Engeland wel veel sterker dan die in Duitschland, maar toch nog lang niet sterk genoeg om een zóó schoone litteratuur voort te brengen als waaraan Goethe's innerlijkste ziel behoefte had, als hij kende uit Griekenland en Rome. Rousseau beminde hij wel, maar toch lang niet zoo als de Grieken, Romeinen en Shakespeare.

Goethe heeft het gezocht in de Grieksche drama's en bij Homerus. Daar vond hij geesten hem gelijk in diepste kracht. De schoone gedichten Iphigenie, Hermann und Dorothea e.a. schiep hij ten deele naar hun voorbeeld. Maar voor wat niet in het eigen bloed, door de aanraking met de maatschappij, met haar arbeidskrachten en haar werkende, strijdende *menschen* is ontvlamd,

kan litteratuur van vroeger eeuwen nooit een plaatsvervangster zijn. De liefde voor haar blijft altijd een beetje een papieren liefde. Zoo zocht Goethe het ook bij Shakespeare, maar bij die nabootsing bleef zijn werk nog meer papier. Hij zocht het in de historie en in de wetenschap, maar hoe schoon die gebieden ook zijn, zoo schoon als de kunst die hij wilde, zijn zij niet.

Daarom zocht Goethe het ook in de waarheid van zijn eigen gemoed. Hij zocht in eigen binnenste, dus van onder op. En als hij dan, in die pauzes van het zoeken buiten zich, wanneer hij geheel stil en rustig was, erkende wie hij eigenlijk was en wat hij in de wereld deed, zijn eeuwig strijden en zijn nooit vinden wat hij wist dat Homerus en Sophokles en Shakespeare wèl gevonden hadden, als hij dus de volkomen waarheid van zich zelf zag, dan dichtte hij die volkomen liedjes, van volmaakte schoonheid: ‘Wer nie sein Brot mit Tränen ass’, ‘Ueber allen Gipfeln ist Ruh’, en ‘Ich ging im Walde’. Dan maakte hij het heerlijke ‘Wanderers Nachtlied’, ‘Gesang der Geister über den Wassern’, ‘Juni’, ‘Nähe des Geliebten’, ‘Der Besuch’, men zou er wel een zeventig kunnen opnoemen. Ik wil volstaan met eenige van de minder bekende hier bij te voegen:

Der Besuch.
1788.

Meine Liebste wollt ich heut beschleichen,
Aber ihre Thüre war verschlossen.
Hab ich doch den Schlüssel in der Taschel
Oeffn'ich leise die geliebte Thüre!

Auf dem Saale fand ich nicht das Mädchen,
Fand das Mädchen nicht in ihrer Stube,
Endlich, da ich leis die Kammer öffne,
Find ich sie, gar zierlich eingeschlafen,
Angekleidet auf dem Sofa liegen.
Bei der Arbeit war sie eingeschlafen.
Das gestrickte mit den Nadeln ruhte
Zwischen den gefaltnen zarten Händen;

Und ich setze mich an ihre Seite,
Ging bei mir zu Rat, ob ich sie weckte.

Da betrachtet' ich den schönen Frieden,
Der auf ihren Augenlidern ruhte:
Auf den Lippen war die stille Treue,
Auf den Wangen Lieblichkeit zu Hause,
Und die Unschuld eines guten Herzens
Regte sich im Busen hin und wieder.
Jedes ihrer Glieder lag gefällig
Aufgelöst vom süssen Götterbalsam.

Freudig sass ich da, und die Betrachtung
Hielte die Begierde, sie zu wecken,
Mit geheimen Banden immer fester.

O, du Liebe, dacht'ich, kann der Schlummer,
Der Verräter jedes falschen Zuges,
Kann er dir nicht schaden, nichts entdecken,
Was des Freundes zarte Meinung störte?

Deine holden Augen sind geschlossen,
Die mich offen schon allein bezaubern;
Es bewegen deine süssen Lippen
Weder sich zur Rede noch zum Kusse.
Aufgelöst sind diese Zauberbande
Deiner Arme, die mich sonst umschlingen,
Und die Hand, die reizende Gefährtin
Süsser Schmeicheleien, unbeweglich.
Wärs ein Irrtum, wie ich von dir denke,
Wär es Selbstbetrug, wie ich dich liebe,
Müsst ich's jetzt entdecken, da sich Amor
Ohne Binde neben mich gestellet.

Lange sass ich so, und freute herzlich
Ihres Wertes mich und meiner Liebe.
Schlafend hatte sie mir so gefallen,
Dass ich mich nicht traute, sie zu wecken.

Leise leg ich ihr zwei Pomeranzen
Und zwei Rosen auf das Tischchen nieder:
Sachte, sachte schleich ich meiner Wege.

Oeffnet sie die Augen, meine Gute,
Gleich erblickt sie diese bunte Gabe,
Staunt, wie immer bei verschlossnen Thüren,
Dieses freundliche Geschenk sich finde.

Seh ich diese Nacht den Engel wieder,
O, wie freut sie sich, vergilt mir doppelt,
Dieses Opfer meiner zarten Liebe!

Juni.

Hinter jenem Berge wohnt
Sie, die meine Liebe lohnt.
Sage, Berg, was ist denn das?
Ist mir doch, als wärst du Glas,
Und ich wär nicht weit davon:
Denn sie kommt, ich seh es schon,
Traurig, denn ich bin nicht da,
Lächelnd, ja, sie weiss es ja!

Nun stellt sich dazwischen
Ein kühles Thal, mit leichten Büschen,
Bächen, Wiesen und dergleichen,
Mühlen und Rändern, den schönsten Zeichen,
Dass da gleich wird eine Fläche kommen,
Weite Felder unbeklommen.
Und so immer, immer heraus,
Bis mir an Garten und Haus!

Aber, wie geschichts?
Freut mich das Alles nicht -
Freute mich des Gesichts
Und der zwei Aüglein Glanz,
Freute mich des leichten Gangs,
Und wie ich sie seh
Vom Zopf zur Zeh!

Sie ist fort, ich bin hier,
Ich bin weg, bin bei ihr.

Wandelt sie auf schroffen Hügeln,
Eilet sie das Thal entlang,

Da erklingt es wie mit Flügeln,
Da bewegt sich's wie Gesang.
Und aus diese Jugendfülle,
Dieser Glieder frohe Pracht,
Harret einer in der Stille,
Den sie einzig glücklich macht.
Liebe steht ihr gar zu schön,
Schönres hab ich nie gesehn!
Bricht ihr doch ein Blumenflohr
Aus dem Herzen leicht hervor.

Denk ich: soll es doch so sein!
Das erquickt mir Mark und Bein;
Wähn ich wohl, wenn sie mich liebt,
Dass es noch was Bessres gibt?

Und noch schöner ist die Braut,
Wenn sie sich mir ganz vertraut,
Wenn sie spricht, und mir erzählt,
Was sie freut und was sie quält.
Wie's ihr ist und wie's ihr war;
Kenn ich sie doch ganz und gar.
Wer gewänn an Seel und Leib
Solch ein Kind, und solch ein Weib!

Nähe des Geliebten.

Ich denke dein, wenn mir der Sonne Schimmer
Vom Meere strahlt;
Ich denke dein, wenn sich des Mondes Flimmer
In Quellen mahlt.

Ich sehe dich, wenn auf dem fernen Wege
Der Staub sich hebt:
In tiefer Nacht, wenn auf dem schmalen Stege
Der Wandrer bebt.

Ich höre dich, wenn dort mit dumpfem Rauschen
Die Welle steigt.
Im stillen Haine geh ich oft zu lauschen,
Wenn alles schweigt.

Ich bin bei dir, du seist auch noch so ferne,
Du bist mir nah!
Die Sonne sinkt, bald leuchten mir die Sterne.
Oh, wärst du da!

In de oogenblikken dat hij poëzie als deze maakte, was Goethe de dichter die in de ellendige maatschappelijke verhoudingen zich niet heeft kunnen uitleven, die geen voorwerp heeft gevonden dat hem waard was, geen maatschappij, geen klasse voor wie hij zich totaal kon geven, waarin hij zijn aangeboren krachten geheel ontwikkelen kon. Hij keerde dan tot zichzelf in en vond dát, dien man. En bij dat uit te spreken, omdat hij dan de volle waarheid, de wezenlijke verhoudingen uitsprak, omdat hij dan, en dan alleen, van onder op sprak en nergens meer in den vreemde zocht, kon hij zijn volle kracht geven.

De romans van Goethe daarentegen zijn wat tam, de tevredenheid van den burger die in onderdrukking berust, ligt er in; de menschen die er in bewegen, die fijne, haast bloedeloos fijn gekleurde poppetjes, zijn de kleine individuutjes van Goethe's omgeving, die burgers en vorstjes en intellectueelen en die kleine adel, die allen om hun eigen persoon veel, maar om de maatschappij niets geven: Werther, dat ‘klein-groote, verachtelijkachtenswaardige origineel’ zooals de dappere Lessing hem noemt; Wilhelm Meister, zoo licht, zwevend en bizar. De tragedies Götz en Egmont zijn wat onwaar; de Tasso en de Iphigenie hebben een half geleenden glans; de Faust is, zooals van Deyssel zegt, van cartonpierre... Dit alles omdat Goethe van zijn maatschappij de directe gloeiende gevoelens niet gekregen had, die hij in wezens van zijn fantasie kon leggen. Hoe graag had hij menschen als Hamlet en Hotspur gemaakt! Hij kon niet, zij liepen niet om hem heen.

Men kan uit dooden geen levenden maken!

Goethe had geen onderwerp waarin hij zich, zoo naakt als hij was, kon storten. Hij wilde slechts, zooals hij het dikwijls uitdrukt, ‘den Dingen eine Seite ab-

gewinnen'. En hoe ouder hij werd, des te meer berustte hij.

Maar de kleine liedjes zijn zoo volkrachtig, omdat Goethe er in spreekt over een onderwerp dat hem wél waard was, over zich zelve. En ze zijn zoo waar, omdat hij er in uitspreekt de gevoelens die hij wél van zijn eigen maatschappij, niet van de historie, niet uit de abstractie, niet uit den vreemde, niet uit de litteratuur gekregen had, omdat hij er de volle naakte waarheid van zijn klasse in uitspreekt[1)].

Aan geen dichter ziet men zoo klaar als aan Goethe, dat zelfs de allergrootste niet boven zijn maatschappij uit kan, dat zelfs hij in zijn daden door de productieverhoudingen, d.w.z. in laatste instantie door den maatschappelijken arbeid wordt bepaald.

Door Goethe's levenswerk ziet men gaan de voetsporen van een zeer groot, een geweldig kunstenaar. Men voelt, daar heeft een man geloopen, die niet kleiner was dan de allergrootsten die wij kennen. Maar wanneer men elk van zijn kunstwerken afzonderlijk beschouwt, behalve dan dat weinige en in omvang kleinere wat ik genoemd heb, dan is er niets dat de grootste kunstwerken van andere tijden evenaart.

Voor kunst zijn immers, evenals voor het scheppen van een kind, twee noodig. Een kunstenaar en een klasse. De klasse zal allicht kunstenaars genoeg vinden onder de duizenden kinderen die in haar geboren worden. Maar het kind met kunstenaarsaanleg zal geen kunst maken, als hij niet de daarvoor rijpe klasse vindt.

Goethe heeft de rijpe klasse, die hem volkomen kon doen rijpen, niet gevonden.

Het is het tragische lot der Duitsche poëzie geweest,

1) Menigeen zal zich aan dit oordeel ergeren. Goethe zelf evenwel heeft zijn persoon altijd zeer hoog, zijn werk veel lager gesteld. Men leze eens aandachtig de 'Italienische Reise', dien korten tijd dat hij vrij van Duitschland was, zich vrij burger voelde; die weinige maanden, waarvan ooggetuigen verhalen, dat hij ze op zijn tachtigste jaar nog met de diepste ontroering gedacht.

dat, toen zij haar groote dichtergeesten had, haar klassici, zij onderdrukt werd door het feodalisme.

Daarna kwam de reactie, waardoor Novalis tot katholieke romantiek, Platen tot verfijning, Heine slechts tot spot kwam.

En toen eindelijk, na 1870, de burgerij machtiger werd en ten slotte zeer machtig, door de grootindustrie, bedreigde haar het proletariaat en sneed alle groote poëzie in haar af.

Shelley.

Het karakter van Shelley's poëzie wordt bepaald door het karakter der Engelsche bourgeoisie aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw.

De grootindustrie kwam op. Door haar werd de Engelsche burgerij economisch machtiger dan ooit een burgerij was geweest. Maar zij werd politiek onderdrukt door adel en koningschap. Zij moest dus revolutionair worden.

Het radicale deel der bourgeoisie, vooral de kleine burgers, ziende de ellende die de grootindustrie over haar bracht, moest de gelijkmaking van het bezit willen.

Maar achter koningschap, adel en groote en kleine burgerij verhief zich het proletariaat. De revolutionaire burgerlijke dichter met scherp oog, klaar verstand en diep gevoelig hart moest dus de revolutie willen, óók van en voor het proletariaat.

Maar de eerste ontwikkeling der grootindustrie, die alle nog bestaande oude banden, van markgenootschap op het land, van gildewezen in de stad, van het huisgezin, de taak van de vrouw, de plaats van het kind in de maatschappij, van den godsdienst verscherpt en vernietigt en daarvoor in de eerste lange jaren geen nieuwe vaste banden in de plaats stelt, verwekt den felsten, wreedsten strijd van allen tegen allen. Zij maakt de menschen tot het uiterste individualistisch.

De werkelijke rol van het proletariaat, de organisatie der menschheid en van den arbeid tot één groot harmonisch geheel, wordt dan nog niet gezien.

Zoo moest de revolutionaire dichter, die de liefde tot zich, de vrouw en de menschheid in de hoogste mate had, de revolutie willen van de groote bourgeoisie tegen het feodalisme, de revolutie der radicale kleine bourgeoisie tegen de grootindustrie, zelfs tot gelijkmaking van het bezit. En, op vagen, verren achtergrond, de revolutie van het proletariaat.

Dit heeft Shelley gewild.

Hij moest in zijn gedichten al deze stroomingen, die hij door zijn hoog karakter, zijn diep gevoel, zijn groot hart meevoelde, afbeelden.

Dit heeft Shelley gedaan.

Als een fonkelende edelsteen op den top van een kroon, zoo beëindigt Shelley de groote burgerlijke poëzie. Hij beleefde haar laatste faze, die der grootindustrie, die de burgerij tot haar toppunt brengt en haar doet vallen. Hij zag en voelde de macht die haar vellen zal, het proletariaat, en beminde het. Hij heeft èn de grootindustrie met haar trotsche beheersching der natuur en haar machtig individualisme bezongen, èn het proletariaat met zijn ontzaglijk aantal opgeroepen tot eensgezinden strijd.

Dit heeft hij gedaan in de hoogste poëzie, aan die van Milton gelijk, die van Aeschylus, Dante en Shakespeare naderend. Hij is gegaan zoover de burgerlijke dichter gaan kan, tot op den top van haar macht, voorziende de klasse die haar zou doen vallen. Nooit kon er na hem weer een waarlijk groot burgerlijk dichter opstaan. Want de vijand der klasse zou dan reeds te machtig geworden zijn, de ondergang der bourgeoisie zou reeds beginnen.

Laat ons zien hoe deze groote dichter, een van de vijf grootsten der burgerij, een der zes grootsten van Europa, dat geworden is.

In Engeland was het na den bevrijdingsstrijd van de burgerij, waarvan Milton de prachtige uitdrukking is, ondanks de pogingen der boeren en der kleine burgers om de groote burgerij tot doorvechten te dwingen, tot

een compromis met de feodale aristocratie gekomen.

Het feodalisme werd niet vernietigd, als in de groote Fransche revolutie; het koningschap werd hersteld, het parlement kwam in de handen der grondbezitters. De Engelsche bourgeoisie had niet den weg gevonden zich vrij te maken, het handels- en industriekapitaal waren niet sterk genoeg het grondkapitaal te overwinnen.

Zoo liet de bourgeoisie, na de restauratie, zich zelfs vele van haar door strijd veroverde rechten weder ontnemen en liet de oppermacht aan den adel over. Zij was tevreden met het maken van reusachtige winsten door nijverheid en wereldhandel, met de beheersching der zee en der koloniën.

In overeenstemming met die economische en politieke verhoudingen ging het met den godsdienst en de filosofie. De Engelsche staatskerk werd een alliage van feodaal Katholicisme en burgerlijke hervorming, met overheerschend feodalisme. Burgerlijk materialisme en atheïsme, zoowel als burgerlijke ethiek, bogen zich voor den geest van compromis die Engeland beheerschte. In Frankrijk streden Helvetius, Holbach, Lamettrie, Cabanis niet alleen tegen de staatskerk, maar tegen het Christendom, tegen elken godsdienst; in Engeland kampten democratische Christelijke sekten tegen de kerk van den staat. In Frankrijk werd de burgerij materialistisch; in Engeland kwam zij niet verder dan Hobbes, Locke, Berkeley en Hume, die de filosofie der ervaring naderden maar niet bereikten, of een compromis sloten tusschen materialisme en Christendom.

Een doodenden invloed hadden deze maatschappelijke verhoudingen en hun geestelijke reflexen op de poëzie. De poëzie kan niet van halfheid leven, zoomin als van eclecticisme. Zij begeert de volle ademteugen, de reine lucht, het kristallen water, den fijnen hoogen aether van de overtuiging. Geef haar één idee, enkele weinige groote beginselen en zij zal de wereld verlichten. Het onbesliste, het vele zonder keus, is als de alledaagsche dag, waarin alles gelijk is aan alles en de massa van verschijnselen verwart.

De Engelsche bourgeoisie der achttiende eeuw streed

niet meer voor haar uitsluitende macht, voor haar alleen-bestaan, voor de ideeën die in haar zouden bloeien als zij ‘alles’ was - zij berustte. ‘De poëzie’, zegt Shelley, ‘werd na Milton koud’. Gedichten op ‘De Zelfkennis’, ‘Tevredenheid’, ‘Dankbaarheid aan God’, ‘Beschrijving van een Man wiens Gedachten niet zijn van deze Wereld’, ‘Gedachten over de Natuur’, ‘Gedachten over verschillende onderwerpen’ - Cowper, Pope, Gay - kwamen in de plaats van de gloeiende ideeën van het Verloren Paradijs. De waarnemingsroman, die gekluisterd is aan de werkelijkheid - Sterne, Goldsmith, Addison, Richardson - in de plaats van de vrije fantasie; de venijnige satire - Swift, Pope - in de plaats van den directen aanval, ‘wit’ in de plaats van hartstocht, kleine, individueele gevoelens in de plaats van de groote, maatschappelijke. Al bleef hier en daar een hooge, zuivere toon klinken - Blake, Gray, - de groote schoonheid der zestiende- en zeventiende-eeuwsche strijdende burgerij was verloren.

Maar met den groei der grootindustrie, in het laatste derde deel der achttiende eeuw, veranderde dit alles weder. De nieuwe werktuig-machines waren door Cartwright en Crompton uitgevonden, het productieproces in Engeland werd gewijzigd, de verhoudingen der klassen veranderden, de nieuwe grootindustrieele bourgeoisie ontstond en voelde zich, meesteres der fabrieken, in staat den strijd om de staatsmacht, die een eeuw lang had gerust, opnieuw met den adel te beginnen. Ook het proletariaat veranderde, het nieuwe proletariaat ontstond. En de kleine burgerij, door de grootindustrie met duizend gevaren bedreigd, voelde zich strijdlustig, radicaal worden, hoopte zelf omhoog te komen, of aan den dreigenden ondergang te ontsnappen. En met en door die veranderde klasseverhoudingen veranderde wederom het denken der menschen over politiek, recht, zede, godsdienst, kunst.

Nog tijdens het grootste deel, de eerste twee derden der achttiende eeuw was het aan het kapitaal in Engeland niet gelukt zich, door de betaling van de weekwaarde der arbeidskracht, van de geheele week van den

industrie-arbeider meester te maken. Er werd gewoonlijk maar vier dagen van de zeven gewerkt. Maar sinds de geboorte der grootindustrie is er geen grens meer aan den arbeidstijd. ‘Iedere beperking van zede en natuur, ouderdom en geslacht, dag en nacht wordt vernietigd.’ De vreeselijke uitbuiting van, de moord op het proletariaat begint, die Marx in het eerste deel van ‘Das Kapital’ ons verhaalt.

Engeland was in de zeventiende en achttiende eeuw alle andere landen voorgeraakt door den handel. Die voorsprong, oorzaak van de opkomst der grootindustrie, werd nu dóór de grootindustrie enorm. De nieuwe bourgeoisie zag door haar macht over de arbeiders en de machines een gouden toekomst tegemoet: van heerschappij in het binnenland, van industrieele en commercieele overmacht over het buitenland.

En de arbeidersklasse? Zoodra zij van den eersten razenden schrik bekomen was, begon haar weerstand, die tot 1833 wel niets materieels opleverde, maar de geesten van het proletariaat spande op het vraagstuk: hoe komen wij uit de ellende, hoe komen wij tot grooter levensgeluk? Van 1802 tot 1833 werden reeds vijf parlementsbesluiten ten haren gunste aangenomen, die evenwel bij gemis aan arbeidsinspectie niet werden doorgevoerd. In 1833 kwam de eerste wet op een normalen arbeidsdag.

De strijd onder de klassen in Engeland werd door de Fransche revolutie nog verscherpt; de oorlogen van en tegen Napoleon brachten heftige plotselinge crisissen, die den klassestrijd wederom verscherpten en de maatschappelijke vraagstukken in nog feller licht rukten.

Hoe was onder al deze invloeden de precieze positie der klassen in Engeland, in den tijd toen Shelley geboren werd - hij zag het levenslicht den vierden Augustus 1792, den dag toen het Comité van Opstand in Parijs de toebereidselen tot de bestorming der Tuillerieën maakte - en tijdens zijn jeugd? Wat heeft hij om zich heen en onder zijn oogen gehad, welke productie-verhoudingen hebben, hetzij direct, hetzij indirect, door politieke en filosofische ideeën heen, op zijn gedachten ingewerkt?

De verhoudingen der klassen waren in het kort de volgende:

De nieuwe, industrieele bourgeoisie was reeds zeer machtig. In 1810 stonden er al 5000 stoommachines in Engeland, van 1793 tot 1815 bedroeg de uitvoer alleen van katoenfabrikaten reeds een waarde van 250 millioen pond, de ijzerproductie steeg in 1806 tot 260 duizend tonnen en bedroeg al vier maal meer dan in 1788. Aan de Wedgwood fabrieken werkten reeds 20.000 man; in 1810 komt in Lancashire een staking voor van 30.000 wevers - cijfers die geen enkel land ook maar in de verte naderde.

Ondanks het continentale stelsel breidde de Engelsche handel zich voortdurend uit, door de smokkelarij, de verovering der Hollandsche en Fransche koloniën en door het niet erkennen van de neutrale vlag. De industrie wist, ondanks den oorlog, telkens nieuwe débouché's te vinden.

Zag men in 1758 voor het eerst een industrieel in eigen rijtuig, aan het eind der achttiende eeuw was de weelde der nieuwe klasse reeds enorm groot.

De groote grondbezitters, die de politieke macht in handen hadden, vervierdubbelden tusschen 1793 en 1815 - de jaren van den oorlog tegen Napoleon - hun grondrente door den koreninvoer te beletten, zoolang de prijs per quarter een bepaald bedrag niet te boven ging. Dit bedrag was in 1791 vijftig shilling, maar werd tot 1815 gaandeweg tot 80 verhoogd. De kleine boeren en pachters waren zoo goed als verdwenen, immers, na de reusachtige onteigeningen van de zestiende eeuw tot diep in de achttiende hadden, in den tijd van George III tot 1820, de groote bezitters bijna zes en een half millioen acres[1)] gemeenen grond bij hun landgoederen ingelijfd. Honderdduizenden boeren waren proletariërs geworden, 800 grondeigenaars ongeveer bezaten een vierde van geheel Engeland, Schotland en Wales. Enkelen meer dan vijfhonderdduizend acres[2)]. Reeds in 1812

1) Een acre is 45 aren.
2) Aan grondrente kregen de groote grondbezitters ongeveer 600 millioen gulden per jaar. Hiervan betaalden zij 20 millioen belasting. Het groote grondbezit kon niet door schulden te niet gaan. De erfgenamen behoefden de schulden daarop niet te betalen. Het eerstgeboorterecht op al den grond belette de verbrokkeling.

woonde nog slechts een derde der geheele bevolking op het land, terwijl in Duitschland tijdens Goethe's leven meer dan drievierde daar woonde. De handelsbourgeoisie steunde het grootgrondbezit; Liverpool, Bristol en andere havensteden waren star conservatief.

Door de kolossale stijging van alle prijzen en door de moordende uitwerking der grootindustrieele concurrentie gingen velen uit de middenklasse ten onder. Het graan steeg soms tot 118 shilling per quarter en de graanprijs trok de prijzen van talrijke andere waren mee. Zulke uitgaven kon de kleine burgerman niet dragen. Bij tienduizenden werden de kleine burgers geproletariseerd, evenals de kleine boeren.

Het vreeselijkst waren natuurlijk de arbeiders er aan toe. Het jaarloon der landarbeiders viel van den prijs van 90 schepels tarwe, in 1780, tot dien van 65 schepels in 1797, en van 60 in 1808, daar de groote grondeigenaars oppermachtig waren en ook hun groote pachters uitzogen. De kinderarbeid in de industrie, van 14 tot 16 uur voor schepseltjes van 5 tot 12 jaar, is aan alle lezers van Marx bekend. De arbeiders, mannelijke en vrouwelijke, waren geheel overgeleverd aan de willekeur van den fabrikant. Beschermende wetten bestonden er niet, wel mishandelende. De arbeiders waren als lijfeigenen. Vrijheid van verhuizen was er feitelijk niet, de armenwetten gaven aan de gemeenten de macht ongewenschten te weren. Vrije keus van beroep was er wettelijk evenmin, door de wet op het leerlingschap. Vereeniging, organisatie golden als samenzwering. De overvloed van aanbod van arbeidskrachten hield de loonen beneden levenspeil.

De ellende, door den oorlog en door de ontwikkeling der nieuwe productiewijze ontstaan, was zoo verschrikkelijk onder de arbeiders, dat de armenbelasting in 1814 twee en zeventig millioen gulden bedroeg, in 1815 meer dan 16 shilling per hoofd van de bevolking van Enge-

land en Wales, meer dan zes en negentig millioen gulden in 1816. Het totaal van alle belastingen steeg van twintig millioen pond sterling in 1762 tot zes en tachtig millioen in 1815. Een derde der warenprijzen bestond uit belasting. De indirecte heffingen op zout, thee, suiker, spiritus, vuur en licht waren enorm, zoodat de arbeider van zijn gering loon of onderstand bijna niets koopen kon. Bovendien vielen er tusschen 1770 en 1815 reeds vijf crisissen voor; in het laatste jaar waren alleen in Shropshire meer dan 7000 metaalbewerkers werkeloos. In 1816 werden 30 tot 40, op sommige plaatsen 70 tot 80 per honderd inwoners uit de armenbelasting ondersteund.

De politieke macht in deze klasseverhoudingen was, wij zeiden het reeds, geheel in handen der grootgrondbezitters. In geheel Engeland waren 15000, volgens anderen slechts 6000 kiezers voor het Lagerhuis, en de districten, als men ze zoo noemen kan, waren zoodanig, dat van de 658 parlementsleden 300 door 128 grondbezitters werden benoemd en nog 134 door burgers, die, als grondeigenaars, eigenaars van districten waren; om gekozen te worden moest men minstens 300 pond inkomen uit grondrente trekken. De kiesdistricten waren voor den meestbiedende te koop[1)].

Van de groote steden hadden alleen de handelssteden vertegenwoordiging, de nieuwe industrieele steden als Birmingham, Manchester, Sheffield en groote deelen van Londen niet. Zoo was de nieuwe bourgeoisie zoo goed als uitgesloten. In dit parlement, schrijft Walpole, vertegenwoordigde bijna ieder lid een landbouwend lichaam of een patroon die grondeigenaar was.

In de graafschappen en steden heerschten erbarmelijke toestanden. Openbaar onderwijs was er zoo goed als niet. Het strafrecht was vreeselijk. Op meer dan honderd, meest lichte vergrijpen stond de dood.

1) Eerst in 1812 is het kiesrecht tot alle rijken en tot den middenstand uitgebreid; de bepaling van verkiesbaarheid alleen voor grondbezitters is toen opgeheven, in 1852 die voor elk bezit. De geheime stemming werd in 1872 ingevoerd, het in naam algemeene kiesrecht in 1884.

Noch de nieuwe bourgeoisie, noch de middenstand, noch, natuurlijk, de arbeiders hadden dus iets in te brengen.

De Habeas Corpus Act - de wet ter bescherming der persoonlijke vrijheid - en de vrijheid van drukpers werden opgeheven. Geheime en openlijke radicale vereenigingen werden opgericht. Opstanden van wevers en andere arbeiders kwamen voor - de ‘Luddites’; de machines der fabrieken werden vernietigd: een nieuwe beeldenstorm.

De staatsschuld was van 238 millioen in 1792 tot 900 millioen in 1815 gestegen, en in dien tijd was er 240 millioen pond aan rente betaald.

Op den troon zat een dronkaard en wellusteling - George IV, - opvolger van een zwakzinnige - George III. Ministers als Castlereagh waren werktuigen van den grondbezittenden eensgezinden adel en koning.

Het spreekt van zelf, dat zulke verhoudingen een woedenden klassestrijd te voorschijn riepen tusschen de conservatieven aan den eenen, de liberale, nieuwe bourgeoisie en de radicalen, die de meest vooruitstrevenden dier bourgeoisie en den middenstand vertegenwoordigden, aan den anderen kant. De hooge invoerrechten en levensmiddelenprijzen waren fnuikend voor de industrie, die alleen nog doordat zij - door haar machines - een wereldmonopolie had, het hoofd ophield. De arbeiders kwamen nog niet politiek-zelfstandig in het strijdperk.

In dat Engeland, zóó vol armen, misdadigers, analfabeten, ellendig levende arbeiders - dat Engeland met zijn aristocratie van eeuwenoude schitterende traditie en ontzaglijke macht, met een oude bourgeoisie van grootsch verleden, met een nieuwe bourgeoisie die door de stoomkracht de wereld zou veroveren, met vurige en felle radicalen, met een onbewust, vertrapt proletariaat, - in een land dat pas de Fransche revolutie had gezien, dat in brand stond van den strijd tusschen de grootste machten van het verleden, de aristocratie, en de grootste der toekomst, het proletariaat, werd Percy Bysshe Shelley, de grootste dichter dien de

achttiende en negentiende eeuw hebben voortgebracht, geboren en groeide hij op.

Het feodalisme en het koningschap ter eene, de moderne bourgeoisie en het proletariaat ter andere zijde. Het Christendom hier, het materialisme, het atheïsme daar. De oude vergaande banden, van markgenootschap, van gilde, van handwerk, van kleinbedrijf op het land, van feodalen en burgerlijken godsdienst, de banden van mensch tegenover mensch, van man tegenover vrouw, van ouders tegenover kind, in maatschappij, staat en huisgezin aan den eenen - het opperst individualisme aan den anderen kant.

Want de grootindustrie, met haar vernietiging van het oude, ontketende den strijd van elk individu tegen alle anderen. En door dat alles heen klonk de zwakke stem der arbeiders, die zelf nog geen weg voor zich zagen. Als ooit een dichterhart in maatschappijstormen is gegaan, waar het de heftigste gewaarwordingen, de ontroerendste ademen der maatschappelijke golven sympathisch kon voelen, het felst en vurigst partij kon kiezen, de vreeselijkste visioenen kon zien en de heerlijkste, helste, of in neveling van verlangen bevangen droomen kon droomen, dan was dat Shelley's hart.

Maar als er ooit ook een hart is noodig geweest, zuiverder, beter dan dichterharten dikwijls zijn, heerlijker, voller van het allerbeste gevoel dat het oude menschengeslacht in zijn strijd om het bestaan heeft gekweekt, dan was dat hart nù noodig, voor dien tijd. Want zulk een wirwar van grootsche machten was daar, zulk een schitterglans had het ondergaande, zulk een valsch verblindend licht het opkomende, zoo zwak en vuil en slecht was het deerniswaardige, dat alleen een heel hoog hart in die botsing van krachten het zuivere, goudene, voor de menschheid blijvende, eeuwige vinden kon.

Zulk een hart, een hart der harten, was Shelley's hart[1)].

De revolutie die in Engeland plaats vond, was een veel grootere dan die in Frankrijk of Duitschland. In

1) Cor Cordium, hart der harten, staat op zijn graf te Rome.

Duitschland was de revolutie geestelijk, in filosofie en kunst. In Frankrijk was zij in de eerste plaats politiek: de burgers, met den machtigen steun van de boeren, braken de feodale banden en schaften de privileges af. In Engeland voltrok zich de groote economische revolutie die het arbeidsproces wijzigde, en veroverde de bourgeoisie, door de nieuwe economische kracht, de politieke macht. In Frankrijk werd door de revolutie de klasse der kleine grondbezitters vermeerderd. In Engeland werd de moderne industrie geschapen, de moderne kapitalistenklasse, het moderne proletariaat, de klassestrijd van de niet-bezittenden tegen de bezitters. Frankrijk brak een oud gebouw af en maakte zoo eerst de plaats vrij voor een nieuw, Engeland bouwde een nieuw.

De Engelsche bourgeoisie werd door haar economische revolutie de heerscheres der wereld, de Fransche moest eerst nog de Restauratie dulden en kon ook daarna niet meer worden, dan een zwakke concurrente van een machtigere dan zij.

Even zoo veel dieper als de Engelsche revolutie was dan de Fransche en de Duitsche, zoo veel dieper is de poëzie en zijn de ideeën van Shelley, dan die van Goethe en Rousseau. Politiek, filosofie zijn de noodzakelijke vormen waarin de klassestrijd zich afspeelt. Evenals nu het proletariaat den gedachten-strijd over de levensopvatting en den strijd om het recht en de staatsmacht voeren moet, zoo moest dat toen de Duitsche en de Fransche bourgeoisie doen. En zeker zal het ons niet in het hoofd komen om van dien kamp licht te denken, dien Goethe en Rousseau in kunst en filosofie zoo prachtig, zoo fijn, zoo glanzend hebben gevoerd. Maar de politiek en de filosofie zijn toch slechts de uiterlijke vormen, waartoe het diepere eigenlijke wezen der maatschappij, het productiestelsel, het arbeidende lichaam der maatschappij is gegroeid. De economie, de arbeid is de inhoud. En nu was dit de toestand in Duitschland, dat de manufactuur niet sterk genoeg was geworden om het despotisme te verbreken; dit de toestand in Frankrijk, dat zij wel sterk genoeg was om dit te doen; en dit de toestand in Engeland, dat de manufactuur zelf door den

stoom werd vernietigd. De Duitsche manufactuur, zelf al zwak, liet het despotisme bestaan en bleef zelf bestaan; de Fransche verbrak het feodalisme en ging zelf slechts zeer langzaam in de grootindustrie over; de Engelsche bourgeoisie der manufactuur begon niet alleen den strijd tegen de grond-aristocratie, maar hief ook zich zelf op, maakte snel plaats voor een nieuwe bourgeoisie.

De spanningen van hartstocht, die in het einde der achttiende eeuw in Engeland ontstonden, moesten minder dramatisch, minder rhetorisch zijn dan die in Frankrijk, maar, daar de productiewijze totaal veranderde, dieper. En oneindig echter, materieeler, dan de spanning der filosofie in Duitschland.

In Duitschland een bloedelooze, abstracte, vooral filosofische strijd, in Frankrijk een de hoofden verhittende politieke kamp, in Engeland een tot het hart gaande economische revolutie. De economie, de arbeid van een land, dat is het hart van een land. In Engeland werd het hart veranderd. Een totaal nieuw bestaan ontstond[1)].

De filosofie houdt zich met geestelijke abstracties bezig, de politiek met de rechts- en machtsvormen, maar de poëzie leeft van het onmiddellijke, directe leven, waarvan de economie, de arbeid de grondslag is en waarvan de productie en reproductie van het leven de doeleinden zijn.

In Duitschland ging de strijd om het denken zonder meer, in Frankrijk om het eigendom, in Engeland om den arbeid. Duitschland werd het land der filosofie, omdat zijn manufactuur te zwak was; Frankrijk het land der politiek, omdat zijn manufactuur en handel sterk genoeg waren om - en dan nog alleen met de hulp der boeren - den politieken strijd te voeren en de eigen-

1) Bij de Engelschen van Wordsworth tot Swinburne neemt het in dividualisme een zeer schoonen, hoogen vorm aan. Want bij de Engelschen ontwikkelden zich reeds spoedig en krachtig de nieuwe organisaties, waardoor kracht en rust ontstond. In het kleine Holland, waar die organisaties laat kwamen en ook zwakker en verdeelder waren, nam dat individualisme snel leelijke vormen aan.

domsverhoudingen te veranderen. Engeland werd het land van de poëzie, omdat het leven zelf, de arbeid van zijn in woners werd veranderd en de nieuwe bourgeoisie maakte tot wereldheerscheres. Rousseau en Goethe waren heerlijke dichtergeesten; wie zal zeggen of hun harten niet van aanleg even edel waren als Shelley's hart? Wie zou daarover durven beslissen, waar die vragen zoo in het duister liggen? Maar zeker is, dat alleen Shelley's hart een wereld vond, waarin het, o volkomen haast, met volle krachten, met al zijn krachten leven kon.

Men kan Shelley niet begrijpen, als men dit onderscheid van Engeland's economie met die van de andere landen niet in het oog houdt.

Hoe hebben nu die productie- en klasseverhoudingen, die wij hebben getracht te schetsen, op Shelley gewerkt? Tot welke klasse heeft hij, die door geboorte tot de grondbezitters, tot den adel behoorde, in den klassestrijd behoord? In welke richting heeft hij aan de ontwikkeling van het productieproces meegewerkt, welke waren zijn krachten, en hoe zijn die krachten in zijn korte leven bezig geweest? Wij zullen aantoonen, dat Shelley tot de moderne bourgeoisie heeft behoord en wel tot het radicale deel ervan; dat zijn heerlijke gaven door en in den strijd van dit deel der klasse tot ontplooiing zijn gekomen, en dat zijn werk het schitterendst het eigenaardige van dit deel der klasse vertoont.

Wij zullen laten zien uit het wezen der nieuwe productiekrachten en uit de verhoudingen der nieuwe bourgeoisie, dat, toen zij Shelley vond, haar schoonste poëzie zoo moest worden als Shelley's poëzie is geweest.

De moderne bourgeoisie was ten eerste revolutionair. Zij moest de politieke macht veroveren op het grootgrondbezit. Haar grootste dichter, groot juist daarom, omdat hij al haar hoogste, meest omvattende strevingen begreep en tot uiting bracht, moest het despotisme bewust haten, de feodaliteit bewust bestrijden. Dat heeft Shelley gedaan.

In de tweede plaats was de moderne bourgeoisie opperst individualistisch. Het moderne grootindustrieele productieproces, dat nu in Engeland ontbloeide, verscheurde alle oude banden tusschen de leden der maatschappij en van het huisgezin, hief den arbeid in de kleine werkplaatsen en in het huis, hief het gildewezen met al zijn banden op, voerde vrouwen- en kinderarbeid in, maakte van elk individu een concurrent van alle anderen. De grootste dichter der moderne bourgeoisie, ook hierom weer het grootst, omdat hij dat nieuwe karakter van haar het diepst voelde en het hoogst uitsprak, moest de individuen, de menschenbeelden die hij in zich voelde, zien als los, op zich zelf, door geen vasten band gebonden, levend van eigen kracht, vlammend van eigen vuur. Dat heeft Shelley gedaan. Dat los, onafhankelijk zijn van den mensch is bij geen dichter zoo sterk als bij hem. Want de losheid der individuen van elkaar is nooit zoo groot geweest als bij de beginnende grootindustrie.

In de derde plaats moest de moderne bourgeoisie gelooven, dat dit streven, die vrijheidszin van haar, negatief voorzoover zij revolutionair was en de oude verhoudingen wilde vernietigen, positief voorzoover zij die onafhankelijke moderne individuen wilde scheppen, dat dit streven van haar tot heil der geheele menschheid was. Dat heeft ook Shelley gedacht. Hij heeft de bevrijding van tirannie en het niet-gebonden bestaan van het individu als vlam-in-zichzelf gevierd als de zaak der menschheid. Juist daardoor is hij ook weder de grootste dichter der moderne bourgeoisie, omdat hij ook die meeningen van haar, haar door het productieproces opgelegd, het zuiverst, het essentieelst, het meest bevrijd van het oude en van de warreling van het alledaagsche heeft afgebeeld.

In de vierde plaats moest het radicale deel der bourgeoisie, hoewel heftig gekant tegen alle conservatieve klassen, ook het kwaad van het nieuwe systeem bestrijden. Het kleinburgerlijk deel der radicalen deed dit, omdat het door het moderne kapitaal werd bedreigd. Het grootburgerlijk deel uit revolutionairen zin, uit sym-

pathie voor andere onderdrukte klassen, uit eerlijkheid. Zoo zien wij ook Shelley, hoewel de tendens van zijn werk grootburgerlijk is, telkens ook het grootburgerlijk systeem bestrijden, en hopend verwachten, dat toch ook hieruit weer iets anders, beters voortkomen zal, dat de ellende van dit fabriek-systeem niet het laatste woord der ontwikkeling zal zijn. En hiertoe heeft hij, dit kind, dit ‘hart der harten’, zijn oogen instinctief, door den adel van zijn karakter, door de krachten van zijn onbewuste, door zijn liefde voor de gemeenschap en voor de vrouw vooral, geslagen op het proletariaat.

Om te toonen dat dit alles zoo is, moeten wij zijn karakter, zijn daden en zijn poëtisch werk beschrijven. Shelley is, in vergelijking met Goethe en Rousseau, in ons land onbekend; het gevoel voor hooge poëzie is schaarsch in onzen tijd, en van revolutionaire dichters houdt de bourgeoisie niet veel, terwijl het proletariaat door onkunde van de taal hem niet lezen kan. De korte, hier dus onmisbare beschrijving van Shelley's leven en werken zal ons reeds een heerlijk beeld van hem geven, en materiaal genoeg om te bewijzen, dat onze conclusies over hem, uit het wezen van het nieuw-burgerlijk productieproces getrokken, juist zijn.

‘De hoedanigheden die iedereen bij eerste kennismaking met Shelley troffen, waren in de eerste plaats een zachte en hartelijke goedheid, die zijn gesprekken bezielde met warme liefde en hulpvaardige sympathie. Ten tweede, de gretigheid en het vuur waarmee hij gehecht was aan de zaak van het geluk en den vooruitgang der menschheid; en de gloeiende welsprekendheid waarmee hij over deze onderwerpen sprak. Het leven te ontdoen van zijn ellende en zijn kwaad was de overheerschende hartstocht van zijn ziel: daaraan wijdde hij elke macht van zijn geest, elken klop van zijn hart. Hij beschouwde politieke vrijheid als de directe kracht die het geluk der menschheid kon bewerken; en zoo ademde elke nieuw-ontsproten hoop op vrijheid hem een vreugde en een verrukking in, intenser en onstuimiger dan hij zou hebben kunnen voelen voor persoonlijk voordeel. Zij die nooit de werking van hartstocht over algemeene

en niet-individueele onderwerpen hebben ondervonden, kunnen dit niet begrijpen. Het moet ook moeilijk te begrijpen zijn voor het jongere geslacht dat opkomt, daar zij zich de minachting en den haat niet kunnen herinneren, waarmee de partij van hervorming werd aangezien voor weinige jaren, noch de vervolgingen waaraan zij was blootgesteld. Hij was van zijn jeugd af aan het slachtoffer geweest van de reactie na de Fransche revolutie; en vast geloovend in de rechtvaardigheid en voortreffelijkheid van zijn denkbeelden, kan het niet verwonderlijk zijn, dat een natuur, zoo gevoelig, zoo onstuimig en zoo edelmoedig als de zijne, haar geheele kracht moest leggen in de poging om voor anderen het kwaad te verzachten van dat stelsel, waaronder hij zelf zooveel geleden had. Vele voorrechten had hij door geboorte; hij schopte ze alle weg als zijn plicht meer woog. Hij was edelmoedig tot onvoorzichtigheid toe en heldenmoedig.

Dit karakter ademt zijn poëzie. De worsteling voor het heil der menschheid; vastberadenheid, standvastig tot aan het martelaarschap; het onstuimige najagen van het doel; de blijde triomf in het goede; het besluit niet te wanhopen. Dat zijn de trekken die die gedichten van hem kenmerken, die hij zelf de beste vond, gedragen als zij waren door een hoog onderwerp en een hoog doel...

Hij werd bezield tot grooter inspanning door medelijden met zijn medeschepselen. Zijn meegevoel werd opgewekt door de ellende waarvan de wereld barst en splijt. Hij zag het lijden der armen en het kwaad der onwetendheid... Hij stond gereed als eerste de voorrechten van zijn geboorte af te leggen.'

Aldus schrijft zijn vrouw over hem, en dat oordeel bevestigen zijn werken.

Shelley leefde tot zijn zeventiende jaar in de romantiek. Hij zou ook zeker in die bij het feodalisme behoorende school gebleven zijn, als de burgerlijke klasse niet reeds zoo sterk was geweest, dat haar geest overal doordrong. Zijn hart was vol van die liefde voor de menschen, die een sociaal instinct is. Maar onder den

adel zou hij geen weg gevonden hebben om die drift practisch te doen werken. Daar was alles knechtschap en voorrecht en overheersching. Zij kon pas werken als hij met een revolutionaire klasse in aanraking kwam, die voor de ontwikkeling der menschheid leefde. Dit geschiedde, doordat Shelley het boek van den radicaal Godwin: 'Over Politieke Rechtvaardigheid' in handen kreeg. Daarin worden de politieke instellingen en de staat de oorzaken der ongelijkheid onder de menschen genoemd. Het individu moet zich ontwikkelen. De geestelijke verheffing der individuen zal ten gevolge hebben dat zij elkaar lief krijgen; dan zal het verdwijnen van den staat mogelijk zijn en aldus de hoofdoorzaak der ongelijkheid van bezit verdwijnen. Want de ongelijkheid van bezit is de bron der ellende, en alle stelsels die haar laten bestaan, laten de ellende bestaan. 'Elke uitvinding, ook die werk geeft aan een groot aantal handen, is direct tegenovergesteld aan het geluk.' 'Indien elk werkend inwoner van Groot-Brittanië de hoeveelheid van zijn arbeid verdubbelde, zou hij een korten tijd voordeel hebben. Maar de rijken zouden spoedig de middelen vinden om dat product te monopoliseeren, zooals zij het met het vroegere hebben gedaan. De groote massa zou geen voordeel van de hoogere voortbrenging hebben. De beter gestelden zouden geen hooger loon geven voor twintig uur arbeid, dan zij nu doen voor tien'[1)]. Gelijk maken van het bezit zou ook niet baten, zoolang de gevoelens en begeerten der menschen niet veranderd worden; het zou morgen weer ongelijk zijn. Daarom moet men de menschen veranderen, en dit kan slechts geschieden door geestelijke verheffing van het individu. Dan zal door den wil der menschen zelf het bezit gelijk worden. - Men ziet: kleinburgerlijk individualisme, met tendens naar kleinburgerlijk socialisme van gelijk bezit.

Dit boek werkte op Shelley, om hem te brengen uit het feodalisme naar de bourgeoisie, zooals nu een boek van Marx op een lid der bezittende klasse, om hem te

1) Zie 'On Political Justice' door Godwin. Deel II, boek VIII, Hoofdstuk 2.

brengen naar het proletariaat. Op zijn negentiende jaar hoorde Shelley dat Godwin nog leefde. Hij schreef hem het volgende:

‘Tot mijn zeventiende jaar was ik vol passie voor de wildste en extravagantste romantiek. Oude boeken over chemie en magie las ik met een geestdrift en verbazing, bijna klimmend tot geloof. Mijn gevoelens werden door niets in mij beteugeld... Van lezer werd ik schrijver van romantiek.

Het is nu meer dan twee jaar geleden dat ik uw onschatbaar boek: “On Political Justice” voor het eerst zag; het opende voor mijn geest nieuwe en uitgebreide vergezichten; het had krachtigen invloed op mijn karakter en ik eindigde de lezing als een wijzer en beter mensch. Ik was niet langer de aanbidder der romantiek; tot op dien tijd had ik geleefd in een ideale wereld - nu bemerkte ik dat er op onze eigen aarde genoeg is om de belangstelling van het hart te wekken, genoeg om het onderzoek door de rede bezig te houden. Ik zag, om kort te gaan, dat ik plichten te vervullen had. Stel u de uitwerking voor, die “Political Justice” hebben moest op een geest, naijverig op zijn onafhankelijkheid en deelhebbend aan een bijzondere gevoeligheid.

Ik ben nu negentien; in den tijd waarvan ik spreek was ik te Eton. Nauwlijks had ik de beginselen die ik nu voorsta begrepen, of ik begeerde hun weldaden algemeen te maken. Ik deed dit zonder de minste behoedzaamheid. Ik werd daarom twee keer weggejaagd van school, maar door de tusschenkomst van mijn vader teruggenomen. Ik ging naar Oxford. Het gezelschap dat ik daar vond, smaakte mij niet, het stemde niet overeen met mijn gewoonten van denken. Ik kon niet afdalen tot het gewone leven: het hooge belang van poëzie, weidsche en verheven daden, propaganda in de wereld, proselieten te maken, de gelijkheid van alle menschen, haar bewoners, waren mij de ziel van mijn ziel...

Terzelfdertijd werd ik, in den populairen zin van het woord “God”, een atheïst. Ik liet een geschrift drukken, waarin ik voor mijn meening en haar oorzaken uitkwam.

Ik deelde het rond aan mannen van geest en geleerdheid... het werd getoond aan den “Master and Fellows” van University College, men ontbood mij. Men zeide mij dat, als ik de publicatie loochende, de zaak gesmoord zou worden. Ik weigerde en werd weggejaagd.’

Shelley voegt er dan aan toe, dat hij erfgenaam zal worden, als oudste zoon, van een inkomen van 72000 gulden per jaar, en dat zijn vader van het geschrift over den godsdienst gebruik wil maken om hem te onterven. Doch dat niets hem van de openlijke verkondiging van zijn meening zal afhouden.

Shelley had Berkeley en Hume reeds vóór of in zijn negentiende jaar gelezen, Kant en Spinoza misschien ook; maar veel meer dan een van hen allen hadden hem de Fransche materialisten, de voorloopers der Fransche revolutie, Helvetius en Holbach geraakt. Wij zien uit een brief, dat hij Voltaire en d'Alembert bestelde; over ‘Le Systeme de la Nature’ van Holbach was hij in verrukking. Goethe, ook nog een jongeling, voelde zich ‘hol en leeg in deze melancholische, godsdienstlooze halve duisternis, waarin de aarde verdween met al haar beelden, de hemel met zijn sterren! Er zou een stof zijn van eeuwigheid her bestaande en eeuwig bewogen, en door deze beweging naar rechts en links en in iedere richting - door deze alleen - zou zij de oneindige verschijnselen der wereld veroorzaken.’ Dit stootte Goethe af. Shelley daarentegen wilde het werk vertalen, zoo belangrijk vond hij het; hij vond het ‘een boek van ongewone macht, hoewel te zeer open voor de beschuldiging van egoïsme en zinnelijkheid’.

‘Ofschoon’, schrijft hij een jaar later aan Godwin, ‘een onverzoenlijk vijand van het stelsel van egoïsme, zoowel uit een gevoel van zijn leelijkheid als uit overtuiging van zijn onwaarheid, kan ik op geenerlei wijze begrijpen hoe de hoogste belangeloosheid onvereenigbaar zou zijn met het strengste materialisme.’

Shelley las niet alleen de burgerlijke filosofen; onder de lijst van zijn boeken vinden wij ook de beste werken der opkomende burgerlijke natuurwetenschap: ‘De Beginselen der Chemie’ van Davy; Hartley: ‘Over den

Mensch', Erasmus Darwin's 'Zoönomia', 'Le Système du Monde' door Laplace en de 'Rights of Woman', De Rechten der Vrouw, door Mary Wollstonecraft. Zijn droom was, dat de mensch eenmaal alle natuurkrachten vermeesteren zou. Op aanraden van Godwin bestudeerde hij de geschiedenis. De Grieksche klassieken werden zijn dagelijksche studie. Men ziet: een door en door, maar in den besten zin van het woord, burgerlijke zelfopvoeding. Als een leeuwerik in een kooi, bij een frissche graszode en een bakje water, wordt hij door een tijdgenoot in een brief beschreven, zooals hij tusschen deze boeken zat.

In 1812, twintig jaar oud, stak hij over naar Ierland, waar, na de gedwongen vereeniging met Engeland, de strijd om politieke en godsdienstvrijheid woedde. Hij schreef en verspreidde daar twee brochures en hield een redevoering in een groote vergadering te Dublin. Zijn doel was, mede te helpen, ten eerste in den strijd voor de godsdienstvrijheid in Ierland, waarin hij het beste middel zag den godsdienst te doen verdwijnen, ten tweede de Unie met Engeland, waardoor Ierland onderdrukt werd, te doen verbreken; ten derde, door de bevordering der politieke vrijheid het algemeene doel der menschheid, een maatschappij van volkomen vrijheid, gelijkheid en geluk nader te brengen[1)].

'Ik had geen begrip,' schrijft hij uit Ierland, 'van zulk een diepte van menschelijke ellende. De armen van Dublin zijn zeker de laagste en ellendigste van alle. In hun nauwe straten schijnen duizenden opeengepakt - een massa van levend vuil. Met welk een strijdlust ver-

1) 'De Natuur heeft nooit bedoeld dat er armen en rijken zouden zijn', 'De gedachteloosheid en de ondeugden der menschen maken een regeering noodzakelijk. Wanneer allen wijs en goed zijn, zal de regeering van zelf vervallen.' 'Godsdienstvrijheid en politieke rechten zijn slechts de eerste stappen op den weg naar een nog grootere hervorming', maar 'deze zal niet spoedig plaats hebben, want de zelfzucht staat haar in den weg. De menschen moeten hervormd worden, zonder de verbetering van een staat of regeering te verwachten'.
Uit: 'Aan het Iersche Volk', Shelley's Proza, Editie Shepherd, deel I, blz. 243-249.

vullen mij deze tooneelen!' In Dublin schreef hij ook zijn 'Verklaring van Burgerrechten': 'Het Gouvernement heeft geen rechten, het bestaat alleen door de toestemming van hen die het de macht opdragen, een macht elk oogenblik weder opeischbaar; de rechten van den mensch zijn: vrijheid en een gelijke deelname in het algemeen bezit der natuur; vrijheid sluit het recht in te denken, zijn gedachten uit te drukken, en het recht op een zekere mate van vrijen tijd; deze rechten zijn algemeen,' etc.

Toen een boekhandelaar wegens het uitgeven van een boek vervolgd werd, schreef Shelley een brochure daartegen, over de vrijheid van drukpers, evenals Milton deed. Een anderen uitgever, tot twee jaar gevangenis veroordeeld, bood hij van zijn kleine inkomen een groote som aan. Toen in 1816 de ellende groot was onder de arbeiders, door het ophouden van den oorlog met Napoleon, den slechten oogst en de hooge belastingen, verkeerde hij voortdurend onder de armen. Hij ging in Marlow, waar hij woonde, van de eene hut naar de andere, hij hielp met geld tot het uiterste van zijn krachten. De kantwerksters daar verloren haar gezondheid door het zittend werk en werden slecht betaald. Wie nog iets bezat, werd door belastingen geruïneerd. Die armen hielp Shelley. Op een dag kwam hij zonder schoenen thuis, hij had ze weggegeven. Een oogziekte deed hij bij zijn bezoeken op.

Ook gaf hij geld voor proefnemingen met machines, voor landaanwinning in Wales. De filosoof Godwin, zijn leermeester en later zijn schoonvader, werd, zoolang hij leefde, met groote sommen door Shelley geholpen. Zelf werd deze door schuldeischers vervolgd, leed gebrek en moest zich schuil houden. Arme kunstenaars en radicale politici steunde hij, vervolgde arbeiders is hij bijgesprongen. Bij het ophangen van drie arbeiders uit Derbyshire wegens opstand verdedigde hij hen in een vlugschrift; hij zorgde voor de weduwen der Ludditen-arbeiders, die opgehangen waren omdat zij de nieuwe machines vernietigd hadden.

'Ik ben de vriend der armen-zonder-vrienden,'

schreef hij. Hij eischt afschaffing van de doodstraf.

De lectuur, de bestudeering van de Fransche revolutie was langen tijd zijn dagelijksche bezigheid; hij vertaalde de Marseillaise in het Engelsch; hij las Franklin en Condorcet. De Fransche revolutie was voortgekomen uit de overheersching door het grondbezit en door de geestelijkheid. De verdeeling van Frankrijk in deelen, die alle hun eigen belastingen, hun in- en uitvoerrechten etc. hadden, waardoor de handel onmogelijk gemaakt of belemmerd werd, de uitplundering van de lagere volkslagen door belastingen, de daardoor altijd stijgende financieele nood van volk en staat, de vrijdom van adel en geestelijkheid van alle lasten, de corveeën den boeren opgelegd door den adel, de halve of heele lijfeigenschap, de opeenhooping van ambten in één hand, de corruptheid der rechters, zij brachten eerst de revolutionaire litteratuur, daarna de revolutie voort. Dit alles leek zeer veel op de Engelsche toestanden. Het spreekt van zelf dat Shelley een leerling der Fransche revolutie en van haar geestelijke leiders werd en later, in zijn eerste groote werk, haar dichter.

De radicale politicus Hunt was zijn beste vriend; zelf sprak hij in een politieke club te Londen en ging met bekende radicalen om. ‘Alle klassen der maatschappij’, zegt hij, ‘hooge en lage, voelen de fatale werking van het tegenwoordig stelsel, waarin de uitersten van rijkdom en armoede tegenover elkaar staan in kwalijk verborgen antagonisme.’ ‘De boeren zijn lijfeigenen, zij eten en wonen slechter dan varkens. De adel heeft al het despotisme van de oude baronnen, zonder hun waardigheid en ridderlijke verachting van schande en gevaar. De armen zijn zoo laag gezonken als Samojeden en de rijken tyranniek als pacha's.’

Shelley wordt niet, als Rousseau, sentimenteel door het niet bereiken van het ideaal; noch berust hij, als Goethe deed. ‘Pas op,’ zegt hij tot zich zelf in zijn dagboek, ‘pas op dat ge niet toegeeft aan triviale sympathieën. Stel u tevreden met één groote liefde - met een enkele machtige hoop; laat de rest der menschheid het voorwerp van uw welwillendheid zijn, van rechtvaar-

digheid, en, als menschelijke wezens, van uw gevoeligheid.' 'Gij kent mijn beginsel,' schrijft hij in een brief, 'om al het goede te nemen dat ik kan, in politiek, altijd méér begeerend. Ik ben een van degenen wien nooit iets volledig kan voldoen, maar die gereed staan om gedeeltelijk voldaan te zijn met wat voorloopig doenlijk is[1].'

In de voorrede tot het gedicht 'Julian and Maddalo,' waarin hij zich zelf en Byron voorstelt, beschrijft hij zich, Julian, als iemand wiens gedachten altijd er op gericht zijn hoe het goede machtiger kan worden dan het kwaad; die hartstochtelijk gehecht is aan die filosofie die de macht handhaaft der menschen over de eigen geest, en aan de oneindige verbetering waarvoor de maatschappij vatbaar is... 'Julian', zegt Shelley, 'is een volkomen heiden en een spotter met alles wat heilig genoemd wordt.' 'Het Kwade,' zegt hij, 'wordt alleen veroorzaakt door wat buiten ons is; de mensch zelf is in staat tot volkomen zaligheid.'

Shelley acht de politiek hooger dan de poëzie, het voorwerp der liefde, de menschenwereld, hooger dan de poëtische woorden waarmee de liefde betuigd wordt. 'Ik heb de menschen lief, ben democraat en atheïst' zijn woorden, geschreven enkele jaren voor zijn dood[2].

Hoe Shelley over de verhouding dacht van mensch en wereld, geeft zijn schitterende uitspraak aan: 'Het eeuwigdurend universum stroomt als een rivier door den menschengeest.'

Shelley is altijd consequent revolutionair blijven denken over het huwelijk: vrijheid van keuze en van verandering voor beide geslachten; het huwelijk alléén heilig bij ware liefde. Dat de vrouw even vrij zou worden als de man, hoopte hij. Niets was in staat Shelley af te brengen van het openlijk uitspreken van wat hij de waarheid achtte. Wegens atheïsme werd hij van de universiteit verjaagd en verloor hij den steun van zijn vader; toen hij gevaar liep het recht op zijn kinderen bij zijn

1) Men vergelijke dit met de jeugd van Goethe!
2) In een vreemdelingenboek aan den voet van de Mont Blanc. Byron, die daar na hem kwam, schrapte het laatste woord, 'in het belang van Shelley'!

eerste vrouw en het recht op de groote bezittingen der familie te verliezen door zijn meeningen over het huwelijk en den godsdienst, handhaafde hij deze voor het gerecht. Niet als Southey en Wordsworth werd hij ontrouw aan de revolutie. Byron noemt hem ‘den eenige in deze eeuw van humbug, die tegen den stroom durft stand houden.’ Terwijl Byron zelf naar het Katholicisme neigde, was Shelley in zijn sterfjaar nog evenzeer niet-Christen als in zijn vroege jeugd. Wel zag hij toen in, dat het Fransche materialisme de wereldraadsels niet oplost: ‘de leeringen van dat materialisme zijn valsch en gevaarlijk, maar,’ zegt hij, ‘zij zijn beter dan het Christendom, evenals anarchie beter is dan despotisme.’ Maar ook de Duitsche filosofie is hem te eenzijdig: ‘de Duitsche filosofie beschouwt alleen de zilveren zijde van het schild der waarheid; de Fransche alleen haar smallen rand[1)].’

Shelley vond een vrouw hem waard in Mary, de dochter van Godwin, den radicaal-socialist en van Mary Wollstonecraft, de eerste verdedigster van de rechten

1) Vergelijk ook dit met Goethe. - Wie Shelley's geheele werk met op dit punt gespannen aandacht leest, vindt, dat hij in geen enkel der groote filosofische stelsels bevrediging vond. ‘Het Fransche materialisme,’ zegt hij, toen hij ouder geworden was, ‘is verleidend voor jonge en oppervlakkige geesten.’ ‘Ik beken, dat ik mijn instemming niet kan weigeren aan die filosofen, die beweren dat niets bestaat dan zooals het wordt waargenomen.’ Hier schijnt hij dus het idealisme te naderen. Maar ook dit, in den zin van de groote idealistische filosofieën, verwerpt hij: ‘Geest kan niet de basis zijn van alle dingen. Geest kan niet scheppen, hij kan slechts waarnemen. Alle wetenschap is begrensd door waarneming, zuivere geest kan niet gedacht worden. Ook oorzaak kan geest niet zijn. Het is zelfs oneindig waarschijnlijk dat de oorzaak van geest, dat is van bestaan, gelijk is aan geest. Er is gezegd dat geest beweging voortbrengt; er kon evengoed gezegd zijn, dat beweging geest produceert. Wanneer wij spreken van de voorwerpen van gedachte, vatten wij alleen een van de werkingen van het universum aan,’ zegt hij.
Er schijnt hem iets anders voor te zweven, een versmelting van materialisme met idealisme, tot een idealistischen vorm waarschijnlijk, met, misschien, een onkenbaren, noch stoffelijken noch geestelijken achtergrond. Tot duidelijke voorstelling komt hij niet. Zie: ‘On Life’, Proza II, 174-179 en ‘Speculations on Metaphysics’, ibid pag. 186-193, Editie Shepherd.

der vrouw[1]. Mary was èn haar ouders èn hem waard: buitengewoon stoutmoedig in denken, schoon, zacht en verstandig. Zij was Shelley's studie- en strijdgenoot[2].

Shelley's gedachten waren altijd op de revolutie gericht; hij kent geen compromis met de heerschende klassen. Bij den opstand in Napels keurt hij het goed, dat het volk de koninklijke familie als gijzelaars gevangen houdt; en hij hoopt dat de brand naar Engeland zal overslaan. Toen Genua zich vrij verklaarde, was zijn hoop op het hoogst. Dag aan dag las hij de bulletins. Met leiders van den Griekschen opstand was hij in persoonlijke verbinding. Over de in Engeland te verwachten revolutie schrijft hij: 'Of de hervorming een gematigd of een gewelddadig karakter zal dragen, hangt grootendeels van de houding der regeering af. De echte patriot moet zijn best doen de natie in te lichten en tot eenheid te brengen, haar met geestdrift en vastberadenheid te vervullen. Tot dit doel zal hij onvermoeid de politieke waarheden verkondigen. Hij zal zijn best doen de verstrooide vrienden der vrijheid om één vaandel te verzamelen, hij zal hun de punten waarin zij allen overeenstemmen voorleggen, en hen hun verschillen doen vergeten. Hij zal mannen van beginsel en geest in publieke organisaties vereenigen, die ten doel hebben de plannen en begeerten harer leden in één middelpunt samen te vatten. Hij zal het stichten van geheime organisaties tegenwerken, omdat deze maken, dat de wil der natie zich eenzijdig en te vroeg ontwikkelt, en omdat zij onrust en verwarring brengen. Hij zal op de noodzakelijkheid van een herhaald gebruik van het recht van vergadering den nadruk leggen... en hij moet het volk aansporen zich zonder wapens, passief, tegen het leger te weer te stellen. De soldaten zijn menschen en zij zullen geen menigte van hun eigen landslieden ombrengen, die hun onge-

1) Robert Owen zeide van haar, dat hij niemand wist die zoo met hem, Owen, overeenkwam in denken. Zie haar 'A Vindication of the Rights of Woman'.
2) Vergelijk ook dit met Goethe. Vergelijk Mary met Frau von Stein, met Christiane. Vergelijk alles wat hier gezegd is met Goethe!

wapend tegemoet treedt en wier blik het rustige, vaste besluit verraadt, liever om te komen dan afstand te doen van hun recht.

Wij bezitten een recht dat niet bestreden kan worden... het recht op verzet.'

Hij stelt als eersten maatregel een uitgebreid kiesrecht met lagen belastingcensus voor[1]. Maar over de revolutie heen ziet hij nog weer anderen strijd; groote sociale en politieke hervormingen zijn noodig. In zijn vlugschrift: 'Wijsgeerige Beschouwingen over Hervorming' noemt hij de nationale industrie oorzaak van de vermeerdering der ellende onder de arbeiders, van den 16-urigen arbeidsdag, van den fabrieksarbeid der achtjarige kinderen. Hij stelt deze eischen aan het parlement: opheffing van de nationale schuld, door ze te laden op de schouders der bevoorrechte klasse; afschaffing der staande legers, afschaffing der tienden; snel en goedkoop recht; volkomen vrijheid van drukpers, van spreken en vergaderen. Hij ziet een van de groote oorzaken der ellende in het bankwezen. De nieuwe aristocratie, die der bankiers, steunt op bedrog, de oude op geweld. Ook de staatsschuld en de belasting zijn oorzaken der armoede. De belastingen zullen over de bezitters van effecten alleen moeten worden verdeeld. De voornaamste van alle oorzaken is de onrechtvaardige verdeeling van het bezit. Het eigendom aan fondsen zal moeten worden gereduceerd, landgoederen zullen moeten worden geconfisceerd.

'Al onze eischen moeten dienen,' zegt hij, 'om eenmaal tot gelijkheid van bezit te komen; dit moet het laatste resultaat der beschaving zijn. Dit moeten wij ons als ideaal stellen.

Het stelsel der maatschappij, zooals het nu bestaat, moet omgewenteld worden van den grond af, met alle dogma's en vormen, voordat wij iets anders dan teleurstelling zullen vinden in onzen omgang met menschen, tenzij dan met enkele uitgelezen geesten.' 'Als geloof een deugd is, dan is het dit eerder in de politiek dan in den godsdienst.' 'Een heerlijke toekomst zal eens uit

1) Proza: Deel I, pag. 365.

het tegenwoordige komen.' - Een paar dagen voor zijn dood schrijft hij: 'Het schijnt mij toe, dat de dingen tot zulk een crisis zijn gekomen, dat het noodig is dat ieder zijn gevoelen uitspreekt over het niets-uitwerkende van de bestaande godsdienstige en politieke stelsels.'

Uit de woorden van Shelley, uit zijn daden, en uit de wijze waarop zijn geest zich vormde, ziet men helder den revolutionair en radicaal. Hij ging in Londen, in Engeland, in Italië om, voortdurend de gedachten der revolutie koesterend. Zijn fijne slanke lichaam, zijn edel hoofd met de groote vrouwenoogen en het verwarde dichte haar, was van den ochtend tot den avond vol van de onstuimigheid der wisselende maatschappelijke verhoudingen waarvan hij getuige was. Hoe veel meer dan in zijn politieke daden en gezegden moet dat uitkomen in zijn poëzie, die niet, zooals gene, de vluchtige uiting, maar de verdichte quintessens zijner dagen was!

Het was in het jaar van ellende 1817 en in Marlow, de plaats waar hij in de huizen der arbeiders rondging om hun geld, voedsel, kleeding en dekens te brengen, dat hij zijn eerste groote gedicht maakte, waarin de volle kracht van zijn genie zichtbaar is. 'Laon en Cythna', of de Revolutie van de Gouden Stad, een Visioen der Negentiende Eeuw, is het verhaal, hoe een jongeling en een meisje, broer en zuster, later man en vrouw, een onderdrukt volk door hun brandende liefde voor de menschen tot vrijheid brengen; hoe de tirannie tijdelijk valt, maar weer omhoog komt, hoe in een bloedbad de vrijheid en die twee jonge menschen ondergaan. De dichter verbeeldt zich in den eersten zang, dat hij komt in een oord waar de groote mannen en vrouwen na hun dood verwijlen, en dat daar juist Laon aankomt met Cythna, na zijn dood, en dat hij hem het verhaal van hun daden hoort vertellen aan de hooge geesten der gestorvenen.

> When the last hope of trampled France had failed
> Like a brief dream of unremaining glory,
> From visions of despair I rose, and scaled
> The peak of an aerial promontory...
> And saw the golden dawn break forth...
> (55)

Het is, zegt de dichter zelf, het geïdealiseerde verhaal van de Fransche revolutie, en van de Restauratie met behulp van koningen en priesters. ‘Het is een opeenvolging van tafereelen, verlichtend den groei en den vooruitgang van een individueelen geest, die naar het hoogste streeft en zich wijdt aan de liefde voor de menschheid. De kracht van dien geest om de vermetelste en ongewoonste impulsen van de verbeelding, van het verstand en van het gevoel te verfijnen en heel zuiver te maken; zijn ongeduld bij al de verdrukking die plaats heeft onder de zon; zijn streven om de hoop van het volk te doen opleven en het menschdom te leeren en te verbeteren; de snelle werking van dat streven zoodra het in actie komt; het ontwaken van een onmetelijk volk uit slavernij en vernedering tot een juist gevoel van zedelijke waarde en vrijheid; de onttrooning, zonder bloedvergieten, van hun verdrukkers, en het ontmaskeren van het godsdienstig bedrog waardoor zij tot onderwerping zijn begoocheld; de rust van het zegevierende patriottisme en de algemeene verdraagzaamheid en welwillendheid van ware menschenliefde; het verraad en de barbaarschheid van gehuurde soldaten; zonde, niet het voorwerp van straf en haat, maar van vriendelijkheid en medelijden; de trouweloosheid van tirannen; het verbond der heerschers en het herstel van de verdreven dynastie door vreemde wapenen; de vernietiging en moord der patriotten en de overwinning van de gestelde macht; de gevolgen van legitiem despotisme: burgeroorlog, hongersnood, pest, bijgeloof en totale ondergang van de gevoelens van het huisgezin; de gerechtelijke moord op de verdedigers der vrijheid; de tijdelijke triomf van de onderdrukking, de ernstige zekerheid van haar eindelijken onvermijdelijken val; de voorbijgaande aard van onwetendheid en dwaling, en het eeuwige van genie en deugd. Dat is de rij van schetsen waaruit het gedicht bestaat...’[1)]

En hoe hij zich bewust was, dat de revolutie oorzaak en doel was van zijn verzen, geeft hij duidelijk aan: ‘De

1) De dichters van '80 en hun epigonen kunnen hier zien, dat Shelley ‘tendens’ niet onvereenigbaar achtte met poëzie.

paniek', zegt hij, 'die, als een epidemische vervoering, alle klassen aangreep bij de excessen die op de Fransche revolutie volgden, maakt langzamerhand voor kalmte plaats. Men heeft opgehouden te gelooven, dat geheele geslachten van menschen zich moeten binden aan een hopelooze erfenis van onwetendheid en ellende, omdat een volk van menschen die eeuwen lang de dupe en de slaaf waren geweest, niet in staat waren zich te gedragen met de wijsheid en de rust van vrije mannen, zoodra enkele van hun ketenen gedeeltelijk waren losgemaakt...

De Fransche revolutie mag beschouwd worden als een van de manifestaties van een algemeenen staat van gevoel onder de beschaafde menschheid, veroorzaakt door gebrek aan overeenstemming tusschen de kennis die bestaat in de maatschappij en de verbetering of geleidelijke opheffing van politieke instellingen...'

Velen zijn teleurgesteld in hun verwachtingen van de omwenteling. 'Daardoor zijn somberheid en menschenhaat karakteristiek geworden voor onzen tijd...[1)] Deze invloed heeft de litteratuur geverfd met hopeloosheid... Metaphysica en het onderzoek naar moraal en politiek zijn weinig anders geworden dan ijdele pogingen om een dood geloof of sofismen als die van Malthus te doen herleven... Maar het schijnt mij toe dat de menschheid opduikt uit haar slaap. Ik zie, geloof ik, een langzame, geleidelijke, stille verandering. In dat geloof heb ik dit gedicht gemaakt.'

Duidelijker kan niet worden gezegd, dat dit heldendicht van revolutie en contrarevolutie geschreven is tegen het Engelsche feodalisme en koningschap, tegen de heilige Alliantie der Koningen en vóór de omwenteling der bourgeoisie, en dat Shelley de politieke overwinning der Engelsche bourgeoisie vooruit zag.

Het is ook niet moeilijk Shelley in Laon te herkennen. Zooals hij zelf meende gevaar te hebben geloopen in de straten van Londen aan den schandpaal te staan, als atheïst en republikein, zoo staat Laon in die verre fantastische wereld op een zuil, door den despoot tot den

1) Hoe schoon past dit ook op onzen tijd na den wereldoorlog, op de Russische en de Duitsche revolutie!

hongerdood veroordeeld. Vol van Shelley's hartstochtelijke liefde voor de menschheid toonen Laon en Cythna ‘how atheïsts and republicans know to die’. En de liefde en het huwelijk van broeder en zuster zijn Shelley's protest tegen de Engelsche huwelijkswetten, waarvan hij zelf zooveel te lijden had gehad[1)].

Over de schoonheid van deze verzen behoef ik hier niet te spreken. Inhoud en vorm zijn één. Als dus deze grootsche inhoud er is, waarlijk is - niet gelogen, niet vervalscht, geen schijn, geen zelfbedrog, niet een eigenlijk andere inhoud[2)], dat verstaan wij onder: er waarlijk is, - dan is de schoonheid er ook. Mijn doel met deze beschouwingen is, aan te toonen, dat de poëzie door de maatschappij leeft, haar inhoud vandaar krijgt, en dat zij naar dien maatschappelijken inhoud beoordeeld moet worden. Om daarmee voor de poëzie den weg te banen naar het Communisme. Ik kan dus de bespreking van den vorm, het oppervlak, laten. Voor mijn doel heb ik slechts te zeggen, dat de hoogste liefde voor het menschelijk geslacht, het gloeiendst sociaal gevoel dit gedicht vervullen. Door de liefde van Laon voor Cythna heen ademt dat, altijd. De schoone natuurbeschrijvingen zijn daarvan aldoor vol. Andere groote burgerlijke dichters hebben de liefde, de natuur, de zaligheid des hemels bezongen; maar in onstuimige hartstochtelijkheid van dat eene, het sociaal gevoel voor den medemensch, komt, geloof ik, geen aan dit gedicht gelijk.

De afschuw van overheersching en van de geestelijke en lichamelijke ellende die van overheersching het gevolg zijn, de geestkracht, opgewassen tegen alle lijden en marteling die voor het bereiken der vrijheid noodig zijn, het oneindig zoet der liefde van twee die dit willen, en de zaligheid die zou heerschen als allen gelijk waren, dat zijn de vier grondthema's van dit lied van het begin der negentiende eeuw.

Terecht zegt Shelley: ‘Mijn kracht bestaat in sympathie... Fijne en verre onderscheidingen van gevoel

1) Ook is zij een uitdrukking van Shelley's gevoel hoe zijn vrouw alleen eene hem volkomen gelijke, zijn zuster, kan zijn.
2) Als bij Goethe.

kan ik waarnemen in betrekking tot de levende wezens om ons.'

Met dat fijne en verre verbond hij evenwel het grootste en hoogste, het algemeene: het omvatten van den strijd van geheele klassen, de worsteling van een maatschappij, de stijging der menschheid. Al was hem niet alles bewust, hij heeft ze gevoeld.

In 1818 schreef Shelley in Italië den 'Prometheus Unbound', weder een gedicht met een strekking als Laon en Cythna. De halfgod Prometheus heeft getracht de menschheid vrij te maken door haar kennis te brengen. Door Jupiter is hij daarom geketend aan een rots, waar hij eeuwen lang gemarteld wordt. Hij kan losgemaakt worden, als hij aan Jupiter verraadt wie hem onttronen zal[1)].

Hij weigert en blijft bestand tegen elke smart, tot eindelijk de macht van den oppergod valt. Dan wordt hij, het symbool der menschheid, hereenigd met Asia, zijn vrouw, de verpersoonlijking van de Natuur.

Is Laon dus de revolutionair die onder gaat, zooals de Fransche revolutie door Napoleon en de Bourbons was ondergegaan, Prometheus is de revolutionair die slaagt. Is Laon de mensch in den strijd met de tirannen der maatschappij, Prometheus is de mensch in zijn strijd met den tiran der natuur; de mensch overwint de elementen, de Godheid valt, en de natuur wordt niet meer de vijandin, maar de geliefde van den mensch. Prometheus, de 'Voorzienige', is de kennende mensch, en die is het, die God overwint en de Natuur tot zijn vrouw maakt.

Laon en Cythna is het gedicht van de politieke revolutie, Prometheus van de economische. Want het was de kennende mensch, de uitvinder, de natuurkundige, die in Shelley's tijd bezig was de Natuur voor den mensch te winnen en de godheid te vernietigen. Den geest, den alles overwinnenden menschengeest zag Shel-

1) Een leerzame vergelijking is die van den Prometheus met Goethe's Faust. Faust bevrijdt zichzelf van binnen uit, of liever tracht dat te doen, Prometheus bevrijdt de menschheid, door kennis der natuur en verzet tegen God.

ley om zich heen aan het werk, en hij voelde dat die bezig was de menschheid te bevrijden. Laon en Cythna is het gedicht van den opstand die nog niet, Prometheus dat van den opstand die elken dag slaagt.

Bij den opgang der Europeesche burgerij, in de Grieksche maatschappij, zag Aeschylus, de eerste groote burgerlijke dichter, hoe de brenger van het geluk aan de menschheid geketend werd door de Goden en hoe een oneindige smart komt over hem, die het geluk-doorkennis had gewild. Het stuk van den Griekschen dichter is gebleken een voorspelling te zijn. De menschheid, die door kennis zich zelf bevrijden moest, moest duizenden jaren marteling ondergaan. Maar toen de kennis zoover was dat zij de grootindustrie vond, zag de laatste groote dichter, dat de menschheid bevrijd ging worden.

Door Shelley's Prometheus gaan de lieflijke en grootsche klanken der natuur. De vreeselijke natuurkrachten, in Jupiter verpersoonlijkt, dreigen er voor het laatst; de Furiën razen Prometheus voor het laatst in de ooren, de Oceaan-godinnen troosten hem nog eenmaal; voor het laatst roept hij Moeder-Aarde om hulp aan; - de Godheid valt - dan komt zacht, in de heerlijkste natuurmuziek Asia bij haar man terug. En de menschen hooren de tijding, en als door betoovering verdwijnt alle heerschappij. Alle tronen, altaren, rechtbanken en gevangenissen vallen, nu de godheid gevallen en de mensch met de Natuur hereenigd is. De gelijkheid en de liefde worden voor eeuwig geboren onder de menschen, die nu zijn:

> Speaking the wisdom once they could not think,
> Looking emotions once they feared to feel,
> And changed to all which once they dared not be...
> (56)

In het zuiver realistisch drama ‘The Cenci’ beeldt hij daarna af een jong schoon meisje, sterk en vrij, alleen, tusschen slechten en zwakken, dat, voor anderen, alle martelingen van het monster, haar vader verdraagt, maar hem eindelijk, na de uiterst denkbare marteling, doodt. Alleen staande tegenover goddelijk en mensche-

lijk recht, tegenover staat en kerk, vindt zij dan zelf den dood door het dwaze recht. Het is de strijd van het individu tegen het vooroordeel, tegen het begrip van goed en kwaad, dat in de hoofden der menschen zich heeft verhard en versteend.

Na het uiteenjagen en ter neer slaan van een arbeidersvergadering, de ‘Manchester Massacre’ in St. Peters Field, in 1819, waarbij zes dooden vielen, en waar Shelley's vriend Leigh Hunt had gesproken en werd gevangen genomen, verdedigt Shelley, die toen in Livorno woonde, de arbeiders en schrijft: ‘Songs of the Men of England’, Zangen van de Mannen van Engeland, en ‘The Mask of Anarchy’, De Mommerij der Anarchie, revolutionaire gedichten in den volkstoon. In The Mask of Anarchy verschijnt minister Castlereagh als masker van den moord, lordkanselier Eldon als masker van het bedrog, minister Sidmouth als de belichaming der huichelarij. En het prachtig honend stuk sluit met de regelen aan het proletariaat:

> ‘Rise, like lions after slumber
> In unvanquishable number -
> Shake your chains to earth like dew
> Which in sleep had fallen on you -
> Ye are many - they are few.’
> (57)

In 1821 bezingt hij in twee oden aan de vrijheid den opstand der Napolitanen en Spanjaarden, en daarna in het drama ‘Hellas’ den Griekschen vrijheidsoorlog.

Dit zijn Shelley's voornaamste revolutionaire gedichten. Daarnaast staat nu een reeks van individualistische, waarin hij het alleenstaand individu verheerlijkt. Dat zijn de Alastor of de Geest der Eenzaamheid, de Mont Blanc, de Hymne aan de Intellectueele Schoonheid, Julian and Maddalo, Prince Athanase, The Witch of Atlas, The Sensitive Plant, Epipsychidion, en vele kleinere.

Het eenzame, vrije, aan geen mensch noch God onderworpen individu, dat vrij leeft, geen arbeid verricht,

dat zijn geest vrij ontwikkelen kan, den burger dus. Zooals die zich in de natuur vrij beweegt, de natuur kent als bron van genot, als spiegel der emotie; zooals die voor zijn passies kan leven, zijn liefde kan volgen en zijn droomen, alle schoonheden der natuur kan opzoeken, stemmingen kan aankweeken, ontvlammen en wegkwijnen in gevoel; zooals hij vooral van vrouwenliefde leeft. Zooals hij de geestelijke schoonheid najaagt en de alleen geestelijke ontwikkeling. Zooals hij de kunst van alle tijden zoekt en in boeken leest en vinger noch voet productief verroert. Zooals hij eenzaam is en dorst naar het grootste menschengeluk, de liefde der medemenschen. Zooals hij dat geluk nooit vindt, en daarom rondzwerft, en daarom in hartstochtelijk verlangen dat ideaal van geluk in woorden afbeeldt. Zooals hij ten slotte, in die spanningen van hartstocht en gewaarwording, zich zelf ontwikkelt tot een hooge schitterende eenzame bloem, als een vlam.

In Alastor zwerft de dichter, ziek van liefde, eenzaam door de natuur, tot hij sterft. In Mont-Blanc ‘the everlasting universe of things flows through the mind’ van den enkeling; de eenzame Witte Berg is daar het beeld van den mensch:

> When I gaze on thee,
> I seem as in a trance sublime and strange
> To muse on my own separate phantasy,
> My own, my human mind.
> (58)

In de Hymne aan de Intellectueele Schoonheid is de Geest der Schoonheid de Eenige Eenzame aan wie alleen de eenzame dichter alles, zijn geheele leven wijdt. In Julian and Maddalo galoppeeren Byron en Shelley langs de Adriatische Zee als eenzame zoekers der schoonheid. Prince Athanase is de eenzame jongeling, vol liefde voor de menschen, die van een van de wereld teruggetrokken leeraar wijsheid leert, maar ziek is van verlangen en onmacht om het goede te doen. De Witch of Atlas zwerft eenzaam rond in de bergen, de Sensitive Plant is het eenzame, gevoelige kind van een gaar-

de, het troetelkind der natuur, dat alleen *voelt*, maar dat, als een schoon kind uit den tuin der bourgeoisie, weeft noch spint, zaait noch oogst, en sterft als de verzorgende hand, bleek en koud, neerligt. En Epipsychidion is het schoonste verlangen van een eenzame, die

> In many mortal forms rashly sought
> The shadow of the idol of the thought,
> (59)

en die het ideaal, daar hij een alleen geestelijk zoeker was, nooit in de werkelijkheid, alleen in visioenen vinden kon.

Zoo zien wij, dat het karakter, waarvan wij zeiden dat het in den radicalen burger van het begin der negentiende eeuw in Engeland voorhanden moest zijn, in Shelley is. Wij leidden dat af uit de productie- en klasseverhoudingen. Een politieke revolutie, zagen wij, moest de bourgeoisie begeeren, een revolutie, die de macht van koningschap en grondbezit brak, een als de Fransche. Zonder deze kon de nieuwe industrie zich niet ontwikkelen. Wij zien Shelley niets méér vereeren dan de Fransche revolutie, en in zijn verzen alles doen wat hij als dichter kon, opdat een dergelijke omwenteling, zij het op andere wijze, in Engeland kwam.

Ook zagen wij, dat de Engelsche bourgeoisie opperst individualistisch moest worden, doordat de grootindustrie alle banden verscheurde en elk mensch totaal op zichzelf stelde als vrije concurrent van zijn land- en huisgenooten, ja, van alle menschen. Opperst individualitisch moest hij daardoor worden, dat wil zeggen, zoo individualistisch als nog nooit een mensch geweest was. Want zelfs in de burgerlijke maatschappij, die het individu toch veel eenzamer maakt dan de primitieve en feodale maatschappijen, bestaan toch altijd nog beschermende banden, hetzij van het overblijfsel der mark, hetzij van het gilde. Het moderne kapitalisme daarentegen verscheurt alles, de eenling blijft steunloos staan, op eigen krachten alleen aangewezen. Dat effect, uit de grootindustrie ontstaan, verspreidt zich in alle menschen. Het openbaart zich in de politiek, de zede, de filosofie.

De politiek der bourgeoisie wordt geregeld naar het voordeel van het burgerlijk individu; de zede, hoewel eerbied voor de traditie huichelend, erkent feitelijk alleen den individueelen lust; de filosofie vergoddelijkt den eenzaam levenden bourgeois-geest, of wordt mechanisch-materialistisch als het productieproces zelf. Dat effect, van individualisme, dringt in ieder door, in alle klassen, ieder voelt het, en de dichter neemt het in zich en anderen waar, als algemeen verschijnsel, in alle economische en politieke stroomingen die alle op elkaar onderling inwerken en elkaar wederzijdsch versterken. En het duurt lang voordat in die individualistische maatschappij weer nieuwe banden, nieuwe vereenigingsvormen, van ondernemers en arbeiders bijv., ontstaan.

Zoo moest dus de poëzie van Shelley dit karakter vertoonen, in wat hij van zich zelf en in wat hij van andere menschen en dingen zegt; en, zooals wij zagen, zij doet het. Men moet ook niet meenen, omdat wij de scheiding tusschen Shelley's revolutionaire en zijn individualistische gedichten maakten, dat daarom het revolutionaire niet in de individualistische, het individualistische niet in de revolutionaire zou voorkomen. Deze karaktertrekken smelten ineen en waar de eene is, ontbreekt de andere niet.

In de revolutionaire gedichten vinden wij het echt modern-burgerlijke individualisme zeer sterk. Het is bijvoorbeeld Laon alléén, die een geheel volk redt; het is Prometheus alléén, die door zijn weerstand de menschheid haar doel doet bereiken; het is Beatrice Cenci alléén, die aan een geheele wereld het hoofd biedt. Het individu kan blijkbaar niet alleen zich zelf verbeteren, maar het is krachtig genoeg om de heele maatschappij te redden. Zoo groot is de individueele oppermacht. Dat zijn de typische gedachten van een tijd, toen de grootindustrieel en in het algemeen elke burger alleen door zijn eigen energie slagen kon. Maar in de revolutionaire gedichten komt ook het maatschappelijk doel voor den dag. In de individualistische is het individu waarlijk totaal eenzaam, opperst individualistisch. Zoo eenzaam als het in geen enkele periode der litteratuur wordt aan-

getroffen; evenals er in geen enkele periode van den maatschappelijken arbeid zoo van allen afgesneden individuen hadden bestaan, als nu de warenproducenten onder de grootindustrie.

Wanneer wij de geheele school tot welke Shelley behoort, zouden nagaan, Wordsworth, Coleridge, Keats, e.a., dan zouden wij vinden, dat dezelfde eigenschappen ook bij hen voorkomen en dat wij dus waarlijk het recht hebben van klasseverschijnselen met klasse-oorzaken te spreken. Alleen - die eigenschappen komen bij die anderen voor in mindere mate. Het is juist een eigenschap van de zeer groote dichters, dat zij de groote klassestroomingen groot ondergaan en groot laten zien. Bij de kleinen ziet men de inwerkingen dier gigantische stroomingen dikwijls veel minder. Zij gaan dikwijls op in de liflafjes van stemmingen en persoonlijke gebeurtenissen, en het is moeilijk in die kleine poelen en vijvers, hoewel in verband staande met den grooten stroom, de algemeene beweging te erkennen. Shelley staat open, totaal open voor de maatschappelijke stroomingen; zijn hart was zoo wijd, zijn geest zoo groot, zij gaan er door in het zonlicht en niet in het duister van religie of filosofie; hij noemt alles rechtuit, en zijn beelden, hoe schitterend en ver soms, zijn duidelijk te herkennen als maatschappelijke. Zoo is het bij hem niet moeilijk den weg terug te vinden van den materieelen bodem der maatschappij naar zijn idealisme, den weg dien Marx den eenig juisten voor het historisch materialisme noemt.

In de derde plaats zagen wij, dat de bourgeois zijn revolutie, zijn hervorming, als de zaak der menschheid moest beschouwen. Het blijkt genoeg uit wat wij van Shelley aanhaalden, dat hij dit deed. Er is geen oogenblik in zijn leven geweest, of hij heeft voor de burgerlijke omwenteling gedaan, wat hij als dichter kon, met het zuivere hartstochtelijke vuur der overtuiging, dat hij iets voor den vooruitgang van de menschheid deed.

Maar ten vierde moest de radicale bourgeois, de onbevreesde, zeer goed zien, dat het modern-burgerlijk regiem, hoe zeer ook een zaak van den vooruitgang, vreeselijke ellende bracht. Daarom moest hij zeer democra-

tisch worden en de consequenties der revolutie trekken. Een omwenteling in Engeland als de Fransche scheen hem goed; de beheersching der natuur door de kennis heerlijk; maar dan ook hervorming, en de lasten op de rijken, en verkorting van arbeidstijd voor den arbeider. De heerschappij der bourgeoisie was de vooruitgang van de menschheid. Maar het was nog niet de definitieve redding. Zoo zien wij Shelley aldoor droomen van een nog verderen, beteren toestand, dien hij zich, als hij probeerde hem te formuleeren, niet anders dan als gelijkheid van bezit denken kon, die door liefde, door de wijsheid en adel van het individu en door de zedelijke verheffing der individuen zou worden verkregen. Eerst de politieke gelijkheid voor allen, en daarna hervorming, verheffing en veredeling, dat was de weg dien hij meende als den eenig mogelijken te zien.

Aan al deze eigenschappen ziet men zoo klaar alsof wij keken in onzen eigen tijd, dat Shelley de dichter is van de radicale moderne bourgeoisie, die, revolutionair, haar eigen consequenties nog niet vreest, maar in haar ijver en vuur alles aandurft; die geen moeilijkheid ontwijkt, maar zich zelf de vragen stelt die uit haar eigen bestaan voortkomen, en ze ten deele, theoretisch, voor zoover zij kan, zelfs oplost. In zijn individualisme en in zijn revolutionairen zin is Shelley, als wij onderscheiden willen, de grootburger; in zijn vérgaande eischen voor de lagere klassen de radicaal.

Er zijn socialisten geweest - Aveling en Eleanor Marx - die Shelley tot een socialistisch dichter hebben verklaard[1)]. Ten onrechte. Een dergelijke uiting bewijst, dat men in de theorie van Marx volkomen thuis kan zijn, maar dat tot haar toepassing op eenig gebied groote speciale kennis van dat gebied behoort. Shelley's poëzie, al heeft hij ook aan een socialistisch einddoel gedacht, is in wezen door en door burgerlijk. De plaatsen waar hij over dat socialistische einddoel spreekt, zijn trouwens in zijn proza zeer schaarsch, en in zijn poëzie bovendien uiterst vaag, te vaag en te schaarsch

1) Zie *Neue Zeit* VI, 540 en X, 2; 581.

dan dat men hem socialist noemen kan. Het socialisme, dat hij zich op die enkele plaatsen denkt, is óf het kleinburgerlijke van Godwin, van gelijk bezit, óf, veel meer nog, een socialisme van liefde, geluk en genot. Van gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen, van gemeenschappelijken arbeid vooral, spreekt hij niet[1]. De productieve arbeid in de maatschappij der toekomst komt bij hem niet voor, in het algemeen is arbeid iets waaraan hij in het geheel niet denkt. De echte voorloopers van het socialisme, ook de utopisten, hebben in de eerste plaats aan den arbeid gedacht. Shelley spreekt, waar hij de menschen der toekomstmaatschappij afbeeldt, in proza alleen van hen als bezitters, in zijn gedichten alleen als van genieters. Hij stelt ze dus als echte bourgeois voor. Maar al was zijn socialisme klaarder omschreven en praktischer, al had hij er veel meer over gedacht en gezegd, dan zou men hem nog geen socialistisch dichter mogen noemen. Men moet iemand nemen naar zijn daden, niet naar zijn woorden. En de daad van een dichter is niet een woord of de een oogenblik verkondigde droom, zij is de strekking, de algemeene beteekenis van zijn werk. En die zijn bij Shelley individualistisch burgerlijk.

Het socialisme bij Shelley is te vergelijken bij de gelijkheid van bezit die ook in de ‘cahiers’ van vele afgevaardigden naar de Constituante voorkwam. Het is geen principe waarnaar hij zijn denken richt, slechts een consequentie, waartoe zijn revolutionair denken door den strijd tegen het feodalisme een oogenblik komt; eerder in strijd met wat hij eigenlijk wil. Het is een idealistische bloem van zijn sociaal gevoel, niet iets essentieels van zijn practischen wil. Shelley's socialisme, zijn ‘Gelijkheid’ is te vergelijken met het ideaal dat ook zoo menig Fransch revolutionair van 1789 gevoelde: een vage hoop, dat de revolutie voor *allen* goed zou zijn,

1) Op eene plaats in Laon en Cythna - canto VII, XXXV - komt iets voor dat als eene gedachte aan communistisch bezit kan uitgelegd worden. Hij spreekt daar, in een visioen der toekomst van ‘onverdeelde korenvelden’. In den Prometheus wordt de toekomstmaatschappij ‘zonder klassen’ genoemd.

allen bevrijden, *allen* gelijkheid en broederschap brengen zou. Het onderscheid tusschen dien revolutionair en Shelley is, dat de laatste de grootindustrie en het moderne proletariaat duidelijk zag, en dus gevoelen moest, dat zelfs al kwam de revolutie, er nog weer nieuwe hinderpalen voor het geluk van allen zouden bestaan. Shelley moest dus dat algemeen geluk nog een stadium verder verschuiven dan de Fransche revolutionair, maar hij hoopte op dezelfde wijze als deze, dat wil zeggen - omdat hij geen middel zag om de nieuwe moeilijkheden weg te ruimen - even vaag als de Fransche revolutionair.

Shelley's practische voorstellen waren feitelijk ook in het voordeel der bourgeoisie; zij zouden in elk geval in haar voordeel zijn uitgeloopen.

Shelley is de revolutionaire, consequente, burgerlijke individualist met sterk sociaal gevoel.

Hij is de radicale individualistische burger met groot sociaal instinct, die met vuur de burgerlijke revolutie meemaakt, die hoopt dat deze de wereld ten slotte toch zal bevrijden.

Hij is de bourgeois, die nog denkt dat het burgerlijk totaal ontwikkeld individu ten slotte de wereld zal redden.

Hij is gelijk aan Robert Owen in de eerste periode, die, als fabrikant, het proletariaat wilde redden.

Hij is de bourgeois die meent of hoopt, dat door de burgerlijke maatschappij alle individuen eenmaal even zoo vrij zullen worden als hij zelf, het burgerlijk individu, is.

Men zal zeggen: Shelley had toch een afschuw van de maatschappij en koos de eenzaamheid boven haar. Maar is dat eenzaam-willen-wezen niet juist burgerlijk?

Men zal zeggen: maar Shelley had toch een buitengewoon groot sociaal gevoel. Kan dan, antwoorden wij, een ‘burger’ geen groot sociaal gevoel hebben? Maar het sociaal gevoel van den socialist is juist geheel anders dan van den burger. Het sociaal gevoel van den burger zal hem doen trachten van alle menschen burgers te maken. Dat wilde Shelley.

Men verwarre toch niet, omdat sociaal gevoel in onze beweging van zoo enorme beteekenis is, sociaal gevoel met socialisme. Men make er toch niet, als de Christenen van de ‘liefde’, een vast beginsel van. Sociaal gevoel komt in alle tijden, bij alle klassen voor, maar altijd anders. Hoe men het beoordeelen moet, hangt geheel en alleen af van de wijze waarop het zich uit, waarop het werkt.

Shelley wás waarlijk een man met buitengewoon sociaal gevoel. Dat instinct, uit de dierenwereld voortgekomen, door den strijd om het bestaan ontwikkeld, was bij hem zóó sterk, dat het scheen of hij niet door het kapitalisme was aangeraakt. Die drift was in hem zeker even groot als zijn liefde voor de vrouw, grooter dan zijn drift tot zelfbehoud. Hij werd door het lot, door den tijd van zijn geboorte geplaatst in de felle ontwikkeling van kapitalisme en individualisme. Hoe zou nu een maatschappij, een klasse, die zóó tot egoïsme aanzette als de burgerlijke grootindustrieele, zulk een aanleg kunnen gebruiken, kunnen buigen voor haar ontwikkeling? Het lijkt onmogelijk. Maar het kon. Want dat karakter leerde van de maatschappij, van de klasse, juist in de ontwikkeling tot het hoogste individualisme de zaak der menschheid te zien.

En laat ons dit tot juiste onderscheiding hier bijvoegen: zij heeft hem dat ook niet valschelijk geleerd, hem niet bedrogen. De ontwikkeling van het hoogste individualisme was de ontwikkeling van den bandeloozen concurrentiestrijd; en die heeft de maatschappij sneller verder gebracht dan alle vroegere productiewijzen. Het modern burgerlijk individu d.w.z. de individuen: van modern-kapitalistisch industrieel, koopman, bankier, technicus, wetenschappelijk uitvinder, zij hebben door hun energie de oude banden gebroken, de nieuwe productiekrachten hun ijlende vlucht doen beginnen, het socialisme mogelijk gemaakt, den grondslag voor de nieuwe wereld gelegd.

De grootindustrie vormde met haar groei nieuwe groote karakters. Zij leerde de individuen voor het eerst reusachtige economische doeleinden najagen, en daar-

mee ook reusachtige politieke en wetenschappelijke. In de plaats van het kleine doel van het kleinbedrijf het enorme doel van het grootbedrijf. In plaats van een filosofisch bedenksel de politieke economie. Ook Marx is een kind van dien tijd. De grootindustrie verscherpte den strijd om het bestaan oneindig, wakkerde het individualisme enorm aan, richtte den geheelen staat voor het burgerlijk individu in.

Dat reusachtige nieuwe individualisme, dàt heeft Shelley bezongen. Hij heeft zich zelf als zulk een totaal los, aan niets meer slaafsch, over alles geestelijk heerschend, een wereld-hervormen-kunnend, burgerlijk-vrij individu afgebeeld, en ook andere beelden naar dat ideaal gevormd. Laon, Cythna, Prometheus, Shelley zelf zooals hij in sommige gedichten voorkomt, het zijn de natuur beheerschende, aan geen God meer onderworpen, de maatschappij hervormende menschen, die de groot-industrie heeft geschapen, maar zooals alleen een groot dichter ze in hun wezenlijk zijn voelt.

Nu er bij die centenaars burgerlijk individualisme en sociaal gevoel een lood socialisme komt, is dat toch geen reden Shelley een socialistisch dichter te noemen!

Dat de ontwikkeling tot het hoogste individualisme de zaak der menschheid was, voelde Shelley, men kan zeggen, precies. Maar op welke wijze de menschheid daardoor tot het hoogste geluk en tot algemeene gelijkheid en vrijheid zou komen, dat begreep hij niet. Dat kon hij trouwens ook onmogelijk begrijpen. Later, toen het proletariaat sterker was geworden, zou eerst blijken, dat niet persoonlijke verheffing der individuen, maar de organisatie en verheffing der massa in de eerste plaats dat groote geluk brengen zou. Dat kon Shelley niet weten, maar omdat hij het niet wist en toch zoo gaarne dacht over, en behoefte had aan dat onmetelijk geluk voor *alle* menschen, daarom wordt zijn spreken er over vaag en schitterend en krijgt het geen maatschappelijke maar natuurkleuren. Doordat hij niet weet, hoe door de burgerlijke maatschappij, die hij wil, het algemeen geluk, dat hij ook wil, zal komen, maar persoon-

lijk geniet in het gevoel voor dat algemeen geluk, geeft hij dat persoonlijk heerlijk gevoel, dat wel schoon, maar alles behalve duidelijk is.

Het is juist omdat dat algemeene geluk niet gebeurde en niet gebeuren kon, dat Shelley er zulk een fantastische voorstelling van geeft als in Laon en Cythna en in den Prometheus.

Het is juist door het niet-gebeuren van het goede op aarde, dat men denkt dat het in den hemel gebeurt. In de groote burgerlijke poëzie gebeurt het goede in een hemel.

In de burgerlijke maatschappij wordt, omdat sommige individuen economisch en politiek d.w.z. burgerlijk vrij zijn, de mogelijkheid van zulk een vrijheid voor alle individuen gevoeld, maar niet verwezenlijkt; voorzien, geprofeteerd, maar niet bereikt. Transcendentaal is in de burgerlijke maatschappij de vrijheid. Ook Shelley heeft, en het kon niet anders, niets dan de burgerlijke vrijheid verkondigd, een maatschappij van alleen gevoelende, genietende, niet-werkende, geestelijk vrij van elkaar, naast elkaar staande individuen, d.w.z. een geperfectioneerde, ideale burger-maatschappij.

Shelley spreekt over sociale gelijkheid, maar hij spreekt er over als burger, hij ziet ze als burger. Shelley ziet de kwade gevolgen van het moderne burgerlijke systeem, waarvoor hij zelf strijdt, hij zoekt middelen om het kwaad te verhelpen, maar vindt juist alleen een burgerlijk ideaal. Hij is dus eigenlijk in zoo goed als álles een burgerlijk dichter[1)].

1) Men gelooft licht wat men gaarne wil; zoo is het zeer natuurlijk dat de beide Avelings Shelley tot socialist maakten. Hij haatte tirannie, hij verfoeide de ellende van het fabriek-systeem, men vindt iets van gelijk bezit bij hem, en hij heeft een maatschappij van gelijkheid in heerlijk levendige kleuren geschilderd. Dan is het voor een socialist wel heel verleidelijk om Shelley tot zijn geestverwant te rekenen. Maar als men alle bewijzen, die de Avelings voor het socialist-zijn van Shelley, in deel VI en X van de *Neue Zeit* verzameld hebben, precies onderzoekt, op den keper, dan blijkt dat hun redeneering toch bijna geheel zelfbedrog is. Ten eerste beantwoordt Shelley niet aan de definitie, die de schrijvers zelf aan het begrip ‘socialist’ geven. Een socialist, zeggen zij o.a., moet overtuigd zijn, dat het loonstelsel de grondslag is van alle bestaande verhoudingen van heerschappij en knechtschap. Welnu, dat inzicht had Shelley niet, ik althans heb het niet bij hem gevonden en de Avelings geven ook niet de plaats waar het voorkomt, waaruit ik opmaak dat ook zij er geen kenden. Ook behoort tot socialisme volgens hen de overtuiging, dat in plaats van de verschillende klassen één gemeenschap komt, die de middelen van productie en verdeeling bezit en volgens één plan gemeenschappelijk aanwendt. Ook dit komt zoo niet bij Shelley voor. Dat Shelley op de schouders zou staan van Babeuf is een uit de lucht gegrepen bewering, die aan Babeuf, en aan Shelley feitelijk ook, onrecht doet. De kracht van Babeuf ligt juist in wat Shelley niet verstond. Hij wil gemeenschappelijk bezit *en den gemeenschappelijken arbeid* - zie bij Buonarotti, deel II, het program van Babeuf. - Dien hebben Godwin en Shelley niet gewild. -

   En dat Shelley den klassestrijd tusschen de twee klassen gezien zou hebben, d.w.z. tusschen het proletariaat en alle bezittende klassen, dat zeggen de Avelings wel, maar zij bewijzen het niet. De plaatsen die zij aanhalen, spreken van afschuw van aristocratie, handel, fabriekswezen, onderdrukking, monopolie, maar nergens staat dat de arbeiders deze alle gezamenlijk moeten bekampen. De klassestrijd tusschen de beide klassen komt alleen voor in een noot van Mary Shelley, lang na Shelley's dood geschreven, toen de klassestrijd der proletariers duidelijk geworden was. Deze plaats bewijst dus niets voor Shelley zelf. Hij heeft dien klassestrijd *niet* gezien. Wat de Avelings zeggen: ‘Shelley's doel was in den grond dat van de tegenwoordige sociaal-democratie... Door zijn inzicht in de beteekenis van den klassestrijd verheft hij zich boven de utopistische socialisten en wordt hij een voorlooper van het moderne socialisme,’ is dus onjuist optimisme.
   Het is in dit verband belangrijk, dat Shelley met innigen haat schimpt op koningen, priesters, geprivilegieerden, handelslieden en bankiers, maar niet, zoover ik weet, op fabrikanten - alleen op de slechte *gevolgen* van het fabriek-stelsel. Hij minacht ook het eigendom dat uit voorrechten en monopolies komt, maar, evenals Godwin, erkent hij het eigendom dat een gevolg is van knapheid, spaarzaamheid, vlijt, genie, enz. Een bewijs dat Shelley, echt radicaal, de oude aristocratie, den woeker, den overmatigen rijkdom en het handelsbedrog bestreed,

Maar dat is juist zijn kracht. Hij is juist alleen groot door dat burgerlijk sociaal gevoel, dat burgerlijk revolutionaire en dat individualisme. Als socialistisch dichter zou hij, in dien tijd, niets hebben kunnen beteekenen.

Is dus aan de eene zijde het oordeel der Avelings onjuist, niet minder dwaalt Kautsky als hij in zijn gedenk-

maar nog niet het duidelijk onderscheid had gemaakt tusschen produceerende industrieele kapitalisten en produceerende arbeiders.

schrift over Marx zegt, dat de Duitsche kunst van Goethe en Schiller de Engelsche overtrof. Zulk een oordeel bewijst hoe weinig groote poëzie wordt verstaan. De groep Wordsworth, Coleridge, Keats, Shelley overtreft de groep Lessing, Schiller, Goethe verre, en - daar in de poëzie de daad alleen geldt, niet de aanleg - Shelley staat als een toren boven Goethe. Dat zegt niet alleen de zekerheid van een hart dat tegenover poëzie nooit heeft gedwaald, maar ook het verstand dat van Marx heeft geleerd waardoor poëzie groot wordt. Het was physisch onmogelijk dat Goethe een zoo groot dichter werd, daarvoor stond zijn klasse veel te laag[1)].

En dat, wat Kautsky daarbij zegt, alle Engelsche ideologen van dien tijd conservatief zouden zijn geweest, dat moet met alle kracht worden ontkend. Shelley heeft alle consequenties der revolutionaire burgerij getrokken, die hij in zijn korte leven trekken kon; hij heeft zoo hard hij kon voor de bourgeoisie gevochten, hij heeft het atheïsme vol aanvaard, al heeft hij geen definitief stelsel van wereldbeschouwing gevonden; tot den godsdienst is hij nooit teruggekeerd; geen enkele reactie is er te vinden, noch in zijn politieke noch in zijn filosofische overtuiging, geen enkel compromis. Hij werd geminacht als mensch, maar als dichter heeft hij geen stap naar het publiek gedaan. Persoonlijk was hij het ideaal van een dichter, vol liefde, vol vriendschap, weldadig, dapper, heldhaftig, altijd de waarheid sprekend. Hij heeft de eerlijkheid gehad voor de revolutie te strijden, maar het kwaad, dat de burgerlijke revolutie voor de lagere klassen bracht, te erkennen. Hij wilde hervorming voor de lagere klassen. Hij heeft volkomen waar gevoeld, hoe het hooge geluk dat het burgerlijk individu, en hij zelf in de eerste plaats, in zijn individualisme voelde, gepaard ging met het vreeselijk ongeluk van duizenden, en hij heeft begrepen dat het geluk voor allen eerst na nieuwe moeilijkheden kon komen. Hij zag de ellende der grootindustrie, en hij voelde het

1) Een Marxist die niet begrijpt, dat het voor Goethe physisch onmogelijk was waarlijk groot te worden als dichter, heeft of van het Marxisme, of van poëzie niets begrepen. Of niets van beide.

verdriet daarover diep in zich. Hij kon er dikwijls niet aan denken, zoo wondde dat zijn hart, en dan verborg hij zich in de verbeelding, in gedachten die hun kleur ontleenden aan de natuur[1]. Hij boog zich dan zijwaarts in zichzelf, en begroef zich in zijn liefde voor een vrouw of voor zijn eigen heerlijk ik. Maar ook dan, als hij in zichzelf verzonken was, kon hij de maatschappij niet vergeten. Men moet al geen ooren hebben voor de tonen van het hart, om niet in zijn schijnbare natuurgedichten, in zijn liefdesliederen, de wanhoop, de weeklacht over de maatschappij te hooren. En altijd keert hij weer tot zijn groote maatschappelijke gedichten terug. Uit haast al zijn liederen, durf ik zeggen, waait, al is het soms van heel verre, de maatschappelijke liefde aan. Daardoor is hij gelijk aan de grootsten, aan Aeschylus en Dante, al heeft hij veel minder mogen doen.

Shelley heeft nooit huichelachtig gejubeld of valsch gepraat alsof het burgerlijk regime onvermengd prachtig was: er is altijd pijn in hem, ook in zijn hoogste klanken, omdat hij voelt dat wat bereikt wordt, toch niet het geluk voor allen is; hij heeft ook nooit berust. Zijn gedichten zijn alle, van den aanvang af tot 't laatste toe, gedichten van strijd. Hij beeldt in hen af de poging; de schoonheid van zijn helden is de strijd, de poging, dikwijls tot den dood. Zoo met Alastor, met Laon, met Beatrice, met Adonaïs en zooveel andere. Dat moest ook zoo zijn, want Shelley zelf kampte voor het individualistisch burgerlijk geluk voor allen, wat niet te bereiken is. Zijn leven moest dus als een kamp zijn, een onuitgevochten, telkens weer opnieuw begonnen kamp.

De sociale aandrift, zich te geven voor de menschen, was Shelley's sterkste hartstocht. Toen hij heel jong

1) Shelley zelf moge getuigen voor de waarheid van deze opmerking. In het kleine prachtige prozastukje: ‘Over Liefde’ zegt hij: ‘... in dien verlaten toestand wanneer wij omgeven zijn door menschen die niet met ons sympathiseeren, beminnen wij de bloemen, het gras, het water, den hemel. In de beweging van de lentebladen zelfs, in de blauwe lucht, wordt dan een geheime overeenstemming met ons hart gevonden.’
Proza I, pag. 428

was, ongeveer 13 jaar, toen hij manbaar werd, was hij zich dat bewust geworden:

> Thoughts of great deeds were mine, dear Friend, when first
> The clouds which wrap this world from youth did pass.
> I do remember well the hour which burst
> My spirit's sleep: a fresh May-dawn it was,
> When I walked forth upon the glittering grass,
> And wept, I knew not why; until there rose
> From the near schoolroom, voices, that, alas!
> Were but one echo from a world of woes -
> The harsh and grating strife of tyrants and of foes.
>
> And then I clasped my hands and looked around -
> - But none was near to mock my streaming eyes,
> Which poured their warm drops on the sunny ground -
> So without shame, I spake: - 'I will be wise,
> And just, and free, and mild, if in me lies
> Such power, for I grow weary to behold
> The selfish and the strong still tyrannise
> Without reproach or check'. I then controlled
> My tears, my heart grew calm, and I was meek and bold.
> (60)

Dat verlangen allen zoo vrij en gelukkig te maken als hij zelf was, heeft hij altijd gehad, het is nooit verminderd. Dat sociaal instinct, dat hij van nature had, met het burgerlijk individualisme, dat hij van de maatschappij kreeg, te vereenigen tot één, dat is het drama van zijn geheele leven. Hooger kon een bourgeois niet gaan. Het is het uiterst revolutionaire van een klasse, als zij alle menschen aan zich gelijk wil maken in geluk. Shelley is én door zijn practische eischen én door zijn sociaal en ideaal individualisme de revolutionair der grootindustrie in zijn hoogsten, edelsten vorm.

Is het dus aan den eenen kant niet waar, dat Shelley tot de socialisten behoort, even onwaar is het dat hij conservatief of tot een compromis geneigd zou zijn geweest.

Om zijn groote poëtische gaven behoort Shelley dus

tot de zeven allergrootste dichters die Europa, en tot de zes allergrootste die de burgerij heeft voortgebracht. Hij behoort ook tot hen om de volgende reden:

Hij is de vertegenwoordiger van dat allerbelangrijkste gedeelte, van die allerbelangrijkste periode van de geschiedenis der burgerij, de grootindustrie in den arbeid, de teugellooze concurrentie in het economische en in het geestelijke leven, het in haar aanvang opperst individualisme, dat de burgerij brengt op haar toppunt en het communisme voorbereidt.

Die grootindustrie, die uiterste concurrentie, dat opperst individualisme heeft hij gezien en gevoeld, en ook het proletariaat.

Evenals Aeschylus het antieke handelskapitaal en den slavenarbeid, evenals Dante de lijfeigenschap, het gildewezen en het begin van het moderne kapitalisme, zoo zag Shelley de grootindustrie en het moderne proletariaat.

Zoowel dus door de macht van zijn genie, als door de beteekenis der periode die hij vertegenwoordigt, behoort Shelley tot de allergrootsten. Die periode heeft zijn genie tot ontwikkeling gebracht, zijn poëzie groot gemaakt, zooals dat ook bij Aeschylus het geval was geweest.

Shelley zag de beteekenis van het proletariaat.

Hij was de eenige schrijver der 18de en 19de eeuw die dit doet.

Noch Rousseau, noch Voltaire, noch Herder, Lessing, Goethe en Schiller, noch Wordsworth, Coleridge, Byron, Southey, Keats, Swinburne, Rosetti, Browning, noch Novalis, Heine, Platen, noch Poeschkin, Lermontov, Toergeniev, Dostojewski, Tolstoi, noch Balzac, Flaubert, Zola, de Goncourts, om van de minderen als Beaudelaire, de Musset, Verlaine te zwijgen, zagen het.

Hij, hij alleen zag de grootindustrie, hij begreep voor zijn tijd reeds absoluut waartoe zij leiden moest; hij zag de beteekenis van het proletariaat.

Van Shelley's voorgangers en tijdgenooten in deze laatste ontwikkeling der Engelsche burgerlijke poëzie werden Wordsworth, Coleridge, Southey eerst door de

Fransche revolutie gegrepen, en tot haar aanhangers. Spoedig evenwel werden zij contrarevolutionair en hoort men uit hun gedichten het verlangen naar het verleden.

Shelley was de vertegenwoordiger der groote bourgeoisie, Keats die der kleine. Keats kon zich daardoor nooit geheel van het verleden losmaken, maar heeft toch, naast zijn groote liefde voor de klassieke oudheid, de middeleeuwen en de vijftiende en zestiende eeuw, de sterke liefde voor zijn eigen tijd. Hij heeft klassicisme en romantiek tot één heerlijk beeld vereenigd. Of hij ooit tot het werkelijk kennen en liefhebben van wat in zijn tijd reeds het grootste was, de grootindustrie en de arbeidersklasse, zou zijn gestegen, is onzeker en twijfelachtig. Een vroege dood heeft zijn ontwikkeling afgesneden.

Byron was te zeer met zich zelf en zijn zedelijke kwalen vervuld om tot de kern der maatschappij door te dringen.

Zoo blijft Shelley de eenige onder de Engelsche dichters die opkwamen met en door de grootindustrie, die én verleden én heden én toekomst begreep, de eenige die den redder der maatschappij, de kracht der toekomst, het proletariaat, althans heeft voorvoeld.

De dichters Tennyson, Rosetti, Browning, Swinburne hebben dit niet vermocht. Na Shelley is de Engelsche groote poëzie te gronde gegaan in imperialisme, nationalisme, uiterst individualisme.

Shelley's poëtische kracht wordt het best geschetst door te zeggen, dat de Prometheus in hoogte van verbeeldingskracht en grootschheid van voorstelling op vele plaatsen met Aeschylus, de Cenci in realisme en kracht van hartstocht met Shakespeare, Laon en Cythna in verbinding van realisme en verste fantasie met Milton vergeleken kan worden, en dat in soort van liefde-gevoelen, vrouwenliefde met sociale liefde vermengd, in vele andere gedichten, en vooral zooals wij zien zullen in Epipsychidion, geen enkel dichter Shelley nabij komt.

En deze vergelijking met de grootste burgerlijke dichters brengt ons vanzelf, om te besluiten, tot een vergelijking van Shelley met hen op een ander punt, wat ons het wezen van zijn maatschappelijk dichterschap nog beter zal doen begrijpen.

De ontwikkeling der bourgeoisie, van de antieke Grieksche af tot de moderne grootindustrieele toe, is een voortdurend vrijer worden, een aldoor hooger beheerschen van de natuur, - maar vóór de grootindustrie blijft de mensch haar mindere.

Ook zijn de maatschappelijke krachten, de productieverhoudingen, veel sterker dan de mensch. Zij sleepen hem mee, dwingen hem, maken hem goed, en kwaad. Zoo zien wij dan én bij Aeschylus, wiens poëzie op het handwerk en den slavenarbeid, én bij Dante, wiens werk op de lijfeigenschap en het handwerk, én bij Milton, wiens poëzie op den loonarbeid en op de beginnende manufactuur berustte, die dus, als dichters, de drie groote fasen der bourgeoisie vertegenwoordigen, het Noodlot of God heerschen over de menschen.

Dan wordt de grootindustrie geboren. Nu treedt Shelley naar voren. En hij verkondigt in zijn gedichten, in hun inhoud en in de wijze waarop hij schrijft, dat geen God de menschen beheerscht, maar dat het individu grootmachtig in zich zelf bestaat.

Wie durft ontkennen dat het dezelfde gedachten zijn, die in Shelley's vlugschriften, in zijn daden en in zijn poëzie schitteren? Wie durft ontkennen dat de juistheid en kracht van de eerste, de dapperheid van de tweede, en de schoonheid van de derde in Shelley's ziel een en hetzelfde zijn, uit dezelfde bron het schitterende water? Wie durft ontkennen dat, daar de moedige politieke gedachte ontwijfelbaar uit de economische ontwikkeling der Engelsche bourgeoisie voortkwam, ook de schoonheid uit Shelley door dat vuur is ontvonkt?

Shelley heeft het vrije, geestelijk allerhoogst zelfstandige, over de natuur beschikkende, en daardoor het door niets en niemand beheerschte individu gevoeld. Dat is zijn onderwerp. In de economie was dat de moderne burger, in de poëzie is het Shelley, en zijn het Shelley's figuren.

Shelley is de eerste der grootste dichters die de overmacht van de natuur, die een God verwerpt. Dat is een enorme stap voorwaarts, en als wij hem, met die gedachte in ons, met Aeschylus, Dante en Milton vergelijken, hun somberheid en hun zich overheerscht voelen met zijn licht en vrijheid, dan voelen wij wat dat kind in de wereld is geweest[1].

De poëzie der werelddichters is de zang van de verhouding der menschen, der heerschende, machtige klasse, tot de natuur, en daardoor van de maatschappij tot de natuur. De poëzie is daardoor één lang vrijheidslied van aldoor grooter vrijwording van de natuur. Shelley geeft de grootste vrijheid weer, hij ziet de natuur reeds niet meer boven, reeds naast, reeds onder zich. Van dat innerlijke gehalte uit, vanuit dat gezichtspunt is hij de allergrootste burgerlijke dichter.

Shelley heeft zich vergist, toen hij meende, dat die vrijheid, die hij van zich, van enkele individuen der bezittende, de natuur beheerschende burgers voelde, de vrijheid van allen kon worden. Zijn sociaal instinct, zijn hart hebben hem bedrogen. Hij hoopte het wel, maar het was niet zoo. Het zijn de niet-bezittenden die zich van de grootindustrie meester moeten maken - dan komt de vrijheid voor allen, een nog veel hoogere dan Shelley voelde. Dan zullen de individuen eerst waarlijk, door elkanders steun, grootmachtig staan.

De socialist, heb ik wel eens gedacht, moet van alle burgerlijke dichters Shelley het meest liefhebben, omdat hij aan de vrijheid, die wij voor de menschen hopen, het meest nabij is gekomen, en omdat hij, als een echte, edele, revolutionaire burger, die burgerlijke vrijheid voor *allen* heeft gehoopt.

Na hem althans zijn alle burgerlijke dichters, én in Europa, én in Amerika, verreweg zijn minderen.

Wanneer wij, zooals wij bij de grootste dichters hebben gedaan, ook bij Shelley terugkeeren tot de bron

1) Kind slechts omdat zijn ziel zoo zuiver bleef. Want in zijn practische daden en zijn theoretisch denken was hij een man.

waaruit de poëzie, gestuwd door de maatschappij en hare verhoudingen, voortkomt, dat diepe water, het wezen van den mensch, het onbewuste, waarin al zijn gaven en krachten sluimerende liggen totdat zij door het leven worden gewekt, en wij onderzoeken dan hoe die groote krachten van het onbewuste, de liefde voor zich zelf, voor de vrouw en voor de gemeenschap in zijn leven tot actie gekomen zijn, dan zien wij dit:

Zij waren alle drie zeer sterk in hem, en evenals bij Dante, in wien zij ook zeer sterk waren, hebben zij zich in zijn leven alle drie heerlijk en in de grootste harmonie geuit. Onder de vijf grootste dichters waren die krachten, alle drie te samen, in deze twee het sterkst en in de schoonste harmonie. Maar de wijze van uiting was geheel anders in den een dan in den ander. Het verschil wordt door hun maatschappij, hun klasse bepaald.

Zich zelven heeft Shelley lief gehad als den vrijen, revolutionairen, uiterst individualistischen burger, die in de ontwikkeling van alle menschen tot zulke individuen het hoogste heil voor allen zag. Maar die over die ontwikkeling en dien toestand der maatschappij heen zich een nog hoogeren vorm van dat heerlijke individualisme dacht, dat, naar hij meende, door het volk, de arbeidende klasse zou worden gebracht. Den weg daarheen zag hij niet duidelijk, noch den toestand die er dan zou zijn. Hij schildert dus zich zelf - in Alastor, Laon, Prometheus enz. - als den vrijen mensch, als den dezen nieuwen weg dwepend zoekende.

‘To live as if to love and live were one’ - te leven als waar' liefde en leven één, dat is de leer die Laon predikt. Hij roept den menschen toe hun ketenen af te werpen:

> Man seeks for gold in mines, that he may weave
> A lasting chain for his own slavery; -
> In fear and restless care that he may live,
> He toils for others, who must ever be
> The joyless thralls of like captivity;
> .....
> Canto VIII XIV (61)
>
> This need not be; ye might arise, and will

That gold should lose its power, and thrones their glory;
That love, which none may bind, be free to fill
The world like light...;
Canto VIII XVI (62)
.....

Reproach not thine own soul, but know thyself,
Nor hate another's crime, nor loathe thine own.
It is the dark idolatry of self,
Which, when our thoughts and actions once are gone,
Demands that man should weep, and bleed, and groan;
O vacant expiation! be at rest. -
The past is Death's, the future is thine own;
Canto VIII XXII (63)

Fear not the future, weep not for the past.
O, could I win your ears to dare be now
Glorious, and great, and calm! that ye would cast
Into the dust those symbols of your woe,
Purple, and gold, and steel! That ye would go
Proclaiming to the nations whence ye came,
That Want, and Plague, and Fear, from slavery flow;
And that mankind is free...
Canto XI XVIII (64)

Ook in zijn natuurschilderingen, waarin hij zichzelven afbeeldt, zien wij dit individu, geheel zelfstandig, iets geheel nieuws in de geschiedenis der wereld. De voorstelling, de verbeelding ervan in zijn hoogste potentie, door Shelley, is een nieuw ideaal. Verschillend van alle andere fasen der bourgeoisie, van het ideaal van Aeschylus, van Dante, van Shakespeare, van Milton. Het was de grootindustrie die hem dat beeld gaf, het beeld van den tot het uiterste individualistischen burger.

En doordat het groote hart van Shelley ook de toen nog door haast ieder onopgemerkte of gesmade arbeiders zag, en hij hun taak in de wereld voelde, kreeg dat individu, die burger er nog iets bij, iets heel bijzonders, dat nog nooit in de wereld bestaan had.

Evenzeer is dit het geval met het ideaal der vrouw, der liefde tot de vrouw, dat Shelley zich voorstelde, dat hij kreeg door de nieuwe bourgeoisie, door haar arbeid. En tevens, eenigszins, door het proletariaat.

Shelley heeft in een zijner prozageschriften - ‘On

Love' - gezegd wat hij hierover dacht. Hij zegt daar o.a.: ...Thou demandest what is Love. It is that powerful attraction towards all we conceive, or fear, or hope beyond ourselves, when we find within our own thoughts the chasm of an insufficient void, and seek to awaken in all things that are, a community with what we experience within ourselves. If we reason we would be understood; if we imagine we would that the airy children of our brain were born anew within another's; if we feel we would that another's nerves should vibrate to our own, that the beams of their eyes should kindle at once and mix and melt into our own; that lips of motionless ice should not reply to lips quivering and burning with the heart's best blood: - this is Love.

This is the bond and the sanction which connects not only man with man, but with every thing which exists. We are born into the world, and there is something within us, which from the instant that we live, more and more thirsts after its likeness...

We dimly see within our intellectual nature, a miniature as it were of our entire self, yet deprived of all that we condemn or despise, the ideal prototype of everything excellent and lovely that we are capable of conceiving as belonging to the nature of man. Not only the portrait of our external being, but an assemblage of the minutest particles of which our nature is composed: a mirror whose surface reflects only the forms of purity and brightness: a soul within our own soul that describes a circle around its proper Paradise, which pain and sorrow and evil dare not overleap. To this we eagerly refer all sensations, thirsting that they should resemble and correspond with it. The discovery of its antitype; the meeting with an understanding capable of clearly estimating our own; an imagination which should enter into and seize upon the subtle and delicate peculiarities which we have delighted to cherish and unfold in secret, with a frame, whose nerves, like the chords of two exquisite lyres, strung to the accompaniment of one delightful voice, vibrate with the vibrations of our own; and a combination of all these in such proportion as the

type within demands: this is the invisible and unattainable point to which Love tends; and to attain which, it urges forth the powers of man to arrest the faintest shadow of that, without the possession of which, there is no rest nor respite to the heart over which it rules. (65)

Dit is een geheel nieuwe liefde. Geheel verschillend van de Grieksche uit de vijfde eeuw, van die van Dante, van Shakespeare, van Milton. Want het blijkt hier dat Shelley één vrouw begeert, naar ééne verlangt, en dat deze vrouw moet zijn in alles hem gelijk.

Dit was nieuw. De Grieken uit de vijfde eeuw, zoover zij niet zagen naar de oude vorstinnen en heldinnen, begeerden een haar gelijke hetaere, een uit vele. Dante verheerlijkt een vrouw, in het huisgezin den man gelijk. Milton een huisvrouw, den man onderworpen. Doch Shelley een vrouw in alles, in het huis, maatschappelijk, politiek, in arbeid, in geest, in idealen en willen hem gelijk.

Dit was iets nieuws. Het was mogelijk gemaakt door de grootindustrie. Die aan de vrouw de gelegenheid opent maatschappelijk, in arbeid, in alles gelijk te worden aan den man.

Shelley's schoonmoeder, Mary Wollstonecraft, reeds gestorven toen hij zijn vrouw leerde kennen, was een der eersten die dit begrepen had[1)].

Zulk een vrouw, in alles gelijkwaardig aan den man, zocht Shelley.

Maar evenals hij over den tegenwoordigen toestand der maatschappij heen, en daar achter, nog een betere, ideale zag, die van gelijk bezit, zoo zag hij over de vrouw van zijn tijd heen, zelfs al was zij de beste die toen mogelijk was, een ideaal wezen, hem nog meer volkomen gelijk. Want juist dat eene dat hij had, dat over de dingen héén zien, naar en van uit een nog veel verdere, hoogere toekomst, dat hadden de vrouwen om hem niet.

1) Men zie haar boekje: 'A Vindication of the Rights of Woman', uitgekomen in 1792, de allereerste poging van dien aard, die haar voor haar tijdgenooten een uitgestootene uit de maatschappij maakte.

En daarom, omdat hij ééne in zijn gedachten had, ook gelijk aan hem in dat idealisme van de verre, verre toekomst, daarom zocht hij haar; hij bezong haar in zijn heerlijkste gedichten. In Epipsychidion, het wonderschoone gedicht van liefde voor een vrouw, geheel, in alles gelijk aan den man. Dit beeld, eenig op de wereld, werd in hem opgeroepen door de maatschappij, de klasse waartoe hij behoorde.

Nergens zien wij sterker in den dichter vereenigd de drie liefden die zijn wezen uitmaken, de liefde voor zich zelven, voor de vrouw, en voor de menschheid. Het gedicht heeft de hoogheid en diepte van Plato's ideeënwereld, en het is tegelijk van een moderne directheid en felheid, die Shelley zijn ingegeven door de klasse waartoe hij behoorde, door haar ontwikkeling der grootindustrie, en door de opkomende klasse, het proletariaat.

Epipsychidion, het gedicht van liefde voor de eene ideale vrouw, door Shelley altijd, in vele vormen gezocht, wordt tot een lofzang op de universeele ideëele liefde, de ‘hoogste wet die de moderne wereld regeert’[1)].

Epipsychidion is geschreven voor Emilia Viviani, jonge en zeer schoone dochter van een edelman uit Pisa, die door haar vader in een klooster werd gevangen gehouden. Shelley en Mary leerden haar kennen en er ontstond een innige vriendschap tusschen de drie, die bij Shelley tot een vurige liefde en vereering werd.

‘Poor captive Bird! High, spirit-winged Heart!’ laat hij den dichter tot Emilia zeggen:

> Seraph of Heaven! too gentle to be human,
> Veiling beneath that radiant form of Woman
> All that is insupportable in thee
> Of light, and love, and immortality!
> 21-24 (66)

‘Spouse, Sister, Angel’, noemt hij haar, en dan volgen regels die men kan lezen als een lofzang op een vrije, verdeelde liefde, een liefde uitgaand naar meerdere

1) Uit Shelley's inleiding tot Laon en Cythna.

vrouwen tegelijk. Ook in deze verzen echter verheerlijkt Shelley de liefde voor dat wezen dat hij zijn geheele leven zocht, die ideale vrouw, heelemaal aan hem gelijk. En wie goed leest, zal voelen hoe hij hier ook bezingt de universeele liefde, die welke uitgaat boven de liefde voor de eene vrouw, naar al het bestaande, naar de geheele menschheid.

> True love in this differs from gold and clay,
> That to divide is not to take away.
> Love is like understanding, that grows bright,
> Gazing on many truths; 't is like thy light,
> Imagination! which from earth and sky,
> And from the depths of human phantasy,
> As from a thousand prisms and mirrors, fills
> The Universe with glorious beams, and kills
> Error, the worm, with many a sun-like arrow
> Of its reverberated lightning. Narrow
> The heart that loves, the brain that contemplates,
> The life that wears, the spirit that creates
> One object, and one form, and builds thereby
> A sepulchre for its eternity.
> 160-173 (67)

> Mind from its object differs most in this:
> Evil from good; misery from happiness;
> The baser from the nobler; the impure
> And frail, from what is clear and must endure.
> If you divide suffering and dross, you may
> Diminish till it is consumed away;
> If you divide pleasure and love and thought,
> Each part exceeds the whole;
> 174-181 (68)

In prachtige regels bezingt Shelley zijn zwerftocht door de wereld, om het ideaal dat hem voorzweeft te vinden:

> There was a Being whom my spirit oft
> Met on its visioned wanderings...
> ..... on an imagined shore,
> Under the grey beak of some promontory
> She met me, robed in such exceeding glory,
> That I beheld her not. In solitudes
> Her voice came to me through the whispering woods,

And from the fountains, and the odours deep
Of flowers, which, like lips murmuring in their sleep
Of the sweet kisses which had lulled them there,
Breathed but of her to the enamoured air;
And from the breezes whether low or loud,
And from the rain of every passing cloud,
And from the singing of the summer-birds,
And from all sounds, all silence.
190-209 (69)

Tot in den dood zou de dichter zijn ideaal gevolgd zijn, wanneer niet na eindelooze omzwervingen en ontgoochelingen, waarbij hij steeds meent het wezen van zijn droom, deze ‘ziel van zijn ziel’ - zie de Essay on Love - in een nieuwe gestalte te vinden, eindelijk de rust en de bevrijding waren gekomen en hij ééne vindt, die hem haar steun en liefde geeft:

..... One stood on my path who seemed
As like the glorious shape which I had dreamed,
As is the Moon, whose changes ever run
Into themselves, to the eternal Sun;
The cold chaste Moon, the Queen of Heaven's bright isles,
Who makes all beautiful on which she smiles,
That wandering shrine of soft yet icy flame
Which ever is transformed, yet still the same,
And warms not but illumines. Young and fair
As the descended Spirit of that sphere,
She hid me, as the Moon may hide the night
From its own darkness, until all was bright
Between the Heaven and Earth of my calm mind.
277-289 (70)

De Maan, incarnatie van Mary, staat den dichter bij in alle stormen en schokken die over hem komen, totdat ten leste voor hem opdoemt het visioen dat hij najaagt:

At length, into the obscure Forest came
The Vision I had sought through grief and shame.
.....
Soft as an Incarnation of the Sun,
When light is changed to love, this glorious One

Floated into the cavern where I lay,
And called my Spirit, and the dreaming clay
Was lifted by the thing that dreamed below
As smoke by fire, and in her beauty's glow
I stood, and felt the dawn of my long night
Was penetrating me with living light:
I knew it was the Vision veiled from me
So many years - that it was Emily.
321-344 (71)

De twee vrouwen, Emily en Mary, de Zon en de Maan, zullen voortaan zijn wezen besturen:

Twin Spheres of light who rule this passive Earth,
This world of love, this *me;* and into birth
Awaken all its fruits and flowers, and dart
Magnetic might into its central heart;
348
.....

And, as those married lights, which from the towers
Of Heaven look forth and fold the wandering globe
In liquid sleep and splendour, as a robe;
And all their many-mingled influence blend,
If equal, yet unlike, to one sweet end; -
So ye, bright regents, with alternate sway
Govern my sphere of being, night and day!
Thou, not disdaining even a borrowed might;
Thou, not eclipsing a remoter light;
And, through the shadow of the seasons three,
From Spring to Autumn's sere maturity,
Light it into the Winter of the tomb,
Where it may ripen to a brighter bloom.
355-367 (72)

In schoone verzen, die sterker dan ooit den ideëelen aard van zijn liefde doen uitkomen, smeekt de dichter Emilia met hem te vluchten, ver van de wereld, naar het eiland van zijn droomen:

The day is come, and thou wilt fly with me.
To whatsoe'er of dull mortality
Is mine, remain a vestal sister still;
To the intense, the deep, the imperishable,

Not mine but me, henceforth be thou united
Even as a bride, delighting and delighted.
388-393
.....

It is an isle under Ionian skies,
Beautiful as a wreck of Paradise,
423
.....

It is an isle 'twixt Heaven, Air, Earth, and Sea,
Cradled, and hung in clear tranquility;
458
(73)

Een heerlijke beschrijving volgt van de natuur daar, van het eenzame huis, in de paradijsachtige wildernis:

The ivy and the wild-vine interknit
The volumes of their many twining stems;
Parasite flowers illume with dewy gems
The lampless halls, and when they fade, the sky
Peeps through their winter-woof of tracery
With Moon-light patches, or star atoms keen,
Or fragments of the day's intense serene; -
Working mosaic on their Parian floors.
And, day and night, aloof, from the high towers
And terraces, the Earth and Ocean seem
To sleep in one another's arms, and dream
Of waves, flowers, clouds, woods, rocks, and all that we
Read in their smiles, and call reality.
500-512 (74)

Met een extatische beschrijving van het leven dat zij daar zullen hebben, een leven van volkomen eenheid, volkomen kameraadschap, volkomen liefde eindigt dan het gedicht:

And we will talk, until thought's melody
Become too sweet for utterance, and it die
In words, to live again in looks, which dart
With thrilling tone into the voiceless heart,
Harmonizing silence without a sound.
560-564 (75)
.....

We shall become the same, we shall be one
Spirit within two frames, oh! wherefore two?
One passion in twin-hearts, which grows and grew,

Till like two meteors of expanding flame,
Those spheres instinct with it become the same,
Touch, mingle, are transfigured; ever still
Burning, yet ever inconsumable:
579
.....

One hope within two wills, one will beneath
Two overshadowing minds, one life, one death,
One Heaven, one Hell, one immortality,
And one annihilation.
587
(76)

Hierin, in deze gevoelens van liefde werd Shelley zeer zeker geleid door zijn maatschappij. Zij was het die hem die liefde, dat soort van liefde ingaf, en dat ideaal.

Ook in de liefde voor de gemeenschap waarin hij leefde, heeft Shelley onder de grootste dichters waarbij hij behoort, zijn gelijke niet.

Hij had haar geheel lief, zooals zij was. Wat geen dichter vóór hem ooit gedaan had. Waarom? Omdat hij in haar de maatschappij zag uit welke zijn ideaal voort zou komen, als de vrouw die bevrucht was met zijn ideaal, als de moeder waaruit zijn ideale maatschappij met millioenen personen als hij, met millioenen vrouwen als die hij begeerde, zou geboren worden.

Dat was nog nooit geweest in de wereld. Zij had altijd óf haar idealen in den voortijd gevonden, als Aeschylus; óf in den hemel, als Dante; óf ze niet gehad dan in het onmiddellijke tegenwoordige, als Shakespeare; óf, als Milton, in paradijs en hemel. Maar nooit in de toekomst op aarde. Dat was iets geheel nieuws, dat werd veroorzaakt door de grootindustrie, die zóózeer meester is over de natuur, dat het ideaal van geluk voor allen vanzelf uit haar oprijst.

Shelley zag in de maatschappij die om hem was, in de geweldige beheersching der natuur die met haar begon, een heerlijke toekomst voor de geheele menschheid vlak voor zich, heel dichtbij, spoedig te bereiken. Maar daarachter zag hij een nog hoogere, verdere glanzen. De volkomene, de zaligheid.

Daarom had hij zijn maatschappij en de klasse waartoe hij zich voelde te behooren, de bourgeoisie, en ook, ja ook het proletariaat, het ‘volk’ zoo gloeiend lief. Zoo hartstochtelijk, zoo eindeloos.

Geen enkel dichter - dit durf ik herhalen, want ik voel door mijn kennis der poëzie dat het de waarheid is, en ik weet dat het zoo *moet* zijn door mijn kennis van de ontwikkeling der maatschappij en haar productiekrachten - geen enkel dichter tot nu toe heeft de gemeenschap lief gehad met een liefde als die van Shelley.

Nooit waren haar krachten zoo groot, was haar beheersching der natuur zoo geweldig. En de liefde stijgt met de kracht van het voorwerp. Omdat de liefhebbende zelf een deel van dat voorwerp is.

Maar nu moet men vooral niet denken, niet bij hem, Shelley, dat die drie liefden gescheiden waren. Zij waren in hem ééne liefde, één geheel. Zij versterkten elkaar en werden één. Zij waren samen zijn wezen, door zijn geboorte al; en door een heerlijke samenwerking van de maatschappij en hem zelven werden zij, ook in hun uiting, één harmonie. Zijn geheele poëzie, alles wat hij maakte, is van die drie liefden, die in hem één waren, geheel en al doortrokken.

En nu moeten wij, om Shelley geheel te begrijpen, ook dezen gedachtengang, dien wij bij de grootste dichters hebben gevolgd, bij hem nagaan.

Wanneer Shelley in de stilte, in zijn onbewuste, peinsde over zich zelf en over de maatschappij waarin hij leefde, wanneer hij, mijmerend, stil toegaf aan die geheime krachten, de krachten van het onbewuste die zich in hem bewogen; neen, of beter, wanneer hij, zonder denken, aan die drie krachten, die immers ons wezen zijn, en die niet wij bewegen, maar die zich zelven, die dus ons bewegen, den vrijen loop liet, dan rezen er vormen in hem op - van een wezen, een man of een vrouw, van kinderen, van een gemeenschap, zoo van zelf voortkomende uit die onbewuste bron, schepselen van die bron en tevens daarmee geheel één, als water dat aan de bron gelijk, ja de bron zelf is - die drie beelden

voortbrachten. En die drie beelden waren hem het Heil, het Heilige.

En ook dat heilige, nu in dezen dichter geboren, was nieuw. Was nooit nog op aarde geweest.

O, de dwaasheid die spreekt van het eeuwig menschelijke!

Het menschelijke is altijd nieuw. Altijd. Zooals het geheele heelal.

O, de domheid die zegt: er is niets nieuws onder de zon! Alles is altijd nieuw.

Hier leefde die dichter. Hier ontstond hij. En het heilige dat hij zag was geheel verschillend van al het heilige wat ooit op aarde was gezien.

Want die drie beelden, van een wezen, een man, een vrouw met hare kinderen, en een gemeenschap van personen, zouden hier op aarde komen, zouden dus uit de maatschappij zelf voortkomen. Zouden uit de stof en den geest voortkomen, uit de aarde, den arbeid en de menschheid die er al waren. Zij wáren dus werkelijk.

Het heil dat die drie beelden samen voor Shelley, en voor den mensch, voor elken mensch die leeft, uitmaken, zou hier op aarde komen.

Het heil, het heilige dat deze dichter zag, in tegenstelling met het heil van alle andere, vroegere dichters, die het in het verleden of in den hemel hadden gezien en dus als niet bestaand, niet werkelijk hier bestaand - het was de menschheid zelf.

En daar de menschheid gewoon is dat heil, het heilige, dat uit haar onbewustheid, door de liefde voor zich, voor de vrouw en voor de gemeenschap, spontaan, van zelf, door de natuur opkomt, God te noemen, daarom was nu voor Shelley, dezen eersten dichter van de grootindustrie en daarover heen van het proletariaat, de Menschheid God. Of God... de Menschheid. Terwijl het heil, het heilige tot nu toe voor alle groote dichters die erover dichtten een God was in den hemel, was het nu voor Shelley de Menschheid zelve op de aarde.

Ziet men wel hoe een oneindige gave de dichtkunst is, hoe zij, door haar vermogen en plicht tot ab-

straheeren van de maatschappij, de hoogste kunst is?

Dit was het groote, nieuwe van Shelley. Dat hij als eerste der groote dichters - want voor Shakespeare bestond het vraagstuk niet - God verwierp en in zijn plaats de Menschheid stelde.

Dit deed hij van uit zijn onbewuste. Dit deed het onbewuste, dit deden de drie liefden in hem, zooals zij getroffen, gemodificeerd werden door zijn maatschappij.

Dit is de groote beteekenis van Shelley. Daardoor is hij de voorlooper van het Communisme, dat dit geheele gedachtenbeeld voltooien zal[1)].

Wanneer wij nu Shelley met Aeschylus, Dante, Shakespeare en Milton vergelijken, niet, zooals we zoostraks deden, naar hun bijzondere poëtische kracht, maar naar hun algemeene waarde in den ontwikkelingsgang der menschheid, dan zien wij dat Aeschylus in vergelijking met Shelley nog in de banden van het verleden, van het grondbezit en den natuurgodsdienst, d.i. van het agrarische leven bevangen was. Dat dus de vrijheid waarmee hij staat tegenover de natuur een veel beperktere was, dan die waarmee Shelley tegenover haar stond. Wij zien verder dat Aeschylus nog leefde in een wereld van slavenarbeid, en dat hij dus ook tegenover de maatschappij veel slaafscher nog was dan Shelley, die in het proletariaat, zij het dan ook nog vaag en duister, den bevrijder der Menschheid zag.

Wij zien dat Dante nog leefde onder woedenden strijd tegen het grondbezit, en dat dus Shelley, die de mogelijkheid, neen, de zekerheid zag van de overwinning der industrie op den vijand, veel vrijer moest staan in zijn poëzie dan Dante. En dat Dante door zijn gebon-

1) Geheel en al God verwerpen en uitsluitend en alleen de Menschheid aannemen als het heil kon Shelley niet. Soms keert het oude beeld nog even bij hem terug. Door de te geringe ontwikkeling van de nieuwe maatschappij kon hij de waarheid nog niet geheel zien. Maar hij is haar voorlooper. De Menschheid volkomen en alleen als het heil, de Menschheid dus als God voorstellen, dat kon men eerst in de tweede helft der 19de eeuw, toen wetenschap en techniek het socialisme mogelijk maakten. En nu, nu het Communisme nader komt.

denheid aan de lijfeigenschap, het handwerk en den nog beperkten handel, véél meer slaaf nog moest zijn dan Shelley. Dit spiegelt zich af in Dante's godsdienst en Shelley's godsdienstloosheid. Dit reusachtige verschil vindt zijn weerklank in den klank van beider verzen, die bij Dante trotsch en onderworpen, bij Shelley blijde en vrij is.

Shakespeare heeft geen idealen dan de werkelijkheid. Maar daar zijn werkelijkheid somber is, voortdurend bloedvergieten en strijd, en alle individuen alleen door hun passies worden geleid, geeft dit, ondanks zijn zachte en hooge en trotsche kracht, aan zijn werk een droeven glans. Het evenwicht tusschen de groote klassen, het daardoor niet hebben van een bepaalde richting en ideaal, het onderdrukken, door de beide klassen, van het geheele verdere volk, geven dezen somberen, weemoedigen glans. Shakespeare is de slaaf der werkelijkheid, van het tegenwoordige. Zonder heil, noch in het verleden, noch in de toekomst. Shelley ziet, in de toekomst, de bevrijding der menschheid door haar zelve. Dit maakt hem, zelfs in zijn somberste stukken, tegenover Shakespeare gezien, vrij.

Milton, hoe groot ook, is slechts de kleine burger. Hij is gebonden aan het kleine landbouwbedrijf, de kleine industrie, het handwerk, de manufactuur. In zijn grootheid dus bekrompen. Wat zich in zijn Calvinisme afspiegelt. Shelley, met zijn grootindustrie, zijn fabrikanten, meesters der natuur en der maatschappij, met zijn proletariërs, toekomstige bevrijders der wereld, heeft tegenover hem vrij spel.

Shelley overtreft, door de twee klassen waartoe hij behoorde en door de productiekrachten waarover die twee klassen beschikten, alle groote dichters der bourgeoisie op dit ééne punt: vrijheid.

Vrijheid tegenover de natuur. Vrijheid tegenover de maatschappij.

En dit weerspiegelt zich in zijn godsdienstloosheid, in zijn stellen van de menschheid in de plaats van God.

Hij is de mindere van de drie allergrootsten in de algemeene poëtische waarde van zijn werk. Maar dit

komt misschien alleen doordat hij zoo jong gestorven is.

Had hij geleefd totdat het Chartisme, het Marxisme, het socialisme opkwamen, dan had hij misschien allen overtroffen. Want zijn ziel was aan die anderen gelijkwaardig, en de productiekrachten, de arbeid, de klassen waarop hij steunde, waren machtiger.

Hij, de jonge man, vóór zijn dertigste jaar gestorven, is in den arbeid dien hij maakte, in de poëtische waarde daarvan, de mindere van Aeschylus, Dante, Shakespeare en Sophokles. Maar alleen doordat de klassen tot welke hij hoorde, de groote bourgeoisie en het proletariaat, en de strijd tusschen hen, nog niet die hooge ontwikkeling hadden bereikt die zij weldra, na zijn dood, zouden bereiken.

Maar ook zoo heeft hij zulk een kracht en schoonheid bereikt, dat hij naast Milton genoemd moet worden en dus tot hen, tot de allergrootsten behoort. Dit geeft mij aanleiding tot de volgende opmerking.

Shelley zou, als hij niet op zoo jeugdigen leeftijd verdronken was, een zeer moeilijken tijd hebben moeten doormaken. De reactie in Europa werd steeds sterker. Hij had zonder twijfel moeten inzien dat zijn meening, dat één individu de menschheid bevrijden kan, een dwaling was.

Langen tijd zou hij misschien niet hebben gezien welke krachten de menschheid dan wèl bevrijden kunnen. Daardoor zou hij geestelijk, psychisch en moreel in groote moeilijkheden zijn gekomen. Waarschijnlijk zou hij, evenals Milton, vele jaren geen gedichten hebben geschreven, omdat hij geen uitweg zag. Men ziet zelfs reeds in zijn laatste werken, de ‘Witch of Atlas’, ‘Charles I’, het drama ‘Hellas’, dat hij onzeker begint te worden, twijfelt aan zijn eigen theorieën.

Die onzekerheid zou misschien jaren hebben geduurd, maar zij zou toch eindelijk zijn gebroken. Namelijk toen de beweging der Chartisten begon.

Shelley zou zich zeker daarbij hebben aangesloten. Door zijn karakter, zijn groot verstand en diep gevoelig hart zou hij een hunner eersten zijn geweest. Dan zou hij ook de communistische beweging hebben leeren ken-

nen, en Karl Marx' Communistisch Manifest[1]. Het zou hem nieuwe mogelijkheden gewezen hebben, hem den weg tot de poëzie hebben heropend. Hij zou de eerste communistische dichter geworden zijn, terwijl hij nu de laatste groote burgerlijke is[2].

1) Zooals men weet zeide Marx, op zijn goedigen zwaren toon tot zijn lievelingsdochter Eleanor, die met Shelley dweepte: 'Ja, als hij langer geleefd had, was hij een der onzen geweest'.
2) Shelley zou dan in den hoogsten zin dien ik genoemd heb, idealistisch-realistisch dichter geworden zijn, omdat zijn idealisme dan door de werkelijkheid zou zijn gesteund. Nu, in zijn levensdagen, toen het ideaal van het proletariaat nog niet aan den dag gekomen was, moest hij idealistisch dichter blijven. Maar zijn geest lag naar het realistisch idealisme. Dat ziet men aan zijn wonderbare drama 'The Cenci'. Ontroerend, en een bewijs voor haar groote intuïtie is het, dat Mary, zijn vrouw, hem altijd naar het idealistische realisme drong.

Terugblik.

Wanneer wij nu terugzien op al die dichters die wij hier beschouwd hebben, op de dichters van de burgerlijke periode der menschheidsontwikkeling, dan zien wij dat de natuur hierin - in dit stukje van haar, het menschelijke, door menschelijke behoefte, nood, honger, liefde, en door menschelijke kracht, het lichaam en den geest gedreven stuk - dat de natuur hierin, evenals zij zoo dikwijls doet, altijd in het kleine, en in het groote als wij maar wijd en ver genoeg zien, als wij haar maar in het algemeene, het zeer verre beschouwen, een wonder heeft gewrocht.

Zij werkt in de maatschappij der menschen, zooals zoo vaak in het heelal, met tegenstellingen. De eene zijde lost de andere op en uit de oplossing ontstaat iets nieuws. Zoo schiep zij den stam der menschen en hief dien op door den toenemenden arbeid, waardoor de priesters en stamhoofden machtigen en rijken werden. Uit den communistischen stam ontstond het privaatbezit. Ook daarin waren nog banden: het markgenootschap en het gilde. Ook die loste zij op, door de ontwikkeling van den arbeid. En nu hief zij alle banden op die mensch aan mensch bonden, en maakte de menschen tot individuen, los van elkaar. Deze schiepen weer de naties en de staten, hun eenige banden. Maar ook deze hief zij op door den arbeid, door de tegenstellingen die zij daarin schiep.

En zij lost nu de banden op in de burgerij, in de bezittende klasse, ook die. Door de ontwikkeling van den arbeid. En zij sticht het internationalisme.

Maar tegelijk heeft zij het proletariaat geschapen, dat zich in nieuwe banden bindt, internationaal.

En daardoor wordt het kapitalisme gedwongen zich ook internationaal te vereenigen.

En ook die tegenstelling lost de natuur, de almachtige op. Doordat zij die twee groepen, het internationale proletariaat der wereld en de internationale bourgeoisie der wereld, weer in een tegenstelling brengt.

En deze tegenstelling heft, door de ontwikkeling van den arbeid, ook weder zich zelve op.

En de *eene* Menschheid wordt geboren.

In het groot, quantitatief en qualitatief, met verwaarloozing van alle bijzonderheden, over deze heele menschwording uitgestrekt, zien wij, dat uit het oude communisme het privaatbezit, het individualisme ontstaat, waarin de menschen los van elkaar zijn; en dat uit dat individualisme, door arbeid en strijd, weder het communisme ontstaat. Maar nu op oneindig hooger trap.

Dit is de ontwikkeling der menschheid. Een wonderwerk der natuur, zooals een atoom, een sneeuwvlok en het heelal wonderwerken zijn.

Maar nu heeft de natuur aan sommige menschen, de dichters, een stem gegeven om deze ontwikkeling, het deel ervan dat zij beleven, te bezingen.

En als wij nu, zooals ik gepoogd heb hier in groote lijnen te schetsen, dit tooneel der dichtkunst overzien, of liever, als wij ons stil en diep te luisteren zetten naar wat die dichters over die ontwikkeling gezongen hebben, dan hooren wij tot onze diepe verbazing, tot onze eindelooze bewondering en tot onze eindelijke ontzaglijke liefde voor de natuur, het heelal, dat zij ook hierin, in die poëzieën, wanneer wij ze bij elkaar voegen en ze samen, als een geheel beschouwen, als een geheel hooren, dat zij ook daarin, in dat geheel, een wonderwerk heeft gewrocht.

Want wij zien dat er samenhang, harmonie is tusschen de verschillende deelen dier poëzie, tusschen de

poëzieën der verschillende perioden; dat zij zich, als de geheele natuur, naar wetten bewegen; dat zij alle op één kracht zijn gegrond, door één kracht worden gedreven.

Er zijn menschen die in de muziek het absolute gehoor hebben.

Dikwijls heb ik gedacht dat de natuur - de voor mij niet alleen almachtige, maar ook de algoede - mij het absolute gehoor in de poëzie had gegeven.

Ik zeg dit niet uit hoogmoed. Te goed weet ik dat wij alleen alles hebben van de natuur en de maatschappij. Hoovaardij, dit weet ik zeker, is mij verre, zeer verre.

Ik zeg het, omdat ik mij herinner, omdat ik weet, dat ik als heel jong kind reeds - ik las de groote klassieke schrijvers al heel, heel jong, zonder nog iets te weten van hoe poëzie ontstaat - alleen door het gevoel, het gehoor, het juiste oordeel had over poëzie. Precies hetzelfde als ik nu heb. Ik hoorde toen al wat schoon was. Nooit heb ik mijn oordeel over Homerus, Milton, Shakespeare, Vondel, Goethe behoeven te wijzigen, noch over een der lateren. Ik geloof dat de natuur mij dat volkomen schoonheidsgehoor, het schoonheidsgevoel, het juiste gevoel voor het hooren en schatten van gewaarwordingen, ontroeringen en hartstochten in poëzie heeft gegeven.

Welnu, ik geloof dat het daarmee, voor hen die dat bezitten, mogelijk is te hóóren dat deze poëzie die ik heb behandeld, geheel en al op de ontwikkeling van den arbeid berust[1)].

1) Hoe Gorter als heel jong mensch reeds aanvoelde, wat hij in dit werk verkondigt, blijkt uit een oratie over ‘Horatius’, in het voorjaar van 1885 als student door hem gehouden voor zijn dispuut Unica. Hij zegt daar o.a.: ‘O, zegt niet, dat de omstandigheden den werkelijken dichter niet schaden of bevoordeelen, dat hij staat boven zijn tijd, dat hij niet leeft in een eeuw of in een land, maar onsterfelijk is en mensch. Dit is nooit en nergens waar...
Zoo verrijzen er dan dichters en kunstenaars wel in dagen van woeling en strijd, maar alleen dan, als die strijd gestreden wordt door ééne tezamen werkende en gevoelende menigte en voor de verbeelding van een nieuw en krachtig levensbeginsel en wereldidee...
Het Greift nur hinein ins menschliche Leben is werkelijk het eenige voorschrift voor den dichter; maar wat moet hij doen als daar een groote gedachte ontbreekt, als daar eerzucht en eigenbelang alleen aan het woord zijn. Kunnen er dan liederen van geestdrift en bezieling gezongen worden? Immers neen. De dichter keert zich dan af tot de dagen van voorheen, zooals Ovidius en Vergilius gedaan hebben en zoekt daar wat hij in 't heden niet vond of, en dit deed Horatius, hij vergenoegt zich met wat zich vertoont om hem heen en zoo hij het schoone niet vindt in den mensch, hij zoekt het in de natuur. Dat is het waarom ook ten onzent, nu er gebrek is aan een nieuw beginsel, waarvoor een groote menigte strijden kan, nu er loomheid is in staat en kerk, zooveel schrijvers opstaan van sonnetten en dergelijke, zooveel kunstenaars met het woord...’
Overgenomen uit het Proefschrift van Dr. T.J. Langeveld-Bakker: Herman Gorter's Dichterlijke Ontwikkeling in Mei, Verzen en Eerste Sonnetten. J.B. Wolters, 1934.
(J.C.D.)

Men hoort dat de poëzie van Aeschylus en Sophokles berust op den slavenarbeid.
Men hoort dat de poëzie van Dante berust op den gildenarbeid en op lijfeigenschap.
Men hoort den wereldhandel en de opkomende manufactuur in Shakespeare en Milton.
Men hoort de grootindustrie in Shelley.
Men hoort de vrijheid die de arbeid geeft.
Men hoort de schoonheid.

Evenals de sterrekundige den hemel anders beschouwt dan de leek, omdat hij den glans, de beweging, den samenhang begrijpt en kent, zoo ziet de kenner der poëzie haar anders dan de onwetende. De sterrekundige ziet een hooger schoonheid. Zoo ook de kenner der poëzie.

En evenals de sterrekundige, als hij weet het wezen der sterren, hun bewegingen, hun samenstelling, de oorzaak en de beteekenis van hun kleur, hun inhoud en massa, ze beschouwende dit in hen ziet, zoo hooren wij, die de oorzaken der poëzie kennen, in haar den arbeid.

De bestudeering van de klassen, van hun wording, van hun strijd, van hun geschiedenis, leert dan, dat dit

juist ook de fasen zijn waarin - doordat de arbeid en door hem de vrijheid steeg - de schoonheid alleen groot kan zijn.

Het doel van deze studie was, die hoogere schoonheid meer bekend te maken.

Maar ik had nog een tweede doel. Ik geloof dat uit de burgerlijke poëzie eenmaal een andere zal ontstaan, zooals uit die van Homerus de burgerlijke ontstond.

En om die voor te bereiden heb ik een duidelijk inzicht in de burgerlijke poëzie willen geven. Want evenals op de kapitalistische techniek de communistische maatschappij zal worden opgebouwd, zoo op de burgerlijke poëzie de communistische poëzie.

Van de poëzie der stammen is helaas niets, of zoo goed als niets over. Alle de schoonste, rijkstbegaafde zijn door het kapitalisme, door de maatschappij van het individualisme uitgeroeid. De andere tot slavernij gebracht. Dit heeft hun oude dichtkunst, hun liederen doen verdwijnen of ontaarden. Konden wij ze nog hooren, wij zouden een diepen, echten, heerlijken toon hooren.

Er zijn nog liederen van het oude grondbezit. Van deze is Homerus' lied het schoonste. Zijn zangen hebben wij hier niet te bespreken.

Maar van den tijd van het individualisme is veel over. En wanneer wij dit nu, na onze beschouwingen, overzien, dan blijkt het volgende.

In de eerste plaats blijkt dat de natuur, de almachtige, van iedere hoofdfase van de ontwikkeling der menschelijke maatschappij aan de menschen heeft toegestaan een stem, een dichter, die de hoofdfase volkomen afbeeldt.

Van de opkomst der burgerij - Aeschylus.

Van haar worsteling - Dante.

Van haar strijd en overwinning - Shakespeare.

Van de revolutie van een deel van haar - Milton.

Van haar laatste overwinning, haar einde en den beginnenden overgang tot een geheel nieuwe maatschappijvorm - Shelley.

Deze samen vormen al op het eerste gezicht, ook zonder verband, een wonderbaar schoon tafereel dat de natuur in de maatschappij heeft doen ontstaan.

Maar dan ziet men in de tweede plaats, dat deze dichters verbonden zijn door een geordenden samenhang, als diamanten in een kroon, als kristallen in het kristal van een sneeuwvlok, en dat zij samen gevormd worden door één kracht en voortgebracht zijn en geordend worden door één wet.

Want zij zijn alle, met de ontwikkeling ieder van hun periode der burgerij, voortgekomen uit den arbeid. En deze arbeid was het juist, die de periode maakte; het waren de opeenvolgende perioden van den arbeid, die die perioden van de maatschappij bepaalden.

Aeschylus kwam voort uit den slavenarbeid. Dante uit het gildebedrijf van het handwerk en de lijfeigenschap. Shakespeare en Milton uit den wereldhandel en de beginnende manufactuur. Shelley uit de grootindustrie.

Dit zijn de hoofdperioden van den arbeid. Deze hoofdperioden maakten de hoofdperioden der burgerlijke maatschappij uit. En ieder van haar vond de eigen stem.

De poëzie, de burgerlijke, is dus in haar hoofdvertegenwoordigers, in deze vijf dichters, in onderling verband en in wetmatige orde.

Deze poëzie, de poëzie der maatschappij, der menschheid zoolang zij zich in deze periode bevindt, is dus te zamen een kunstwerk der natuur, even groot en verheven en schoon als bijvoorbeeld het zonnestelsel, als elk groot werk van haar.

Dit is duidelijk te zien. Dit ziet elk die haar kent.

Maar wat geeft haar haar ongeloofelijke schoonheid? Wat geeft die ongeloofelijke schoonheid aan deze kroon der poëzie, die met vijf diamanten het hoofd der bourgeoisie, der maatschappij, der menschheid siert?

Het is deze klasse, de burgerij, die de menschheid zoo ver heeft vooruitgebracht. Door haar leiding, haar bestuur, haar techniek.

Maar wat geeft de schoonheid aan haar kroon? Is het alleen de orde?

Neen, het is iets anders. Het is iets anders, waardoor ons hart zoo sterk klopt, als wij die dichters lezen en ze te zamen zien, die vijf.

Het is de vrijheid die uit hen straalt. Het is het vrijworden van menschheid en maatschappij, vrij van de natuur en van zich zelve, dat in haar luister straalt, dat haar de groote schoonheid geeft.

Want alle die perioden van arbeid en daardoor van maatschappij waren telkens hooger fasen van vrijheid der maatschappij van de natuur.

De slavenarbeid was de eerste, waardoor zich de burgerij bevrijdde en tijd won voor haar geestelijke ontwikkeling, welke die der menschheid mogelijk maakte.

De lijfeigenarbeid en die der gilden was de tweede fase, die hoogere vrijheid gaf, door betere productie. Zij gaf hoogere rijkdom en macht aan de burgerij.

De manufactuur was de derde, en de handel om den geheelen aardbol. Zij maakten de burgers en daardoor de menschheid nog weer veel vrijer.

De grootindustrie was de laatste. Zij gaf aan de burgerij de hoogste vrijheid die mogelijk was. Zoo hoog, dat van haar uit alleen een nieuwe maatschappijvorm, uit haar komend, mogelijk is.

Deze vier vormen van vrijheid, elk telkens hooger, zijn bezongen door die groote sterren. En dat is hun schoonheid, de schoonheid van hun poëzie, van die kroon der klasse en der menschheid.

Elke stap is telkens hooger, telkens schooner. Van het punt van vrijheid van de banden der natuur gezien - en dit is het essentieele punt - is Dante hooger dan Aeschylus, Shakespeare dan Dante, Shelley dan Shakespeare.

De mate van vrijheid van den mensch, en daardoor van de maatschappij, zij is de schoonheid die ons bedwelmt wanneer wij, nog onbewust van haar oorzaken, staren naar die wonderbare kroon der bourgeoisie.

Maar die wij bewonderen wanneer wij haar begrijpen.

Die vrijheid was de schoonheid die ik voelde in mijn jeugd, als ik die dichters las. Ik begreep ze niet, maar

ik voelde haar. Later, toen ik het socialisme en Marx begrepen had, begreep ik haar.

Zij was het, die mij aanspoorde om te trachten iets dergelijks te maken. Toen ik haar begrepen had, wist ik dat ik dit moest trachten te doen, niet meer voor de burgerij, maar voor het proletariaat.

Aanhangsel
Vertalingen der aangehaalde dichtregels

Dante.

(1)

Mijn Vrouwe straalt zoo zoete liefde uit de oogen,
Dat zij verlieflijkt al wat zij aanschouwt;
Waar zij voorbij schrijdt wendt zich jong en oud,
En wien zij groet voelt dus zijn hart bewogen

Dat hij verbleekt en, 't hoofd omneer gebogen,
Zuchtend zijn kleinste zonde nog berouwt;
Want toorn noch trots zich voor haar staande houdt.
Helpt, Vrouwen, dan mij haren lof verhoogen!

In 't hart dat haar hoort spreken wordt geboren
Zoetste verteedring en een deemoed zacht;
Zaal'g zij, wie voor het eerst haar ziet, geprezen!

Onzeglijk is 't, onvatlijk, op wat wezen
Zij lijkt wanneer haar mond slechts even lacht:
Een wonder is ze, als nooit aanschouwd tevoren.

(2)

Zoo zuiver en zoo zedig ingetogen
Is mijner Vrouwe minnelijke groet,
Dat ze ieders tong siddrend verstommen doet
En géén waagt tot haar op te slaan zijn oogen.

Zoo schrijdt zij voort en hoort haar lof verhoogen,
Verheerelijkt in deemoeds blanken gloed;
De Hemel zond tot de aarde een engel zoet,
Dat ze op een vlekloos wonder konde bogen.

Wie haar zoo zacht en nederig ziet gaan,
Voelt in zijn hart een innigheid ontbloeien,
Die geen bevat zoo hij 't niet ondervond;

En 't is of van haar teerbewogen mond
Een adem als van Liefde zelf komt vloeien,
Die zucht: Verlangen zij uw deel voortaan.

Vertaling N. van Suchtelen.
Wereld-Bibliotheek 1923.

(3)

Gij, die, begrijpende, den derden hemel°) beweegt,
Hoort naar de gedachtengang die in mijn hart is,
Ik kan het andren niet zeggen, zoo nieuw schijnt het mij toe.

(4)

Liefde en een edel hart zijn ganschlijk één,
Zooals de wijze dichter°°) heeft geschreven;
Geen kan bestaan slechts op zichzelf alleen,
Zoomin als 't hoofd kan zonder rede leven.

Natuur bestemde ons hart tot Amor's leen
En heeft het hem tot vaste woon gegeven;
En sluimrend beidt hij daar, kort bij den een,
...Bij d'ander lang, den dag van 't nieuwe leven,

Wen Schoonheid als een vrouw vol deugd verschijnt,
En zoozeer 't oog bekoort dat in 't gemoed
Een hoog verlangen tot haar wordt geboren,

Dat zoolang roept, door hunkering gepijnd,
Tot het dien geest der Liefde ontwaken doet.
Zoo zal ook d'eedle man een vrouw bekoren.

Vertaling N. van Suchtelen.
Wereld-Bibliotheek 1923.

(5)

Zóó zult ge proeven hoe zout smaakt andermans brood, en hoe harde weg is het op en af gaan van eens ander mans trappen. En wat u het meest de schouderen zal bezwaren, zal zijn het snood en geesteloos gezelschap, waarmee gij in die diepte zult vallen; dat,

°) den hemel van Venus.
°°) Guinicelli.

gansch ondankbaar, gansch dom en goddeloos tegen u in zal gaan; maar weinig later zullen zij, niet gij de slapen er van gekneusd of bebloed hebben. Van hunne beestachtigheid zal hun gedrag het bewijs leveren, zóódat het u schoon zal staan eene partij op u zelven te vormen.

(6)

De muren, die plachten abdijen te zijn, zijn roovershólen, en monniks-pijen zakken geworden vol met bedorven meel. Maar geen zware woeker wordt gewonnen zóózeer tegen het welgevallen van God, als die winst, die de monniken zoo verzot maakt.

(7)

Het vleesch der stervelingen is zóó zwak, dat daar omlaag het goed begin°) niet zoo duurzaam is dat het stand kan houden van het opkomen van den eik totdat hij eikels geeft. Petrus begon zonder goud en zonder zilver, en ik met bidden en vasten, en Sint Franciscus begon in nederigheid zijn samenscholing. En zoo ge let op het begin van elke orde, en voorts let op den staat, waartoe zij is verloopen, dan zult ge het wit tot zwart geworden zien.

(8)

Toch konden noch de zoetheid mijns zoons, noch de eerbied voor mijnen ouden vader, noch de verschuldigde liefde, die Penelope moest verheugen, Die allen konden niet binnen-in mij de brandende begeerte overwinnen welke ik had om ondervinding van de wereld op te doen, zoowel van de menschelijke gebreken als van hun deugd.

(9)

Beschouwt uwe afkomst: gij waart niet gemaakt om te leven als redelooze beesten, maar om deugd en kennis na te jagen.

Vertaling Dr. H. Boeken.

°) van eene nieuwe instelling.

Chaucer.

(10)

...Dit was mijn droom: Het scheen mij toe dat het Mei was, En in den dageraad lag ik, Naar het mij voorkwam geheel naakt, te bed: Ik keek naar buiten, want ik was gewekt Door kleine vogels, een groote schare. Die hadden mij opgeschrikt uit mijn slaap, Door 't gekwetter en de zoetheid van hun zingen; En naar het mij toescheen, zaten zij al dien tijd, Op het dak van mijn kamer, buiten, Op de leien overal, En zongen ieder op zijne wijs, Het meest blijde feest van klanken Dat eenig mensch ooit hoorde; Want enkelen van hen zongen laag, Anderen hoog, en allen in één harmonie.

(11)

Ik heb van smart zoo zeer mijn deel, dat ik geen vreugde ooit meer zal voelen, Nu dat ik zie hoe mijn stralende vrouw, Die ik liefhad met al mijn macht, Is gestorven en van mij heengegaan. Helaas, o Dood, wat is er met je, Dat je niet mij hebt willen nemen, Toen je mijn zoete vrouwe hebt meegenomen, Die zoo schoon, zoo frisch, zoo vrij was?

(12)

Want ik ben droefheid, en droefheid is ik. Helaas, ik wil vertellen, waarom Mijn lied is verkeerd in klacht, En al mijn lachen in tranen, Mijn blijde gedachten in somberheid, In moeite mijn ontspanning, En ook mijn rust; mijn geluk werd tot wanhoop. Mijn goed werd kwaad, en voor eeuwig Is tot wrok mijn spel geworden, En mijn verrukking tot droefenis. Mijn gezondheid werd ziekte, In angst is al mijn zekerheid verkeerd, Tot duisternis werd al mijn licht, Mijn geest tot dwaasheid, mijn dag tot nacht, Mijn liefde is haat, mijn slaap waken...

(13)

En dit was lang, en menig jaar, Eer dat mijn hart zich ergens had kunnen hechten, Dat ik zoo deed, en niet wist waarom. Ik geloof dat het mijn natuur was.

Misschien was ik er toe in staat Zoo als een witte muur het is, of een wastafeltje; Want dat is gereed om op te vangen en op te nemen Al wat de menschen er in willen maken, Wat zij maar willen afbeelden of schilderen, Al zijn de werken ook nog zoo vreemd.

(14)

Welk een gelaat had zij daarbij! Helaas! mijn hart is wonder droef te moede Omdat ik het niet beschrijven kan! Mij ontbreekt beide, Engelsch en geest, Om het ten volle te openbaren;

(15)

Maar waartoe vertel ik mijn verhaal? Juist op deze eene, zooals ik zeide, Was alleen al mijn liefde gericht; Want waarlijk, zij was, die zoete vrouw, Mijn bevrediging, mijn lust, mijn leven, Mijn geluk, mijn heil, en al mijn zaligheid, Mijn wereldsch welzijn en mijn vertroosting, En ik ben haar's, geheel en onverdeeld.

(16)

Daarbij was zij altijd zoo waar! Onze verrukking was, altijd opnieuw, weer nieuw; Onze harten waren zoo gelijkgestemd een paar, Dat nooit het een tegen het ander in opstand kwam.

In alles waren wij één, zonder terughouding. En zoo leefden wij menig, menig jaar, Zóó goed, dat ik het niet kan zeggen hoe.

'Heer,' vroeg ik toen, 'Waar is zij nu?' 'Nu?', zei hij, en zweeg meteen En werd daarbij zoo dood als steen...

'Helaas, Heer, hoe? Wat mag dat zijn?' 'Zij is dood!' 'Neen!' 'Ja, bij mijn eer!' 'Is dat uw verlies? Bij God, het is zwaar!'

De vertaling van voorbeelden uit de 'Canterbury Tales', die hier volgen, zijn ontleend aan: De Vertellingen van de Pelgrims van Kantelberg. Door Geoffrey Chaucer, vertaald door A.J. BARNOUW. Haarlem H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1930.

(17)

Wanneer April zijn zoete buien stort,
En Maartsche droogt tot in den wortel port,
En zoo met sappen iederen ader baadt
Dat door hun kracht 't gebloemt weer tieren gaat,
En Zephir ook met zoeten adem blaast,
Dat bot en knop in bosch en hei zich haast
Om uit te loopen, en de jonge zonne
Haar halve baan heeft in den Ram geronne°),
En kleine vogels melodieën fluiten,
Die slapen, 's nachts, zonder een oog te sluiten,
Zoo jeukert hun de min in 't jonge hart,
Dan gaan de menschen graag ter bedevaart
En zoeken pelgrims verre, vreemde stranden
Om heiligen, bekend in vele landen.

(18)

Een ridder was daar, en een waardig man,
Die dweepte, van den eersten dag al an
Waarop hij uitreed, met chevalerie,
Waarheid en eer, vrijheid en courtesie.
Hij had met eere voor zijn heer gevochten,
En niemand deed als hij zoo verre tochten
Naar Christennaties en in heidensch land,
En overal deed hij zijn roem gestand.
Alexandrië's val daar was hij bij.
Wie zat aan tafel vaker voor dan hij
In Pruisen, waar het zooveel naties wouen?
Hij had gestroopt in Rusland en Litthauen,
Geen Christen van zijn rang zoo vaak als hij.
.....
De hoogste roem was overal zijn deel.
En toch, hij had van wijsheid evenveel:
Want hij gedroeg zich zedig als een maagd.
Nooit van zijn leven had hij zich verlaagd,
Wien hij ook toesprak, tot een dorper woord.
Hij was een ridder van de echte soort.
°°)

°) In Maart komt de zon in den Ram, en verlaat dat teeken midden April.
°°) Bij de ridders der Duitsche orde.

(19)

Dan was daar ook de zoon van dezen heer,
Verliefde knape, en vroolijk baatseleer,
Met haar zoo mooi gekruld of 't was geprest.
Hij was, geloof ik, twintig op zijn best,
.....
Hij droeg borduursel of 't een weide waar,
Vol witte en roode bloemen door elkaar.
En nimmer zweeg zijn zang of zijn gefluit.
Hij zag zoo frisch er als de Meimaand uit.
.....
Was knap in dichten en in declameeren,
In schildren, schrijven, dansen en joesteeren.
Hij was zoo heet verliefd dat hij te nacht
Min dan een nachtegaal aan slapen dacht.
Hoffelijk was hij, willig en bescheiden,
En placht te noen zijn vader voor te snijden.

(20)

Ook was er nog een priores; die raakte
Nooit verder dan een glimlach uit de plooi.
Haar zwaarste eed was maar bij Sint-Eloy.
Madamë Eglantine was haar naam.
Zij was in misse-zingen zeer bekwaam.
Die zoemde ze fatsoenlijk door haar neus.
Ze sprak haar Fransch heel aardig en gracieus,
Zooals men dat op school in Stratford hoort,
Want van Parijzer Fransch wist zij geen woord.
Aan tafel at ze uitmuntend gemanierd:
Nooit kwam haar 't eten uit den mond geslierd,
Noch placht ze vingers in de saus te dippen.
.....
Ze aapte 't hof met allen ijver naar,
En hoofsche statigheid, opdat men haar
Voor een eerwaardige persoon liet gelden.
Maar om u van haar inborst wat te melden,
Ze was zoo week en zacht, ze schreide al,
Zag ze een muis gevangen in een val,
Hetzij het diertje dood was of nog bloedde.
Schoothondjes had ze die ze zelve voedde

Met braadvleesch of met melk en wittebrood.
Ze schreide bitter, was er een van dood
Of met een stok wat hard geslagen maar.
't Was al gevoel en teederheid in haar.
Haar halsdoek speldde ze op nette wijs.
Fijn was haar neus, haar oog als glas zoo grijs.

(21)

Hij was om zijn postuur je man geweest
Voor ceremoniemeester op een feest.
Hij was een groote vent, zijn oogen glommen.
Je moest in Chepe eens om zoo'n poorter kommen.
Een driest flapuit, goed onderlegd, en kloek.
Niets wat een man maakt was er in hem zoek.
Hij was ook niet afkeerig van een pretje,
En na ons maal verzon hij een verzetje
En wierp een balletje op van jool te maken,
Toen het gelag betaald was: .....

(22)

Zijn baard was als een madelief zoo wit.
Hij was van aanleg een heetbloedig man.
's Ochtends een sop in wijn, daar hield hij van
Een leven van genot was hij gewoon,
Want hij was Epicurus' eigen zoon,
Die leerde dat volkomen zaligheid
Waarachtig in volop genieten leit.
.....
Zijn huis was nimmer zonder een pastei
Van vleesch of visch, en dat zoo velerlei,
Het regende in zijn woning drank en spijs
En wat men droomen kan voor lekkernijs.
Hij koos al naar gelang van het seizoen
Wat hij zou eten 's avonds of te noen.
.....
Hij werd als eerste in 't vreegericht gekend.
Vaak zat hij voor zijn gouw in 't parlement.

(23)

Breed was hij, kort van nek, een dikke knoest.

Hij tilde uit haar hengsels, of als 't moest,
Rammeide met zijn kop de zwaarste deur.
Zijn baard was rood, zoo'n vosse- of varkenskleur.
Een breede was het, net een spadeblad.
Op 't puntje van zijn neus had hij een wrat
En daarop brak een bosje haren door,
Rood als de borstels van een varkensoor.
Zijn neus had zwarte, openstaande gaten.
Zijn mond leek een fornuis, zoo buitenmaten
Wijd open.

Shakespeare.

(24)

Uw geest wordt op den oceaan geslingerd,
Waar uw gallioenen, fier het zeil in top,
Als eedlen en grootburgers van de zee,
Door statigheid hun hoogen rang verkonden
En neerzien op de kleine handelslui,
Die needrig buigend hen begroeten, als
Zij langs hem vliegen met geweven vleuglen.

(25)

Begraaft hen naar hun rang en hun geboorte,
Verkondt genade aan elk voortvluchtig krijger,
Die onderdanig tot ons wederkeert.
Dan willen wij de roode en witte roos,
Gelijk ik zwoer, bij 't sacrament, vereenen; -
De Hemel lach' het toe, dit schoon verbond,
Die lang met donkren blik den krijg aanschouwde: -
Wie pleegt verraad, en zegt hierop geen amen?
Lang sneed dolzinnig England zich in 't vleesch;
Blind stortte lang de broeder 's broeders bloed;
Woest werd de vader moordnaar van den zoon,
De zoon, uit noodweer, slachter van zijn vader;
't Werd al verdeeld door Lancaster en York,
Door gruwzame verdeeldheid zelf verdeeld. -
O, mogen Richmond en Elisabeth,
Van beide huizen de rechtmatige erven,
Zich nu vereenen door God's wijs bestel!

En moog' hun kroost, - zoo gij, o God, dit wilt, -
De toekomst met een zoeten vrede zeegnen,
Met dagen van geluk en rijken bloei!
Verstomp, genadig God, het zwaard der boozen,
Wier wensch is, zulke dagen te doen keeren,
Waarin arm England weent met stroomen bloeds!
Hij sterve en hebb' geen deel aan Englands zegen!
Die aan den vrede zwart verraad wil plegen!
De twist is dood, en vree voegt allen samen;
Lang leev' die hier, en gij, o God, zeg Amen!

(26)

Zij zal geliefd zijn en gevreesd, gansch Engeland
Haar zeegnen; al wat vijand is zal siddren,
Als koren bij een storm, en angstig 't hoofd
Ter aarde neigen. 't Goede groeit met haar;
In haar tijd eet elk man in veiligheid,
Beschaduwd door zijn wijnstok, wat hij plantte,
En zingt zijn buren vredes blijde liedren.
Erkend wordt God in waarheid. Zij leert allen
Die om haar zijn, het ware pad der eer;
Zij zoeken hierin, niet in bloed, hun grootheid.

(27)

Nu werd de winter onzer wreevle stemming
Tot blijden zomer door de zon van York;
De zware wolken die ons huis bedreigden,
Verzwolg de diepe schoot des oceaans.
Nu drukken zegekransen ons de slapen;
Ons butsig wapentuig siert thans den wand;

Vertaling Dr. L.A.J. Burgersdijk.

Milton.

XI. Aan Generaal Cromwell.

(28)

Cromwell, der mannen hoofd, die hebt gezwoegd
Door 'n wolk van oorlog, lastering en nijd,

Geloovend, weergaloos in uw standvastigheid
Naar vrede en waarheid hebt uw weg geploegd,
Die op den nek van vorstengrootheid droegt
God's vaan, - gegrondvest hebt zijn staat,
Wijl Darwen's stroom in 't bloed der Schotten baadt
En Dunbar's veld uw lof echoënd voegt
Bij Worcester's lauw'ren, veel moet nog gedaan,
Veroverd veel: vrede en haar zegepraal,
Schooner dan oorlog's zege; andermaal
Dreigt nu de vijand onze ziel in boei te slaan.
Help vrijheid van geweten redden uit den klauw
Van huurling-wolve' aan eigen maag slechts trouw.

XIV. Op Zijn Blindheid.
(29)

Bedenk ik hoe zoo vroeg reeds eeuw'ge nacht
Mijn deel is in dees' donkre wereld wijd,
En d'eene gave die tot leven leidt,
Nu ongebruikt ligt, hoe mijn ziel ook smacht
Te dienen mijnen Maker met die kracht,
Opdat bij weerkeer hij mij niets verwijt',
‘Eischt God, waar hij mij 't licht nam, dag-arbeid?’
Vraag 'k dwaaslijk; maar Geduld zegt tot mij zacht,
Nog eer ik murmureerde, ‘weet dat God
Noch menschenwerk, noch eigen gaven vraagt;
't Best dient hem, wie zijn milde juk best draagt:
Hij is Koning; duizenden op zijn gebod,
Spoeden zich over land en oceaan;
Ook dienen zij hem, die slechts wachtend staan.’

Vertaling Mr. W.B. Westermann.

Het paradijs verloren.
(30)

En thans, door elk beletsel heengebroken,
Zweeft hij niet ver van 't Empyreum voort
In de voorhoven van het licht, zich richtend
Recht naar de pas-geschapen wereld, en

Den mensch daar wonend, met het doel te pogen
Of hij door kracht hem kan vernielen, of,
Erger, verleiden door een valsche list.
Verleiden zàl hij hem; de mensch zal luistren
Naar zijn vleiende leugens, en gemaklijk
Het eenige bevel, het eenig pand
Van zijn gehoorzaamheid dra overschrijden:
Zoo zal hij vallen en zijn trouwloos kroost.
Aan wien de schuld? Aan wien dan aan hemzelf?
De ondankbre: hij bezat door mij al 't geen
Hij kon bezitten; 't schiep hem recht en goed,
Met kracht genoeg dat hij kon blijven staan,
Ofschoon vrij om te vallen...

(31)

Door eigen raad viel de eerste soort,
Verleid, vernederd, door zichzelf; de mensch
Valt, door den ander eerst misleid, daarom
Zal hij genade vinden; de ander niet.

(32)

De mensch zal niet geheel verloren zijn,
Gered kan worden hij die wil, maar niet
Door wil in hem, maar door genade in mij,
Vrijelijk verleend. Nog eens wil ik vernieuwen
Zijn afgedwaalde kracht, schoon die verbeurd is
En door zijn zonde slaaf van buitensporig
En snood begeeren: door mij opgebeurd,
Zal hij weerom toch staan op even grond
Tegen zijn doodelijken vijand - ik
Zal hem opbeuren, dat hij weet' hoe zwak
Hij is, wanneer hij viel, en dat hij dank'
Al zijn verlossing mij, en anders geen.
BIJZONDERE GENÂ DEED MIJ VERKIEZEN
ENKELEN BOVEN ANDREN, 'T IS MIJN WIL.

(33)

Tot dit Rijk steeg nooit iemand op, die niet geloofd
heeft in Christus, vóór-, evenmin als nadat deze zich
had laten spijkeren aan het hout.

(34)

Wees gij in Adam's plaats heel 's menschdoms hoofd,
Schoon Adam's zoon. Gelijk zij allen sterven
In hem, zoo worden er in u hersteld,
Als uit een tweeden wortel, juist zooveel
Als hersteld worden; zonder u, niet één.

(35)

Wat zou het of de slag verloren zij?
Alles is niet verloren: de eeuw'ge haat,
't Streven naar wraak, en de onbedwingb're wil,
En moed die nooit zich onderwerpt of wijkt,
En wat er verder onverwinbaar is;
Dien roem zal nooit zijn gramschap of zijn kracht
Van mij losscheuren. Neerbuigen en bidden
Om gunst, smeekend geknield, en hem vergoden
Die door de schrik voor dezen arm zijn almacht
Nog pas betwijfelde, waar' laag voorwaar,
Waar' schande en eerloosheid meer dan dees val;
Wijl door het noodlot godenkracht en deze
Doorluchtige aard nimmer bezwijken kan,
Wijl door de ervaring uit dit groot gebeuren,
Van wapens zwakker niet, van voorberaad
Veel sterker, wij met meer vervulb're hoop
Kunnen besluiten om door kracht of list
Oneind'gen strijd te voeren, onverzoenbaar,
Met onzen grooten vijand, die zijn zege
Nu viert, en houdt, in matelooze vreugd,
Heerschend alleen, des hemels dwinglandij.'
Zoo sprak de afvallige engel, schoon in pijn,
Luid pralend, maar verscheurd door diepe wanhoop.

(36)

Beiden zich beroemend
Den Styx te zijn ontkomen gelijk goden,
En door hun eigen weergewonnen kracht,
Niet daar het hemelsche gezag het toeliet.
'Is dit de streek, is dit de grond, de sfeer,'
Sprak de verloren Seraf, 'dit de zetel,
Waar wij den hemel voor verruilen moeten,
Voor dit droef duister dat verruklijk licht?

't Zij zoo, daar hij die nu de Soeverein is,
Bepalen en bevelen kan wat goed zij:
Het best is verst te zijn van hem dien rede
Heeft geëvenaard, geweld hooger geplaatst
Dan zijn gelijken. Zalige gewesten,
Waar vreugd voor eeuwig woont, 'k zeg u vaarwel!
Heil u, ellenden, heil u, helsche wereld,
En gij, diepste onderwereld, neem uw nieuwen
Bezitter in ontvangst: hij brengt een geest,
Niet te verandren ooit, door plaats of tijd.
De geest is zelf zijn eigen woon en kan
Een hemel hel, een hel een hemel maken.
Wat zou het, wáár, als ik dezelfde ben,
En wat ik hoor te zijn: geenszins geringer
Dan hij, dien donder grooter heeft gemaakt?
Hier missen wij voor 't minst de vrijheid niet;
De Almacht'ge bouwde hier niet voor zijn nijd,
Zal ons niet hiervandaan verjagen: hier
Kunnen wij veilig heerschen, en mijn keus
Acht heerschen eerzucht waard al zij 't in hel;
Liever ben'k vorst in hel dan slaaf in hemel.'

(37)

'Voor open oorlog is mijn raad: op listen,
Die 'k minder ken, beroem 'k mij niet: dat zij
Listen beramen, die ze noodig hebben,
Of dan, wanneer zij noodig zijn, niet nu;
.....
Want wat kan erger zijn dan hier te wonen,
Verdreven uit de zaligheid, veroordeeld
In dit vervloekte diep tot ergste ellend';
Waar pijn en onuitbluschlijk vuur ons kwelt,
Ons, zonder hoop dat het ooit einden kan,
Vazallen van zijn toorn.....
.....
Wat vreest men dan? Wat aarzelt men zijn toorn
Te doen ontbranden in zijn felste kracht?
Die, zoo hoog aangewakkerd, een van twee:
Of ons geheel verteren zal, herleidend
Tot niets dit wezen, - zaliger voorwaar

Dan in ellende onsterfelijk te zijn -
Of, als ons wezen werklijk godlijk is,
En niet vergaan kan, zijn we aan deze zij
Van 't niets er slechtst aan toe; en bij ervaring
Weten we ons sterk genoeg om te verstoren
Zijn hemel en zijn troon, beschermd door 't noodlot,
Of die ook onbeklimbaar blijken moog',
Te verontrusten door aanhoudende inval,
Wat, zooal zege niet, toch wraak mag heeten.'

(38)

'Waarom dan d'oorlog staken?' zeggen zij
Die krijg aanraden; 'wij zijn aangewezen,
Bewaard, bestemd voor eeuwig wee; en wat
Kunnen wij meer, kunnen wij erger lijden,
Wat wij ook doen?' - Is dit dan 't ergst van al -
Zoo in beraad te zitten, zoo gewapend?
En toen wij plotsling vloden, achtervolgd,
Geraakt door 's hemels teisterenden donder,
En smeekten, of het diep ons wou beschermen?
Dees hel scheen toen een toevlucht uit dien ramp.
.....
Dit is thans ons vonnis; als wij dit doorstaan,
Kan mettertijd onze opper-vijand wel
Zijn toorn veel minder maken, en misschien
Zoover verplaatst, deert hem ons aanstoot-loos
Bestaan niet meer, met de eerste straf voldaan;

(39)

'Dit moet ons werk, ons heil zijn in den hemel
Vervelende eeuwigheid, wen zoo besteed,
In eerbewijs aan hem, dien we allen haten!
Laat ons dus niet bestreven wat door kracht
Niet te veroovren, door verlof verkregen
Nimmer te aanvaarden is, 'schoon in den hemel;
Dien staat van schittrende vasallendienst;
Maar liever uit onszelf ons eigen goed
Zoeken, 'schoon hier, in dees reusacht'ge wijkplaats,
Vrij, niemand rekenschap verschuldigd, ver
Verkiezend harde vrijheid boven 't juk,
't Gemaklijke, van slaafschen praal.

(40)

Toen dit Beëlzebub bemerkte - geen
Zat hooger, enkel Satan - rees hij op,
Ernstig van aangezicht: hij scheen in 't rijzen
Een zuil van staat. In 't voorhoofd diep gegrift
Lag overleg, en zorg voor 't algemeen;
Vorstlijke raad blonk in zijn aangezicht,
Nog in zijn ondergang vol majesteit.
Vol wijsheid stond hij daar, met Atlas-schouders,
Die 't wicht der grootste rijken konden dragen;
Zijn blik dwong tot gehoor een aandacht stil
Als nacht of zomermiddag, wijl hij sprak:

(41)

‘Waakt altijd door tegen een waakzaam vijand,
Wijl ik op reis langs alle kusten van
Verwoestings nacht ons aller vrijding zoek.
Niemand zal met mij deelen in dees' tocht.’

(42)

Gij, die gekroond met glans waar niets bij haalt,
Schouwt van alleengen troon gelijk de god
Van deze nieuwe wereld - voor wiens blik
Al sterren bergen hun verduisterd hoofd -
U roep ik aan, maar niet met vriendlijk spreken,
En noem uw naam, o Zon, opdat 'k u zeg'
Hoe ik uw stralen haat, die mij herinnren
Van welk een staat ik viel .....
Zoo hoog
Gebeurd, versmaadde ik onderworpenheid,
En dacht, dat één stap hooger mij het hoogst
Zou stellen, in één oogenblik vereffnend
De ontzachelijke schuld van eeuwgen dank,
Zoo zwaar, door steeds betalen nooit voldaan;
Vergetend wat nog steeds ik van hem kreeg;
En niet begrijpend dat een dankbaar hart
Niet door 't verschuldigd zijn tot schuldnaar wordt,
Maar steeds betaalt, in-eenen schuldenaar
En schuld-bevrijd - wat blijft er dan voor last?

(43)

O ik ellend'ge, waarheen zal ik vliên,
Eindloozen toorn en eindelooze wanhoop?
Waarheen ik vliede is hel; zelf ben 'k de hel;
En in het diepste diep opent zich wijd
Een dieper diep, nog dreigend mij te zwelgen,
Waarbij de hel die 'k lijd een hemel schijnt.
O geef 't dan eindlijk op! Is er geen plaats
Meer over voor berouw, geen voor vergeving?
Alleen door onderwerping; en dat woord
Verbiedt verachting me, en mijn vrees voor schaamt'
Onder de geesten daar omlaag.
..... Dus vaarwel,
Mijn hoop, en met mijn hoop, vaarwel, mijn vrees,
Vaarwel berouw! Al 't goede ben 'k verloren;
Wees gij mijn Goed, o Kwaad; door u voor 't minst
Deel ik de macht met 's hemels vorst, door u,
En zal misschien meer dan de helft regeeren.

(44)

Twee van veel eedler bouw, rechtop en rijzig,
Rechtop als God, met aangeboren eer
Bekleed in naakte majesteit, geleken
Meesters van al, en leken 't waard te zijn;
Want in hun goddelijke blikken scheen
De beeltenis van hun roemruchten Maker,
Waarheid en wijsheid, heiligheid gestreng
En rein - gestreng, maar in de ware vrijheid
Gegrond, de kinderlijke, waar bij menschen
Het waar gezag op rust: schoon bei niet eender,
Gelijk ook hun geslacht niet eender scheen;
Hij voor bespiegeling en kracht gevormd,
Voor zachtheid zij, en zoet-lokkend bekoren;
Hij voor God enkel, zij voor God in hem.

(45)

Eva antwoordde hem: ‘O gij, voor wien
En van wien 'k werd gemaakt, vleesch van uw vleesch,
En zonder wien ik tot niets dien, mijn gids
En hoofd! billijk en goed is 't geen gij zei.

Want allen prijs en dagelijkschen dank
Zijn wij aan hem verschuldigd. Ik wel 't meest,
Daar ik zoo verreweg het zaligst lot
Geniet, daar 'k u geniet, die zooveel meer zijt,
Wijl gij een u gelijke metgezel
Nergens kunt vinden' .....

(46)

'Dit is uw heerlijk werk, Vader van 't goede,
Almacht'ge! 't Al, zoo wonderschoon, is 't Uwe,
Hoe wonderbaar moet dan Gijzelf wel zijn!
Onnoemlijke! die troont boven dees heemlen,
Onzichtbaar ons, of schaduwig aanschouwd
In deze uw laagste werken, die toch roemen
Boven gedachte uw goedheid, en uw macht.
Spreekt, gij die 't best het zeggen kunt, gij Englen,
Zonen van 't licht - want gij aanschouwt hem, zingend,
Jublend in koor, bij dag - want nacht is geen -
Omkringt gij blij zijn troon - gij in den hemel;
Zingt mede op aard, al schepslen, en verheft
Hem in begin, eind, midden, zonder end.
Schoonste der sterren, van den stoet des nachts
De laatste, als gij niet beter past bij d'uchtend,
Het zeker pand des daags, den morgen kronend,
Die glimlacht, met uw heldren kring van stralen;
Prijs in uw sfeer hem, wijl de dag verrijst,
Dat lieflijk uur van d'eersten morgenstond.
Gij zon, van deze groote wereld bei
't Oog en de ziel, erken hem als uw meerdre;
Doe in uw eeuwgen baan zijn prijs weerklinken,
Wanneer gij stijgt, wanneer gij 's middags hoogte
Bereikt hebt, en niet minder wen gij daalt.
Maan, die de schitterende zon ontmoet,
En dan weer vliedt, met al de vaste sterren,
Bevestigd in hun wentelende sfeer;
En gij vijf and're vuren, die daar zwerft
En geheimzinnig reit, niet zonder zang,
Doe schallen de eer van wie uit duister licht schiep.
Lucht, elementen, de oudste kindren gij
Van de Natuur, viervoudig altijd door

Een kringloop sluitende in verscheiden vorm,
Gij die aldingen ondermengt en voedt,
Door uw oneindge wisseling ontsta
Steeds nieuwe prijs voor uw verheven Maker.
Misten en neevlen, die van heuvel thans
Of dampend meer rijst, schemerig of grauw,
Totdat de zon uw vacht'ge zoomen guldt,
Ter eer van 's werelds grooten Schepper, rijst;
Of ter bewolking der kleurlooze lucht,
Of wel om de aard met regenval te drenken, -
Hetzij ge stijgt of daalt, verheft zijn prijs:
Zijn prijs o winden, blazende uit vier streken,
Ademt hem zacht of luid; en wuift uw kronen,
O pijnen, wuift met iedre plant hem eer.
Bronnen, en gij, die bij het vlieten zingt
Melodisch murmlen, zingt hem nu ten prijs.
Stemt in, al zielen die er leeft. Gij vooglen,
Die stijgt al kweelend naar de poort des hemels,
Draagt op uw wiek en in uw stem zijn prijs.
Gij die in waatren glijdt, en gij die schrijdt
Op aarde, en statig gaat of needrig kruipt,
Getuigt of ik 's morgens of 's avonds zwijg,
Voor berg, dal, bron of lommer, door mijn zang
Bespraakt en onderwezen in zijn prijs.
Heil Heer van 't al! Geef goedertieren steeds
Ons enkel 't goede; en, als de nacht iets kwaads
Vergaderde of verborg, jaag het uiteen,
Gelijk nu 't licht de duisternis verdrijft.'

(47)

Zij zetten zich, en vielen aan op 't maal.
Niet enkel schijnbaar de Engel, noch in mist -
Meest leggen godgeleerden 't aldus uit, -
Maar met de haast van wezenlijken honger
En stofverandrenden verbrandingsgloed:
Het overtollige wordt licht uitgezweet
Door geesten .....

Vertaling Alex Gutteling.
Wereldbibliotheek, Amsterdam 1912.

Catullus.

LXI. 1-25
(48)

O, Bewoner van Helicon's top,
Gij, o Kind van Urania,
Gij die meesleept de teedere
Maagd tot een man, Hymenaee, Hymen,
Hymen, o Hymenaee!

Wind om 't hoofd u de bloemenkrans
Van zoetgeurende marjolein,
Kom, breng met u den bruidssluier,
Vlamrood, dragende aan uw voet
Wit als sneeuw, purperrood schoeisel.

Vroolijk op dezen blijden dag,
Zingend luidop het bruiloftslied
Met uw klinkende jongensstem,
Stamp den grond met uw voetenpaar,
Zwaai den fakkel van pijnhout.

Want nu Julia Manlius
Opzoekt als eens d'Idalische
Venus kwam tot den Phrygischen
Oordeelgever, of goed was èn
't Meisje, en ook de toekomst,

Als een myrte uit Azië
Stralend met harer bloesems pracht
Welke de Hamadryadenschaar
Voedt, een heerlijk spel voor zichzelf,
Met wat dauwige dropplen.
.....

184-208

Thans kom vrij, o jong echtgenoot!
In uw kamer uw vrouw reeds ligt;
Als een bloem blinkt haar lief gelaat,
Blank als een sneeuwwitte lelie is,
Helderrood als een papaver.

Maar gij zelf ook, - de goden staan
   Bij m' als getuige - gij zijt zeer schoon,
En ook u heeft verwaarloosd niet
   Venus; doch zie, hoe de dag verdwijnt,
      Kom nu, kom zonder talmen.

Neen, niet lang hebt getalmd gij meer;
   Zie, daar zijt gij reeds. Venus nu
Sta u bij. Daar ge openlijk
   Wat ge wenscht u hier nemen zult,
      Niet uw liefde verhelend.

Hij becijfert het aantal eer,
   Van zandkorrels in Afrika,
Van de sterren die schitteren,
   Dan te noemen het aantal van
      Al uw duizenden spelen.

Speelt naar het lust u; geeft weldra
   Kindren aan uw geslacht, niet past
Dat een naam die zoo oud reeds is
   Zonder kinderen zij; wilt dus
      Voortbrengen tallooze kindren.

Vertaling Mr. W.B. Westermann.

Catullus.

(49)
LXIV. 1-23.

Oudtijds, wordt er verhaald, zijn de dochters van Pelions toppen,
't Mastboomenwoud, door Neptunus' lichtklare golven gezwommen
Naar Aeëtes' gebied en de stroomen der Fasis, toen krijgers,
Uitgelezen, de kern der Argivische jonkheid, begeerig
't Gulden vlies uit Kolchis t'ontvreemden, het dorsten te wagen
't Zilten diep te doorsnellen met vluchtigen steven en vegend
't Purperen zeevlak met spanen van pijnhout, voor wie de Godin zelf,

Zij die der Stede burch op zijn top blijft beschutten, 't voertuig
Bouwde, dat wiekt voor der winden luchtige blazen, en voegde
't Pijnboomen-weefsel ineen tot een rondende kiel die, al varend
Hier voor het eerst nu den zee-weg mocht in wijden, nooit nog betreden.
Nauw had het schip met zijn snebbe het windrijke water gespleten,
Nauw had het riemstel met schuimwit gekroond de krullende golven,
Of aan den gloedwitten maalstroom ontdoken er wilde gelaten,
Dochters van Nereus, verbaasd het wonder aanschouwend. Op dien dag,
Ja, en op dien dag alleen, zagen sterflijke oogen de Nymfen,
Die tot de borsten toe naakt uit het geelgrijze zeewater stonden...
Toen ontvlamde - naar 't zeggen - de liefde van Peleus voor Thetis,
Toen versmaadde ook Thetis het niet met een sterfling te paren,
Toen besloot ook de Vader, dat Peleus met Thetis zou huwen.
O gij zonen geboren in eeuwen vóór alle geprezen
Heil u, Heroen, geslacht van de Goden, O heil, Goede Moeder!
U zal ik altijd bezingen, tot u mijne liederen richten.

Lucretius. I. 1-20.
(50)

O, Alvoedende Venus, uit wie Aeneas' geslacht stamt,
O, Gij Wellust van menschen en Goden, die onder des hemels
Glijdende lichten, de zee met zijn zeilen, de vruchtbare wereld

Blijde doet stralen! Door u immers draagt wat er ademt op aarde
Levende vrucht, die, geboren, het licht van de zon mag aanschouwen...
Stormen, Godin, en de wolken des hemels ontwijken uw aankomst,
Bont laat voor u de aarde haar geurige bloemen ontspruiten,
U lacht de rimplende zee toe, voor u glanst de hemel bevredigd,
Wijduit van licht, want nauw is het lentegelaat van de dagen
Opengeblonken, 't bezielende waaien van 't Westen, ontgrendeld,
Levend geworden, Godin, of de vogels des hemels verkonden,
't Hart door uw machtigen invloed geschokt, het eerste uw naadren!
Uitgelaten doordartlen de kudden de vroolijke weiden
Zwemmend door wilde rivieren. Door uwe bekoring gevangen
Volgt u begeerig alles wat leeft, waarheen gij ook voorgaat.
Alles in één woord wat overal leeft in zeeën en bergen,
Leeft in onstuimige stroomen, in 't bladerenhuis van de vogels,
Leeft op de groenende velden, die allen doorgloeit gij met liefde,
Dat zij vol wellust geslacht na geslacht door de eeuwen heen scheppen!

271-301.
(51)

Op zweept - dit noem ik het eerste - de windkracht het zeeën-gevaarte.
Zij doet reusachtige schepen vergaan en de wolken zich splitsen,
Giert tegelijk in een wervlende vaart door de velden en strooit er

Machtige boomen op neer en teistert de toppen der bergen,
Door ze met wouden-vernielende vlagen te treffen. Zoo woedt zij
Razend met huilen en gieren en dreigend gebulder... En zoo zijn
Immers de winden ook dingen, niet waar, al zijn zij onzichtbaar,
Dingen die d'aard en de zee en vooral ook den hemel van wolken
Schoonvegen, al wat weerstreeft in hun woedende wervlen vernielend...
Anders stroomen zij niet en verbreiden niet anders verwoesting,
Dan zooals eensklaps 't zachtaardige water vooruitspringt, gezwollen,
Als van de toppen der bergen door hevige buien een stortvloed
Afstroomt en stukken van bosschen en heele bosschages ter neer slaat...
Ook kunnen krachtige bruggen den druk van het aanstroomend water
Plotsling gezwollen, niet remmen en 't steigert, door buien vertroebeld,
Op tegen dijken en onder een hevig gedonder vergruizelt
't Onwederstaanbaar geweld van den stroom ze en rolt in zijn golven
Machtige rotsen en velt wat zijn wateren weerstand biedt, neder.
Evenzoo zullen dus ook de windvlagen voort moeten snellen,
Die als een krachtige stroom naar alle kanten zich storten,
Alles wat hun in den weg komt verbrijzlen, met tallooze stooten
Neerslaan, het grijpen en mee met zich sleuren in wervlende kolken.
Daarom, ik zeg het nog ééns, en nog ééns weer, zijn winden, al zijn zij
Altijd onzichtbaar, ook dingen, omdat zij door daad en karakter

Blijken gelijk aan rivieren te zijn, wier lichaam te zien is,
Verder ruiken wij ook verschillende geuren van dingen,
Zelfs al zien wij ook nooit dat ze tot onze neusgaten naadren,
Evenmin zien wij een gloeiende hitte of kunnen wij koude
Waarnemen met onze oogen, of plegen geluiden t'aanschouwen.

63-81.
(52)

Toen voor zijn oogen het leven zoo diep afzichtelijk neerlag,
Nedergetrapt door het zware gewicht van den godsdienst, die dreigend,
Hoog uit des hemels gebied haar hoofd met den vreeslijken aanblik
Toonde den menschen, toen dorst voor het eerst een van Griekenlands mannen
Op te slaan tegen dien blik zijn sterflijke oogen en waagde 't
Weerstand te bieden... Geen sagen der Goden, geen hemel, met bliksem
Dreigend en donder, verschrok hem, maar stookt' er zijn vurige geestkracht
Nog des te feller mee aan, om het eerste de knellende kluisters
Weg te slaan van de poort der Natuur! En zóó overwon dan
Dappere zielskracht! En buiten de vlammende wallen der wereld
Waagt zij het verre te gaan en het wijde Heelal te doorkruisen,
Alom met geest en verstand. En weergekeerd als overwinnaar
Brengt hij bericht, wat kan en wat niet geboren kan worden,
Hoe ook ten slotte voor alles de macht en de grenzen bepaald zijn,

Hoe en hoe duidlijk beperkt... waardoor dan op zijn beurt de godsdienst
Weder ter neer wordt geworpen en onder de voeten vertreden...
Ons heeft de zege gesteld op gelijken trap met den hemel.

Vertaling Dr. A.W. Timmerman.

Horatius.

IL.
(53)

Jij ontwijkt als een klein herteke mij, Chloe,
steil daar klimmend omhoog, zoekend de schuwe moek',
vreezend zonder motief de
blaadren ritselend in den wind.

Want als 't blad van den boom, trilt door den lentewind,
zachtkens wiegende wuift, als hagedisjes snel,
groen, zich haastiglijk reppen,
trillen knieën en hart van haar.

Toch joeg ik je niet op - 'k was toch geen tijger of
leeuw, die straks je verscheurt, beest uit Gaetulië.
Laat toch, laat toch je Moeder,
volg toch, - oud toch genoeg - den man.

L.
(54)

O Bandusia's Bron, helderder dan kristal
U breng 'k 'n offer van wijn, bloemen versieren het
bokje, dat ik u morgen
wijd, de horentjes komen pas

kijken; liefde en gevecht waren hem voorbestemd,
maar te vroeg stroomt zijn bloed over uw ijskoud nat,
rood en warm is het bloed van
'n zoon der dartele kudden steeds.

U kan deren geenszins, hitte der hondsdagen,
die zoo vreeselijk is; gij straalt steeds lieflijke

koelte uit voor de moede
ossen en voor het dwalend vee.

Wees maar zeker dat gij niet zult vergeten zijn,
als ik dicht hoe een eik staat op de holle rots,
waaruit babbelend water
vormt uw kabbelend watervlak.

Vertaling Mr. W.B. Westermann.

Shelley.

(55)

Toen de laatste hoop van het vertrapte Frankrijk gefaald had, Als een korte droom van vergaande glorie, verrees ik van visioenen van wanhoop, en beklom Den piek van een verheven voorgebergte... En zag den gouden dageraad aanbreken.

(56)

Sprekend de wijsheid, die zij eens niet konden denken, kijkend ontroering die zij eens vreesden te voelen, En veranderd tot alles wat zij eens niet durfden zijn...

(57)

Staat op, als leeuwen na den slaap, In onverwinlijke scharen! Schud uw ketenen ter aarde, als dauw die in den slaap op u viel; Gij zijt velen in aantal, zij weinigen.

(58)

Wanneer ik op u staar, Schijn ik als in een hoogen en vreemden droom Te peinzen over mijn eigen van mij gescheiden fantasie, Mijn eigen menschelijken geest.

(59)

In vele sterfelijke vormen al te haastig zocht, De schaduw van den afgod der gedachte.

(60)

Gedachten aan groote daden waren de mijne, Lieve Vriendin, toen voor het eerst
De wolken, die deze

wereld van de jeugd scheiden, voorbijgingen; Ik herinner mij goed het uur dat bersten deed Den slaap van mijn geest: een frissche Mei-morgen was het, Toen ik naar buiten kwam op het schitterend gras, En weende, ik wist niet waarom; totdat er rezen Van uit de schoolkamer nabij stemmen, die, helaas! Slechts een echo waren van een wereld van pijnen -

De rauwe en knarsende strijd van tirannen en van vijanden. - En toen kneep ik mijn handen samen en zag rondom mij, Maar niemand was nabij om mijn stroomende oogen te bespotten, Die hun warme druppen op den zonnigen grond stortten - Zoo sprak ik zonder schaamte: ‘Ik wil wijs zijn, en rechtvaardig en vrij, en zachtaardig, als in mij ligt Die macht, want ik word moe te zien De zelfzuchtigen en de sterken tiranniseerend Zonder verwijt of tegenstand’. Toen beheerschte ik Mijn tranen, mijn hart werd kalm, en ik was zacht en moedig.

(61)

De mensch zoekt goud in mijnen, om te smeden
Steeds weer de keten van zijn slavernij;
In vrees en rustloos zorgen voor het heden,
Zwoegt hij voor andren, eeuwig slaaf als hij,
Die vreugdloos deelen zijne slavernij.

(62)

Dit waar' niet noodig, gij kunt opstaan, willen
Dat goud verliez' zijn macht, de troon zijn roem,
Dat liefde, los van banden, vrij mag stillen
Der wereld dorst naar licht...

(63)

Verwijt uw ziel toch niets, maar ken uzelf,
Haat niet wat gij of andren hebt misdaan,
Want dat is slechts vergoding van u zelf,
Die, als gedachte en daad zijn afgedaan,
Eischt, dat men weent, zich op de borst zal slaan.
O dwaze boetedoening! Wees toch stil!
De dood beheerscht wat was, gij nieuwe daân.

(64)

Vrees niet de toekomst, ween niet om 't verleden.
O, dat mijn stem u kracht gaf om te zijn
Grootsch, groot en kalm, Om dan te treden
In 't stof 't symbool van al uw leed en pijn;
Purper en goud en staal! Der volkren rij
Waaruit gij stamt, dit te verkonden:
Dat Nood en Ziekte en Vrees ontstaan uit slavernij,
En dat het menschdom vrij is...

Vertaling Mr. W.B. Westermann.

(65)

Gij vraagt wat Liefde is. Het is die machtige drang naar al wat wij ons voorstellen of vreezen of hopen buiten ons zelf, wanneer wij in ons denken een afgrond voelen van een ontoereikend ledig, en in al wat is een gemeenschap pogen te wekken met wat wij in ons zelf ervaren. Als we redeneeren, willen wij begrepen worden, als we fantaseeren, zouden we willen dat de luchtige kinderen onzer verbeelding opnieuw geboren werden in die van een ander; als we voelen, zoeken wij de weerklank van die aandoening in een ander, het schitteren van hun oogen in antwoord op de onze, het in elkaar overgaan en in elkaar versmelten; wij willen niet dat ijzig onbewogen lippen antwoorden op lippen trillend en brandend van het warmste hartebloed. Dit is Liefde. Dit is de band en de heiliging die niet alleen bindt den mensch aan den mensch, maar aan al wat bestaat. Wij worden geboren in deze wereld, en er is iets in ons dat van af het eerste oogenblik van ons bestaan dringender en dringender naar ons evenbeeld dorst... Vaag zien wij in ons geestelijk wezen als het ware een miniatuur van ons geheele zelf, maar ontdaan van alles wat wij veroordeelen of verachten, het ideale prototype van al hoogs en schoons dat wij ons kunnen denken als bereikbaar voor de menschelijke natuur. Niet slechts de afbeelding van ons uiterlijk wezen, maar een mengeling van de kleinste bestanddeelen waaruit onze natuur is samengesteld, een spiegel die alleen vormen van reinheid en klaarheid weerkaatst, een ziel in onze ziel, die

om het eigen Paradijs een cirkel trekt waar binnen pijn en smart en kwaad het niet wagen te treden. Hieraan toetsen wij alle aandoeningen, vurig wenschend dat zij er gelijkenis en overeenstemming mee zullen vertoonen. De ontdekking van het tegenbeeld; het samentreffen met een geest, in staat den onzen zuiver te schatten; een verbeeldingskracht die zou kunnen aanvoelen en opnemen de meest subtiele en innigste eigenschappen die wij in het verborgen met verrukking hebben gekoesterd en zien ontluiken, en een gemoedsgesteldheid welker zenuwen, als de snaren van twee uitgelezen speeltuigen, bespeeld ter begeleiding van één heerlijke stem, trillen met de trillingen onzer eigen zenuwen; en een samengaan van dit alles in zoo een verhouding als ons eigen innerlijk behoeft; dit is het onzichtbare en onbereikbare doel waarnaar de Liefde streeft; en voor het bereiken waarvan zij de krachten in den mensch aandrijft om zelfs de ijlste schaduw te grijpen van datgene, zonder hetwelk er rust noch respijt is voor het hart waar Zij regeert.

(66)

Arme, Gevangen Vogel! Hoog, Geest-bevleugeld Hart!

Heilige Serafijn, voor mensch te puur,
Onder wier stralend beeld van vrouw, Natuur
omhult àl liefde, onsterflijkheid en licht
die ongestraft geen mensch schouwt in 't gezicht.[1)]
.....

(67)

Ware liefde verschilt hierin van goud
en stof, dat wie haar deelt 't geheel behoudt.
Liefde is gelijk 't begrip dat klaarder wordt
zoo 't put uit meen'ge bron, en anders dort;
ze is als uw licht, Verbeelding, dat g'uit d'aard,
de lucht, uit diepste fantasie vergaart,
als uit een duizend prisma's, in één straling

1) De volgende aanhalingen zijn ontleend aan de vertaling van Epipsychidion, door Mr. D. Spanjaard. Em. Querido's Uitgevers Mij. Amsterdam. MCMXXVII.

van luister hult 't Heelal, en neervelt Dwaling,
de Draak, met meen'ge zon-gelijke pijl
van zijn weerkaatst geflits. Bekrompen, ijl,
noem ik het hart dat mint, 't brein dat beschouwt,
het leven dat zich schept, den geest die bouwt
één voorwerp en één vorm, en ijdel slaaft,
en voor zijn eeuwigheid een graf zich graaft.

(68)

De geest verschilt hierin meest van zijn stof:
het kwaad van goed; leed van geluk; wat grof
is van het eedle, wat broos en onrein
van 't geen duurzaam en klaar is. Laagheid, pijn
kunt ge verdeelen en dan zien verteren;
door deeling kan men echter vele keeren
gedachte splitsen, liefde, vreugd, genot,
en toch elk onderdeel herscheppen tot
een nieuw en grooter goed.

(69)

Daar was een Wezen, dat mijn geest vaak mocht
ontmoeten op verren verbeeldingstocht...
.....
langs een verbeelde kust, van rotsen, sloeg
zòò bovenaardsch haar licht mij tegen, dat
ik hààr niet zag. Of ook op eenzaam pad
kwam háár stem tot mij door het murm'lend woud.
Uit bronnen, uit den diepen geur die dauwt
van bloemen die - als meisjesmond in nacht
nog prevelt van den laatsten kus, en lacht, -
van hààr slechts aad'men tot de zoele lucht;
uit stormgeloei, uit briesje's zoete zucht,
en uit den regen die de wolk ontvliet,
en uit der zomervogels lieflijk lied,
uit klank, uit stilte .....

(70)

..... Mijn verrukt gelaat
ving 't licht van Een, die neerdaalde op mijn pad,
de stralende gestalte, die ik had

gedroomd, gelijkend als de koele Maan
wier vormen in elkaar steeds overgaan,
gelijkt aan d'eeuw-ge Zon; de Maan, koud, kuisch,
een Koningin in 't nachtlijk hemelhuis
van al 't gesternte; in stille schoonheid straalt
elk ding, waarop haar glimlach nederdaalt;
het heiligdom dat door de heem'len drijft
met zacht maar ijzig vuur; dat immer blijft
gelijk, hoezeer ook wiss'lend, en verlicht
maar niet verwarmt. Haar jong en schoon gezicht
was als van neergestreken Geest dier sfeer;
Zij hoedde en borg mij liefelijk en teer
gelijk de Maan te bergen pleegt den nacht
voor eigen duisternis, - tot alles zacht
en licht was tusschen aard' en hemel van
mijn kalmen geest; .....

(71)

Eindelijk kwam 't visioen in 't donker woud
dat 'k had gezocht door schande en leed benauwd.
.....
een Incarnatie van de Zon, zoo mild,
als licht ombloeit tot liefde in avondstilt',
kwam zij neerzweven in de grot, en riep
mijn Geest, die droom-verzonken lag en sliep,
zoodat, als rook door vuur omhoog gedreven,
mijn droomend lichaam plots werd opgeheven
door wat daaronder droomde, en ik stond
in harer schoonheid glans, op zonnigen grond;
en voelde dageraad na langen nacht
doordringen mij, die levend licht mij bracht;
het Visioen, zoo lang omhuld voor mij
stond dáár; ik wist, het was Emilia, gij.

(72)

Tweelings-sferen van licht, gij die bestuurt
mijn lijdzame aard', mijn Liefdes-Al bevuurt,
in al zijn vrucht en knoppen leven giet,
en in zijn kern magnetische krachten schiet;
.....

gelijk het lichtenpaar, dat beurt
om beurt heeft hemelwacht, en met goudkleurd
dagkleed omplooit of vloeiend slaapgewaad
de zwervende aardbol, en zijn krachten laat,
schoon ongelijk, gelijklijk samenmengen
tot één zoet doel, leven en bloei te brengen, -
moogt gij zóó beide, in wisselbeurt van macht,
mijn levenssfeer besturen dag en nacht!
Gij die geleende macht zelfs niet versmaadt;
gij die een zwakker licht zijn waarde laat;
en zoo mijn wezen lieflijk sturend door
schaduw van drie seizoenen, licht het vóór
van Lente naar Herfsts welkende overdaad
in winter-graf, waar het nog rijpen gaat
tot schooner bloei!
.....

(73)

De dag is dààr, o, wees tot vlucht bereid!
Blijf voor àl wat van lage menschlijkheid
nog mijn is, blijf vestaalsche zuster mij;
doch dat uw ziel voortaan vereenigd zij
als van een bruid, bekorend en bekoord,
met wat mij onvergankelijks behoort,
mijn innigste Ik, het diepste van mijn wezen.
.....
Liefelijk is het eiland onzer vlucht,
een paradijs-rest, onder jonische lucht,
.....
Een eiland is het, tusschen Zee en Aarde,
Hemel en Lucht gewiegd, hangend in klaarte
en rust .....

(74)

..... in wonderlijke zwiering
klimt stam van wilde wijn met veil omhoog;
flonkring van woekerbloemen treft het oog,
verlicht als vocht juweel de donk're hallen;
en als zij welken en hun blaadren vallen,
dan gluurt door 't kunstig winter-web de hemel,

en streept op 't parisch marmer stergewemel,
of maanlicht-mozaiek, of daglicht's grillen.
En van den hoogen toren, en het stille
terras is 't of de Zee en Aard', heel-ver,
in elkaars armen droomen van wolk, ster,
bosch, bloem, - al wat wij uit hun glimlach weten,
en wat de menschen werkelijkheid heeten.
.....

(75)

Daar zullen zitten wij en spreken voort
totdat gedachte's melodie voor woord
te lieflijk wordt, en sterft, om te herleven
in blikken die als tonen trillend zweven,
schietend in 't sprakelooze hart, en die
de stilte maken tot een harmonie,
zonder geluid.

(76)

..... Wij zullen worden één,
één geest in twee lichamen. Twee, o neen!
In tweelingharten één passie die zwol
en zwelt, tot als twee meteoren, vol
van om zich grijpend vuur, de gloênde sferen
raken elkaar, hun eigenheid verteren
en opgaan in elkaar; steeds brandend, maar
verbrandend niet en onvernietigbaar,
.....
één hoop in twee willen, één wil die leidt
twee geesten saam; één leven ons bereid,
één dood; één hel, één hemel wacht ons twee,
één eeuwigheid en één vergaan .....